

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO-TV ve SİNEMA ANABİLİM DALI**

**TELEVİZYON HABERLERİNDE GERÇEKLİĞİN İNŞASI
VE
GARBİYATÇILIK SORUNLARI: TRT ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

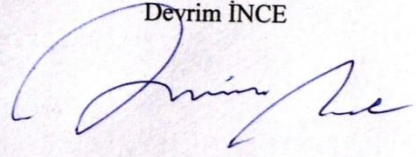
Devrim İNCE

Danışman: Prof. Dr. Konca YUMLU

**İZMİR
2014**

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne sunduğum "**Televizyon Haberlerinde Gerçekliğin İnşası ve Garbiyatçılık Sorunsalı: TRT Örneği**" adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Devrim İNCE

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Devrim İNCE

Numarası : 92080004019

Anabilim Dalı : Radyo Televizyon ve Sinema

Tez Başlığı (Türkçe) : Televizyon Haberlerinde Gerçekliğin İnşası ve Garbiyatçılık Sorunsalı

Tez Başlığı (İngilizce) : Construction of Reality in Television News and The Question of Occidentalism : The case of TRT

Tez Savunma Tarihi : 12.09.2014

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık: Televizyon Haberlerinde Gerçekliğin İnşası ve Garbiyatçılık Sorunsalı: TRT Örneği

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof.Dr.Konca YUMLU.....

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof.Dr.Nimet ÖNÜR

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof.Dr.Güliz ULUÇ

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof.Dr Ahsen ARMAĞAN

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç.Dr.Hale OKCAY

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle

Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
TABLolar LİSTESİ.....	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GERÇEKLİĞİN SOSYAL İNŞASI VE HABER KAVRAMI

I. GERÇEKLİĞİN SOSYAL İNŞASI.....	11
1. Rölativizm ve Eleştirel Realizm Bağlamında Sosyal İnşacılık.....	11
2. Sosyal İnşacılığın Özellikleri ve Tarihsel Kökleri.....	14
3. Gerçekliğin Sosyal İnşası ve Dil.....	33
II. GERÇEKLİĞİN İNŞASI VE HABER KAVRAMI	39
1. Haber Kavramı.....	39
2. Haber ve Gerçeklik İlişkisi.....	41
3. Çerçeveleme Kuramı ve Haber Çerçeveleri	49
4. Gerçekliğin Sosyal İnşası ve Çerçeveleme Kuramı.....	62

İKİNCİ BÖLÜM

GARBİYATÇILIK KAVRAMI VE TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINDA BATI ALGISI

I. GARBİYATÇILIK KAVRAM VE KAPSAMI.....	68
1. Garbiyatçılık Kavramı Üzerine Tartışmalar	69
2. Garbiyatçılığın Düşünsel Kaynakları.....	75
2.1. Sömürgeci Emperyalizmin İdeolojisi Olarak Şarkiyatçılık	77
2.2. Alman İdealizmi ve Romantizm	83
2.3. Aydınlanma ve Pozitivizm Eleştirisi.....	85
2.4. Modernite ve Din.....	88
II. TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINDA “BATI” ALGISI	95
1. Osmanlı Dönemi Erken Batıcılık Hareketleri	96
2. Tanzimat ve Batı Algısında Dönüşüm.....	111
3. Meşruiyet Aydınları ve Jön Türk Batıcılığı.....	134
3.1. Kültür ve Medeniyet Üzerine Tartışmalar	143
3.2. Cumhuriyet’e Kalan Fikir Mirası	150
4. Kurtuluş Savaşı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Batı Algısı.....	156
5. Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve DP ile Değişen Batı Algısı.....	167

6.	Siyasi Kutuplaşma Dönemi ve Anti Emperyalist Tepkinin Yükselişi	175
7.	12 Eylül'ün Ardından Batı Kavrayışında Yeni Yönelimler	184
7.1.	Soğuk Savaş Sonrası Batı Algısı'nda Radikal Dönüşüm.....	191
7.2.	İslâmcı Siyasetin Yükselişi ve Muhazakâr Sağ'da Kırılma	193
7.3.	AK Parti Dönemi ve Yeni Arayışlar.....	195
8.	Garbiyatçılık Üzerine Genel Bir Değerlendirme	198

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRT HABERLERİNİN GARBİYATÇILIK SORUNSALI BAĞLAMINDA ÇÖZÜMLENMESİ

I.	ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ.....	201
1.	Araştırmanın Sorunsalı	201
2.	Araştırmanın Amacı	201
3.	Araştırma Evreni ve Örneklem	202
4.	Araştırmanın Özgünlüğü	203
5.	Araştırmanın Sınırlılıkları	204
6.	Analiz Metodu	204
7.	Çözümleme Birimi	207
8.	Materyal (İletişim İçeriği)	208
II.	ARAŞTIRMANIN BULGULARI.....	211
1.	Örneklem Bütününe İlişkin Bulgular	211
2.	Genel Çerçeveler	213
2.1.	Haberlerin Epizodik ve Tematik Çerçevesi.....	214
2.2.	Çerçeve Sponsorları (<i>Frame Sponsors</i>)	216
2.3.	Haberlerin Ahlaki-Teknik Olarak Çerçevesi.....	218
3.	Konu-Odaklı Çerçeveler.....	220
3.1.	Ontolojik Karşıtlık Çerçevesi	223
3.1.1.	Bir Ressentiment (Hınc) Nesnesi Olarak Batı	224
3.1.2.	Komplocu Bir Düşman Olarak Batı.....	230
3.1.3.	Mimetik Bir Arzu Nesnesi Olarak Batı.....	238
3.2.	Epistemolojik Kuruculuk Çerçevesi.....	243
3.2.1.	Kimlik Kurucu Bir Ayna Olarak Batı	244
3.2.2.	Kıyas-Referans Noktası Olarak Batı.....	248
3.2.3.	Popülist Bir Söylem Nesnesi Olarak Batı	253
SONUÇ.....		257
KAYNAKÇA		265
EKLER.....		i
EK 1: KOD BİRİMLERİ SÖZLÜĞÜ.....		i
ÖZGEÇMİŞ.....		iii
ÖZET.....		iv
ABSTRACT		v

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AK:	Avrupa Konseyi
AK Parti:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP:	Anavatan Partisi
AP:	Adalet Partisi
AP:	Avrupa Parlamentosu
ASALA:	Ermenistan'ın Kurtuluğu İçin Ermeni Gizli Ordusu
AT:	Avrupa Topluluğu
a.g.e:	Adı geçen eser
a.g.m:	Adı geçen makale
BM:	Birlesmiş Milletler
Bkz:	Bakınız
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DP:	Demokrat Parti
ev:	Çeviren
der:	Derleyen
DYP:	Doğru Yol Partisi
ed:	Editör
FP:	Fazilet Partisi
IMF:	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KKTC:	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MHP:	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP:	Milli Nizam Partisi
MSP:	Milli Selamet Partisi
M.Ö:	Milattan Önce
M.S:	Milattan Sonra
NATO:	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı)
PKK:	Kürdistan İşçi Partisi
RP:	Refah Partisi
s:	Sayfa
ss:	Sayfalararası
STK:	Sivil Toplum Kuruluğu
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOBB:	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD:	Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği
Yay:	Yayıncılık/ yayınevi
Y.N. :	Yazarın Notu
YÖK:	Yükseköğretim Kurulu
YY:	Yüzyıl

TABLULAR LİSTESİ

TABLO 1: Haber Bültenleri'nde Batı Kavramı ile İlişkili Haberlerin Oranı.....	211
TABLO 2: Tüm Haberler Arasında Batı ile İlişkili Haberlerin Oranı	213
TABLO 3: Haberlerin Epizodik-Tematik Çerçevenmesi.....	215
TABLO 4: Haber Aktörlerine Göre Haberlerin Çerçevenmesi	217
TABLO 5: Haberlerin Teknik-Ahlaki İçeriklerine Göre Çerçevenmesi.....	219
TABLO 6: Haberlerin Konu Odaklı Çerçevenmesi.....	222
TABLO 7: Ontolojik Karşıtlık Çerçevesi İçindeki Kategoriler	224
TABLO 8: Epistemolojik Kuruculuk Çerçevesi İçindeki Kategoriler.....	243

GİRİŞ

“Gerçek”, insan zihni ile ilgili kadim tartışma konularından biridir. Felsefe tarihi, materyalizm ve idealizm akımları çerçevesinde, gerçeğin ontolojisi ve epistemolojisi üzerine üretilen bilgi ile şekillenir. Dış dünyada, kendiliğinden akan, verili bir dışsal gerçeklik fikri ile insan zihninin yarattığı imgelerden oluşan “yapıntı” bir anlam evreni fikri arasındaki çatışmalı tarih, “sosyal bir hayvan” olarak insanın varoluşu üzerine ana soruları yanıtlamada iki farklı bakış açısı olagelmıştır. Gerçekliğin verili değil, insan zihninin anlam üretim süreçlerinin bir sonucu olduğu fikri, fenomenoloji temelli bilgi sosyolojisinin “gerçekliğin sosyal inşası” teması altında ele aldığı temel konulardan biridir. Sağduyu bilgisinin üretiminde zihinsel süreçlerin rolünü toplum teorisi ile harmanlayan bu yaklaşımın ana varsayımı, gerçekliğin doğa-insan etkileşimi çerçevesinde, bir dizi zihinsel süreç bağlamında üretildiğidir. Bu zihinsel süreçler dışsallaştırma, nesneleştirme ve içselleştirme¹. Buna göre insan, doğumuyla birlikte dış dünyaya açılarak onun bir parçası haline gelir. Kaotik dünyayı anlamlı hale getirirken, onun üretiminde etkin olduğunu “unuttuğu” anda, bu dünya bir “nesne” halini alır. İnsan, bu üretim sürecindeki “özne”liğini yitirdiği oranda, ürettiği gerçekliği içselleştirir.

Bu döngü, bilginin sosyal üretiminin ve “sağduyu”² (*common sense*) haline gelişinin aşamalarını oluşturur. Dolayısıyla her bilginin aktif kurucusu, sosyal ağlar içinde etkileşen ve anlam üreten insandır. Üstelik bu bilgi, verili, olgusal, değişmez değil, çoğu zaman akışkan, değişken ve yoruma açıktır. Bilgi, yapılandırılabilir, güncellenebilir bir müzakere alanıdır. İnsan zihni, dünyayı dönüştüren aktif bir unsurdur. Aile, din, ekonomi vb. tüm yapılar insanın dışsallaşma süreçlerinin parçasıdır. Tüm kurumlar, dışsallaşmanın temel belirleyicisi olarak işlev görürler. Bir kere gerçeklik halini alan bu “kurumlar” insan için doğallaştığı oranda nesnelleşir ve

---

¹ Bkz. P.L. Berger & T. Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, Çev: Vefa Saygın Öğütle, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008.

² Sosyal psikolojide günlük epistemolojinin önemli bir kavramı olan ortak duyu (*common sense*) ya da yaygın ifadesiyle sağduyu, kişisel pratikler, gözlemler, deneyimlerle zenginleştirilmiş, ortak geleneklere dayanan ve bireyler tarafından kendiliğinden üretilen bir takım bilgiler bütünü olarak tanımlanmaktadır. (Bkz; Nuri Bilgin, *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003, s.314)

içselleştirilir. Gerçekliği sorgulanmadan, oydaşmanın parçası halini alan bu yapılar, verili hale gelir. Özellikle “dil” oydaşmanın ana basamaklarından biridir ve dünyayı adlandırarak şeyleştirimin temel aracıdır. Gerçekliğin meşrulaştırılması, dil, semboller, özdeyişler, kolektif bellek üzerinden gerçekleşir. Mitoloji, din, bilim vb. otorite iddiası olan bilgi alanları ise, sembolik evrenlerin ve üretilen gerçekliğin meşruiyetinin sağlanması ve korunmasında önemli işlevler yüklenir. Tüm bu mekanizmalardan geçen bilgi, son aşamada insan-dışı bir biçim alır ve kendisini üreten özneler üzerinde tahakküm kuran, sorgulanmaz bir yapıya evrilir. İnsan kendi ürettiği gerçeklik içinde hapsolmuş ve kendisinden önce üretilmiş bilgi kalıplarının sürdürücüsü, pasif bir “iletken”e dönüşmüştür artık. Sosyal gerçeklik, doğal, yapay ve sosyal olanın bilgisini oluşturur. Doğal ve yapay gerçekliklerin refere ettiği nesnel dünya ile aralarında kısmi bir ilişki mevcutsa da (örneğin tüm portakalların yuvarlak, masaların ise dört ayaklı olması gibi), sosyal yapıntılar tamamen tesadüfi ve keyfi(arbitraire)dir.³ Örneğin tüm Almanların sarışın olduğu varsayımı ve genellemesi, gerçekliğin inşasında özcü ve indirgemeci yönleri akla getirir. Dolayısıyla, insan zihninin ürünü olan “keyfi” birçok kavram; nesneye ve insana içkin doğal “öz”ler halini alır.

Gerçekliği sosyal olarak inşa eden, nesneleştirilen ve yaygınlaştıran dolayım sal yapıların başında kitle iletişimi gelmektedir. Kitle iletişim ürününün, gerçekliği inşa eden bir yapıntı (artefact) olduğu savı, 1970’lerin sonundan bu yana “gerçekliğin sosyal inşası” teorisi kapsamında da ele alınmaktadır.⁴ Ancak, kitle iletişim çalışmalarında haberde gerçeklik sorunsalına ilişkin yaklaşımlar, sadece gerçekliğin sosyal inşası teorisi ile sınırlı değildir. Farklı kuramsal perspektiflerden kitle iletişim ürününün gerçekliği tartışılmaktadır. Bu bağlamda iki temel yaklaşımdan söz etmek olasıdır:

Bunlardan ilkin e göre medya, kendisinden bağımsız ve keşfedilmeyi bekleyen bir gerçekliği ayna misali yansıtmaktadır; ya da böyle bir olasılık vardır. Bir diğer yaklaşıma göre ise medyanın sürekli doğruyu söyleyen bir ayna olması, ekonomi politik nedenlerin yanı sıra yapısal gerekçelerle de mümkün değildir. Çünkü medya metni oluşturma, sözcüklerden başlayarak seçme ve çerçeveleme anlamına gelmektedir. Her

³ Bkz: Nuri Bilgin, *Sosyal Psikoloji Sözlüğü...a.g.e.*

⁴ Denis McQuail, *McQuail’s Mass Communication Theory*, Sage Publications, 6. Edition, London, 2010, s.459.

türlü yönlendirmeye karşı bağışık bir medya ortamı düşlesek bile, sınırlı sayıdaki sözcüğün kullanım imkânı ve sadece sınırlı bir dünyayı görüntüleme kapasitesine sahip kameralarla, gerçekliğı bütünüyle yansıtacak büyüklükte bir ayna oluşturma iddiası sahici görünmemektedir. Kitle iletişim araçları dolayımıyla her gün yeniden inşa edilen gerçeklik, çeşitli karşıtlıklar ve benzerliklerden yola çıkılarak oluşturulmaktadır. Oysa haber, meşru kurumların etkinlikleriyle özdeş hale geledi ve haberciliğın zamansal ve uzamsal yapısı bu kurumların etkinliğine bağlanalı beri, haber kendi kendini tarihsel bir veri olarak üretmektedir. Sosyal anlamları üretmekte/yeniden üretmekte, onları tanımlamakta/yeniden tanımlamaktadır.⁵

“Gerçekliğın sosyal inşası” kuramı, kitle iletişim araştırmalarına yeni bir perspektif eklemiştir. Kitle iletişim ürününün informatif ve yorumsal içeriğinden yola çıkan inşacı yaklaşımların, medyayı elde bulunan hazır anlamları (*ready-made meanings*)⁶ sistematik biçimde izleyicisine sunan bir organizasyon; olay ve olguların yeniden tasarlanmış biçimlerini “gerçek” formunda aktaran bir sosyal aktör olarak ele aldığı söylemek mümkündür. Bununla birlikte, inşacı yaklaşımlara göre medya, gerçekliğı inşa eden bir “anlam üretici” olarak izleyicinin karşısında rakipsiz bir konumda da değildir. Çünkü, “(...) anlamın otomatik ve doğrudan bir transferi yoktur. Kaynak ile alıcı arasında anlam üzerine bir müzakere vardır. Bu bakış, ‘güçlü medya etkisi’ paradigmasından bir kopuş, ayrıca niceliksel ve davranışsal methodlardan niteliksel, derinlikli ve etnografik methodlara doğru bir değişimdir.”⁷ Buna göre, gerçekliğın sosyal inşası kuramı temelinde ilerleyen iletişim çalışmaları, hem medyanın anlam inşasındaki rolüne hem de izleyicilerin medyanın ürettiğı anlam sistematığını nasıl biçimlendirdiğine yönelmektedir. McQuail’e göre, inşacı yaklaşımlar, etki araştırmalarının daha önceki formülasyonlarını ortadan kaldırıp onların yerine geçmemiştir. “Ancak, radikal terimlerle yola çıkışına ve medya araştırmalarında daha derin ve kanıt türü olarak daha niteliksel arayışlara girmesiyle, önceki teorilerle iyi bir anlaşmayı içermektedir.”⁸

---

⁵ Gaye Tuchman, *Making News*, The Free Press, New York, 1978, s. 196.

⁶ Denis McQuail, *a.g.e.*, s.459

⁷ McQuail, s.459

⁸ s.460

Gerçekliğin sosyal inşası kuramının iletişim çalışmaları içine dâhil oluştunda, “çerçeveleme” teorisinin “haber” çözümlmelerine uyarlanması, önemli katkı sağlamıştır. Temelini psikoloji ve sosyoloji gibi disiplinlerden alan “çerçeveleme” teorisi, “gerçekliği” sürekli yeniden inşa etme gayretinin yaratacağı olağanüstü bilişsel ve fiziksel yük nedeniyle, önceki deneyimlerimizden kaynaklanan anlam çerçeveleri kullandığımız varsayımına dayanmaktadır. Bu anlam çerçeveleri aynı zamanda gerçekliğin sosyal inşa sürecinin de yapıtaşlarıdır. Çerçeveler, olayların anlatı akışını basitleştirir, öncelikli hale getirir ve yapılandırır.⁹

Çerçeveleme teorisinden yola çıkan iletişim araştırmacıları, çerçeve kavramını, hem içerik, hem de etki araştırmalarında kullanılmak üzere yeniden yorumlamıştır. Çerçeveleme teorisini iletişim araştırmalarına uyarlayan çalışmaların ortak niteliği, çerçevelemenin en belirgin özelliğinin seçme ve belirginleştirme olarak gösterilmesidir.¹⁰ “Haberde içerik araştırmaları göstermiştir ki haberlerin çoğu, toplanmasından hazırlanmasına kadar çeşitli anlam çerçeveleriyle sunulmaktadır.”¹¹ Medya çalışanları kamusal alanda, kaynaklar ve diğer aktörlerle; izleyiciler ise medya içeriği ve birbiriyle etkileşim halindedir. Böylece çerçeveleme, metinsel düzeyde (medyada uygulanan çerçeveler), bilişsel düzeyde (izleyiciler ve medya çalışanları arasındaki şema) ve dış araçlar düzeyinde (çerçeve sponsorlarının (*frame sponsors*)* söylemi) ve sonuçta verili bir kültürde mümkün olan çerçeve stoğu arasındaki etkileşimi içerir.¹² Bu etkileşimlerin tamamı öznelarasıdır ve anlamın karşılıklı inşasına ve akışına bağlıdır. Buna göre, haber kavramını, insan deneyimini şekillendiren ve kuran bir kavram seti olarak görmek mümkündür.

“Televizyon Haberlerinde Gerçekliğin İnşası ve Garbiyatçılık Sorunsalı” başlıklı bu çalışmanın teorik temeli, yukarıda ana hatlarıyla açıklanan “gerçekliğin sosyal inşası” ve “çerçeveleme” teorisine dayanarak oluşturulmuştur. Gerçekliğe ilişkin

---

⁹ Erving Goffman, *Frame Analysis*, Northeastern University Press, 1986, s.21.

¹⁰ Robert Entmann, “Framing: Toward clarification of a fractured paradigm”. *Journal of Communication*, 43(4), 1993, s. 52.

¹¹ Denis McQuail, *a.g.e.*, s.506

* Çerçeve sponsoru (*frame sponsors*) terimi, haber çerçevesinde etkili olan politikacılar, reklamverenler, haber kaynakları vd. tanımlamak için Van Gorp tarafından kullanılıyor. (Bkz. Baldwin Van Gorp, “The Constructionist Approach to Framing: Bringing Culture Back In”, *Journal of Communication*, 57, 2007)

¹² Baldwin Van Gorp, “The Constructionist Approach to Framing: Bringing Culture Back In”, *Journal of Communication*, 57, 2007, s.64.

birbirini tamamlayan yaklaşımlar ortaya koyan bu iki teorinin bir iletişim çalışmasında seçilmesinin nedeni, çerçeveleme teorisinin iletişim metninin analizi konusunda sunduğu metodolojik imkânlar kadar tezin amacıyla örtüşen özgün bir kuramsal yapı oluşturma çabası olmuştur. Çalışmanın çıkış noktası – inşacılık perspektifinin öngördüğü üzere – Batı ve Doğu kavramlarının coğrafi bir ayırmadan çok bir sınıflama (classification) ve kategorizasyon sistematigi içerdiği; televizyon haberlerinin de bu ayırımın altını çeşitli boyutlarda çizerek Batı ve Doğu kavramlarını sosyal olarak inşa ettiği düşüncesidir. Bu sistematigin bütünü olarak ele alınan Garbiyatçılık sorunsalı, televizyon haberlerinin çözümlemesinde anahtar kavram olmuştur. Garbiyatçılık kavramı, sosyal bilimler alanındaki çalışmalarda son yıllarda ele alınmış olmakla beraber, konuyu televizyon haberciliği ve iletişim metninin çözümlenmesi bağlamında ele alan bir çalışma henüz bulunmamaktadır.

Garbiyatçılık kavramı, Edward Said'in geçtiğimiz yüzyılda tartışmaya açtığı “Şarkiyatçılık” kavramıyla birlikte ele alınma eğilimindedir. Edward Said “Şarkiyatçılık” kavramını “Doğu’ya ait nötr bilgiler” olarak değil, hegemonik güçlerin dış siyaset, özellikle de yayılcılık hedeflerini gerçekleştirebilmek için ürettikleri bir tür ideoloji olarak yeniden tanımlamış, Şarkiyatçılığın kitabı, didaktik bilgiler yanında, hayal gücünü zorlayan, egzotizme gönderme yapan, idsel bir yanı olduğunu da belirtmiştir.¹³ Dolayısıyla Şark üzerine inşa edilen bilginin doğası, çoğu zaman merak, korku, macera benzeri kimi duyguların da çakışma alanıdır. “Doğu”, “Batılı”lar tarafından “Doğulu”laştırılmıştır. Batı’nın dünyanın geri kalanı üzerinde kurduğu ekonomik ve kültürel hegemonya, bilgi inşa sürecinde de ayrıcalığın onda olmasını sağlamıştır. Bu ayrıcalığı yaratan ana neden ise, akıl ve bilimin kutsallaştırıldığı pozitivist bir dünya düzeni aracılığıyla oluşturulan, Batı’nın teknik ve uygarlığına duyulan sonsuz inançtır. Modern Batı uygarlığı, sezgi ve inancın karşısına aklı; gelenek ve dinin karşısına teknik ve bilimi ikame etmiştir.

Maddi gelişme ve akli merkeze alan bu yapı üzerine ilk itirazlar, Romantizm vb. Batı kaynaklı kimi düşünce ekolleri tarafından geliştirildiyse de, literatüre bakıldığında eleştirinin “Batı-dışı” ilk kapsamlı halinin post-koloniyalizm çalışmalarından geldiğini

---

¹³ Bkz. Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, Çev: Berna Ünler, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

söylememiz mümkündür. Batı kolonisi olarak Batı'nın kendileri hakkında ürettiği bilginin aynasında yaşamaya mahkûm edilmiş “*madunlar*”, teorik ve pratik çalışmalar aracılığıyla “Batı” üzerine söz söylemeye başlamıştır.¹⁴ Sonrasında “ikincil” bir sömürü ilişkisi üzerinden, Batı modernleşmesine maruz kalmış İslam dünyasının kimi bölgelerinden itiraz, red, aşağılama, nefret, arzu, merak benzeri birçok tavrın kesişiminden oluşan “Garp” tahayyülleri ortaya çıkmıştır. Aslında Said, Şarkiyatçılık kitabında Batı'nın Doğu'ya egemen oluşunda, bir bilgi-iktidar ilişkisi kurduğundan ve hâkimiyetini böyle inşa ettiğinden söz ederken, Batı egemenliği ve sömürgeleştirmeye karşı 3. Dünya'da oluşan tepkiye yer vermediğinin de altını çizmektedir. Ancak gelinen nokta, Garbiyatçılığın, Şarkiyatçılığın karşıt ikizi olarak konumlandığını düşündürmektedir. Örneğin Garbiyatçılığı, “tersine Şarkiyatçılık” olarak gören İranlı siyaset bilimci Mehrzad Boroujerdi, kavramı Doğulu entelektüellerin gerçek kimliklerini yeniden ele geçirmek için kullandıkları bir söylem olarak görmektedir. Boroujerdi'ye göre Garbiyatçılık, Avrupa'nın oryantalist anlatısına karşıt bir bilgi olarak sunulmaktadır.¹⁵ Leen Boer de Garbiyatçılık kavramını “entelektüel tahribatın bir biçimi” olarak tanımlamayı önermektedir. İslamcılık, Avrupa-merkezcilik, liberalizm ve garbiyatçılığı “izm'lerle mücadele” bağlamında eleştiren Leen Boer'e göre Garbiyatçılık bir de-humanizasyon sürecidir; “*Batı, değerler rasyonelitesi az, ancak araçsal akılcılığı fazla olarak resmedilir. Batı zihni böylelikle yüksek düzeyde bir aptallık olarak görülür. Aritmetik hesaplar yapmak için özel bir yeteneğe sahip bu zihin, insani açıdan önemli şeyleri yapmada umutsuz vakadır.*”¹⁶

Garbiyatçılık (Oksidentalizm) üzerine, en bilinen çalışma, Buruma ve Margalit'e aittir. Buruma ve Margalit, aşağılanma ve kurban olma duygusunu Garbiyatçılığın kaynakları arasında saymaktadır. “Düşmanlarının gözünden Batı'ya” bakmaya çalışan iki sosyal bilimci, Garbiyatçılığın “basit bir önyargılar demeti” olarak açıklanamayacağını savunmuştur.¹⁷ Garbiyatçılığın temelinde Batı tarzı düşünmeye yönelik sistematik bir tepkinin yattığına dikkat çeken Buruma ve Margalit, zaman

¹⁴ Bkz. Partha Chatterjee, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, İtişim Yayınları, 1996, İstanbul.

¹⁵ Mehrzad Boroujerdi, *İran Entelektüelleri ve Batı*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2001, s.37.

¹⁶ Leen Boer, “Struggling With-Isms: Occidentalism, Liberalism, Eurocentrism, Islamism”, *Third World Quarterly*, 25(8), 1541–1548.

¹⁷ Ian Buruma, Avishahi Margalit, *Garbiyatçılık: Düşmanlarının Gözünden Batı*, Çev: Güven Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s.55.

zaman Rus ruhu, Alman ırkı, komünizm, anti-emperyalizm ve din adına Batı tarzı düşünme biçimine açılan savaşlar olduğundan söz etmektedir.

Yukarıdaki görüşler bağlamında, dört yüz yıllık Asya ve Avrupa tarihine bakmak, sömürgecilik, milliyetçilik ve 18'inci yüzyılın sonunda düşünce hayatında yaşanan fırtınalı ayrışmaları takip etmek, dinin siyasal bir belirleyici olarak yeniden doğuşunu izlemek Garbiyatçılık kavramının izini sürmek açısından zihin açıcı niteliktedir.

“Garp”/“Batı” kavramı, iki yüzyıllık Türk modernleşme tarihi içinde en sık tekrar edilen kavramlarından biridir. Batı, “pergelin sabit ucu” olarak, Türkiye’deki fikir hareketlerinin tamamı üzerinde etkili olmuştur. Batı imgesinin, Batı ile karşılaşmaların niteliği değiştikçe, süregelen bir değişim gösterdiğini söylemek mümkündür. Batı, “İslam dışı”, fethedilmesi gereken bir coğrafya olmaktan çıkıp, önce üstünlüğü kabul edilen, sonra da taklit edilmesi gereken bir arzu nesnesine dönüşmüştür. Batı’yla bu karşılaşmalar, hınç, hayranlık, değersiz görme, güvensizlik vb. tezat düşüncelerin iç içe olduğu karmaşık bir algı yaratmıştır. Öncelikle ülkenin kurtuluşu ve bekası için modernleşme çabası bağlamında araçsallaştırılan Batı fikri, toplum içindeki kimliksel yarılmaların ve uzun yıllara yayılacak bir “kültürel şizofreni”nin de nedeni olmuştur.¹⁸

Kendi Doğusu’nu Batı’dan, Batısı’nı ise Doğu’dan kurgulayan haliyle Türkiye, Şarkiyatçılık ve Garbiyatçılık arasında “birbirine tezat duygular içeren” (ambivalent) bir algıya sahiptir. Doğu ve Batı’yı birleştiren bir köprü olma metaforu, Türkiye’ye hem oraya hem buraya; ya da bir oraya bir buraya ait olabilme imkânı vermekte; bunun mümkün kıldıkları, özellikle iktidarın inşası ve meşrulaştırılması bağlamında Garbiyatçı gramerin manevra alanı için sıradışı bir repertuar sunmaktadır. Ahıska’nın söz ettiği gibi “Köprü, birleştirici olduğu kadar ayırıcıdır. (...) Doğu-Batı arasına sıkışmış ülkenin ‘yalnızlığı’ ve ‘yabancılığı’nı, Türkiye’de iktidar hegemonyasının metaforik yapıtaşları olarak adlandırmak mümkündür.¹⁹

Bu çalışmada, Garbiyatçılık kavramı, Batı’nın Batı dışındaki çeşitli görünümünü içerecek şekilde “(...)iktidarı elinde bulunduranların pragmatik çıkarları

¹⁸ Bkz. Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, Metis Yayınları, 1991.

¹⁹ Meltem Ahıska, “Garbiyatçılık: Türkiye’de Modernliğin Grameri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.1050-

*çerçevesinde hegemonyalarını güçlendirmek ve müzakere etmek üzere “Batı” fikrini üretmeleri ve tüketmelerini anlatan bir sosyal imgelem sahası...”*²⁰ olarak ele alınmaktadır. Kolonyalizm sürecinde Batı hegemonyası ile doğrudan temas etmiş, ya da Türkiye gibi periferal bir modernleşme projesi aracılığıyla Batı fikri ile tanışmış toplumların ürettiği Batı algısının nitelikleri, Batı’yı anlamaktan çok, kendileri üzerine öz-düşünümsel bir algı geliştirmek açısından önemlidir. Tarihsel olarak Batı’ya bakış, Türkiye’nin kendine bakışını özetlemektedir. Dolayısıyla bu bağlamda yapılacak çalışmaların, toplumsal kimliğin katmanlarını açıklamak konusunda değerli olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Türkiye’nin de Batı-dışı, periferal modernleşme etkisi altında, Batı’yı kendisi için “kurucu-öteki” olarak benimsemiş bir tarihsel geçmişi olduğu dikkate alındığında, Türkiye tarihi ve toplumsal kodlarını tanımlamada Garbiyatçılık kavramının anlamlı bir perspektif önerebileceği düşünülmektedir.

Bu tezde, “Batı/Garp” kavramının Osmanlı/Türk siyasi düşüncesindeki tarihsel serüvenini, “Garbiyatçılık” perspektifi içerisinde anlamak ve Türkiye’nin modernleşme sürecinde “kurucu öteki” olarak işlev gören “Batı” fikrinin televizyon haberlerindeki farklı görünümünü anlamlandırabilmek amaçlanmaktadır. Televizyon haberlerinin, Batı fikrinin üretiminde hangi anlatılara odaklandığı; kavramın kendi tarihi ile yaşadığı süreklilik ve kopuşlar; bunun, Osmanlı/Türk siyasi düşüncesindeki Batı kavramı ile ilişkisi vurgulanmıştır.

Çalışma, teorik çerçeve, sorunsal ve araştırmayı içeren üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, çalışmanın teorik temelini oluşturan “gerçekliğin sosyal inşası” ve “çerçeveleme” kuramı ile kitle iletişim araçlarının bu süreçlerdeki rolü irdelenmiştir. Bu bölümde, kitle iletişim araştırmalarında sıklıkla tercih edilen bir teorik ve metodolojik yaklaşım olan “çerçeveleme” yaklaşımının haberde gerçeklik sorunu üzerine önerileri de tartışılmıştır. Tezin temelini oluşturan kuramsal çerçeve ve araştırma bulgularının yorumlanmasını sağlayan teknikler bu bölümde anlatılan “gerçekliğin sosyal inşası” kuramı ve “çerçeveleme” teorilerinden yola çıkılarak saptanmıştır.

---

²⁰ Meltem Ahıska, “Occidentalism: The Historical Fantasy of The Modern”, *The South Atlantic Quarterly*, 102:2/3, Spring-Summer, 2003, 351–279, s.366.

İkinci bölüm, birbirini tamamlayan iki kısımdan oluşmaktadır. Bu bölümün ilk kısmı, çalışmanın sorunsalını oluşturan Garbiyatçılık kavramına ayrılmıştır. Garbiyatçılık kavramının ortaya çıkışı, kapsamı ve düşünsel kaynakları bu bölümün ilk kısmında açıklanmıştır. İkinci bölümün ikinci kısmı ise bu çalışmanın yerelleştirilmesi ve özgünlüğü adına büyük önem taşımaktadır. Bu kısımda, Batı kavramının Osmanlı/Türk siyasi düşüncesindeki evrimi anlatılmıştır. Burada, Türkiye’de sosyal bilimler literatürünün hatırı sayılır bir bölümünü oluşturan Türk Modernleşmesi, Batıcılık, düşünce akımları gibi önemli alanlardaki temel metinlere ulaşılarak; Batı fikrinin üretimindeki tarihsel arka planın verilmesi, televizyon haberlerinin incelenmesinde bu bölümün işlevsel bir ardalın bilgisi sunması amaçlanmıştır. Batı imgesinin tarihsel kuruluşundaki öğelerin, incelenen televizyon haberleri ile örtüşme ve sapmalarının bu bölümden yapılan çıkarsamalarla kıyaslanması mümkün olabilmiştir.

Üçüncü bölüm ise örnekleme oluşturan TRT Haber kanalı Ana Haber Bültenleri’nde yayınlanan haberlerin, çalışmanın teorik temeli ve sorunsal çerçevesinde analizini içermektedir. Çalışma, metodolojik olarak sosyal alanın verili bir olgu olmadığı, kanıtlanamayacağı, sadece gösterilebileceği-anlaşılabileceğini öngören ve olguların tarihsellikleriyle anlaşılabilirliğini savunan yorumsamacı bir bakışa dayanmaktadır. Bu nedenle araştırma sorusunun açılımlayıcı olması tercih edilmiş ve araştırmada “Türkiye’de televizyon haberlerinde “Batı” fikri nasıl inşa edilmektedir?” sorusuna yanıt aranmıştır.

Araştırma sorusuna bağlı olarak, üç hipotezin sınındığını söylemek mümkündür. Bu hipotezler şunlardır:

- 1) Türkiye’de televizyon haberlerinde Batı fikri, hem “biz ve öteki” inşasına, hem de Batı’nın ne olduğunun betimlemesine yönelik iki temel çerçevede üretilmektedir.
- 2) Kamu televizyonunun haberlerinde Batı fikrinin inşa edilmesinde siyasi elitlerin hegemonik bir ağırlığı bulunmaktadır.
- 3) Televizyon haberlerinde oluşturulan Batı imgesi, iç politikayı şekillendirme ve yönlendirme amacıyla araçsallaştırılmaktadır.

Araştırma bölümünde, bu hipotezlerin sınanması için öncelikle haber öyküsünün iktidar bağlamında makro niteliklerinin ortaya çıkarılması, sonra da Garbiyatçılık bağlamında mikro analize tabi tutulması amaçlanmıştır. Bu amaçla Batı fikrinin üretiminde hangi haber çerçevelerinin kullanıldığının çözümlenmesi yapılmıştır. Çözümlemede, hem literatürde yer alan çerçeveleme araştırmalarında kullanılan genel çerçeveler (*generic frames*), hem de bu çalışmaya özgü olarak oluşturulan konu odaklı çerçeveler (*issue-specific frames*)²¹ araştırılmıştır. 86 saat 42 dakika 7 saniyelik bir televizyon kaydının çözümlenmesinin yapıldığı araştırmanın bulguları, teorik çerçeve ve sorunsal bağlamında değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, hem Osmanlı/Türk düşünce hayatının hem de popüler siyasi kültürün önemli manevra alanlarından birini oluşturan Garbiyatçılık fikrinin kitle iletişim metnine dahil oluşu hakkında, bir dizi çerçeve önermiştir. Tarihi ve siyasal bir arka plan bilgisi ile desteklenen bu çerçevelere ampirik bir çalışmayla ulaşılmıştır. Bu çalışmanın, kitle iletişim araçlarının anlam inşası üzerine yoğunlaşan iletişim araştırmaları kadar sosyal bilimlerin diğer alanlarında Türkiye’de Batı fikrinin üretimi üzerine yapılacak çalışmalar için de zihin açıcı olması umulmaktadır.

---

²¹ Claes de Vreese, Jochen Peter ve Holli A. Semetko, “Framing Politics at the Launch of the Euro: A Cross-National Comparative Study of Frames in the News”, *Political Communication*, 18, 2001, s.108.

BİRİNCİ BÖLÜM*

GERÇEKLİĞİN SOSYAL İNŞASI VE HABER KAVRAMI

I. GERÇEKLİĞİN SOSYAL İNŞASI

Sosyal inşacılık, epistemolojik ve metodolojik olarak köklerini uzun bir felsefi tartışma geleneğinden almaktadır. Batı felsefesinin materyalizm ve idealizm akımlarından beslenen bu gelenek, bilgi felsefesinin temel tartışma izleklerinden etkilenmektedir. Bilginin beş duyu aracılığıyla elde edilen, gözleme dayalı, verili doğası karşısına, sezgi, akıl ve düşünceden şekillenmiş bir dünya fikrini koyan bu iki gelenek, Batı sosyal bilimler tarihinin temelini oluşturmaktadır. Sosyal inşacılık, dünyaya dair gözlemlerimizin tartışmasız onun doğasını açık ettiği fikrine karşı eleştirel olmayı ve konvansiyonel bilginin dünyanın nesnel, yansız gözlemine dayandığı görüşüne meydan okumaya çağırır. Bu nedenle geleneksel bilimin pozitivist ve ampirist düşünceleriyle açık zıtlık içindedir.²²

1. Rölativizm ve Eleştirel Realizm Bağlamında Sosyal İnşacılık

Realizm ve rölativizm arasındaki tartışmada rölativizme yakın bir konumda duran sosyal inşacılık, gerçekliğin doğası üzerine mutlak olmayan pozisyonlar belirlemiştir. Buna göre nesnel bir gerçekliğin hiçbir zaman varolamayacağını söyleyen mutlak rölativistlerden, “dip çizgi argümanları”nın korunması gerektiğini söyleyen eleştirel realistlere kadar farklı yelpazede bir inşacı gelenekten söz etmek mümkündür. Rölativistlerin “gerçek bir gerçekliğin” mümkün olmadığı yönündeki iddiası, realistlerce her zaman kuşkuyla karşılanmış, kimi zaman ironik bir dille rölativistlerin “masa, sandalye, Holokost, silahlar, yoksulluk ve cinayetleri” de reddedip reddetmediği sorgulanagelmiştir.²³ Bu tartışmada ara bir pozisyon belirleyen eleştirel realistlerdir.

---

* Bu tez, TÜBİTAK Yurt Dışı Doktora Sırasında Araştırma Burs Programı tarafından desteklenmiştir.

²² V.Burr, *Social Constructionism*, Routledge, London, 2003, s.3.

²³ D. Edwards, M.Ashmore, and J.Potter, “Death and furniture: The rhetoric, politics and theology of bottom line arguments against relativism”, *History of the Human Sciences*, 8, s.25–49.

Onlara göre gerçekliğe dair reddedilemeyecek dip çizgi argümanları (*bottom line arguments*) vardır. Örneğin somut gerçekliği nedeniyle masa ve sandalyenin varlığı reddedilemez. Burada bir reddedememe durumu vardır. Mobilya metaforu buna karşılık gelir. Elle tutulur, gözle görülür, dolayısıyla varlığı ve gerçekliği reddedilemez. Bir de (ahlaki olarak) reddedilmemesi gerekenler vardır ki bunların başında soykırım vb. insanlık suçları gelmektedir. Ölüm metaforu da bu durumu anlatmaktadır. Oysa kendilerini metodolojik rölativist (*methodological relativists*), ılımlı inşacı (*moderate constructivists*) ve pragmatik pragmatist (*pragmatic pragmatists*) olarak tanımlayan Loughborough Ekolü'ne göre, taşlar ve ölüm de dahil olmak üzere dünya üzerinde her şey, sosyal ve semiotik olarak dolaymlanmakta ve iletişim yoluyla paylaşılmaktadır. Realist ikilem (*realist dilemma*) olarak adlandırdıkları bu duruma göre, temsil edilmeyen, inşa edilmemiş bir dış dünya üretimi dahi kaçınılmaz olarak temsilidir, göstermek istediği bir şey vardır.²⁴ Çok doğal olarak gördüğümüz nesnelere dahi, insanın kategorize etme ve bilgi haline getirme sürecinin sonucunda doğallıklarından arınarak yeniden inşa edilirler. Örneğin;

“(...) taşlar kültürelidir. Doğal dünya başlığı altında kategorize edilirler, tortul ve katulaşım kayası olarak sınıflandırılırlar, kum, çakıl, kaya, kaya parçası, dağ olarak bölümlendirilirler, bahçeleri süsler, vahşi tabiatta korunurlar, kesilir, kullanılır, “değerli taş” olarak teşhir edilirler, “kızların en iyi arkadaşları” alt kategorisine girerler”²⁵

Altındal'a göre, bu söz eğer “kaya” kavramının bizim insan deneyimiyle oluşturduğumuz bir kategori olduğunu ima ediyorsa burada Eleştirel Realistlerin reddedeceği bir şey yoktur; ancak bu söz, kayaların metnin dışında bir gerçekliğe sahip olmadığına referans veriyorsa o zaman realistler bu sözü şiddetle reddedeceklerdir. Kısacası, eleştirel realistleri sosyal inşacı yapan şey gerçekliğin dilde inşa edilen boyutunu kabul etmeleri, realist yapan şey ise yaptıkları metin dışı maddi gerçeklik vurgusudur.²⁶ Rölativistler ise, “dip çizgi argümanları” olarak adlandırılan ve

---

²⁴ Edwards vd, *a.g.m.*, s.27.

²⁵ *a.g.m.*, s.30.

²⁶ B.E. Altındal, “Rölativizm mi, Eleştirel Realizm mi?: Sosyal İnşacılıkta Yöntemsel ve Politik Sonuçları Olan Epistemolojik Bir Tercih”, *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, 3-4, Eylül 2010, s.79.

gerçekliğin bir de “inşa edilmeyen”, metnin dışında hâli hazırda mevcut olan bir dip noktası olabileceğini iddia eden görüşü kökten reddetmektedirler.²⁷ Buna göre, nesnelere isimlendirmek, onlara farklı bağlamlarda farklı anlamlar yüklemek mümkündür, dolayısıyla monolitik bir “masa” özünden söz edilemez; çünkü nesneye masa ismini veren, onu diğer nesnelere muhtelif özellikleri aracılığıyla ayıran insanın kendisidir. Aslıolan her bireyin masaya dair farklı ve paralel anlatılarının olması ve onu dil aracılığıyla inşa etmesidir.

Rölativistler, “Elbette katliamlar, soykırımlar, zulümler, savaşlar *oluyor* ve elbette yargıçlar, katiller, hırsızlar, patronlar, yazarlar ve dedektifler *varlar*” derken bunların hepsinin dilde yaratılan kategoriler ve dilin kategorik sistemlerinin bir ürünü olduğunun unutulmasına karşı çıkmaktadır.²⁸ Burada dikkat çekici olan eleştirel realistlerin ve rölativistlerin aslında birbirine paralel pozisyonları savunmalarıdır. Buna göre tarafların hiçbiri dünyada elle tutulup gözle görülen maddi gerçekliği reddetmemektedir. Rölativistlerin iddiası metnin dışında bir gerçekliğin var olmadığıdır. Ancak bu pozisyonun en büyük dezavantajı, somut dış dünyayı temsil eden metinler içinde herhangi bir hiyerarşinin yapılamamasıdır. Bu açmaz, Hitler’in “Kavgam”ının da Tolstoy’un “Savaş ve Barış”ının da farklı gerçeklikler inşa eden paralel metinler olarak görülmesine kadar gidebilmektedir. Bu bakış açısı, değerler bağlamında “kara delik” yaratacak düzeyde tehlikeli bir göreceliliğin kapısını açmak demektir. Parker bu duruma çözüm olarak yukarıda sözünü ettiğimiz “*eleştirel realizm*” kavramını öner[miş] ve ‘tarihsel misyonunu yerine getirmiş ve bizi ileriye taşımış ancak nihayetinde *burjuva demokrasinin fikir özgürlüğü saçmalığına* alet olmuş ve gerici hale gelmiş’ rölativizmin bu eksikliklerini giderebilecek *ilerici görüşün* eleştirel realizm olduğunu ifade et[miştir].²⁹ Eleştirel Realizm, Bhaskar³⁰ tarafından geliştirilen, kökenleri hem Kantçı görüşe hem de Marksizme dayanan bir epistemolojidir. Anglosakson akademik dünyasında itibarı yüksek olan bir felsefî görüştür. Eleştirel Realizm’in temel varsayımı gerçekliğin katmanlardan oluştuğu üzerine kuruludur. Düşüncenin bir ayağı Marks’a

---

²⁷ Altındal, *a.g.m.*, s.76.

²⁸ Altındal, *a.g.m.*, s.77.

²⁹ I. Parker, “Against relativism in psychology, on balance”, *History of the Human Sciences*, 12:4, 1996-78’den aktaran Altındal, *a.g.m.*, s.78.

³⁰ R.Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, Routledge, London, 2008.

dayanmaktadır.³¹ Rölativizmin temel argümanlarının politik ve ahlaki olarak yol açtığı zaafları önleme ve maddi dünyanın gerçek ilişkilerinin ezdiği sosyal gruplardan yana tavır alabilme amacıyla olan eleştirel realistler, metnin dışında, metnin inşasını etkileyen maddi nedenlerin varlığını kabul etmektedirler. Burada Marks'ın madde ve bilinç arasında kurduğu diyalektik ilişkinin etkisi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Eleştirel realistlere göre, metin bir inşaadır ancak bu inşa, maddi dünyanın bilinci belirleyen somut gerçekliklerinden bağımsız değildir. "Rölativist olmaksızın eleştirel realist olmanın getirisi, analizin söylemsel pratikleri göz önünde bulundurduğu kadar insanların maddi koşullarını da göz önünde bulundurabilmesine yol açan teorik imkanlardır."³²

Görüldüğü üzere, sosyal inşacılık, dünyanın verili değil, inşa edilmiş bir bilgi ağı aracılığıyla yapılandırıldığını varsaymaktır ancak bu varsayım, "gerçek" olarak kavranan şey ve somut, maddi dünya arasındaki bağların mutlak reddi anlamına gelmemektedir. Özellikle eleştirel realizmden beslenen sosyal inşacı bakış, maddi dünyadaki sınıfsal ve ideolojik ilişkilerin gerçeklik üzerindeki kurucu etkisini reddetmeden, bağlamın göreliliğini yapı-söküme tabi tutabilmektedir.

2. Sosyal İnşacılığın Özellikleri ve Tarihsel Kökleri

Sosyal inşacılık, kökleri fenomenolojiye uzanmakla birlikte, bilgi sosyolojisi içinde şekillenmiş ve yukarıda sözü edilen tarihsel akımlardan idealizme yakın düşünebileceğimiz bir yaklaşımdır. Günümüzde psikoloji, sosyal psikoloji, siyaset ve iletişim gibi birçok alanı etkilemektedir. Teorinin temelini, bilginin mutlak ve verili değil, gündelik etkileşimlere dayalı, zaman ve mekâna göre değişebilir ve güncellenebilir olduğu fikri oluşturmaktadır. Buna göre gerçeklik, dil ve toplumsal etkileşim aracılığıyla toplumu oluşturan bireyler tarafından birlikte inşa edilir. Herhangi bir sosyal yapı içine doğan birey, sosyalleşme süreci ile öğrendiği ve algıladığı sosyal gerçekliği mutlak addetmeye başladığı oranda, aslında toplum tarafından kurulmuş olan

---

³¹ R. Gruff, *Situating Critical Realism Philosophically*, Department of Political Science St. Louis University, 2008'den akt. Altınal, a.g.m., s.78.

³² C. Willig, "Critical Realism in Discourse Analysis: A Presentation of a Systematic Method of Analysis Using Women's Talk of Motherhood, Childcare and Female Employment as an Example", *Theory & Psychology*, 17, 2007, s.101'den akt. Altınal, a.g.m., s.79.

gerçeklik nesneleşmeye, birey dışında var olmaya başlar. Bu duruma göre, toplumun üzerinde uzlaştığı değerler, kurumlar mutlak ve verili olarak addedilmeye, değişmez, insan-üstü görülmeye başlanır. Oysaki etrafımızdaki tüm gerçeklik, sosyal bir çerçevedir ve bu çerçeve insan ürünüdür.

Sosyal inşacılığın temel özellikleri şöyle sıralanabilir³³:

1) *Anti-özcüdür*: Bilginin özsel olduğu iddiasına karşı çıkar. Bilgi, değişir ve dönüşür, yenilenir, güncellenir ve müzakere edilir. Hiçbir bilgi değişmez bir öz taşımaz.

2) *Gerçekçiliği sorgular*: Sosyal inşacılık, bilgilerimizin gerçekliği algılayışımızın doğrudan sonucu olduğu fikrini reddeder. Sosyal inşacılığın mücadele ettiği temel düşüncelerden biri realizmdir. Gerçekliğin bizden bağımsız kimi yönleri olduğunu savunan realistler ile çatışma içindedir.

3) *Bilginin tarihsel ve kültürel özgüllüğü*: Sosyal inşacılık, gerçekliğin zaman ve mekân bağımlı olduğunu iddia eder. Buna en çok verilen örneklerden biri “çocukluk” kavramının tarihidir. Bakılıp gözetilen ve yetişkinlerden ayrı olarak anlamlandırılan çocuk fikri modernitenin ürünüdür. Önceki çağlarda çocuk, farklı davranılmayan, erken yaşlarda çalışmaya başlayan, farklı giyinmeyen “küçük-insan”dı.³⁴

4) *Düşüncenin ön-koşulu olarak dil*: Sosyal inşacılık, dilin gerçekliği yansıttığını iddia eden görüşlerle çatışırken, dilin kurucu ve düşüncüyü ön-belirleyici olduğunu iddia eden post-yapısal fikirlerle ortaklık içermektedir.

5) *Sosyal eylem biçimi olarak dil*: İnşacılar, dilin sadece öznel-arasılığı sağlayan bir ön unsur değil, aynı zamanda gerçekliği yeniden kuran ve öznelin bu sürece katkı koymasını sağlayan bir eyleme aracı olduğunu düşünmektedir. Buna göre dilin gerçekliği inşa eden “performatif” bir rolü vardır. Oysa ki geleneksel teorilerde dil, düşünce ve duygularımızı ifade etmede pasif bir araçtır.

6) *Sosyal edim ve etkileşime vurgu*: İnşacılığın temel varsayımlarından biri, bireylerin karşılıklı etkileşimde olduğu sosyal yapıların gerçekliği oluşturmadaki aktif etkisidir. Birey kadar etkileşimde olduğu sosyal unsurlar da önemlidir. Geleneksel

---

³³ Burr, geleneksel psikoloji ve sosyal inşacı psikoloji arasındaki farkları sayarken, bu başlıkları sıralamaktadır. Bunlar, diğer alanlara da genelleştirilebilir nitelikte görüldüğü için, sosyal inşacılığın kapsayıcı özellikleri olarak düşünülmüştür. Bkz; V.Burr, *Social Constructionism*, Routledge, 2003.

³⁴ P.Aries, *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*, Vintage Books, NY, 1962.

sosyolojinin ekonomi, evlilik, aile gibi “yapı”lar üzerinden analiz etmeye çalıştığı toplum fikri, sosyal inşacılıkta yerini insanlararası etkileşime bırakır.

7) *Süreçler üzerine vurgu*: Geleneksel sosyoloji ve psikolojinin bütünlükçü açıklamalarına karşı (kişilik özellikleri, ekonomik yapılar, hafıza modelleri vs.) sosyal inşacılar, sosyal etkileşime dayalı dinamik modeller önerirler. Bu nedenle yapılardan ziyade süreçler önemsenir. Sosyal araştırmanın amacı, insanların ya da toplumun doğasından, etkileşim halindeki insanların belli bilgi türlerini ya da fenomenleri oluşturmayı nasıl başardığına odaklanır. Bu nedenle bilgi, bireylerin sahip olduğu ya da olmadığı bir şey olarak değil, birlikte yaptıkları bir şey olarak görülür.³⁵

Sosyal inşacılık, Husserl, Sartre, Merleau-Ponty, Levinas, Ricouer vb. düşünürlerin beslediği fenomenoloji geleneğinden gelmektedir. Fenomenoloji için inceleme nesnesi doğrudan nesnel realite değil fakat insanın bu realite ile ilişkiye girerken kullandığı bilinç sürecidir. Bu süreç doğa bilimleri ile aynı yöntem kullanılarak kavranamaz ve benzer durumlar için yasalar halinde genellenemez. Bilimsel yöntem insan bilincinin dışında (*out there*) inceleme nesnesinin olduğunu varsayar. Oysa toplumsal düşüncenin inceleme nesnesi olan ve insan bilincini yapılandıran yaşam dünyası (*life world*), insan için dışsal (*external*), dışarıda (*out there*) değildir. Bilinç sürecinin irdelenmesini önemli kılan gerçek budur.³⁶ Dolayısıyla fenomenoloji, gerçekliğin dışarıda bir yerde, mutlak olarak bulunan ve herkes için aynı, objektif bir veri değil, bireylerin zihinsel süreçlerinin de müdahil olduğu, genellenemez ve yasa haline getirilemez bir süreç olduğunu varsayar. Gerçekliğin sosyal inşası teorisi için temel teşkil etmiş fenomenolojinin özellikleri şöyle özetlenebilir:

1. *“Öncelikle tüm fenomenologlar teorik spekülasyon konusunda direnç, tasvir üzerinde ısrarda ise birleşmişlerdir.*
2. *Fenomenolojik sosyolojinin ikinci bir özelliği gündelik hayatı ciddiye alma ihtiyacı üzerine vurgudur. Doğal varsayılan, pratik olarak yönelinen ortak duyu insanı ve onun deneyimlediği yaşam-dünyası sosyolojinin temel nesnesidir.*
3. *Üçüncü olarak, sosyalliğin ve sosyal gerçekliğin incelenmesi öznelliği dikkate almak zorundadır. İnsan öznelliği yalnızca*

---

³⁵ Burr, *a.g.e.*, s. 5- 9.

³⁶ Hayriye Erbaş, “Sosyolojide Fenomenoloji”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/971/11953.pdf>.

*sosyal güçler tarafından belirlenip şekillenmez. Başkalarıyla etkileşim sürecinde, öznellik de sosyal gerçekliği şekillendirir.”*³⁷

Fenomenolojinin kurucularından Husserl, bilimsel bilginin içinde kök saldığı gündelik yaşantı ve etkinliklerimizle bağını kopardığını öne sürmekte ve fenomenolojinin görevinin bu bağlantıyı yeniden kurmak olduğunu söylemektedir.³⁸ Husserl’a göre, algılar dışında insanın çevresiyle ilişkide geliştirdiği bir de “doğal hal” (*natural attitude*) bulunmaktadır. Doğal hal ya da tutum, kendimizle ya da etrafımızdaki dünyayla ilgili geliştirdiğimiz sıradan bilinç farkındalığıdır.³⁹ Diğer bir deyişle, insan dünyaya sadece maruz kalmamakta, kendisini diğer canlılardan ayıran bilinci sayesinde etrafındaki nesne, olay ve kişiler hakkında farkındalık geliştirmektedir. İleride göreceğimiz üzere, gerçekliğin sosyal inşası kuramının temel tezlerinden biri budur.

Husserl’ın sosyal inşacılığa temel olan görüşlerinden bir diğeri insan edimlerindeki yönelimselliktir (*intentionality*). Buna göre insan zihni, nesne-yönelimlidir ve bu yönelim insan eyleminin her aşamasında bulunur. Maç izlemek, yeni bir bisiklet istemek, geçen yılın yaz tatilini hatırlamak yönelimsellik ve bir nesneye yönelme deneyimlerinin farklı örnekleridir (sırasıyla futbol, yeni bir bisiklet, geçen yılın tatili).⁴⁰ Buna göre insan eylemi, onu nesneyle ilişki kurmaya iten planlı amaçlar içermektedir. Bu durum bilimsel naturalizmin insanın dış dünyaya salt maruz kaldığı fikri ile çatışma içindedir. İnsan eylemleri aracılığıyla sadece pasif bir etkilenen değil, aynı zamanda aktif bir dönüştürüdür. Realizm’in, doğa ve varlığın zihinden tamamen bağımsız olduğu vurgusuna karşı, Husserl, *Ideas* adlı eserinde dünyanın, “bilinç” ve “transandantal öznellik”den “oluşturduğunu” söyler. Her ne kadar transandantal özneliğin dünyayı “yarattığı”nı reddetse de, yeni pozisyonu dünyanın, “dünyayı tanıyan özne” düşüncesi olmadan anlaşılamayacağı fikridir.⁴¹ Burada özneliğin inşa edici gücüne yapılan vurgu açıktır.

---

³⁷ Overgaard & Zahavi, s. 21.

³⁸ Ian Craib, *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas*, Harvester Wheatsheaf, 1992, s.97.

³⁹ David R.Cerbone, *Understanding Phenomenology*, Acumen Publishing, 2010, s. 9.

⁴⁰ S.Overgaard & D. Zahavi, “Phenomenological Sociology: The Subjectivity of Everyday Life”. *Encountering the Everyday: An Introduction to the Sociologies of the Unnoticed* içinde, (Ed.) M. Hviid Jacobsen, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009, s. 94.

⁴¹ Overgaard & Zahavi, *a.g.e.*, s.94.

Sosyal inşacılığa zemin olacak görüşlerin gelişmesinde, Husserl'dan önemli oranda etkilenmiş ve onun fikirlerini sosyolojiye uyarlamaya çalışmış olan Alfred Schutz'un büyük katkısı bulunmaktadır. Schutz, özellikle Husserl'in özneler-arasılık (*intersubjectivity*) ve yaşam dünyası (*lebenswelt, life-world*) fikirlerinden, öznenin sosyal gerçekliğin oluşumundaki etkin rolünü açıklamak için yararlanmıştır. Husserl'in özneler-arasılık yaklaşımı, dünyayı birey-toplum ya da bireysellik-toplumsallık olarak iki karşılıklı dışlayıcı seçenek olarak görmek yerine, fenomenoloji dolayısıyla bunları birleştirmeyi denemektedir. Husserl'a göre özne ancak bir topluluğun parçası olarak dünyayı deneyimleyen bir öznellik kazanabilir.⁴² Dünyayı gözlemleyen birey, diğer dünya-deneyimleyen bireylere bağımlıdır. Ancak öte yandan, birey öznenin rolü küçümsenmemelidir. Fenomenoloji, toplumsallığı anlamamızda en temel formun öznelerarasılık olduğunda ısrarcıdır.⁴³ Schutz'a göre, önceki deneyimlerimizin öznel hayatlarımıza kaydettiği model ve yapılarla uyumlu biçimde algılar, deneyimler ve anlarız.⁴⁴ Bu yapı ve modeller, herhangi özel bir durumda ne yapacağımızı söyler ve bize sosyal gerçekliğe güvenebileceğimiz duygusu verirler. Bu gerçeklik, güvenilir ve anlaşılabilir ve diğerleri de onu bizim gibi deneyimlemektedir. Açıktır ki özneler-arasılık bunda özel bir rol oynamaktadır. Bireyler tarafından bütün bir doğallıkla yararlanılan varsayımlar, beklentiler ve reçeteler büyük oranda sosyal olarak edinilmiştir ve sosyal olarak kabul edilmektedir.⁴⁵ Kültür, toplumsal hafıza vb. makro biçimlendiriciler aslında öznelerin karşılıklı etkileşiminin sürekliliğine ve burada oluşan bilgiye bağlıdır. İnsanın temelde grup üyeliklerinden elde ettiği sosyallığe vurgu yapan tüm bu belirleyiciler, sosyal grupların gerçekliğin farklı versiyonlarını oluşturan aktif gücüne de vurgu yapmaktadır. Varsayımlarımızın, beklenti ve çözümlerimizin çoğu sosyal olarak oluşur. Yine de fenomenologlar, bireysel öznelliklerin ihmal edilmemesi gerektiğini söylemektedir. Sosyal gerçeklik, bireysel öznellikler arası ilişkilere indirgenemezse de, biri olmadan diğeri –yani *öznelerarasılık* olmadan- temelde *sosyal* gerçeklik mümkün değildir.⁴⁶

---

⁴² E.Husserl, *Cartesian Meditations: An Introduction to Phenomenology*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1995'den akt. Overgaard&Zahavi, *a.g.e.*, s. 94.

⁴³ Overgaard & Zahavi, *a.g.e.*, s.95.

⁴⁴ A.Schutz, *The Problem of Social Reality: Collected Papers I*, Martinus Nijhoff, 1962, s. 7–10.

⁴⁵ Overgaard & Zahavi, *a.g.e.*, s.13.

⁴⁶ Overgaard&Zahavi, *a.g.e.*, s.93.

Schutz'un katkılarında bir diğeri, Husserl'dan ilhamla önerdiği “sosyal dünyalar”ın, sosyal anlam, eylem ve durumların inşasında, öznelğin önemine yaptığı vurgudur. Husserl'ın yukarıdaki iki fikrine dayanarak Schutz, sosyal dünyanın kendisini çeşitli niyetli eylemlerde açığa çıkardığını söyler. Sosyal dünyanın anlamı, bu dünyayı anlamak ve ona bilimsel olarak hitap etmek için, öznel tarafından oluşturulmaktadır. Bu nedenle sosyal ajanları ele almak ve değerlendirmek oldukça önemlidir.⁴⁷

Schutz'un Husserl'ın görüşlerinden yola çıkarak kullanmış olduğu bir diğeri kavram olan “yaşam-dünyası” (*lebenswelt*) ise, mutlak ve deneysel olarak verili addedilen, bilim-öncesi, sorgulanmadan kabul edilen ve bize aşına gelen dünyadır.⁴⁸ “Sosyal dünya, gündelik yaşamın bilişsel ve duygusal trafiğini sürdüren ortak-duyu insanı tarafından yorumlanan ve yaşanan gündelik yaşam dünyasıdır. Gündelik hayatın “doğal tutumu” (*natural attitude*) içinde, epistemoloji ve metafiziğin herhangi bir statüsü yoktur, temel sorunları kabul edilmez, çünkü tanınmaz (...). Doğal tutum içindeki bir insan dünyada varoluşunu mutlak addeder (*take for granted*).”⁴⁹ Yaşam dünyasına dair en önemli özellik, burada bireylerce içselleştirilen çoğu bilginin mutlak addedilmesidir. Yaşam dünyasının bilgisinin geçerliliği sorgulanmaz ve araştırılmaya tabi tutulmaz.⁵⁰ Husserl gibi Schutz da bireylerdeki bu durumu “doğal tutum” (*natural attitude*) olarak adlandırır. Bu dünya, toplumun üyeleri tarafından her gün yeniden yaratılır, kültür burada şekillenir. Bireyin içinde sosyalleştiği, kimi adet, inanış, gelenek ve kurumları sorgulamadan kabullendiği ve içselleştirdiği, hatta mutlak addettiği bu dünya, sosyal gerçekliğin yaratıldığı temel yaşam alanıdır. Fenomenologlara göre bu dünyanın analizi uzun süreden beri ihmal edilmiştir. Bilimin nesnesi, gündelik sıradan olayların gerçekleştiği ve insanın asli gerçekliğinin kurulduğu bu alanlar olmalıdır. Muhakkak addedilen bilginin (*taken-for-granted knowledge*) dekonstrüksiyonu, sosyal inşacılığın temel amaçlarından biridir.⁵¹

---

⁴⁷ a.g.e, s.8

⁴⁸ Alfred Schutz, *The Phenomenology of the Social World*, Northwestern University Press, 1967, s. 53- 67 ve Overgaard& Zahavi, a.g.e, s.96.

⁴⁹ M.Natanson, “Alfred Schutz on Social Reality and Social Science”, *Phenomenology and Social Reality* içinde, (Ed.) Maurice Natanson, Martinus Nijhoff/The Hague, 1970, s.102–103.

⁵⁰ Schutz, *The Problem of Social Reality*, Collected Papers I, Martinus Nijhoff/The Hague, 1962, s. 74.

⁵¹ M.Lynch, “Towards A Constructivist Genealogy Of Social Constructivism”, *The Politics of Constructionism* içinde, (Ed) Irving Velody ve Robin Williams, Sage Publications, 1998, s. 21.

Schutz'un sosyal gerçekliğin inşasına temel olan görüşlerini etkileyen bir diğer düşünür Weber'dir. Erbaş'a göre Schutz, Weber'in insan eyleminin öznel anlamlarca belirlendiği yargısına dayanır. Eylemcinin (actor) gerçekleştirdiği eyleme (action) ilişkin iki tür anlamlardırma (meaning) sözkonusudur: (1) Yorumlayıcının zihninde gerçekleşen nesnel anlamlandırma ve (2) eylemcinin zihninde olan öznel anlamlandırma. Öznel anlamlandırma çoğunlukla sağduyuya (common sense) dayanır. Schultz eylemcinin kendi eyleminin anlamını kendisi yükleyerek yarattığı dünyaya saf deneyimin orijinal dünyası (original world of pure experience) adını; başkalarının değer yargılarına göre gerçekleşen eylem alanına da gündelik yaşam dünyası (world of everyday life) adını vermektedir.⁵²

Schutz aynı zamanda, Weber'in sosyal eylem ve sosyal ilişki (*soziale Beziehung*), "komünal ilişki" (*Vergemeinschaftung*) ve "birliğe ait ilişki" (*Vergesellschaftung*) gibi kavramlar kullanarak, ekonomi, hükümet, hukuk ve din gibi konulara sosyal fenomenler olarak yaklaştığını söyler. Ancak Schutz'u endişelendiren, Weber'in tüm sosyal ilişki türlerini ve yapıları, tüm kültürel nesneleştirmeleri ve nesnel zihnin tüm alanlarını bireysel davranışın temel formlarına indirgemesidir.⁵³ Oysa Schutz'a göre, bireysel eylem ve ardındaki niyet yorumsal anlamaya açıktır. Üstelik ancak bu tür bir anlama, sosyal bilimlerin sosyal ilişki ve yapıları nüfuz etmesini sağlayabilir.

Lynch'e göre Schutz da Weber de, "öznel anlama"nın (*subjective understanding*) sosyal dünyadaki kurucu niteliğini fark etmişlerdi ancak Weber'in aksine Schutz sıradan insanın yaşam-dünyasını anlamada ön-teorik bir yorumsal sosyolojiye geri dönmeye öncelik tanıyordu. Ancak bunun aksine, Parsons'un Weber yorumlarından etkilenen ana akım sosyologlar, sosyal bütünlüklerin sosyal kurumları nesneleştirdiği ve sonra içselleştirdiği tarihsel ve sosyal süreçlerin yorumundan bağımsız gözlemci idealine bağlılığı savunuyorlardı.⁵⁴

Overgaard ve Zahavi'ye göre, her ne kadar Weber anlamlı eylemi sosyal bilimlerin merkezi teması görse de ve bireyin kendi eylemine yüklediği anlamın açık bir biçimde tematize edilmesini önemse de, sosyal anlamın bu şekilde ortaya çıkmasıyla

---

⁵² Erbaş, *a.g.e.*

⁵³ Schutz, *a.g.e.*, s.6.

⁵⁴ Lynch, *a.g.e.*, s.25.

ilgilenmemiştir. Anlam kuramı ve epistemolojinin temel sorunlarına da genel olarak ilgisiz kalmıştır. Muhtemelen Schutz, Weber sosyolojisi ve Husserl'in fenomenolojik metodolojisini birleştirerek bu boşluğu doldurmaya çalışmıştır.⁵⁵ Diğer bir deyişle Schutz, Weber'in sosyalin inşasına verdiği önemi, Husserl'in öznenin anlam inşasına koyduğu katkı ile birleştirerek, birey ve toplumun etkileşiminden doğan gerçekliğin yapılandırılma sürecine odaklandı.

Schutz, dünyayı birbirinden bağımsız ve görece uzak anlam alanlarıyla deneyimlediğimizi söylemektedir.⁵⁶ Buna göre insan, farklı anlam haritalarında gezinir ve her birinde zihinsel olarak farklı deneyimler yaşar. Örneğin din, bilim, rüyalar, sanat bu farklı anlam alanlarından sadece birkaçıdır. Tüm bunlar "limitli gerçeklikler"dir. Örneğin sanat ya da bilimin "gerçeklikleri"ne müdahil olabilmek, gündelik yaşam-dünyasından kopmayı, şalteri kapamayı (*switching off*) gerektirir. Husserl'e takip ederek, Schutz bu tarz şalter kapatmalar için *epoché* kavramını önerir. Örneğin rüya görürken, gündelik hayatın yönettiği kişi ve yerlerden ve kurallardan bu tarz bir kopuş yaşanır.⁵⁷

Schutz'un gerçekliğin sosyal inşası teorisine zemin teşkil eden bir diğer katkısı "tıpleştirme"dir. Craib'e göre deneyim kategorilerimizdeki benzerliklere dayanan tıpleştirme, bazı nesnelere ortak özellikleri olduğunu keşfetmemizle başlar. Örneğin canlı varlıklardan, insana, oradan siyah ve beyazlara, kadın ve erkeklere geçerim. Schutz'un "anlam bağlamları" (*meaning context*) olarak adlandırdığı şeyler, deneyimlerimizi anlamlı bir dünya algısına dönüştüren ve bilgi stokları inşa etmemize yarayan şeylerdir.⁵⁸

Overgaard ve Zahavi'ye göre ise tıpleştirme sürecinde, dünyayı ve diğer insanları anlamak ve onlarla uğraşabilmek adına, belirli reçete ve kuralları, pratik bilgileri uygulamaya koyarız. Bu aynı zamanda yaşam dünyasını deneyimlemektir. Yaşam dünyasındaki nesnelere benzersiz, bireysel bütünlükler değil, "dağlar", "ağaçlar", "evler", "hayvanlar" ya da "insanlar"dır. Karşılaştığımız ne olursa olsun, bu genel "tıp" hakkında fikrimizin olduğu bir şeydir. Örneğin karşılaştığımız bir ağacın, türünü

⁵⁵ Overgaard & Zahavi, *a.g.e.*, s.7.

⁵⁶ Bkz; Schutz, *The Problem of Social Reality...a.g.e.*, s.230.

⁵⁷ Overgaard & Zahavi, *a.g.e.*, s.7

⁵⁸ I. Craib, *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas*, Harvester Wheatsheaf, 1992, s.97-111.

bilmemek de ağaç olduğunu biliriz. Diğer bir deyişle, çevremizi anlamaya yönelik hazır bilgilerimiz bulunmaktadır. Bu bilginin birincil kaynağı öncel deneyimlerimizdir. Bu deneyimleri hem kendimiz edinir hem çevremizden alırız.⁵⁹ Bu özellik, dünyayı her gün sil baştan yeniden yaratıp yorumlama zahmetini ortadan kaldırarak, bilişsel konforu sürdürmeyi sağlar. Bu süreç aynı zamanda gerçekliğin, öznelararası bir etkileşim ve ortak dil ile yapılandırılma sürecine gönderme yapar. Nitekim bireysel tipleştirmeler, sosyal bağlam olmaksızın anlamsızdır. “Fenomenologlar genelde sosyal gerçekliğin sabit, nesnel bir dışsal gerçeklik olarak algılanmaması gerektiğini vurgularlar. Sosyal gerçeklik, insan etkinliğinin bir sonucudur. Tipleştirme süreci sonucu, çevremizde anlamlı bir sosyal dünya oluştururuz.”⁶⁰

Fenomenoloji geleneğini sürdürerek sosyal inşacılığa ampirik olarak katkı koymuş önemli bir diğer önemli alan ise etnometodolojidir. Harold Garfinkel 1960’larda etnometodolojiyi, Schutz’un görüşleri üzerine bina etmiştir. Etnometodolojinin temel meselesi, sosyal ajanların çevrelerini anlamlı bir biçimde yapılandırma biçimlerini araştırmaktır. Etnometodoloji, sosyal yapıları (roller, kurumlar, kültürel anlam sistemleri ve değerler) önceden varolan belirleyici faktörler olarak değil, sosyal etkileşimin ürünü olarak görür. Bu nedenle sosyal gerçeklik, kırılgan ve zayıf bir inşadır. Katılımcıların aktif katkısıyla oluşur.⁶¹ Garfinkel yaptığı deneylerde, bireylerce içselleştirilmiş sosyal gerçeklikleri zorlayıcı ortamlar yaratmış (örneğin öğrencilerinden kendi evlerinde misafir gibi davranarak ailelerinin tepkilerini gözlemlemelerini istemek gibi) ve sosyal düzeni kırılganlığını bu sayede göstermeye çalışmıştır.⁶² Garfinkel’in güven ve rasyonellik üzerine etnometodolojik çalışmalarının çoğu, ilhamını Schutz’dan almaktadır. Bu çalışmalar Schutz’un zamansal ortaya çıkışın geriye-ileriye dönük anlamı, “perspektiflerin karşılıklı”, bilimsel kuramsallaştırma ve gündelik yaşamın doğal tutumları gibi kavramlarını ele alır ve genişletir.⁶³

---

⁵⁹ S.Overgaard, and D. Zahavi, “Phenomenological Sociology: The Subjectivity of Everyday Life”. *Encountering the Everyday: An Introduction to the Sociologies of the Unnoticed* içinde. (Ed.) M. Hviid Jacobsen, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, s.103.

⁶⁰ Overgaard&Zahavi, *a.g.e.*, s.93.

⁶¹ Overgaard &Zahavi, *a.g.e.*, s. 17.

⁶² Bkz; H. Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology*, Prentice-Hall, NY, 1967.

⁶³ M.Lynch, “Towards a Constructivist Genealogy of Social Constructivism”, *The Politics of Constructionism* içinde, (Ed.)Irving Velody ve Robin Williams, Sage Publications, 1998, s.25.

Fenomenoloji gibi etnometodoloji de, toplumsal düzeni farklı bireylerin farklı deneyimlerinden oluşan bir unsur olarak görür. Ancak Schutz'a göre düzen ortak sağduyusal bilgilerin ürünü olsa da, etnometodoloji bu tür bilginin doğası gereği istikrarsız olduğunu ve her yeni karşılaşmada yeniden yaratıldığını iddia eder.⁶⁴

Gerçekliğin sosyal inşasını Schutz ve Marx'ın izinden giderek yorumlayan önemli bir diğer çalışma Berger ve Luckmann'a aittir. Günümüzde gerçekliğin sosyal inşası denince akla doğrudan bu iki isim gelmektedir. Gerçekliğin sosyal olarak inşa edilmiş aşamalarını yorumlayan ikili üzerindeki Alfred Schutz etkisi oldukça belirgindir. Bu etki öncelikle kendisini Schutz'un, öznelerin kendi deneyimlerinden süzülen tutumları aracılığıyla oluşturdukları "çoklu gerçeklikler" (*multiple realities*) fikrinde bulur.⁶⁵ Bir diğer etki, Marksist altyapı-üstyapı fikrinin kalıntılarıdır. Berger ve Luckmann, Marks'ın bu konuda çizdiği genel çerçeveyi (alt yapının üst yapıyı belirlediği görüşü) kabul eder ancak bu görüşü her iki yapının birbirine etki ettiği fikri ile yumuşatırlar: sosyal gerçeklik insanı belirler, ancak insan da sosyal gerçekliği belirler.⁶⁶ Bu itirazın Marks'dan ziyade, Marks'ın yanlış yorumlarına karşı geliştirildiği düşünülebilir. Nitekim Marks'ın kendi analizi kaba bir altyapı-üstyapı ayırımına dayanmaz. Bunlar arasında diyalektik bir etkileşim öngörülür.

Craib'e göre Berger ve Luckmann'ın yaklaşımı yapısal-işlevselciliğe de benzemektedir. Bireyler tarafından sorgulanmadan benimsenen ortak duyu bilgisini toplumsal düzenin temeli olarak gören yazarlar, bu düzenin merkezini oluşturan ve herkes tarafından paylaşılan çerçeve değer ve anlamların başında dinin geldiğini düşünürler. Berger ve Luckmann, toplumun bu çerçeve anlamları geliştirme ve nesnelleştirme ve böylece yeni üyelerini sosyalleştirme biçimleriyle ilgilenirken, yapısal-işlevselciliğe yaklaşırlar. Düşünceler, kültürel değerler ve normlar, toplumsal düzenin temeli olarak görülür. Berger ve Luckmann'ın temel sorunu, bu değerlerin bireylerin toplumla etkileşimi sonucu nasıl geliştiklerini araştırmaktadır. Toplumsal düzenin son halinin resmi, yapısal-işlevselcilikle benzer. Temel fark, yapısal-

---

⁶⁴ Ian, *a.g.e.*, s.98.

⁶⁵ F.Collin, *Social Reality*, Taylor and Francis e-library, 2002, s. 65.

⁶⁶ Collin, *a.g.e.*, s.65-66.

işlevselciler kurumsal organizasyonlar ve kurumlar arasındaki ilişkiler üzerine çok şey söyleyebilecek durumdayken, Berger ve Luckmann bunları ikincil önemde görür.⁶⁷

Overgaard ve Zahavi'ye göre ise, Berger ve Luckmann fenomenolojinin temel teorik perspektiflerini kimlik, sosyalleşme, sosyal roller, dil, normallik/anormallik benzeri önemli konulara uyarlamaktadırlar. Onlara göre, gündelik ve bilimsel çeşitli tipteki bilgilerin oluşumunu, bilgi sosyolojisi araştırmalıdır. Bu anlamda Schutz'un merkezi olarak gördüğü, bilgi sosyolojisinin bilginin sosyal dağılımını araştırması sorunsalını genişletmiş olurlar. Ancak Schutz'un temel izleğini sürdürmeye devam ederler. Ana ilgi alanları, bilginin nasıl üretildiği, dağıtıldığı ve içselleştirildiğidir.⁶⁸

Berger ve Luckmann'ın temel amacı, sosyal gruplar içinde var olan bireyin, bu gruplar aracılığıyla ve aynı anda içinde yer aldığı bu grupları da dönüştürerek, gerçekliği sosyal olarak karşılıklı inşa etme süreçlerini ele almaktır. Birey ve sosyal gruplar, aynı önemde görülen entitelerdir. Sosyal olarak öğrendiği bilgiyi çeşitli mekanizmalar aracılığıyla öğrenen ve içselleştiren birey, aynı bilgiyi topluma geri gönderir. Bu ilişkinin fasit bir daire olduğu söylenebilir. Gerçekliğin sosyal inşasına aktif olarak katılan birey, bir yandan da sosyalin gücü karşısında, bu rolünü büyük oranda “unuttuğu”, kendinden önce içine doğduğu dünyayı “verili” addettiği bir yaşam dünyasına doğar. Bu birey açısından nesnelleşmiş ve şeyleşmiş bir dünyadır. İnsanın kendi ürünü olan bu dünya, insana değişmesi imkânsız bir gerçeklik olarak görülür.

Berger ve Luckmann'ın bu konudaki temel çıkış noktalarını Husserl ve Schutz'dan devamla, “niyetlilik/yönelimsellik” (*intentionality*), “öznelerarasılık” (*intersubjectivity*) ve “yaşam dünyası” (*life world*) temaları oluşturur. Ortak duyu bilgisi (*common sense*) ve gündelik yaşam dünyasının mutlak addedilen bilgisi (*taken-for granted knowledge*) de gerçekliğin sosyal olarak inşa edilmesinde Schutz'dan devamla ele aldıkları kavramlardır. Yazarlara göre “Ortak-duyu bilgisi, gündelik hayatın normal, kendiliğinden-aşikâr meşgaleleri içinde başkalarıyla paylaştığım bilgidir. Gündelik hayatın gerçekliği, gerçeklik *olarak* olduğu gibi kabul edilir. O, kendi yalın varlığının üzerinde ve ötesinde artık bir doğrulama gerektirmez. O, kendiliğinden-aşikâr ve

---

⁶⁷ I.Craib, *a.g.e.*, s. 97-99.

⁶⁸ Overgaard&Zahavi, *a.g.e.*, s.15-16.

zorlayıcı bir olgusallık olarak, yalın bir biçimde oradadır.”⁶⁹ Gündelik hayatın gerçekliği kendini bana ayrıca subjektiviteler-arası bir dünya, yani başkalarıyla paylaştığım bir dünya olarak sunar.⁷⁰ Dolayısıyla, içine doğduğumuz, bizden önce dengeleri kurulmuş ve sınırları belirlenmiş dünya, bize verili ve değişmez olarak görünür. Bu algının arkasında temelde, gündelik hayat içinde başkalarıyla etkileşimde öğrendiğim ortak duyu bilgisi yer alır.

Gündelik hayat dünyası, zamansal ve mekânsal olarak yapılır. Ancak gerçekliği sosyal olarak inşa eden asli bilgi zamansal olanıdır. “Mekânsal yapı, şu anki düşünme tarzımız açısından oldukça ikincildir. Manevra alanımın başkalarıyla kesişmesinden dolayı ilgili yapının sosyal bir boyut taşıdığına dikkat çekmek bu noktada kâfidir (...) zamansallık (temporality) bilincin asli özelliğidir. Bilincin akışı, daima zamansal olarak düzenlenmiştir.”⁷¹ Kuşaklar arası genel geçer bilgiler, örneğin kolektif hafıza, gelenek, adetler vb. zaman düzleminde gücünü sürdüren bilgi türleridir. Dolayısıyla bilginin zamansal devamlılığı, aşınmaya gösterdiği direnç, farklı zaman dilimleri arasında varolma gücüne bağlıdır. Bilinci dikey kesen zamansal süreklilik, bireyin gündelik hayat bilgisi içinde kök salmasını sağlar.

Berger ve Luckmann’a göre, insan bilincinin temel niteliği yönelimselliği ve göstergeleştirme yeteneğidir, bunun temeli ise nesnelleşmedir. Nesnelleşme fiziksel ve tinsel olanın, nesneye transferidir. Birini öldürmek amacıyla icat edilen silah, nesnelleşmeye örnek olarak gösterilebilir. Gündelik hayatın gerçekliği sadece nesnelleşmelerle dolu olmakla kalmaz; onun varlığı ancak bu nesnelleşmeler sayesinde mümkündür.⁷² Nesnelleşmenin bir türü göstergeleştirmedir. Göstergeleştirme (*signification*) yani göstergelerin insani üretimi, nesnelleşmenin özel fakat can alıcı ölçüde önemli bir örneğidir. Bir gösterge (*sign*), bir öznel anlamlar dizgesi sunmaya dönük açık niyeti açısından, diğer nesnelleşmelerden ayırt edilebilir. Kuşkusuz tüm nesnelleşmeler, başlangıçta bu niyetle üretilmemiş olsalar da, gösterge olarak kullanılmaya açıktır. Örneğin silah, başlangıçta hayvan avlama amacıyla üretilmiş

---

⁶⁹ P.L.Berger&T. Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, Çev: Vefa Saygın Öğütle, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008, s. 37.

⁷⁰ Berger ve Luckmann, *a.g.e.*, s.36.

⁷¹ Berger ve Luckmann, *a.g.e.*, s.41.

⁷² *a.g.e.*, s.53-55.

olabilir ama sonrasında (sözgelimi törensel bir kullanımda) genel olarak saldırganlığı ve şiddeti anlatan bir gösterge haline gelebilir.⁷³ Dolayısıyla nesne haline gelmiş bir kavrama yüklenen diğer anlamlar, onu aynı zamanda bir gösterge haline getirebilir. Gündelik yaşam dünyası içinde nesnelleştirme ve göstergeleştirmeler temel varlık alanı dildir. Dil aracılığıyla ortak bir nesne ve gösterge sistemi kurulabilir ve kuşaklar arası aktarılabilir.*

Berger ve Luckmann'ın gerçekliğin sosyal olarak inşa edilmesini kuramsallaştırma aşamaları üçe ayrılmıştır: dışsallaşma, nesnelleştirme, içselleştirme. Bu aşamaların üçü de hem bireysel hem toplumsaldır ve toplumun “nesnel/objektif” olarak kuruluşuna işaret ederler. İnsanın doğumuyla başlayıp, çevreye açılması ve insanlarla etkileşim içinde var olma aşaması “dışsallaşma”dır. Hiçbir insan birincil sosyalleşme olmadan varolamaz. “İnsanlar, kendi sosyo-kültürel ve psikolojik oluşumlarıyla bütünleşen, insani bir çevreyi, *her beraber* üretirler. (...) Kişi, spesifik bakımdan insani fenomenleri fark eder etmez, sosyalin alemine girmiş demektir. İnsanın spesifik insanlığı ve sosyalliği, ayrılmaz bağlarla birbirine bağlıdır. *Homo sapiens*, daima ve eşit ölçüde, *homo socius*'tur da.”⁷⁴

İnsanın dışsallaşması, dış dünyaya açılmasının en önemli sonucu “kurumsallaşma”dır. Bir arada yaşamın formülleri olarak da görebileceğimiz bu aşama, dünyanın her gün yıkılıp yeniden kurulmasını engelleyici, bilişsel ve duygusal yükü azaltıcı bir işlev yüklenir. Kurumlaşmanın en önemli nedeni alışkanlıklardır. Berger ve Luckmann'a göre “Tüm insan faaliyeti, mutataştırma (alışkanlık haline getirme: habituation) tabidir. Sık sık tekrarlanan her eylem, sonradan bir efor tasarrufuyla yeniden-üretilebilen ve icracıları tarafından *ipso facto (tam da bu nedenle-ç.n.)* bir model olarak kavranan bir kalıba dökülmeye başlar. Mutataştırma ayrıca, söz konusu eylemin gelecekte aynı tarzda ve aynı tasarruflu eforla tekrar edilebileceğini de ima eder. (...) Bu mutataştırma süreçleri, her türlü kurumlaşmadan önce gelirler ve aslında, her türlü sosyal etkileşimden kopmuş farazi (*hypothetical*) bir yalnız bireye dahi uygulanabilir durumdadırlar. (...) Empirik açıdan, insan faaliyetinin

---

⁷³ *a.g.e.*, s.54.

* Dil ve Gerçekliğin Sosyal İnşası bölümünde, Berger ve Luckmann'ın bu konudaki görüşleri ayrıca ele alınacaktır.

⁷⁴ Berger ve Luckmann, *a.g.e.*, s.78.

mutatlaştırılmasının daha önemli bir parçası da, bu faaliyetin kurumlaşmasıyla eşzamanlı gelişmesidir.”⁷⁵ Dolayısıyla, doğal gerçekler gibi dünyada bir yerde kendiliğinden var olmayan insani gerçeklik, insanların birlikte inşasına muhtaç bir gerçeklik türüdür ve bu inşanın ana nedeni, insanların bir arada varolma biçimleri, alışkanlıkları ve bu durumu eforsuz sürdürme gayretidir.

Kurumlaşmanın en önemli özelliği, biraz önce sözünü ettiğimiz zamansal bilincin ürünleri olmalarıdır. Tek insanın subjektivitesinden en az düzeyde etkilenen kurumlar, bilinci dikey kesen varoluşlardır. “Kurumsal dünya, nesnel/objektif bir gerçeklik olarak tecrübe edilir. O, bireyin doğumundan önce gelen ve şahsi hatıralarından etkilenmeyen bir tarihe sahiptir. Birey doğmadan önce o oradaydı ve öldükten sonra da orada olacaktır. Bu tarih, mevcut kurumların geleneği olması anlamında, bizatihi nesnellik karakterine sahiptir. (...) Tarihsel ve nesnel olgular olarak kurumlar, bireyin karşısına reddedilemez olgular olarak çıkarlar. Kurumlar oradadırlar, bireye dışsaldırlar ve birey beğensin ya da beğenmesin, kendi gerçekliklerini sürdürmekte ısrarlıdırlar.”⁷⁶ Bireylerin, gündelik yaşam bilgisini muhakkak addetmesindeki en önemli nedenlerden biri, içine doğduğu büyük ve değiştirilemez bu sosyal gerçeklik yumağıdır. Okula gitmek, evlenmek, tapu kaydı yaptırmak, ehliyet ya da pasaport almak, ya da daha uç yorumuyla “sınırlar”, bireysel seçimlerin ötesinde “verili gerçeklik”ler halini almışlardır. Doğa olayları kadar kaçınılmaz hale gelen bu durumlar, insan eliyle üretilmiş ancak insanı çoktan aşmış, diğer bir deyişle “şeyleşmiş” gerçekliklerdir.

İnsanın kendi kurduğu dünyada bu denli çaresiz hale gelmesinin en önemli nedeni “nesnelleşme”dir. Berger ve Luckmann’a göre “Kurumsal dünyanın nesnellığının, bireye ne kadar heybetli görünürse görünsün, insani olarak üretilmiş yani inşa edilmiş bir nesnellik olduğunu akılda tutmak önemlidir. İnsani faaliyetin dışsallaşmış ürünlerinin nesnellik karakteri kazandığı süreç nesnelleşmedir. Kurumsal dünya, nesnelleşmiş insan faaliyetidir ve her bir kurum için bu geçerlidir. Başka bir deyişle, nesnellik, insani tecrübedeki sosyal dünyaya işaret ediyor olsa da, onu üreten

---

⁷⁵ *a.g.e.*, s.80–82.

⁷⁶ *a.g.e.*, s.90.

insan faaliyetinden bağımsız ontolojik bir statü asla kazanmaz.”⁷⁷ Yani kurumlar insan dışında var olamaz. Ancak “insanın bir dünya üretmeye muktedir olup, sonradan onu insani bir üründen başka bir şey olarak tecrübe etmesi paradokstur.”⁷⁸ Kurumların, şeylerin, dünya üzerinde doğa dışında yaratılmış her şeyin aslında üreticisi olan insanın, buna dair farkındalığını yitirmiş olması, nesnelleşmenin ve şeyleşmenin son aşamasıdır. Berger ve Luckmann’ın bu yorumlarındaki Marksist arka plan dikkat çekicidir. Özellikle şeyleşme (*reification*) üzerine yorumları, Marksizm’in yabancılaşma teorisinden doğrudan etkilenmiş gözükmektedir:

“Şeyleşme, insani olguların sanki şeylermiş gibi, yani gayri-insani ya da belki de insan-üstü terimlerle kavranmasıdır. Bu mesele şu şekilde de dile getirilebilir: Şeyleşme, insani faaliyetin ürünlerinin sanki insani ürünlerden başka şeylermiş gibi- örneğin doğa olguları, kozmik yasaların sonuçları ya da takdir-i ilahinin tezahürleri şeklinde- kavranmasıdır. Şeyleşme, insanın insani dünyanın bizzat yaratıcısı olduğunu unutabileceğini ve dahası insan, yani üretici ile ürünü arasındaki diyalektiğin bilinçte yitip gittiğini ima eder. Şeyleşmiş dünya, tanımı gereği, insansızlaştırılmış bir dünyadır. Bu dünya, insan tarafından, yabancı bir olgu olarak, yani kendi üretici faaliyetinin opus proprium’u (özgün sonucu. ç.n.) olarak değil de, üzerinde hiçbir denetime sahip olmadığı bir opus alienum (yabancıların işi-ç.n.) olarak tecrübe edilir.(...) Şeyleşme aracılığıyla ki kurumlar dünyası, doğa dünyasıyla iç içe geçmiş gibi görünür. Kurumlar dünyası böylelikle zorunluluk ve kader haline gelir ve duruma göre mutlu ya da mutsuz bir biçimde böylece yaşanıp gider.”⁷⁹

Sonuç olarak, gerçekliğin sosyal olarak inşası, dışsallaşma ve nesnelleşme süreçlerinin sonucudur. Dış dünyaya açılan birey, diğer insanlar ve kurumlarla tanışır. Bu varlıkları birer “şey” olarak kavrayıp kabullenışı ve sistem içine dâhil oluşu, sosyal gerçeklikle arasındaki “diyalektik” ilişkiyi başlatır. Dünyanın bilgisini üretmede ortaya çıkan diyalektik (ürünü üreten insanın, ürettiği üründen etkilenmesi) üzerine yorumları da Marks’ı çağrıştırmaktadır.⁸⁰ Farkında olmadan bu süreçlerin yaşanmasına katkıda

⁷⁷ Berger ve Luckmann, s.91.

⁷⁸ a.g.e., s.91.

⁷⁹ Berger ve Luckmann, a.g.e., s. 130-133.

⁸⁰ Bkz.; Karl Marx, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*,

<http://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Economic-Philosophic-Manuscripts-1844.pdf>

bulunan birey, gündelik yaşam dünyası içinde diğerleriyle birlikte ortak duyu bilgisini oluşturur. “Temel sosyal diyalektik, ancak sosyal dünyanın yeni bir kuşağa aktarılmasıyla (yani sosyalizasyonun sebep olduğu içselleştirmeyle) birlikte, bütünlüklü olarak görünür hale gelir. Tekrarlarsak, ancak yeni bir kuşağın ortaya çıkmasıyla birlikte, tam anlamıyla bir sosyal dünyadan söz edilebilir.”⁸¹ Dolayısıyla arkadan gelenlere bu kurumların varlığını meşrulaştırmak, anlamlı hale getirmek zorunludur. “Meşrulaştırma” bu noktada devreye girer. Bireyin gündelik tercihleri, alışkanlıkları ve seçimlerinin ortak duyu ile çatışmamasını sağlayan meşrulaştırma süreci, toplumsal krizleri de önleme anlamına gelir. Alternatif bir dünya algısını öteleme olarak da düşünülebilecek meşrulaştırma biçimleri, sosyal düzenin verili halinin haklılaştırılması demektir.

Berger ve Luckmann’a göre “Tüm çocuklara tabir caizse, aynı hikâyenin anlatılması gerekir. Bunun ardından, gittikçe genişleyen bu kurumsal düzen, hem bilişsel hem de normatif yorumdan yapılmış koruyucu bir örtüyü üzerine serecek müteakib bir meşrulaştırmalar şemsiyesi (*canopy*) geliştirir. Bu meşrulaştırmalar, yeni kuşak tarafından, onları bu kurumsal düzen içinde sosyalize eden aynı süreç boyunca öğrenilir.”⁸² Bazı kurumların artık var olmayıp yerlerine yenilerinin gelmesinin önemli bir nedeni, değişen gerçekliğin ve bu gerçekliğin içinde var olan yeni kuşakların talepleridir. Dolayısıyla dış dünyanın nesnel olarak varlığını sürdürmesi, meşruiyetlerinin kabulüne bağlıdır. Bu meşrulaştırmayı sağlayan en önemli düzenekler, dil, ahlak, gelenek ve görenekler, değer, inanç ve mitlerdir. Meşruiyeti genel olarak kabul edilmiş kurumların ve gerçekliğin meşruiyetini sorgulayanlar ve kabul etmeyenler, “sapkın” addedilirler. Bu sapkınlık toplum tarafından, “ahlaki bozukluk, zihinsel hastalık ya zır cehalet olarak adlandırılabilir.”⁸³

Toplumunu devam ettiren yeni kuşaklar nezdinde bilginin meşrulaştırılması, kozmik ve rasyonel bilgiler arası geniş bir anlamlandırma evrenini içermektedir. Berger ve Luckmann’ın “sembolik evren” olarak adlandırdığı bu bilgi stokları, bireylerin kendi eylemlerini meşrulaştırmaları ve yaşadıkları dünyayı anlamlandırmada ve meşru görmede kullandıkları anlam çerçevelerine tekabül eder. Din ya da bilimsel bilgi, türü

⁸¹ Berger ve Luckmann, *a.g.e.*, s. 92.

⁸² *a.g.e.*, s.93.

⁸³ Berger ve Luckmann, *a.g.e.*, s. S.95.

fark etmeksizin, bu bilgilerinin tümünün genel bir fonksiyonu vardır: insana açıklayıcı ve toplumsal düzeni kabul edici şemalar sunmak. Mitler, adet, örf ve gelenekler, modern tıp, alternatif tıp vs. fark etmesizin, tüm bu sembolik evrenlerin, gerçekliğin sosyal olarak inşasından edindikleri roller paraleldir. “Meşrulaştırma bireye sadece neden bir eylemi yapması ve bir diğerini yapmaması gerektiğini anlatmakla kalmaz; aynı zamanda ona, şeylerin neden o şekilde şeyler olduklarına da anlatılır. Bir başka deyişle “bilgi”, kurumların meşrulaştırılmasında “değerler”den önce gelir.”⁸⁴ “Meşrulaştırma, kurumsal düzenin nesnelleşmiş anlamlarına bilişsel bir geçerlilik atfetmek suretiyle bu düzeni “izah eder”. Meşrulaştırma, kurumsal düzenin pratik buyruklarına normatif bir itibar kazandırmak suretiyle bu düzeni haklılaştırır. Şunu anlamak lazımdır: Meşrulaştırma, normatif bir unsurun yanı sıra bilişsel bir unsura da sahiptir.”⁸⁵ Açıklama için bilişsel çerçeve sağlandıktan sonra, bu duruma ahlaki, hukuki vb. normlar eklemek, inşa edilmiş gerçekliğin kabulünü yaptırımlara bağlamak demektir.

Meşrulaştırma türleri basitten karmaşığa, geniş bir skala içerir. Örneğin henüz gelişmemiş şekildeki teorik önermeler içeren atasözleri, ahlaki ilkeler ve bilgece sözler, bu düzlemde yaygın olarak bulunur. Efsaneler, halk hikâyeleri de buraya aittir. Bu şemalar, doğrudan somut eylemlerle ilgili olmaları anlamında, oldukça pragmatiktir.⁸⁶ Gündelik hayatta çoğu konuya dair birincil açıklama şeması olarak işlev gören bu tür, bireylerin ahlaki seçimlerini yönlendirme üzerinde de etkilidir.

Bir diğer meşrulaştırma düzlemi, “uzmanlaşmış görevlilerin sorumluluğuna verilen”, daha karmaşık teoriler olarak kabul edilebilecek meşrulaştırma biçimleridir. “Karmaşık ve ayrılaşmış durumlarından dolayı bu referans çerçeveleri, genellikle bunları resmiyete dökülmüş eğitim prosedürleri aracılığıyla aktaran uzmanlaşmış görevlilerin sorumluluğuna verilir.”⁸⁷ Örneğin ortaya çıkan gereksinim üzerine, önceleri yazılı olmayan kurallar dâhilinde meşrulaştırılan miras hukuku, bir süre sonra uzmanlardan oluşan ve teori referanslı bir alan haline alabilir.

Berger ve Luckmann’ın sözünü ettiği bir diğer meşrulaştırma düzlemi sembolik evrenlerden oluşur. “Sembolik süreçler, gündelik tecrübelerdekilerden başka

---

⁸⁴ *a.g.e.*, s.137.

⁸⁵ *a.g.e.*, s. 136.

⁸⁶ *a.g.e.*, s.138.

⁸⁷ *a.g.e.*, s.138.

gerçekliklere atıfta bulunan göstergeleştirme süreçleridir.(...) Meşrulaştırma artık, gündelik hayatta asla tecrübe edilemeyecek sembolik bütünsellikler aracılığıyla vuku bulmaktadır; şüphesiz ‘teorik tecrübe’den (...) bahsedildiği durumlar hariç.”⁸⁸ Yazarların sembolik evren olarak anlamlandırdıkları süreçler, mitolojik, dinsel ve metafizik süreçlere karşılık gelmektedir. “Sembolik evren, kurumsal düzenin koruyucu yapılarına nihai bir meşruiyet bahşetmek suretiyle, çözümsüz bir dehşete düşmekten bireyi kurtarır. (...)Bunlar, bireysel biyografiyle birlikte kurumsal düzenin üzerinde de açılmış koruyucu şemsiyelerdir. Bunlar ayrıca, sosyal gerçekliğin hudutlarını da tayin ederler; bu demektir ki onlar, sosyal etkileşimle alakalı olan şeylerin sınırlarını çizerler.”⁸⁹ Sembolik evrenler, gündelik hayatın sorunları dışında, bireyin cevap aradığı diğer sorunları da gündelik dünya içine çekerek, anlamlandırır. Bu bağlamda, “her tarihsel toplum ve bireyin biyografisi, bu evrenin içerisinde vuku bulan olaylar olarak görülür. Asıl önemli olan şey şudur: bireyin yaşamındaki olağandışı (olağandışı, yani toplumdaki gündelik varoluşun gerçekliğine dâhil olmayan) durumlar da sembolik evren tarafından kuşatılır.”⁹⁰

Sembolik evren, bireyler tarafından “gerçek” olarak addedilen bilgiyi çepeçevre saran, bu bilginin toplum nezdinde hegemonik hale gelmesini sağlayan ve yaşam dünyasını oluşturan üst-anlatı olarak işlev gören kurucu bir olguya işaret eder. “Sembolik evren, birbirinden farklı *bütün* kurumsal süreçlerin *tümünün* kapsayıcı bir biçimde bütünleşmesini sağlar. Bütünsel toplum artık bir anlam kazanmıştır. Tikel kurumlar ve roller, kapsayıcı tarzda anlamlı bir dünyanın içine yerleştirilerek meşrulaştırılır. Örneğin politik düzen, kozmik bir güç ve adalet düzenine atıfta bulunularak meşrulaştırılır ve politik roller de, bu kozmik ilkelerin sergilenmesi şeklinde meşrulaştırılmış olur.”⁹¹ Dolayısıyla sembolik evrenler, gündelik yaşamın gerekliliklerini daha büyük bağlamlar içine yerleştirerek, toplumsal ve bireysel rıza sağlar ve kurumların meşruiyetini artırıcı işlev görür. Sembolik evrenlerin temel amacı, katmanlı bir bilinç dünyasına sahip bireyi, olabilecek her tür kaosa karşı korumak ve böylece toplumu güven altına alabilmektir.

---

⁸⁸ Berger ve Luckmann, *a.g.e.*, s.140.

⁸⁹ *a.g.e.*, s.148.

⁹⁰ *a.g.e.*, s.140.

⁹¹ *a.g.e.*, s.150.

Mitoloji, teoloji, felsefe ve bilim gibi evren idamesinin kavram aygıtları⁹² temelde sundukları açıklama çerçeveleri aracılığıyla, yoklukları durumunda ortaya çıkabilecek kaosu bertaraf edebilmek üzere vardırırlar. İnsan etrafında olup bitene karşı sürekli açıklama arayan bilinç sahibi bir varlık olarak, bu tarz çerçeveleri ihtiyaç durumunda yardıma çağırır. Burada gerçekliğin sosyal olarak inşa edilmiş sürecinde, yine diyalektik açığa çıkar.

Gerçekliğin sosyal olarak inşa edilmesinde üçüncü aşama, gerçekliğin bireyde demirlenme sürecidir. Burada öznel/subjektif olarak toplum, bireyin zihninde kurulur. Bu sürece “içselleştirme” denmektedir. Berger ve Luckmann, içselleştirmeyi şöyle tanımlamaktadır: “Nesnel bir olayın ifadelendirilmiş bir anlam olarak, yani bir diğer kişiye ait olup tam da bu yüzden benim için öznel bakımdan anlamlı hale gelen öznel süreçlerin bir tezahürü olarak dolaysızca kavranması ya da yorumlanması”.⁹³

İçselleştirme, düşünce ve davranışın belli ön kabuller çerçevesinde doğrudan hale gelmesi sürecidir. Bu süreç aslında uzun bir öğrenme sürecinin sonucudur. Çocukluktan yetişkinliğe, gerçekliğin sosyal olarak inşa edilmiş farklı yönleriyle tanışma ve bilgiyi mutlak addetmeye başlama olarak da anlaşılabilir bu sürece sosyalizasyon denmektedir. “Sosyalizasyon, bireyin bir toplumun ya da toplumun bir kesitinin nesnel dünyasına kapsamlı ve tutarlı şekilde girmesi olarak tanımlanabilir. Asli sosyalizasyon, bireyin çocukluk döneminde başından geçen ve onu toplumun bir üyesi haline getiren ilk sosyalizasyondur. Tali sosyalizasyon ise, zaten sosyalleşmiş olan bireyi kendi toplumunun nesnel dünyasındaki yeni kısımlara sokan herhangi bir sonraki süreçtir.”⁹⁴ Bireyin gündelik yaşam evreni içinde üstlendiği roller ve bu rolleri içselleştirme süreci, tali sosyalizasyonun en önemli aşamasıdır. Aslında bu süreç, nesnelleşmiş gerçeklikle, yani kurumlar ve rollerle tanışma evresidir. “Tali sosyalizasyon, role-özü bilginin, yani dolaylı ya da dolaysız olarak işbölümünden temellenen rollerin edinilmesidir.”⁹⁵

Tali sosyalizasyon, bireyin içine doğduğu sosyal gerçekliğin onu zorladığı ve sınırları içine çektiği alanları kapsamakta ve bu alanlarda toplum ile uyumlu bir ilişki

---

⁹² Berger ve Luckmann, *a.g.e.*, s.159.

⁹³ *a.g.e.*, s.190.

⁹⁴ *a.g.e.*, s.191.

⁹⁵ *a.g.e.*, s.202.

sürdürmesini sağlamaktadır. Tali sosyalizasyon süreci “öncelikle role-özgü vokabülerin edinilmesini, yani rutin yorumları yapılandıran ve kurumsal bir alanın içerisinde işleyen semantik alanların içselleştirilmesini gerektirir. Bununla aynı zamanda, bu semantik alanların taşıdığı “zımnî anlayışlar, değerlendirmeler ve duygusal renkler de edinilmiş olur. Tali sosyalizasyonda içselleştirilen ‘alt-dünyalar’, asli sosyalizasyonda edinilen ‘temel-dünya’nın tersine, genellikle kısmi gerçekliklere tekabül eder.”⁹⁶

Berger ve Luckmann’ın gerçekliğin sosyal inşası teorisi, Schutz’un görüşlerini sistematik ve genel geçer bir çerçeveye oturtmaktadır. Berger ve Luckmann’ın fenomenolojinin ve etnometodistlerin önermelerinden yola çıkarak gerçekliğin sosyal inşası kuramını kavramsallaştırdığını söylemek mümkündür. Berger ve Luckmann, dağınık olarak bekleyen teorik önermeleri birleştirerek, kapsamlı bir gerçekliğin sosyal inşası teorisine ulaşmıştır.

3. Gerçekliğin Sosyal İnşası ve Dil

Gerçekliğin sosyal inşasının bireyler arası etkileşim sonucu inşa edilen dinamik bir olgu olduğuna vurgu yapan teorisyenlerin çoğu, bu gerçekliğin oluşumda dile önemli bir yer vermektedirler. Realist görüşler, dilin şeffaf bir araç olduğunu söyler. Sosyal inşacı görüşe göre ise biz gerçekliğin eksik ya da farklılaştırılmış bir görüntüsünü görmeyiz, gerçekliği bizzat gündelik konuşmaların içerisinde inşa ederiz. Bu anlayışa göre gerçeklik kolektif-sosyal bir üründür. Sosyal inşacılar, realist de olsalar, rölativist de olsalar bu konuda hemfikirdirler.⁹⁷ Ancak rölativistlerin bu konuda daha da keskin olduğu söylenebilir. Nitekim onlara göre “tüm dünya bir metindir. Tamamının temsil edilmesi ve yorumlanması gerekir.”⁹⁸

Fenomenolojinin temel argümanlarını sosyoloji ile uzlaştırarak, sosyal gerçekliğin inşası teorisinin zeminini oluşturan Schutz’a göre dil, gerçekliği inşa etmenin önemli aşamalarından olan özneler-arasılığın temelidir. Başkalarıyla ilişkim ve onları anlamam, yetiştirilişim ve bir dil öğrenmem ile başlar ve bu durumu algılayışım

⁹⁶ Berger ve Luckmann, *a.g.e.*, s.202.

⁹⁷ B.E. Altınal, “Rölativizm mi, Eleştirel Realizm mi?: Sosyal İnşacılıkta Yöntemsel ve Politik Sonuçları Olan Epistemolojik Bir Tercih”, *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, Sayı 3-4, Eylül 2010, s. 76.

⁹⁸ D.Edwards v.d. “Death and furniture: The rhetoric, politics and theology of bottom line arguments against relativism”, *History of the Human Sciences*, 8, s.32.

anlamın öznelarası olarak aktarımıyla uyum içindedir.⁹⁹ Schutz'un insan bilgisinin sosyalleşmesinin biçimleri olarak gösterdiği yapısal ve genetik sosyalleşme (*structural and genetic socialization*) ve sosyal dağıtım (*social distribution*) aşamalarının¹⁰⁰ her birinde aslolan dilin kurucu işlevidir. Buna göre, belli bir aile ve toplumsal yapı içinde edinilen alışkanlık, adet, gelenek, görenekler ve bunların dil aracılığıyla dağıtımı, sosyal gerçekliğin yapı taşlarını oluşturur.

Sosyal inşacı teoriler içinde dile en çok alan ayırmış teori etnometodolojidir. Etnometodoloji sayesinde modern felsefede 'dile dönüş' olarak bilinen şeyle, yani bir şekilde dünyayı anlayacak bir anahtar olarak dilin doğasına yoğunlaşmayla ilk kez karşılaşırız.¹⁰¹ Etnometodistlere göre "dil en önemli özelliği, *indekselliği/bağlama gönderimliliği*dir. Dil, aynı konudaki başka çalışmalara, aynı yazarın çalışmalarına vs. sürekli gönderimlerde bulunarak, bir kütüphanedeki indeksleme sistemi gibi çalışır; bir dil içindeki her terimin anlamı bizi onun bağlamına, kullanıldığı duruma ve etrafındaki sözcüklere gönderir."¹⁰² Diğer bir deyişle, dil statik bir düşünce iletim aracı değil, zaman ve uzam bağlamı ile metinler arası aktif ve dönüştürücü bir unsurdur. Dili kullananlar arası asgari bir sosyal uzlaşma anlamına gelen dilsel konvansiyon, aslında toplumsal olarak inşa edilen farklı gerçeklik katmanlarının varlığını gösterir. Belirli sözcüklerin farklı bağlamlarda kullanımı, bambaşka etkiler yaratır. Dolayısıyla sosyal gerçekliğin zaman ve uzama bağlı olarak şekillenen doğası, onu yaratan temel etkenlerden dil için özellikle geçerlidir. Dilin indekselliği/bağlama gönderimliliği, dilin dinamik doğasıyla doğrudan ilgilidir. İfade ediş biçimi, ses tonu, mimikler dahi, anlamın bağlamına etki eder ve farklı çerçeveler kurar. Schutz'un ve diğer fenomenologların ifade ettiği bu tespit, postyapısalcı dil felsefesinin dil temsilleriyle örtüşmektedir. Bu iki görüşün temel fikir birliği, ABD'li dilbilimci Benjamin Whorf tarafından geliştirilen "Sapir-Whorf hipotezi" olarak bilinen dilsel görecelik fikri ile çatışmalarıdır. Bu teze göre insanların dünya algısı, dili kullanımları tarafından belirlenir. Örneğin Eskimo kabilelerinin karla ilgili yüzlerce sözcüğe sahip olması, bu

---

⁹⁹ Schutz, *The Problem of Social Reality: Collected Papers I*, Martinus Nijhoff, 1962, s. 13–14.

¹⁰⁰ Schutz, *a.g.e.*, s.11.

¹⁰¹ I.Craib, *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas*, Harvester Wheatsheaf, 1992.

¹⁰² Craib, *a.g.e.*, s. 100–102.

mütekabiliyetin bir sonucudur.¹⁰³ Derek Edwards'a göre ise, bu fikrin temel sorunu dili, dünya ve statik birey algılayıcılar arasındaki bir sınıflandırma sistemi olarak görmesidir. Burada dil, sosyal eylem seti olarak görülmemektedir.¹⁰⁴ Dili kullananların içinde buldukları sosyal bağlam, bireysel ve sosyal angajmanlarının önemsenmediği eleştirisi, aslında sosyal gerçekliğin inşasına katkı yapan aktif birey fikrinin ihmal edilmesi ile ilgilidir. Nitekim sosyal inşacılık açısından tarihsel, sosyal, kültürel bir hafıza taşıyan birey, bu bilgi setini gündelik yaşam dünyası ile birleştirerek dile tahvil eder. Dolayısıyla dil-birey-sosyal çevre arasında bağlamı her an değişen, dinamik bir ilişki söz konusudur.

Etnometodistler içinde dil ile ilgili önemli katkılar yapmış en önemli isim Aron Cicourel'dir. Uzun bir alıntı pahasına Cicourel'in katkıları şöyle aktarılabilir:

“Cicourel'e göre, etkileşim sırasında oluşturmaya çalıştığımız toplumsal yapının anlamı, kendi deyişiyle, 'yorumlama' kuralları (yahut 'derin' kurallar) ve 'yüzey' kurallarının ürünüdür (burada Noam Chomsky'nin çalışmasından yararlanmıştı). Yüzey kurallar diğer teorik yaklaşımların kesin veri olarak aldıkları toplumsal hayat normlarıdır. Etnometodoloji, bana göre, bu kuralların kesin veri olarak alınamayacağını, aksine, en azından farklı durumlarda farklı biçimlerde yorumlandıkları ve yeniden inşa edildiklerini göstermektedir. Cicourel, bu yeniden-inşa sürecinin insanların doğal özellikleri arasında sayılabilecek olan temel yorumlama kuralları sayesinde gerçekleştirildiğini düşünür. Biz onları öğrenmeyiz; aksine onlar öğrenmenin temelidirler. Bu yaklaşım başlı başına yeterince ilginçtir, ancak Cicourel bu tür bir temel yorumlama kuralları yapısının niçin gerekli olduğunu göstermek için daha başka açıklamalar yapar. Dünyayı beş duyumuz aracılığıyla algılarız: aynı anda dünyayı duyar, hisseder, tadar ve koklarız ve dünyadaki şeyler ve olaylar eşzamanlı olarak algılanırlar. Ancak dil bizim belirli bir anda sadece bir şey hakkında konuşmamıza olanak sağlar, ancak dünyaya ilişkin diğer deneyimlerimizi tasvir etmemizi sağlayan dilsel-olmayan ifade süreçleri de vardır. Bu gerçek, bir olayı tasvir etmenin niçin asla basitçe bir kaydetme işlemi değil, aynı zamanda daima bir yaratma süreci olduğunu gösterir. (...) Sadece zihinlerimiz değil duygularımız da dünyaya ilişkin deneyimlerimize müdahil olurlar. Sözcükle algı ve sözcükle duygu arasındaki bağlantılar sosyal teoride nadiren ele alınmıştır; ancak insanların söyledikleri şeylerle ilgilenen

¹⁰³ J.Potter, *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*, Sage Publications, 1996, s.100.

¹⁰⁴ D.Edwards, *Discourse and Cognition*, Sage Publications, 1996'dan aktaran Potter, *a.g.e.*, s.100.

*bütün ampirik araştırmalar bu ilişkilerin hiçbir problem yaratmadığını varsayarlar.*¹⁰⁵

Cicourel, bu sözlerle sosyal gerçeğliği inşa sürecinin sadece bilişsel değil, işine çoğunlukla ihmal edilen duyguları da alan daha karmaşık bir süreç olduğunu belirtir. Üstelik dil, bu sürecin sadece bir parçasıdır. Dilin kullanımı, dünyayı algılamanın diğer olasılıklarını dışarıda bırakmadığı gibi, çoğu zaman tam tersine onu aktif bir şekilde inşa etmenin imkânlarını da gizler. Diğer bir deyişle, dil aracılığıyla kaydetme ve kaydedilene aktarma, arka planda bireyin çok daha aktif olduğu birçok bilişsel ve duygusal mekanizmayı barındırmaktadır. Cicourel'e göre, "Bizler anlamları her seferinde yeniden inşa etmeyiz. Yaptığımız daha ziyade genel bir anlamın duruma uygun yorumunu yapmaktır. Genel anlamlar, farklı koşullarda farklı şekillerde kullandığımız araçlardır. Örneğin bir çekici, çivi çakmak, onu sökmek, yangından kaçmak için pencereyi kırmak için kullanabiliriz. Bu genel anlamlara, Cicourel "yüzey kuralları", Berger ve Luckmann "çerçeve sembolleri" adını verir ki bunlar toplumsal olarak paylaşılan ve yerleşik –örneğin dil- şeylerdir."¹⁰⁶

Berger ve Luckmann'ın teorileri açaşından da dil kurucu önemdedir. Dil öncelikle nesnelleşen dünyayı göstergeler aracılığıyla ifade etmeyi ve bu ifadelerin kuşaktan kuşağa aktarımını sağlar. Gündelik hayat, öncelikle dil üzerinden kurulur ve paylaşılır. "Dil, bir gösterge sistemi olarak nesnellik niteliğine sahiptir. Ben dille, bana dışsal olan bir olgusallık olarak karşılaşırım ve benim üzerimdeki etkisi zorlayıcıdır. Dil beni kendi kalıplarını kullanmaya zorlar. (...) dil, hayatım boyunca yoluma çıkacak çok sayıda tecrübeyi nesnelleştirmeme izin verecek ölçüde, esneyebilecek kadar geniştir (...) tecrübelerimi belli kategoriler içinde sınıflandırmama izin vermek suretiyle, tecrübeleri tipleştirir. Dil, tecrübeleri tipleştirdikçe anonimleştirir de; dolayısıyla tipleştirilmiş tecrübe, ilke olarak, kendini söz konusu kategoride bulan herhangi biri tarafından kopya edilebilir."¹⁰⁷

Berger ve Luckmann'ın gerçeğliğin mekânsal ve zamansal olarak inşa edildiği varsayımı da dilin rolünü vurgulamayı gerektirir. Zamanın dikey süreğenliği, kendisini

¹⁰⁵ A.Cicourel, *Method and Measurement in Sociology*, The Free Press, NY, 1964 ve A.Cicourel, *Cognitive Sociology*, Penguin, 1973'den aktaran Craib, *a.g.e.*, s. 109–111.

¹⁰⁶ Craib, *a.g.e.*, s.109–111.

¹⁰⁷ Berger ve Luckmann, *a.g.e.*, s. 57-58.

dil aracılığıyla yapılandırır. Kuşaklar arası hafıza, mit ve semboller dilin aktarımına bağlı olarak varlığını korur. “Dil, bütün bu aşkınlıkların bir sonucu olarak, mekânsal, zamansal ve sosyal bakımdan ‘burada ve şimdi’ olmayan çeşitli nesnelere ‘burada kılmaya’ muktedirdir. (...) Ancak dilsel nesnelleşme aracılığıyla ki, koca bir dünya herhangi bir anda benim için kavranabilir hale gelir”.¹⁰⁸

Dil, aynı zamanda anlamın inşa edildiği semantik alanlar yaratır. Örneğin “sen” ve “siz” birbirinden farklı samimiyet bölgesi olarak adlandırılacak bir semantik alanın koordinatlarına işaret eder.¹⁰⁹ Bu şekilde oluşturulan semantik alanların içinde, hem biyografik, hem de tarihsel tecrübenin nesnelleşmiş, korunmuş ve birikmiş olması mümkündür. Şüphesiz bu birikme seçicidir; zira semantik alanlar, neyin korunacağını ve hem bireyin hem de toplumun bütünsel deneyimi açısından neyin “unutulacağını” belirler.¹¹⁰ Semantik alanların varlığı sayesinde, toplumsal hafıza oluşur. Toplumlar kuşaktan kuşağa aktaracakları bilgiyi dil aracılığıyla bir stok haline getirir ve aktarır. Bu nedenle aynı toplum içindeki bireylerin *a priori* bu bilgi stokuyla derin ve kaçınılmaz ilişkileri vardır. Herkesin bildiği ve oyaşma sağladığı bu stoklar sayesinde, gündelik hayat olası hale gelmektedir. Dilin tipleştirici şemalar sağlama özelliği¹¹¹ de gerçekliğin sosyal olarak inşasını etkiler. Çevremizdeki karmaşık bilgi stoğunu anlaşılır kılma ve şemaları oluşturma sürecinde dil, isim koyma, nesnelleştirme, ayırt etme vb. birçok işlev yüklenerek, tiplerin inşa edilmesini ve birbirinden ayırt edilmesini sağlar.

Gerçekliğin nesnelleşmesinde edindiği işlevler yanında dil aynı zamanda yaratılan bu gerçekliğin meşrulaştırılmasında da rol üstlenir. “Nesnelleşmiş sosyal dünyaya temel bir mantığın yüklenmesini dil sağlar. Meşrulaştırmalar binası, dilin üzerinde yükselir ve dili temel vasıtası olarak kullanır. Kurumsal düzene bu şekilde atfedilen ‘mantık’, sosyal olarak erişilebilir bilgi stokunun bir parçası olur ve bizatihi olduğu gibi kabul edilir.”¹¹² Gerçekliğin bireyler için kabul edilir ve herkes için genel geçer hale gelmesi dil vasıtasıyla gerçekleşir. Dil aynı zamanda Berger ve Luckmann’ın Husserl ve Schutz’dan ödünç alarak kullandıkları “tortu”ların, yani ortak tecrübe

---

¹⁰⁸ Berger ve Luckmann, *a.g.e.*, s.58.

¹⁰⁹ *a.g.e.*, s.61.

¹¹⁰ *a.g.e.*, s.61

¹¹¹ *a.g.e.*, s.63.

¹¹² *a.g.e.*, s.94.

alanlarının paylaşılmasında da işlevseldir. Bireyin yaşam dünyası içinde kendi biyografisini anlamlandırması, tortulaşmaya bağlıdır. Tortulaşma, sosyal deneyim içinde bireyin zihinde tutmaya değer gördüğü biriken bilgi stoğunun adıdır. Toplumdaki farklı bireylerin, aynı bilgi stoğunda birleşmeleri ise öznellikler arası tortulaşmaya tekabül eder. Bu alanın temel kurucusu dildir. Öznellikler-arası tortulaşma, ancak herhangi bir çeşit gösterge sistemi içinde nesnelleştiği zaman, yani ancak ortak tecrübelerin mükerrer nesnelleşme ihtimali ortaya çıktığı zaman gerçekten sosyal olarak adlandırılabilir. Söz konusu tecrübelerin bir kuşaktan diğerine ve bir kolektiviteden diğer bir kolektiviteye aktarılması ancak bu sayede olur.¹¹³ Berger ve Luckmann'a göre dil "ortak tecrübeleri nesnelleştirir ve böylece kolektif bilgi stokunun hem temeli hem de aracı haline gelerek, bu ortak tecrübeleri dil cemaati içinde herkes için erişilebilir kılar. Üstelik dil hâlihazırda mevcut bilgi stokuna katılmalarına izin vermek suretiyle, yeni tecrübeleri nesnelleştirmek için gerekli aracı da sağlar ve bu nesnelleşmiş ve somutlaşmış tortuların söz konusu kolektivitinin geleneği içine aktarılmasını sağlayan en önemli araçtır."¹¹⁴ Dolayısıyla dil aslında, sosyal olarak inşa edilen gerçekliğin bireyden topluma ve toplumdan bireye akışını sağlayan, dolayısıyla ortak bir gerçekliği olası hale getiren temel araçtır.

---

¹¹³ Berger ve Luckmann, *a.g.e.*, s.101.

¹¹⁴ *a.g.e.*, s.101.

II. GERÇEKLİĞİN İNŞASI VE HABER KAVRAMI

Gerçekliğin sosyal inşası, bireylerin çevreleriyle kurdukları sürekli etkileşimin sonucudur. Gerçekliğin sosyal inşası kuramına göre, gerçeklik bir veri değil, müzakere edilen, yorumlanan ve sürekli değişime maruz kalan dinamik bir süreçtir. Bireylerin çevreyi algılama ve ilişki kurma biçiminin dolayımsallığı düşünüldüğünde, gerçek olarak zihinde oluşturulan kurgunun muhtelif “aracılara” gereksinimi olduğu söylenebilir. Bu araçlar, bireylerin iletişimde bulunduğu sosyal evrende yer almaktadır. Gruplararası ilişkiler, kitle iletişiminden elde edilen bilgi, gerçekliğin inşa sürecinde kilit rol oynamaktadır.

1. Haber Kavramı

Kitle iletişim araçları, toplum ve dünyayı anlamaya çalışan bireyin önüne, kendi başına edinmesi oldukça zahmetli olacak bir anlamlar ve olaylar kümesini hazır olarak getirmektedir. Modern birey için gerçekliğin sosyal inşası sürecinde kitle iletişim araçları dolayımıyla yeniden yapılandırılan bu bilgi büyük önem taşımaktadır. Husserl’in “Dünyayı gözlemleyen birey, dünyayı deneyimleyen diğer bireylere bağımlıdır”¹¹⁵ ifadesini kitle iletişim araçlarına uyarlırsak, modern dünyanın epistemolojisi kitle iletişim araçları dolayımıyla üretilen haber, bilgi ve yoruma bağımlıdır.

Haberin ne olduğu ya da olması gerektiği üzerindeki tartışmalar iletişim biliminin önemli meselelerinden birini oluşturmaktadır. Türk Dil Kurumu tarafından Arapça kökenli bir sözcük olduğu vurgulanan haber, “bir olay, bir olgu üzerine edinilen bilgi”, anlamına geldiği gibi “iletişim veya yayın organları yoluyla edinilen bilgi”¹¹⁶ olarak tanımlanmaktadır. Çoğu zaman haber (news) sözcüğü yerine hikâye (story) sözcüğünün kullanıldığı ABD’de haber, “zamana uygun rapor haberdir”, “haber bir olayın raporudur”, biçiminde de tanımlanmaktadır.¹¹⁷ Ancak kesin olan bir şey vardır ki

¹¹⁵ E.Husserl, *Cartesian Meditations: An Introduction to Phenomenology*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1995’den akt. Overgaard&Zahavi, *a.g.e.*, s. 94.

¹¹⁶ David Sholle J., “Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar/Bilgiye”, *Medya İktidar İdeoloji* içinde, (Der.) Mehmet Küçük, ARK Yayınları, Ankara, 1999, s.368.

¹¹⁷ Oya Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.162.

onlarca haber tanımı ve bu tanımlara bağlı bir o kadar ayrı habercilik anlayışı ortaya atmak mümkündür.

Michael Schudson, çeşitli haber tanımlarından yola çıkarak, “Haber, habercilerin yaptıkları şeydir”, “Habercilerin kullandıkları yöntemlerin sonucu haberdir”, “Haber, haberciler tarafından üretilen yöntemlerin bir sonucudur”, “Haber, olan şey değil, birilerinin olduğunu söylediği şeydir”¹¹⁸ gibi farklı haber tanımlamaları olduğundan bahsetmektedir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi’ne göre haber, “gerçeklere ve verilere dayalı bilgilendirmedir.”¹¹⁹ Nezh Demirkent’e göre “Dünyadaki gazeteci sayısı kadar haber tanımı yapmak mümkündür.”¹²⁰ John Hohenberg de bu yaklaşımı desteklerken, “kaç adet gazeteci varsa bir o kadar da haber tanımı mevcuttur”¹²¹ demektedir. Genel bir tanımla haber, “Bir olay, bir olgu üzerine edinilen, iletişim ya da yayın organlarıyla verilen bilgidir.”¹²²

Haberin ne olduğunu tanımlama çabalarının tümü, tanımlamayı gerçekleştiren öznelerin konumlarına ve bu tanımlamanın hangi amaçla kim tarafından yaptırıldığına bağlıdır. Haberin üretimi ve iletimi, haberin niçin yapıldığı, özel ve kamusal menfaatler karşısındaki konumu, iletişim biliminde hem kültürel hem de ekonomi-politik bağlamıyla tartışılan bir konudur. Oya Tokgöz, haber kavramını daha iyi anlayabilmek için toplumda geçerli olan ve kullanılan iletişim teknolojisi ile, mevcut toplumsal yapının temel alınması gerektiğini vurgulamaktadır.¹²³ Başta basit işletmeler olarak varolan basının giderek ekonomiden siyasete, ülke savunmasından spor kulüplerinin rekabetine kadar birçok alanda nüfuz sahibi olması gazetecilik pratiği ve haber algılayışının değişmesinde etkili olmuştur.

Haber kavramı iletişim çalışmalarında egemen olan temel paradigmlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Birçok gazeteci için haberin değeri konusunda

---

¹¹⁸ Michael Schudson, “The Sociology of News Production Revisited”, *Mass Media and Society* içinde, (Ed.) James Curran & Michael Gurevitch, Arnould, New York, 1996, s.141’den aktaran: Hakan Ergül, *Televizyonda*

Haberin Magazinleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.76.

¹¹⁹ *Özgür Basın*, Yıl 5, Sayı 50–51, İstanbul, 1993, s.1.

¹²⁰ Nezh Demirkent, *Sayfa Sayfa Gazetecilik*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1982, s.92.

¹²¹ John Hohenberg, *Gazetecilik Mesleği*, Çev: Filiz Ofluoğlu, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1963, s.39.

¹²² Erkan Yüksel-Halil İbrahim Gürcan, *Habercinin El Rehberi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2001, s. 57.

¹²³ Oya Tokgöz, *a.g.e.*, s. 158.

kesin çizgileri olan bir tanımlama yapabilmek oldukça güç bir meşgale olarak görülmektedir. Haberciler için neyin haber değeri taşıdığıın anlaşılması, daha çok zamanla kazanılabilen bir reflekse karşılık gelmektedir. Bir medya profesyonelinin bünyesinde varolduğu yapıya paralel haber konuları seçmesi de öğrenilen, *mimetic* bir sürecin ürünü olmaktadır. Schudson, gazetecilerin özerk olduğu oranda haberi yansız yazacağını belirtirken, özerklik nosyonu subjektifliği kısıtlayan bir unsur olarak değerlendirilmektedir.¹²⁴ Sigelman'a göre gazeteler, "istihdamda seçicilik" ve "toplumsallaşma" olgusuyla kendilerine uygun personeli yaratmaktadır. Yani, muhabir adayları kendi politik görüşlerine yakın gazetelerde çalışmak isterlerken, işe yeni başlayan muhabirler ise bir süre sonra kendilerini gazetenin yayın politikasına uymak durumunda hissetmektedirler. Bu uyum sürecinde, yazılan haberleri yönlendiren, seçen, düzelden editörlerin büyük katkısı olmaktadır. Gazetenin yanlılığının çatışma ve hileyle değil, işbirliği ve doyumla gerçekleştiğini savunan Sigelman'a göre, tarafsızlık belli bir yönetsel sürecin sonunda oluşmaktadır. Muhabirin işe alınmasıyla başlayan bu süreç, onun toplumsallaşması ve muhabirin kendine özel iş ilişkileriyle tamamlanmaktadır.¹²⁵

Modern toplumlarda kitle iletişim araçlarının ve demokratik tartışmaların devleti elinde bulunduran sınıfların rıza üretimine yaradığını belirten Noam Chomsky ise, medyada istihdamın bir tür oydaşmayı gerekli kıldığını vurgulamaktadır. Chomsky, "Sistem içine giren gazetecilerin genel olarak değerleri içselleştirerek ideolojik baskılara uyum sağlamadıkları sürece başarılı olmaları olasılık dışıdır, bir şeye inanırken başka bir şey söylemek kolay değildir ve uyum sağlamayanlar zamanla elenecektir"¹²⁶ demektedir.

2. Haber ve Gerçeklik İlişkisi

Kitle iletişim araçlarının haberleri ve bunların gerçeklikle ilişkisi üzerine tartışmalar iletişim biliminde önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuda temel olarak liberal çoğulcu yaklaşım ve eleştirel yaklaşımların iki farklı önerisi olduğunu söylemek

¹²⁴ Michael Schudson, "The Sociology of News Production", *Media Culture and Society*, 11, 1989, s.273.

¹²⁵ Dan Lee Sigelman, "Reporting The News: An Organizational Analysis", *American Journal of Sociology*, 38, 1973, s.146-149.

¹²⁶ Noam Chomsky, *Medya Gerçeği*, Çev: Abdullah Yılmaz-Osman Akınhay, Everest Yayınları, 2002, s.13.

mümkündür. Liberal çoğulcu yaklaşımın özetle “gerçeğin yansması” olarak gördüğü haber olgusu, eleştirel yaklaşımlar tarafından “gerçeğin yeniden üretimi” olarak değerlendirilmektedir. Haberlerin ne ölçüde gerçekliği yansıtıp yansıtmadığı üzerine yapılan tartışmalar, neredeyse modern kitle iletişiminin doğuşu ile eşzamanlıdır. ABD’li ünlü entelektüel ve gazeteci Walter Lippmann henüz 1930’larda, haberlerin gerçeğin kendisi olmaktan ziyade “gerçeğin resmi” olabileceğini belirterek şunları vurgulamaktadır:

“Haber ile gerçek aynı değildir. Haber işlevi bir olayı iletmek, gerçeğin işlevi saklı kalmış olguları gün ışığına çıkararak, birbirleri arasında bağıntıyı kurarak, insanoğlunun iletişimine olanak tanımak için gerçeğin resmini yapabilmektir. Sosyal koşulların tanımlabildiği ve ölçülebildiği biçimde sadece bu noktalarda, gerçekliğin ve haberin gövdelerini yapıcı ortam uyuşur”¹²⁷

Haberin gerçekliği inşa eden bir yapıntı (*artefact*) olduğu fikrini, “gerçekliğin sosyal inşası” teorisi bağlamında ele alan en bilinen çalışma Gaye Tuchman’a aittir. Tuchman, “*Making News*” adlı eserinde gerçekliğin sosyal inşası kuramını haber kavramına uyarlamıştır. Öne çıkardığı temel varsayım, kurumların sosyal anlamları nesneleştirme biçimidir. Tuchman’a göre, Berger ve Luckmann sosyal etkileşim sırasında oluşan sosyal anlamların, kurumsal kural ve prosedürlere dönüşürken, bu dönüşümün eylemleri meşrulaştırıcı bir karakter kazandığını da tartışmaktadır. Bu durumun şeyleri “muhabakkak addetme” (*taken for granted*) durumu yarattığını belirten Tuchman, haberi objektif, tarihdışı bir ürün olarak algılamanın da bu duygudan kaynaklandığını söylemektedir. Haberi, çıkar ilişkilerinden, kendi tarihinden soyutlayarak algılayan bu bakış, aslında haberin ne kadar bağımlı olduğunu da göz ardı etmekte ve onun yarattığı gerçekliği mutlak olarak görmektedir. Oysa haber, meşru kurumların etkinlikleriyle özdeş hale geleli ve haberciliğin zamansal ve uzamsal yapısı bu kurumların etkinliğine bağlanalı beri, haber kendi kendini tarihsel bir veri olarak

---

¹²⁷ Walter Lippmann, *Public Opinion*, MacMillan, 1949’dan aktaran, Oya Tokgöz, *a.g.e.*, s. 166

üretmektedir. Sosyal anlamları üretmekte/yeniden üretmekte, onları tanımlamakta/yeniden tanımlamaktadır.¹²⁸

Erwing Goffman'ın da ilham aldığı Alfred Schutz'un görüşlerinden yola çıkan Tuchman, Schutz'un "sosyal aktörlerin hem anlam hem de kolektif olarak paylaşılan sosyal düzen algısı yarattığı" ve "sosyal düzenin paylaşılan anlamlara bağlı olduğu" fikirlerini haber çalışmaları alanına uyarlamıştır. Burada gazetecilerin (aslında iletişim eyleminde bulunan tüm aktörlerin) sosyal aktör olarak, düzenin inşasına koyduğu katkıdan söz etmekte, sosyal düzeni oluşturan anlamların ise kitle iletişimi tarafından inşa edilip yaygınlaştırıldığını belirtmektedir. Gerçekliği sosyal olarak inşa eden, nesneleştiren ve yaygınlaştıran dolayım sal yapıların başında kitle iletişimi gelmektedir.¹²⁹ Kitle iletişim araçları dolayımıyla her gün yeniden inşa edilen gerçeklik, Schutz'un "tipleştirme" kavramına koşut olarak çeşitli karşıtlıklar ve benzerliklerden yola çıkılarak oluşturulmaktadır.

Eleştirel teoriye dayalı medya çalışmalarında, gerek ekonomi politik yaklaşımların gerekse kültürel çalışmaların aralarındaki önemli nüanslara rağmen iletişim metnini "gerçekliğin yansıması" değil "gerçekliğin ikincil tanımlanması" olarak gördüğünü, bir tür "meta" olarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Fowler, haberin bir ürün olması dolayısı ile gerçeklikle ilişkisinin sorunlu olduğundan söz etmektedir:

*"... Haber, doğrudan doğruya gerçekliğin kendisinden ortaya çıkan doğal bir olgu değil, bir üründür. Haber, bir endüstri tarafından üretilir; bu endüstrinin ekonomik ve bürokratik yapısı ile medyanın diğer endüstrilerle arasındaki ilişki tarafından biçimlendirilir. Bu ilişkilerin en önemlisi ise haber endüstrisinin hükümetle ve diğer politik örgütlerle arasındaki ilişkidir. Geniş bir açıdan bakıldığında haber, tarihsel bağlamda üstün gelen değerleri biçimlendirir ve yansıtır."*¹³⁰

Eleştirel teori içinde, kitle iletişim araçlarının verdikleri haberlerin verili bir toplumsal gerçeğin inşasındaki rolüne en çok vurgu, Kültürel Çalışmalar konusunda

¹²⁸ Gaye Tuchman, *Making News*, New York, The Free Press, 1978, s. 196.

¹²⁹ Bkz; Tuchman, *a.g.e.*, s.187-190.

¹³⁰ Roger Fowler, *Language In The News*, Routledge, 1991, Londra, s.222'den aktaran: Hakan Ergül, *Televizyonda Haberin Magazinelşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.78

yapılan arařtırmalarla olmuřtur. Anglo-sakson dűőünce hayatında önemli bir yer edinen Kűltűrel alıřmalar, gazetecilerin kurumsal yűnlendirmeler ya da ekonomik çıkarlardan çok, haber olgusunun “ikincil tanımlayıcıları” olmaları itibariyle tarafsız olamayacakları, dolayısıyla haberin gerçeđi yansıtma iddiasında aksaklıklar bulunduđuna deđinmektedir. Stuart Hall, kitle iletiřim sisteminin uzlařmayı sađlama nosyonu bađlamında “*űzerine aldıđı vazifeyi*” haber űretimi ve iletimi sűrecine de uyarlamıřtır. Hall’a gűre, medya çođunluk için ne tűr olayların gerçekleřtiđini tanımlamaya çalıřırken, aynı zamanda bu olayların nasıl anlařılması gerektiđine de karar vermektedir.¹³¹ “Yapılandırılmıř bir sűre” olan kitle iletiřimi içinde medya profesyonellerinin egemen gűlerle organik iliřkisi olmasa bile, iselleřtirilmif bir ideolojisi sűz konusudur. Dolayısıyla, “Haber, toplumsal yapıdan yola çıkılarak oluřturulmuř kategorilere gűre bařlıkların, olayların seçimi ve sistematik olarak sıralanması ile bařlayan karmařık bir sűrecin sonucudur.”¹³² Dolayısıyla haber verme iřleviyle kitle iletiřim araçları, anlamı yeniden oluřturmaktadır. Bu inřa sűreci, gűndelik yařam bilgisinin muhakkak addedilen (*taken for granted*) bilgi çerçevelerinden de beslenir.

Medyanın haberleri bađımsız mesleki kriterlere gűre belirlediđi řeklindeki liberal gűrűřlere karřı çıkan Kűltűrel alıřmalar yaklařımına gűre, ekonomi politik űncelikler gerekli kılmasa bile haber űretiminin zamana karřı bir yariř olması ve nesnellik gibi bir kayđı tařınması aynı zamanda akredite haber kaynaklarına bađımlılıđı beraberinde getirmiřtir. Tartıřmalı konular hakkında yapılan haberlerde, toplumda statűsű yűksek gűrűnen iktidar sahiplerinin kendilerini tanımlamaları ve kabul ettirmeleri yűksek bir olasılıktır. Hall’a gűre medya bu durumda gűlű olanların dűřűncelerine yer vererek, haber kaynađını konuların *birincil tanımlayıcısı* haline getirmektedir.¹³³ Ancak medya bu anlamda ne bahsedildiđi gibi nesnel, bađımsız haberler oluřturabilme řansına sahiptir, ne de egemen sınıfların ideolojisini yansıtmayı eksiksiz yapabilmektedir. Haberciliđin burada űstlendiđi rol, yapılandırılmıř iliřkileri, akredite kaynaklara ulařma yoluyla *ikincil tanımlamasıdır*. Yani, konuların birincil

---

¹³¹ Stuart Hall, *Policing the Crisis: Mugging, The State and Law and Order*, The MacMillan Press Ltd., Hong Kong, 1978, s.340

¹³² Stuart Hall, *a.g.e.*, s.335

¹³³ Hall, *a.g.e.*, s.341

tanımlayıcılarının görüşleri bir kamu dili haline dönüştürülmektedir.¹³⁴ Bazen bu durum, haberlerin aktif biçimde güç sahiplerini desteklemesi biçiminde gerçekleşmemektedir. Hâkim ideolojilerin istemediği konularda sessiz kalmak da son kertede aynı amaca hizmet etmekte ve egemen ideolojilerin yeniden üretilmesine yol açmaktadır.

Haber metninin hâkim söylem biçimlerinin içinde yeniden kurulduğu kapalı metinler olduğuna dikkat çeken ve bu süreci sosyal bir inşa olarak tanımlayan Hall, şöyle der:

“...Gerçeklik basitçe verili bir olgular dizisi olarak görülemez. Gerçek, gerçekliğin belli bir tarzda kurulmasıdır. Medya gerçekliği yalnızca yeniden üretmemekte, tanımlamaktadır da. Gerçeklik tanımları (durum tanımları) dilsel pratikler yoluyla desteklenip üretilir ve bu dilsel pratikler aracılığıyla gerçeğin seçilmiş tanımları temsil edilir. Anlam veren (anlamlandırılan) medyanın ürettiği haberi ideolojik yapılanışı bazında incelemek gerekmektedir.”¹³⁵

Schudson, Tuchman ve Zelizer gibi kuramcılar, haber söyleminin oluşumunda birey olarak gazetecinin rolüne dikkat çekmektedir. Gazetecileri yorumlayıcı bir topluluk (*interpretative community*) olarak tanımlayan Zelizer, medya profesyonellerinin meslek yaşamının belirli kesitlerinde kendi söylemlerinin oluşmasını sağladıklarından söz etmektedir: “Gazeteciler kendi bakış açısında söylem aracılığıyla topluluğu yaratır. Bu söylem, resmi olmayan konuşmalarda, profesyonel toplantılar ve ticari denetlemelerde, raporlarda, talk showlardaki söyleşilerde ve medyanın tüm zaman içeriklerinde üretilir.”¹³⁶ Tuchman ise, bazı kalıpların gazetecilerin haber söylemini oluşturmasında etkili olduğunu vurgulamaktadır. Tuchman’a göre, gazeteciler, haberleri; “Ciddi haber (*hard news*), magazin haber (*soft news*), kısa haber (*spot news*), gelişen haber (*developing news*), süren haber (*continuing news*)”¹³⁷ biçimindeki sınıflandırmalardan birine oturtmakta ve bu seçime uygun kalıplar kullanmaktadır.

---

¹³⁴ A.g.e., s.355

¹³⁵ Stuart Hall, “İdeolojinin Yeniden Keşfi”, *Medya-İktidar-İdeoloji* içinde, (Der.) Mehmet Küçük, Ark Yayınları, Ankara, 1999, s.121.

¹³⁶ Barbie Zelizer, “İletişim Gazeteciliği Açıkladı mı?“, Çev: Ömer Özer, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4, Ankara, 1997, s. 62.

¹³⁷ Gaye Tuchman, *Making News*, The Free Press, New York, 1978, s. 47.

Haber-gerçeklik ilişkisini dil bağlamında ele alan çalışmalara göre, habere konu olan her ne ise, bu metne aktarıldığı zaman bir ölçüde gerçekliğini yitirmektedir. Gerçeklik kavramının toplumsal bir içerik kazandığında, bireylerin bakış açılarına ve durdukları yere göre değişen çok boyutlu bir görünüme kavuştuğu düşünülürse haber metinlerindeki yansızlık iddiasını yeniden düşünmek gerekmektedir. Kısacası herkes için tek ve salt bir doğrudan söz edilemediği gibi, yansıtılan gerçeğin ‘kimin gerçeği’ olduğu sorusu da yanıtlanması zor sorular arasındadır.¹³⁸

Ayşe İnal, Türkiye’deki gazeteciler içinde yaygın bir görüş olan, “*Eğer olaya ilişkin kişisel düşüncemizi habere açık bir dille katmazsak nesnel olabiliriz*” biçimindeki inanışa değinerek, dilin gerçeklik içindeki konumunu vurgulamaktadır: İnal, şöyle der:

*“Dil bir anlam şeffaflığı ile anlamları bir kişiden diğerine aktarmaz. Dolayısıyla kitle iletişim araçları da bir prizmadan ışığın geçmesinde olduğu gibi üzerinde haber yazılan olayları kırar (refract), bir diğer deyişle yeniden kurar.
(...) Haber, dili kullandığı ve dil de bağımsız olamayacağı için tarafsız olamaz, yoksa gazetecilerin kendilerini tutup kişisel yorumları yazmamayı beceremediklerinden değil.”¹³⁹*

Haberi bir tür değil, söylem olarak gören Van Dijk da haber söyleminin egemen söylemlerden bağımsız olmadığına değinmektedir.¹⁴⁰ Van Dijk’a göre, haberin gerçekliğini inşa eden, bilginin toplumsal ya da siyasi kontrolüdür. Bu süreç, güçlü olanların gücü ellerinde tutmasına olanak sağlarken, haber ve haber değerleriyle ilgili mesleki ideolojiler sistemi tarafından yönetilmektedir.¹⁴¹ Seçmece haber kaynaklarının yeknesak olarak haberlerde yer aldığına değinen Van Dijk, medya profesyonellerinin egemen ideolojilere karşı eleştirel oldukları zamanlarda bile başat bir oydaşmanın parçasına dönüştüklerini savunmaktadır. Van Dijk’a göre,

¹³⁸ Hakan Ergül, *Televizyonda Haberin Magazinellesmesi*, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 78.

¹³⁹ Ayşe İnal, “Yazılı Basın Haberlerinde Yapısal Yanlılık Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, İstanbul, S.67, s.114.

¹⁴⁰ Ayşe İnal, *a.g.m.*, s.97

¹⁴¹ Teun A. Van Dijk, *News As Discourse*, Lawrence Erlbaum Associates Publication, New York, 1988, s.281.

“Haber üretiminin yeknesak örgütlenişi, elde hazır bulunan ve güvenilir kaynaklara dayanma alışkanlığı, haber değeri anlayışının genel mesleki ve ideolojik boyutlarının yanı sıra Batılı medyanın büyük kısmının bir şirketler ağı içinde gömülü olması tüm bunların hepsi toplumdaki en güçlü insanlar, gruplar ya da kurumlar hakkındaki öyküleri destekleyen toplumsal bilişler ve metin üretimiyle uyum içindedir. Bu şekilde medya basitçe seçkinlerin sözcüsü olmak yerine, simgesel boyutunu yönettikleri toplumsal iktidar yapısının kalıtsal bir parçası olduğunu açığa vurmaktadır.”¹⁴²

Habere konu olan olayların bağlamından soyutlanıp metne aktarılması Van Dijk’ın dikkat çektiği bir diğer konudur. Olayın geçmişi ve tarafların nitelikleri üzerinde üstünkörü bir bilgi aktarımı yapılmakta, haber sadece “sonuç” niteliğiyle işlenmektedir. Bu durumun beraberinde getirdiği şey ise, birincil tanımlayıcıların yani akredite olanların söyleminin haber söylemine dönüşmesidir. Haberin bu şekilde sunulması, her olayın önceden tanımlanmış söylemsel yapılar etrafında kurulmasına neden olmaktadır. Böylelikle medyadaki egemen söylemler içinde yer alanlar ya da akredite kaynaklar güçlerini pekiştirirken, bunun dışında olanlar “ötekileştirilmekte”dir.

Eşik bekçileri (*gate keepers*) ya da egemen güç ilişkileri, ideoloji ve daha birçok parametre haber değerinin belirlenmesinde rol oynamaktadır. Aykut Çelebi bu durumu özetlerken, “Kitle iletişim araçlarını yönlendiren medya seçkinleri, tanımladıkları kamunun (public) sınırları içinde haber denen şeyin ne olduğuna dair geliştirilmiş örtük varsayımlara dayanırlar.”¹⁴³ demektedir. İtalya’da terör karşısında medyanın oluşturduğu söylemsel yapıyı inceleyen Schlesinger, özellikle kriz anlarında egemen söylemlerin daha büyük güç kazandığına dikkat çekmektedir. Basınla hükümetler arasında, basının doğasından kaynaklanan biçimde “bir tür güvensizlik” olduğunu vurgulayan Schlesinger, bu durumun kriz anında devlet çıkarları ile kitle iletişim araçlarının çıkarları arasında bir dengeye dönüştüğünü aktarmaktadır.¹⁴⁴

¹⁴² Teun A. van Dijk, “Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları”, *Medya, İktidar, İdeoloji* içinde, (Der.) Mehmet Küçük, Ark Yayınları, Ankara, 1999, s.366.

¹⁴³ Aykut Çelebi, *Gazetecilerin Haber Oluşturma ve Gündem Belirleme İşlevlerine Eleştirel Bir Yaklaşım*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1990, s. 51.

¹⁴⁴ Philip Schlesinger, *Medya, Devlet ve Ulus: Siyasal Şiddet ve Kollektif Kimlik*, Çev: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, s.48.

Haber metninin yapısal yanlılığı ile ilgili tartışmalar bağlamında, iki önemli unsur nedeniyle haberin tarafsızlık iddiasında bulunamayacağını söylemek mümkündür. Bunlardan ilki haberin içinde şekillendiği dildir. Haber, henüz yapım aşamasındayken – gerçeğin kendisi değil, kurucularından biri olarak kabul edebileceğimiz – dil tarafından nesnellikten uzaklaştırılmaktadır. Tarafsızlığı engelleyici bir diğer neden, gazetecilerin Hall'un da belirttiği şekilde seçilmiş kaynakların ikincil tanımlayıcısı olması durumudur. Çünkü haberler çoğunlukla bu “iktidar seçkinleri”nin kaynaklık etmesiyle kurulmaktadır.

İrfan Erdoğan, herhangi bir ileti için ilk karar verildiğinde bile iletişimcinin taraflılığa düştüğü görüşünü savunurken, haberin doğal bir yanlılık içinde olduğunu ve mutlak nesnelliğin gerçekleşemeyeceğini belirtmektedir.¹⁴⁵ Burton da gerçeklik temelinde yaklaştığı nesnellik olgusu hakkında umutsuzdur: “Haberin seçiminden kurgulanmasına kadar geçen tüm aşamalarda haber konusu, yola çıktığı gerçeklikten biraz daha uzaklaştırılmakta ya da örtüşme noktaları giderek azalmaktadır.”¹⁴⁶

Ekonomi-politik yaklaşım, kitle iletişim araçlarının işlevini Marks'ın “yanlış bilinç” kavramına dayandırmakta ve haberde gerçeklik tartışmasına da bu perspektiften yaklaşmaktadır. Buna göre haberin üretim ve iletimi, kendi içinde bütünlük içeren kurumsal bir içeriğe sahiptir. Ekonomi politik yaklaşım, haberlerin egemen sınıfların çıkarları doğrultusunda kurulduğunu ve bu nedenle yanlı ve tek yönlü olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşım, medyadaki sahiplik yapıları ve bu yapıların nasıl kontrol edildiği ile ilgilenmektedir. Ekonomi politik yaklaşıma göre medyanın mülkiyetine sahip bulunanlar, medyayı kontrol etme gücünü de kendilerinde bulmaktadır. Peter Golding ve Graham Murdock, *Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik* adlı makalelerinde eleştirel yaklaşımın yönetsel konulara gönderme yapmakta çekinmediği oranda eleştirel olabileceğini belirtirken, medya profesyonelinin her zaman istediğini yapamadığını söylemektedir.¹⁴⁷ Murdock ve Golding'e göre ana akım ekonomi bilimi, ekonomiyi toplumsal yaşamdan ayrı uzmanlaşmış bir alan olarak görürken, eleştirel ekonomi

---

¹⁴⁵ İrfan Erdoğan, *İletişim Egemenlik Mücadeleye Giriş*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.281.

¹⁴⁶ Graeme Burton, *Medya Analizlerine Giriş- Görünenden Fazlası*, Çev: N.Dinç, Alan Yayıncılık, 1985, s. 137.

¹⁴⁷ Peter Golding ve Graham Murdock, “Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik”, *Medya Kültür Siyaset* içinde, Çev: Beybin Kejanlıoğlu, (Der.) Süleyman İrvan, Alp Yayınevi, Ankara, 2002, s.70.

politik siyasal, toplumsal ve kültürel yaşam arasındaki etkileşimle ilgilenmektedir. Eleştirel ekonomi politikte bireyler değil, ancak iktidar oyunu ve toplumsal ilişkiler önemlidir.¹⁴⁸

3. Çerçeveleme Kuramı ve Haber Çerçeveleri

Gerçekliğin sosyal inşası kuramının iletişim çalışmaları içine dâhil oluşuna Erving Goffman'ın “çerçeveleme” teorisinin “haber” çözümlmelerine uyarlanması önemli katkıda bulunmuştur. Temelini psikoloji ve sosyoloji disiplinlerinden alan “çerçeveleme” teorisi, haberde gerçeklik sorunsalı üzerine önemli açıklamalar getirmiştir. Bu teoriye göre, “gerçeklik” olarak betimlenen şey, algı dâhiline giren olgu ve olaylardır. Bu süreç de bir seçme işlemine dayandığından, gerçekliğin bütüncül bir temsilinden söz etmek mümkün değildir.

İnsan zihni, içinde yaşanan karmaşık dünyadan gelen sayısız mesajı basitleştirmek, depolamak ve yeniden kullanmak üzere farklı mekanizmalar geliştirmektedir. Bilişsel psikoloji bu sürecin fiziksel boyutunu ele alırken, sosyoloji, sosyal psikoloji ve iletişim bilimleri gibi alanlar ise sosyal ve kültürel boyutlarına odaklanmaktadır. Etrafımızdaki gerçekliği sürekli yeniden algılama ve anlamlandırma gayretimizin yaratacağı yoğun bilişsel ve fiziksel yük, onu anlamlandırmada önceki deneyimlerimize dayanan anlam çerçeveleri kullanmamıza neden olur. Bu anlam çerçeveleri aynı zamanda sosyal gerçekliği inşa sürecinin de yapıtaşlarıdır. Zihinsel şemalar da denilen bu çerçeveler, nesne, kişi, olay ve olguları değerlendirmede kimi zaman hazır kalıplar sunarak, kimi zamansa bu gerçeklikleri zihnimizde depolayarak, zamanı geldiğinde kullanılmak üzere geri çağırarak bir mekanizma yaratır. Bu mekanizma bir biçimde, odaklanılan gerçekliği “çerçeve” metaforuna uygun biçimde, içine alır ve kalanları dışarıda bırakır.

“Çerçeve” kavramını ilk kez antropolog-psikolog Gregory Bateson ve sosyolog Erving Goffman kullanmıştır. Goffman'a göre çerçeveler; bireylerin, konu, olay ve başlıkları, yerleştirme, algılama, tanımlama ve etiketlemelerine yarayan yorum şemalarıdır. Çerçeveler, olayların anlatı akışını basitleştirir, öncelikli hale getirir ve

---

¹⁴⁸ Peter Golding ve Graham Murdock, *a.g.e.*, 'den akt. İrvan, *a.g.e.* s.78.

yapılandırır.¹⁴⁹ “Sembolik etkileşimcilik” ekolü içinde değerlendirilen ve benliğin sosyal inşası üzerine çalışmış bir sosyolog olarak bilinen¹⁵⁰ Goffman’ın çalışmalarında, eserleriyle gerçekliğin sosyal inşası teorisine ilham kaynağı olmuş Alfred Schutz’un etkisini görmek mümkündür. Goffman’ın gündelik hayatın mikro sosyolojisi üzerine yoğunlaştığı çalışmalarında ana fikir, Schutz’un da savunduğu gibi gündelik insan davranışının sosyal olarak inşa edildiği düşüncesidir. Dili de gündelik insan davranışının bir ögesi olarak gören Goffman’ın çalışmaları, özne ve yapı bölünmesini bütünleştiren ve bu iki unsur arasında sosyal inşacılığı, sembolik etkileşimciliği, etnografik çalışmaları popülerleştirerek yeniden köprü kuran yönleri nedeniyle katkı olarak değerlendirilmektedir.¹⁵¹

Goffman’ın çerçeveleme analizini geliştirdiği “*Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*” (*Çerçeveleme Analizi: Deneyimin Kuruluşu Üzerine Bir Deneme*) başlıklı kitabı, kavramsal çerçevelerin – deneyimi kurma yollarının – bireyin toplumu algılayışını nasıl yapılandırıldığını anlama çabasıdır.¹⁵² Çerçeve, toplum, grup ve bireylerin eylemlerine rehberlik eden ve deneyimlerini organize eden teorik perspektif ve kavram setleridir. Çerçeveleme analizi ise, sosyal deneyimin kuruluşunun ele alınmasıdır. Goffman, çerçeve kavramını anlatmak üzere “resim çerçevesi” (*picture frame*) örneğini verir: İnsanlar çerçeveyi (yapıyı temsil eder), yaşamında deneyimlediği şeylerin resmini bir arada tutabilmek için kullanır (içeriği temsil eder).¹⁵³ İnsan deneyimini şekillendiren birincil (*primary*) ya da sosyal (*social*) çerçeveler bulunmaktadır. Birincil çerçeveler biofizik, insan etkisi içermeyen, “doğal” çerçevelerdir. Diğer çerçeveler ise sosyaldir ve olayları açıklayarak insanları diğer insanlara bağlarlar. Doğal çerçeveye örnek olarak hava verilebilir, hava durumunu tahmin eden meteorolog ise sosyal bir çerçevedir. Goffman, sosyal çerçevelere odaklanarak, “bireylerin sosyal hayatlarının herhangi bir anında sahip oldukları

---

¹⁴⁹ E. Goffman, *Frame Analysis*, Northeastern University Press, 1986, s.21.

¹⁵⁰ Gary Alan Fine and Philip Manning, “The Blackwell Companion to Major Contemporary Social Theorists”, *Erving Goffman* içinde, (Ed.)George Ritzer, Wiley Blackwell Publishing, 2003.

¹⁵¹ Fine and Manning, *a.g.m.*, s.36-45.

¹⁵² *A.g.m.*, s.53.

¹⁵³ *A.g.m.*, s.54.

deneyim, oluşum ve yapıyı göz önüne alan genel bir açıklama inşa etme arayışındadır”.¹⁵⁴

Schutz’dan hareketle Goffman’ın da üzerinde durduğu gerçekliğin dış dünyada insan düşünce ve eyleminden bağımsız var olan bir veri olmadığı fikri, maddi dünyanın temsili de dâhil, her şeyin gerçekliğin sosyal inşası ile mümkün olduğu sonucunu doğurmaktadır. Kitle iletişimini yönlendiren birçok unsur da bu tanım içindedir. Özellikle bir dönem “gerçeğin yansması” olduğu iddia edilen haber, aslında gerçeğin farklı yorumlarını öne çıkarma ya da dışarıda bırakma potansiyeli nedeniyle sorgulanmaktadır.

Goffman’ın düşüncelerinden etkilenen alan iletişim araştırmacıları, çerçeve kavramını, hem içerik hem de etki araştırmalarını içerecek biçimde yeniden kuramsallaştırmışlardır. Çerçeveleme kavramı çoğu zaman gündem belirleme ve öncelikleme yaklaşımlarıyla birlikte düşünülmüş, hatta kimi zaman bu süreçlerin bir evresi ya da eklentisi olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁵ Goffman’ı izleyerek, haberi bir sosyal çerçeve olarak ele alan çalışmalar, haber kavramını insan deneyimini şekillendiren ve kuran bir kavram seti olarak görmektedir. Buna göre haber, bireysel deneyimin toplumsal değerler ile kesiştiği ve deneyimin ortak olarak şekillendiği bir çerçevedir. Çerçeveleme, sosyal fenomenlerin genellikle medya kaynakları, politik ve sosyal hareketler ya da diğer aktör ve organizasyonlar tarafından sosyal olarak inşa edilmesidir. Bu durum, söz ya da ifadelere yüklenen anlamların birey tarafından algılanış biçimine seçici bir etkinin kaçınılmaz olduğu bir süreçtir.¹⁵⁶ Bu aşama, düşünsel temsiller, yorumlar ve gerçekliğin basitleştirilmesinden oluşan “düşünce halinde çerçeveler” (*frames in thought*) ve farklı aktörler arasındaki iletişim çerçevelerini içeren “iletişim halinde çerçeveler”den (*frames in communication*) oluşur.¹⁵⁷ Haber, gerçekliğe müdahale gücü ile hem düşünce halinde bir çerçeve, hem de iletişim çerçevesidir. Haberi kuran gazeteciler, kaynak ve okur/izler kitle arasındaki

---

¹⁵⁴ Fine and Manning, *a.g.e.*, s.54.

¹⁵⁵ D. Scheufule, “Framing As A Theory Of Media Effects”, *Journal of Communication*, 49 (1), 1999, s.104. ve S. Iyengar ve D. Kinder, *News That Matter*, Chicago University Press, Chicago, 1987, s.64 ve McCombs & Shaw, "The agenda-setting function of mass media". *Public Opinion Quarterly* 36 (2), 1972.

¹⁵⁶ J.N.Druckman, “The Implications of Framing Effects in for Citizen Competence”, *Political Behaviour*, 23(3), ss.225- 256, 2001.

¹⁵⁷ Druckman, *a.g.m.*, s.247.

kaçınılmaz ilişki, düşünce ve iletişim çerçevelerinin gerçekliği inşa etme sürecindeki etkisini artırır.

Kitle iletişim araçlarının belli mesajları öne çıkararak, diğerlerini silikleştirmesi, yok sayması ve değersizleştirilmesi ve bu yolla izleyicinin gözünde seçilen kimi olaylardan oluşan bir gündemin önem kazanmasını anlatan bu yaklaşımlar, çerçeve kavramını mesajların belirginleştirilmesine yarayan bir araç olarak düşünmüşlerdir. Kavram bu nedenle, kimi zaman, farklı adlarla benzer süreçleri anlatan diğer kavramlarla ayrılan özellikler taşımadığı için eleştirilmiştir. Örneğin şema vb. önermelerin, çerçeve ile aynı işi gördüğü ileri sürülmüştür. Oysa Van Gorp, bu teorilerin ve çerçevelemenin farklarını ortaya koyarak, şema ve çerçevenin farklarına işaret eder. Buna göre şema bireyseldir, çerçeve ise kültürün bir parçasıdır. Şema bireylerin yeni bilgi akışı ile baş etmesine ve bellekten depolanmış bilgiyi geri çağırmaya yardımcı olur. Çerçevelerse aksine, görece sabittir, çünkü kültürün parçası olarak işlev görür. Sosyal gerçekliğin daha geniş yorumsal tanımlamalarını oluştururlar ve dinamik şemalarla interaktif bir ilişki içindedirler.¹⁵⁸

Van Gorp, çerçeveleme kavramını gündem-belirleme ve önceleme yaklaşımlarından farklı olarak görmekte, aralarındaki farkları ise çerçeveleme kavramının sosyolojik kökenlerine vurgu yaparak açıklamaktadır. Kültürel ve inşacı bir perspektiften, çerçeveleme, gündem-belirleme ve önceleme kavramlarından en az iki açıdan ayrılmaktadır. Öncelikle, inşacılık, sosyal gerçekliğin oluşma sürecinde karşılıklı etkileşimi vurgulamaktadır. Bunun aksine, gündem belirleme ve önceleme kavramlarının teorik önermeleri ise nedenseldir.¹⁵⁹ Gündem belirleme teorisi, insanların, belli konulara verdiği önem derecesinin, ne oranda bu konuların medyada vurgulanmasıyla ilgili olduğunu araştırmaktadır.¹⁶⁰

İnşacılığın önermeleri ise, kamu üzerinde medyanın etkisini araştırma formülüne dayalı değildir. İnşacı perspektife göre, medya içeriği hem bağımlı hem bağımsız değişkendir. Medya içeriği, gazetecilik rutinlerinin ve baskının sonucudur ve aktif

---

¹⁵⁸ Benford ve Snow (2000)'den aktaran Baldwin Van Gorp, "The Constructionist Approach to Framing: Bringing Culture Back In", *Journal of Communication*, 57, 2007, s.63.

¹⁵⁹ Scheufule, *a.g.m.*

¹⁶⁰ McCombs&Shaw, "The agenda-setting function of mass media". *Public Opinion Quarterly* 36 (2), 1972.

olarak izleyici tarafından yönlendirilir. Bu sayede, çerçeveleme kavramı güçlü medya etkileri yaratan ve bu etkiyi sınırlandıran faktörleri bir araya getirir.¹⁶¹ Çerçeveler, makro-sosyal bir yapı olarak kültürle bağlantılıdır. Bu anlamda gündem belirleme ve öneleme teorilerine oranla daha çok faktörle ve bilişsel kavramla bağlantılıdır.¹⁶²

Çerçeve kavramının birçok tanımı yapılmıştır. Ancak kavramı en açık seçik ifade eden iletişim bilimci Robert Entman olmuştur. Entman'a göre çerçevelemenin en belirgin özelliği seçme ve belirginleştirmedir. Çerçeveleme, algılanan gerçekliğin kimi özelliklerini seçme ve bu özellikleri, belirli bir problem çözümünü onaylamak, neden-sonuç ilişkisi kuran yorumlar ve ahlaki değerlendirmeler yapmak ve/veya çözüm önerilerini sunmak üzere metinde daha belirgin hale getirmektir.¹⁶³ Buna göre çerçeveler;

- “1) sorunu saptar (genelde ortak kültürel değerlerle ölçülecek biçimde, bir öznenin yarar ve zararlarla ne yaptığı)*
- 2) sebepler teşhis eder (sorunu yaratan kaynakları belirler)*
- 3) ahlaki yargılarda bulunur (neden-sonuç ilişkisine tabi özneler ve etkilerini değerlendirme)*
- 4) çare önerir (sorunları çözmek üzere tedaviler önerme ve bunları haklılaştırma ve olası etkileri tahmin etme)”¹⁶⁴.*

Entman'a göre, bir çerçevede bu özelliklerin hepsi de olabilir, hiçbiri olmayabilir de. Ancak değişmeyen çerçevenin seçici ve belirginleştirici niteliğidir. Seçme, kaçınılmaz olarak dışarıda bırakmayı içerir. Haber öyküsünün belli bir taslağını çıkarmak ve çerçevelemek, seçilmiş kimi olay, haber kaynağı ve belgenin öne çıkarılması demektir. Bu süreç ister istemez, farklı haber gövdelerinin dışarıda bırakılması, çerçevenin haberi sınırlandırması anlamına gelir.

Entman'ın yukarıda sunduğu çerçeve tanımını açıklayan konuyla ilgili en klasikleşmiş örnek, Soğuk Savaş çerçevesidir. Bu çerçeve biçimi, muhtelif dış politika olaylarını –örneğin iç savaşları- sorun olarak tanımlayıp, kaynaklarını tespit edip (komünist isyancılar), ahlaki yargılarda (tanrıtanımsız saldırganlık vb.) bulunmakta ve

---

¹⁶¹ McQuail, 2005'den aktaran Van Gorp, *a.g.m.*, s.70.

¹⁶² Price & Tewksbury, 1997'den aktaran, Van Gorp, *a.g.m.*, s.70.

¹⁶³ Robert Entmann, “Framing: Toward clarification of a fractured paradigm”. *Journal of Communication*, 43(4), 1993, s. 52.

¹⁶⁴ Entmann, *a.g.m.*, s.52.

kendince çözümler (öteki tarafa ABD desteği vb) önermektedir.¹⁶⁵ Bu haber çerçevesi, dış politika olaylarını haberleştirmede, en sık başvurulan biçim olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, elbette olayların haberleştirilmesinde çatışmanın seçilip belirginleştirilmesi ve alternatif açıklama şemalarının, haber kaynaklarının ve belgelerin dışarıda bırakılması anlamına gelmektedir.

Gaye Tuchman, çerçeveleme kavramıyla ilgili şunları söylemektedir: “Herhangi bir konu olaya dönüşür. Olay, haber hikâyesine dönüşür. Haber çerçevesi gündelik gerçekliği düzenler ve çerçeve gündelik gerçekliğin bir parçası ve bölümüdür. Çünkü haberin kamusal karakteri, onun önemli özelliklerinden biridir.”¹⁶⁶ Tuchman’a göre çerçeve, habere bağlamını veren şeydir. Habere dair birçok detay, çerçeve sayesinde anlamlı ve anlaşılır bir bütün haline gelir.

Kavrama dair önemli bir diğer tanım Todd Gitlin’e aittir. Gitlin’e göre çerçeve, “Sembol oluşturucuların rutin olarak söylem oluşturmalarını sağlayan, sürekliliği olan biliş, yorum, temsil, seçim, vurgu ve dışlama kalıplarıdır. Dünyayı doğrudan deneyim ötesinde doğal gösteren şey, bir medya çerçevesidir.”¹⁶⁷ Norris, Kern ve Just’ın çerçeve tanımı ise şöyledir:

*“Haber çerçevesi, gazetecilerin belli olayları daha geniş bir bağlama oturtmak için kullandığı yorumlayıcı (interpretive) yapılardır. Haber çerçeveleri anahtar kavramları, basmakalıp ifadeleri, ikonik imajları olayları yorumlamanın genel yollarını güçlendirmek üzere bir arada kullanırlar. Çerçevelemenin özü, kimi olay, imaj ve gelişmeleri, diğerleri aleyhine öne çıkarmak ve bu şekilde bilinçsizce olayların tek özel yorumunu öne çıkarmaktır.”*¹⁶⁸

Gamson ve Modigliani, çerçeve yerine “medya paketi” (*media package*) ifadesini yeğlemektedir. Bu tanıma göre, medya söylemi herhangi bir konuya anlam veren yorumsal bir paket olarak düşünülebilir. Paketin içsel bir yapısı vardır. Çekirdeğinde, ilgili olaylar arasında bağ kuran ve önemli başlıkları belirleyici, merkezi

---

¹⁶⁵ a.g.m., s.52.

¹⁶⁶ Gaye Tuchman, *Making News*, The Free Press, 1978, s. 193.

¹⁶⁷ Todd Gitlin, *The Whole World is Watching*, University of California Press, Berkeley, 1980, s.7.

¹⁶⁸ P.Norris, M.Kern & M.Just, “Framing Terrorism”, *Framing Terrorism* içinde, (Eds.) P.Norris, M.Kent ve M.Just, Routledge, 2003, s.10–11.

ve düzenleyici fikir, ya da çerçeve bulunur. Sonuçta paket, ana çerçeveye gönderme yapan ve paketi becerikli metafor, slogan ve diğer sembolik aygıtlar aracılığıyla bir bütün gösterebilen, yoğunlaşmış semboller önerir.¹⁶⁹ Gamson ve Modigliani çerçeveleme aygıtları ve gerekçelendirme aygıtları arasında da ayırım yapmaktadır. Çerçeveleme aygıtlarını; 1) metaforlar 2) örnekler (örneğin ders çıkarılan tarihi örnekler) 3)sloganlar 4) tasvirler 5) görsel imajlar (ikonlar) olarak tanımlarken, gerekçelendirme aygıtlarını 1) kökler 2) sonuçlar 3) ilke görünümleri (örneğin ahlaki talep dizgeleri) olarak açıklarlar.¹⁷⁰ Çerçeveleme aygıtları, konu hakkında nasıl düşünülmesi gerektiğini önerirken, gerekçelendirme aygıtları ise, bu konunun nasıl sunulması gerektiğini meşrulaştırmaktadır.

Medya çerçevesi, izleyicilerin haber hikâyesine girişini etkin kılmak için gazetecilerin kullandığı özel bir yoldur. Her ne kadar gazetecilerin, haberi çerçevelemek üzere bir çok yol kullandığı açıksa da, literatür; haberlerin ortak olarak çerçvelendiği en az dört yola işaret eder:

- “(a) taraflar ve bireyler arasındaki çatışmayı öne çıkarma (çatışma çerçevesi)*
- (b) örnek teşkil edecek biçimde bir birey üzerinde odaklanma ya da duyguları vurgulama (insani ilgi çerçevesi)*
- (c) sorumluluk atfederek, belirli birey ve kurumları suçlama ya da alacaklandırma (crediting) (sorumluluk çerçevesi)*
- (d) izleyici açısından ekonomik sonuçlara odaklanma (ekonomik sonuçlar çerçevesi).”¹⁷¹*

Çatışma çerçevesinde, çerçevenin ana teması, kazanma ve kaybetme odaklı bir savaş, oyun ya da yarışma teması olmaktadır. Haber, bireylerin ya da tarafların

---

¹⁶⁹ William Gamson, Andre Modigliani, “Media Discourse And Public Opinion On Nuclear Power: A Constructionist Approach”, *American Journal of Sociology*, 95(1),1989, s.3. Van Gorp’a göre, “medya çerçevesi” kavramı, paketi medyanın bir ürünü olarak görmekte, kavramı daha geniş bir kültür ve toplum çerçevesi içine yerleştirememektedir. Van Gorp bu nedenle, “medya paketi” yerine, “çerçeve paketi” (*frame package*) kavramını tercih etmektedir. Bkz; Baldwin Van Gorp, “The Constructionist Approach to Framing: Bringing Culture Back In”, *Journal of Communication*, 57, 2007, s.60–78.

¹⁷⁰ W. A Gamson & A. Modigliani, “Media discourse and public opinion on nuclear power: A constructionist approach”, *American Journal of Sociology*, 95(1), 1989, s.3–4.

¹⁷¹ Patti V.Valkenburg, Holli A.Semetko ve Claes H.De Vreese, “The Effects of News Frames on Readers’ Thoughts and Recall”, *Communication Research*, 26(5), October, 1999, s.550–551.

performansına odaklanır.¹⁷² *İnsani ilgi çerçevesi*, olay, sorun ya da konuların sunumuna insani bir hikâye ya da duygusal bir açı katar. Haberin kişiselleştirilmesi, dramatisasyonu ve duygusallaştırılması bu haber çerçevesinde fazlaca görülmektedir.¹⁷³ *Sorumluluk çerçevesi*, olayları haberleştirirken, herhangi bir sorunun çözümü ve nedeni olarak hükümet, kişi ya da gruplara atıf yapar. *Ekonomik sonuçlar çerçevesinde* ise, olay ya da sorunların haberleştirilmesinde, kişi, ülke, bölge veya kurumlar nezdinde oluşan sonuçlara odaklanılır.¹⁷⁴

Bu çerçevelerden biri ya da birden fazlasının, haberin türü ve niteliği fark etmeksizin, habercilik pratiğinin de dayattığı hız ve baskı ortamında, sıklıkla farklı haber formları için standartlaştığı ve çoğu zaman sorgulanmaksızın kullanıldığı söylenebilir. Yine bu bağlamda, farklı kültürlerde farklı çerçevelerin öne çıktığı ve kabul gördüğü varsayılabilir. Gazetecilik geleneği, sosyo-ekonomik düzey, ülke tarihi ve kültürü gibi değişkenler, çerçeve seçimi ve kullanımını etkiler. Bu bağlamda, haber çerçeveleri, hem gerçekliği inşa eder, hem inşa edilen gerçekliğin bir parçasıdır. Kültürü derinlemesine kesen çerçevelerin daha başarılı olacağı varsayılabilir.

Çerçeveler, medya ve bireylerin, bilgi değerlendirmek, yorumlamak ve iletmek üzere yararlandıkları kavramsal araçlardır. Çerçeveler, bireylerin aradığı bilgiyi önceden belirlemez, ancak bireylerin doğrudan ya da haber medyası aracılığıyla edindiği deneyimleri şekillendirebilir. Bu yönüyle de anlam inşasının merkezinde yer alır.¹⁷⁵

Haber çerçevelerinin sadece iletişim profesyonelleri (gazeteciler, televizyoncular vb.) tarafından oluşturulduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Bu süreçte, organizasyon içinden ve çevresinden birçok unsur, çerçevenin içeriğini belirlemek üzere aktif rol oynar. Haber kaynakları, haberi yönlendirmek isteyen spin-doktorlar, çıkar grupları, reklamcılar vs. stratejik olarak “kendi” çerçevelerini haber organizasyonuna kabul

---

¹⁷² Jamieson, K. H. (1992). *Dirty politics: Deception, distraction, and democracy*. New York: Oxford University Press'den aktaran Valkenburg, vd., *The Effects of News Frames on Readers' Thoughts and Recall...a.g.m.*, s.551.

¹⁷³ Valkenburg vd., *a.g.m.*, s.551.

¹⁷⁴ *a.g.m.*, s.552.

¹⁷⁵ R. Neuman, M.R. Just ve A.N. Crigler, *Common Knowledge: News and the Construction of Political Meaning*, The University of Chicago Press, 1992, s. 60-61. Neuman vd. yaptıkları araştırmada beş çerçeve kullanmışlardır: ekonomik, çatışma, güçsüzlük, insan etkisi ve ahlak çerçeveleri. *a.g.e.*, s.62-74.

ettirmeye çabalarlar. Van Gorp bu unsurları “çerçeve sponsorları” olarak adlandırır.¹⁷⁶ Temel amaçları, kamuoyuna kendi görüşlerini yansıtmaktır. Van Gorp, çerçeveleme üzerindeki bu farklı etkileri “medya tarafından çerçeveleme” ve “medya aracılığıyla çerçeveleme” kavramlarıyla anlatır. İlkinde gazeteciler, haberin çerçevesini doğrudan çizerken, ikincide çerçeve sponsorları ve farklı aktörlerin –örneğin gazetecilere yanıt veren politikacıların- doğrudan etkisi söz konusudur.¹⁷⁷ Yapılan araştırmalar da en az beş faktörün gazetecilerin haber çerçeveleme sürecini etkilediğini varsaymakta ve çıkar gruplarına dikkat çekmektedir: sosyal norm ve değerler, organizasyon baskıları, çıkar gruplarının baskıları, meslek rutinleri ve gazetecinin ideolojik ve politik eğilimleri.¹⁷⁸

Çerçevelerin önemli bir özelliği, sosyal olarak inşa edilmiş ortak kültürel kodlara yaptıkları/yapmak zorunda oldukları vurgudur. Reese’e göre çerçeveler, dünyayı anlamlı bir biçimde yapılandırmak üzere sembolik olarak çalışan ve sosyal olarak paylaşılan, zamana dayanıklı düzenleyici ilkelere gönderme yapar.¹⁷⁹ Bu ortak kodlar, kültürel olarak dayanıklı mit, anlatı, metafor gibi kimi kavramları da içerir. Gazeteciler ya da diğer sosyal aktörler, konuları çerçevelemek için bu dirençli kültürel kavramları seçerler.¹⁸⁰ Gazetenin hedeflediği okur kitlesiyle örtüşen dil, dünya algısı ve söylemden beslenen haber çerçevesi, okuyucunun bilişsel algı şemalarını zorlamayan ve yerleşik kabullerini sarsmayan bir alan yaratır. Bu konforlu alan, okuyucunun haber çerçevelerini sorgulama gereksinimini de büyük olasılıkla azaltmaktadır.

Haber çerçevelerinin sosyal olarak ortaklaşılana alanlara yaptığı göndermeye değinen bir diğer isim Entman’dır. Entman, iletişim sürecinde çerçevelerin en az dört yerde var olduğunu belirtmektedir: iletişimci, metin, alıcı ve kültür. Mesajı verenler (iletişimciler), ne söyleyeceklerine karar verirken, kendi inanç sistemlerini düzenleyen çerçeveler (genelde şema adı verilen) tarafından yönlendirilen, bilinçli ya da bilinçsiz

---

¹⁷⁶ Baldwin Van Gorp, The Constructionist Approach to Framing: Bringing Culture Back In, *Journal of Communication*, 57, 2007, s.68.

¹⁷⁷ Van Gorp, *a.g.m.*, s.68-69.

¹⁷⁸ D. Scheufele, “Framing As A Theory Of Media Effects”, *Journal of Communication*, 49(1), 1999, s.103–122.

¹⁷⁹ S. Reese, “Prologue: Framing public life: A bridging model for media research”. *Framing Public Life: Perspectives On Media And Our Understanding Of The Social World içinde*, (Eds.) S. Reese, O. Gandy, & A. Grant, Mahwah, Erlbaum NJ, 2001, s. 7–31.

¹⁸⁰ Benford, R., & Snow, D. “Framing processes and social movements: An overview and assessment”, *Annual Review of Sociology*, 26, 2000’den aktaran L.Guo, A.Holton ve S.H.Jeong, “Transnational Comparative Framing: A model for an Emerging Framing Approach”, *International Journal of Communication*, 6, 2012, s. 1918–1941.

çerçeveleme yargılarında bulunurlar. Metin, olgu ya da yargıları tematik olarak güçlendiren bilgi kaynağı ya da cümleler, stereotipik imajlar, belli anahtar sözcüklerin varlığı ya da yokluğuyla açığa çıkan çerçeveleri içerir. Kültür ise, ortak olarak başvurulmuş çerçevelerin kaynağını oluşturur. Aslında kültür, sosyal bir gruptaki çoğu insanın düşünce ve söyleminde sergilenen, empirik olarak gösterilebilir ortak çerçeve seti olarak da tanımlanabilir. İletişimci, metin, alıcı ya da kültür fark etmeksizin, çerçeveleme her noktada benzer işlevler görür: seçme ve öne çıkarma ve sorunların ve nedenlerinin değerlendirme ve/veya çözümü hakkında argüman oluşturmak üzere, öne çıkarılan unsurların kullanımı.¹⁸¹

Haber çerçevelerini sınıflandırmada farklı öneriler bulunmaktadır. Örneğin De Vreese, konu-odaklı çerçeveler (*issue-specific frames*) ve genel çerçeveler (*generic frames*) ayrımını yapmıştır. Bu ayrıma göre konu odaklı çerçeveler, sadece belli başlık ve konulara uygundur. Genel çerçeveler ise tematik sınırlamaları aşar, farklı konulara uyarlanabilir, hatta farklı zaman ve kültürel bağlamlarda geçerliliğini koruyabilir.¹⁸² Konu-odaklı çerçeveler, belirli konuları detaylı ve tüm özellikleriyle ele almayı sağlar. Ancak sağladığı detay ve konuya odaklı hassasiyet, teori ve hipotez oluşturmada genelleme yapma, karşılaştırma güçlükleri yaratır. Genel çerçeveler ise aksine herhangi bir olayı ele almada, ince detaylar sağlamasa da, farklı ülkeler arasında çerçeveler, başlıklar ve çerçeveleme pratikleri konusunda karşılaştırmalar yapmaya olanak tanır.¹⁸³

De Vreese, konu-odaklı çerçeveler üzerine yapılmış akademik çalışmalara örnek olarak Filistin İntifadası ve Amerikan ulusal bütçe görüşmeleri hakkındaki makaleleri verirken, genel çerçevelere ise politik haberler, özellikle seçim kampanyası haberleri üzerine yapılan çalışmaları örnek göstermiştir.¹⁸⁴ Bu ayrıma göre, konu-odaklı çerçeveler için özel araştırma başlıkları yapılandırılırken, seçim kampanyaları üzerine çalışmalarda genel başlıklardan (örneğin seçim kampanyasının kazanma-kaybetme odaklı olması, savaş/oyun/ rekabet dili içermesi vb.) yararlanılabilmektedir. Van Gorp'a

---

¹⁸¹ Robert Entmann, "Framing: Toward clarification of a fractured paradigm". *Journal of Communication*, 43(4), 1993, s. 52-53

¹⁸² Claes H.De Vreese, "News Framing: Theory and Typology", *Information Design Journal+Document Design*, 13(1), 2005, s.54.

¹⁸³ Claes de Vreese, Jochen Peter ve Holli A. Semetko, "Framing Politics at the Launch of the Euro: A Cross-National Comparative Study of Frames in the News", *Political Communication*, 18, 2001, s.108.

¹⁸⁴ Claes de Vreese vd., *a.g.m.*, s. 55.

göre, çerçeveleme belli bir soyutlama düzeyi gerektirdiğinden, aslında sadece belli bir konuya uyarlanabilen konu-odaklı çerçeveler de daha soyut bir “ana” çerçeveye bağlıdırlar.¹⁸⁵

Iyengar ise, haber çerçevelerini epizodik ve tematik olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Epizodik haber çerçeveleri, spesifik konular ve olaylara odaklı iken, tematik haber çerçeveleri, politik olay ve konuları daha genel bir bağlamda ele alır. Televizyon haberciliğinde epizodik çerçevelemenin en büyük etkisi, politik konularda sorumluyu gizleme etkisidir.¹⁸⁶ Iyengar’a göre haber üretim süreçleri ve haber organizasyonlarının yapısı, epizodik çerçevelemeyi güçlendirmektedir. Televizyon haberciliği, süre, reklam, profesyonel etik baskısı nedeniyle epizodik haber çerçevelerine yönelmektedir. Tematik çerçeveler, hazırlaması daha uzun süren derinlemesine, yorumsal analizler gerektireceğinden ve gazetecilik önyargısı üzerine suçlamalara daha açık olacağından tercih edilmez.¹⁸⁷ Böylece bağlamından ve derinliğinden koparılmış, meseleleri derinlemesine ele almaktan uzak, habercilik pratiklerinin getirdiği zaman baskısı nedeniyle standartlaşmış ve sorgulanmayan epizodik haber çerçeveleri yaygınlaşmaktadır. Tematik çerçeveler ise, politik başlık ve olayları belirli bir bağlama oturtabilen çerçevelerdir. Bu çerçeveler, konu, zaman ve mekân sınırlamalarını aşma kapasitesine sahiptir.¹⁸⁸ Epizodik çerçevelerde “somut olay ve insan hikâyeleri” bağlamı baskınken (tecavüz sorununun bir tecavüz kurbanının hikâyesi bağlamında anlatılması), tematik çerçevelerde daha genel ve soyut tanımlamalar (tecavüz sorununun kadın hakları ve patriarkal yapı bağlamıyla sunulması) kullanılmaktadır.

Iyengar, çerçevelerin algıyı etkileme biçimini ise bilişsel psikologlar Daniel Kahneman ve Amos Tversky’nin alanda yaptığı deneyi aktararak anlatır. Buna göre insanlar, aynı olayın farklı yönlerinin öne çıkarılarak anlatılması karşısında farklı davranışlar ve tercihler geliştirmektedir. Potansiyel kazanç ya da kayıpların öne çıkarılması, bireylerin tercihlerini olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin

---

¹⁸⁵ Baldwin Van Gorp, “The Constructionist Approach to Framing: Bringing Culture Back In”, *Journal of Communication*, 57, 2007, s.67.

¹⁸⁶ Shanto Iyengar, *Is Anyone Responsible?*, University of Chicago Press, 1991, s. 2.

¹⁸⁷ Iyengar, *a.g.e.*, s.14 ve s.138-139.

¹⁸⁸ Claes de Vreese vd., “*Framing Politics at the Launch of the Euro...a.g.m.*, s.109.

yapılan araştırmada deneklere, “Amerika’nın Asya ıkışlı ve en az 600 kişinin ölümüne neden olacak bir hastalık ile mücadele etmek için iki alternatif program geliştireceği, eğer A programı uygulanırsa, 200 kişinin kurtulacağı söylenmiştir.” Bu formülasyon sonucu, deneklerin %72’si A programını seçmiştir. B programı uygulanırsa, 600 kişinin kurtulması konusunda 1/3 şans vardır. 2/3 oranında ise kimse kurtulamayacaktır. Bu tercihi ise deneklerin %28’i seçer. Bunun sonucunda A ve B programlarının sonuçları farklı formüle edilir. A Programı uygulanırsa, 400 kişi ölecektir (%22 seçer). B Programı uygulanırsa, 1/3 olasılıkla kimse ölmeyecek ve 2/3 oranında ise 600 kişi ölecektir. (%78 seçer)”.¹⁸⁹ Buna göre kayıpların ne çıkarıldığı çerçevelerden (aynı sonucu formüle etse de), bireyler uzaklaşmaktadır. Iyengar’a göre, vergi vb. kamu politikalarında, konuların çerçevelenme biçimi, rıza yaratma anlamında büyük önem taşımaktadır. Kamuoyu araştırmaları, seçilen sözcüklerin dahi taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir.

De Vreese, erevelerin oluşturulma sürecini ereve inşası (*frame-building*) ve ereve düzenlemesi (*frame-setting*) kavramlarıyla formüle eder. Buna göre ereve inşası, çerçevelerin nasıl ortaya çıktığı ile ilgilenirken, ereve düzenlemesi, medya çerçeveleri ve izleyici eğilimleri arasındaki etkileşimi anlatır.¹⁹⁰ ereve inşası; gazeteci eğilimleri, çalıştığı organizasyon, sosyo-kültürel yapı, organizasyonun ekonomi politiği gibi birçok faktörün keşişme noktasında bulunmaktadır.

De Vreese’ye göre, ereve düzenlemesi, çerçevelerin izleyicilerin olayları öğrenme, yorumlama, değerlendirme biçimlerini nasıl etkilediğiyle ilgilenir. ereveleme sürecinin genelde en çok araştırılan bölümü, izleyicilerin kendilerine sunulan muhtelif çerçeveleri –rneğin haber çerçevelerini-yansıtma biçimlerini keşfetme amacıyla yapılan ereve düzenleme araştırmaları olmuştur. erevelemenin sonuçları bireysel ve toplumsal düzeyde anlaşılabilir. Bireysel düzeyde bu etki, muhtelif konuların algılanışında gerçekleşen tutum değişiklikleridir. Sosyal düzeyde ise çerçeveler, politik sosyalizasyon, karar-alma süreçleri ve kolektif eylem süreçlerini sekillendirmeye katkı koyabilir.¹⁹¹

¹⁸⁹ Kahneman ve Tversky, 1984, s.343’den aktaran Iyengar, *a.g.e.*, s.12.

¹⁹⁰ Claes de Vreese vd., *News Framing: Theory and Typology...a.g.m.*, s.51.

¹⁹¹ De Vreese vd., *a.g.m.*, s.52.

İletişim araştırmalarında haber çerçeveleri “bağımlı” ve “bağımsız değişken” olarak araştırılmaktadır. Etki araştırmalarının son evresinde öne çıkan inşacı medya etkileri modeli, gerçeğin inşasında, kitle iletişimi kadar aktif, yorumlayıcı ve anlam-kurucu bir izleyici prototipini öne çıkarır ve medya organizasyonlarının tarihsel, yapısal ve teknolojik karakterine vurgu yapar. Gerçeklik izleyici ve medyum arasındaki etkileşimden doğar. “Ortak bilgi” kavramı, bilginin yapılanması ve çerçevelenmesinin sırf bireylere özgü değil, paylaşılan perspektif ve çerçevelerin kültürel fenomenler olarak birikmesinden doğduğunu vurgular.¹⁹² Bu tanıma göre haber çerçeveleri tek başına değil, bireylerin onlara yüklediği anlam dolayımıyla gerçeğin inşasına katkıda bulunabilir. Kişisel yaşamın sınırlarını aşan dünyayı anlamlandırmada kaçınılmaz hale gelen “dolayımsal bilgi”nin önemli kaynaklarından biri kitle iletişimidir. Kitle iletişimi, gündem belirleme, öncelme ve çerçeveleme teorilerinin gösterdiği üzere, kendi gerçeklik algısını izleyici kitlenin gündemine yerleştirmektedir. Bu bağlamda, kitle iletişimine aracılık eden kanalların dışarıda bıraktığı “gerçeklik”, izleyici üzerinde etki oluşturamamaktadır. Bilinir, görülür, anlaşılır ve tanıdık olmak, kitle iletişim araçlarının yarattığı evren içine dâhil olabilmeye bağlıdır. Üstelik bu dâhil olma durumu, çerçevelerin içerdiği mesaja bağlıdır.

Haber çerçevelerinin içeriği ve izleyici üzerinde yaptığı etkinin araştırılması, kitle iletişim araştırmalarının çerçeveleri bağımlı ve bağımsız değişken olarak kullanmasına bağlı olarak değişmektedir. Çerçevelerin bağımlı değişken olarak kullanıldığı araştırmalar, çerçevelerin oluşumuna etki eden faktörleri ele alırken, izleyici odaklı etki araştırmalarında bağımlı değişken olarak ele alınan çerçeveler, kitle iletişiminin herhangi bir konuyu çerçevelemesinin doğrudan sonuçları olarak tanımlanmıştır.¹⁹³

Çerçeveleri bağımsız değişken olarak ele alan çalışmalar ise, çerçevelemenin etkileri üzerinde yoğunlaşmışlardır. Scheufule’ye göre, medya çerçevelerini bağımlı değişken olarak kullanan araştırmaların sorduğu sorular şunlardır: 1) Gazetecilerin ve diğer sosyal grupların muhtelif konuları çerçevelemesinde hangi faktörler etkilidir? 2) Bu süreç nasıl çalışmaktadır ve sonuç olarak gazetecilerin kullandıkları çerçeveler

¹⁹² W.R Neuman, M.Just & A.Crigler, *Common Knowledge: News and the Construction of Political Meaning*, The University of Chicago Press, 1992, s.17–20.

¹⁹³ Scheufule, *Theory of Media Effects...a.g.m.*, s.106-107.

nelerdir? Bağımsız değişken olarak kullanan çalışmalar ise şu soruyu sormaktadır: Hangi tür çerçeveler izleyicinin muhtelif konulardaki algısını etkilemektedir ve bu süreç nasıl çalışmaktadır?¹⁹⁴

Haber çerçevelerinin haber metni ve izleyici üzerindeki etkilerinin araştırılması, genel geçer çerçevelerin farklı kültürlerde yarattığı çapraz etkiyi anlamak bağlamında da önemli gözükmektedir. Nitekim haberin kültürel ve tarihsel bir olgu olduğu gerçeği ve içerdiği kültürel kodların göreceliliği, çerçevelerin yerel/evrensel özelliklerini anlamlandırmak açısından önemli bir unsurdur. İçerik ve etki araştırmalarının yaygınlaşması, gerçekliği sosyal olarak inşa eden bir araç olarak haber kavramının özelliklerini anlamak açısından önemlidir.

4. Gerçekliğin Sosyal İnşası ve Çerçeveleme Kuramı

Haber metinlerinin gerçekliğin bir yönünü alıp, öne çıkararak oluşturdukları biçime haber çerçevesi demek mümkündür. Yapılan içerik araştırmaları, haberlerin toplanmasından hazırlanmasına kadar çeşitli ‘anlam çerçeveleriyle’ sunulduğunu göstermiştir.¹⁹⁵ Her çerçeve, gerçekliğin bir unsurunu özellikle öne çıkarmakta, olay ve olguların farklı yorumları çerçeve dışında bırakılmaktadır. Okuyucunun algı ve tercihlerinin, gerçekliğin planlanan bölümünün belirginleştirilerek öne çıkarılmasıyla yönetilmesi, çerçevelerin gerçekliğin sosyal inşası sürecindeki taşıdığı önemi göstermektedir. McQuail’e göre, “Haberler, daha kolay anlaşılması ve için konusal ve içeriksel olarak çerçevelenmektedir. İzleyicilerin de, gelen haberlerin işlenişinde aynı çerçeveleri işe koştuklarını varsaymak makuldür.”¹⁹⁶

Özellikle günümüzde kitle iletişimlerinin dünya ile kurulan bağda edindiği doğrudan işlev düşünüldüğünde, medyanın gündeminde yer bul(a)mayan kimi olay, olgu ve kişilerin, aslında *de facto* yok farz edildiği ve görünmez kılındığı gözlemlenebilir. Bu bağlamda var olmak, haber çerçevesi/medya paketi içine dâhil olabilmeye bağlıdır.

---

¹⁹⁴ Scheufule, *a.g.m.*, s.108.

¹⁹⁵ Denis McQuail, *McQuail's Mass Communication Theory*, Sage Publications, 6. Edition, London, 2010, s.506.

¹⁹⁶ Denis McQuail, *a.g.e.*, s.506.

Kitle iletişiminin gerçekliğin inşasında edindiği diğer işlev, farklı düşünme biçimlerini ortadan kaldırması, düşünce ve eylem yollarını kapatmasıdır.¹⁹⁷ Çerçevelerin bu noktada önemli bir işlev yüklendiği söylenebilir. İzleyicilerin belli bir konuda tutum, algı ve davranışlarında meydana gelecek değişim, haber çerçevesinin konuyu aktarma biçimi ile doğrudan ilişkilidir.¹⁹⁸

Van Gorp'a göre, gerçekliği sosyal olarak inşa eden temel kavramlardan biri kültürdür. "Kültür, herhangi bir grup ya da topluluğun kolektif hafızasında paylaşılan düzenli inanış, kod, mit, önyargı, değer, norm ve çerçeve setleri olarak tanımlanabilir. Bireylerin sürekliliği olan bu kültürel fenomenleri değiştirmesi mümkün olmadığından, çerçeve içeriği kavramsal olarak bireyin dışında yer alır. Örneğin Goffman'ın tartıştığı üzere, tek başına bir insan satrancı, borsayı vs. icat edemez. Ancak bireyler bu kültürel fenomenlerden, medya çalışanları onları uyguladığı, medyada öne çıkardığı ve izleyicisine sunduğu ölçüde yararlanır."¹⁹⁹ Üstelik bu çerçeveler kültürel fenomenlere bağlı olduğundan, kullanımları son derece doğal ve normal görülür ve sosyal inşa süreci görünmez hale gelir.²⁰⁰

Kültür, dış dünyanın bilgi, anlam ve algılanışını oluşturmada birincil bir önem teşkil eder.²⁰¹ Çerçeveler ise, kültürün merkezi unsurlarıdır ve birçok yoldan kurumsallaşmışlardır.²⁰² Kitle iletişimcileri ve izleyicilerin paylaştıkları ortak kültürel kodlar, seçilen çerçevenin ve sunduğu gerçeklik algısının kabulünde doğrudan etkilidir. Diğer bir deyişle, sosyal gerçekliğin içinde şekillendiği kültürel kodlar, çerçevelerin de başarısını tayin eden unsurlardandır. Kültür, özellikle dile yüklediği anlam sayesinde, gerçekliğin temsilinde doğrudan işlevseldir. Kitle iletişimcilerinin olay, kişi ya da

---

¹⁹⁷ W. Lance, Bennett, "Constructing Publics and Their Opinions" *Political Communication*, 10, 1993'den aktaran Hüseyin Özarslan, *Çerçeveleme Yaklaşımı Açısından Haber Çerçevelerinin İzler Kitle Düşünceleri Üzerinde Etkisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2007.

¹⁹⁸ Çerçeveler üzerine etki araştırmaları örneği için Bkz, Claes de Vreese, The Effects of Frames in Political Television News on Issue Interpretation and Frame Salience, *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 81(1), 2004, s.36-52.

¹⁹⁹ P. J. Shoemaker, & S. D. Reese, (1996). Mediating the message: Theories of influences on mass media content (2nd ed.). London: Longman'dan aktaran Baldwin Van Gorp, "The Constructionist Approach to Framing: Bringing Culture Back In", *Journal of Communication*, 57, 2007, s.62.

²⁰⁰ W. A. Gamson & A. Modigliani, "Media discourse and public opinion on nuclear power: A constructionist approach" *American Journal of Sociology*, 95(1), 1989, s.1-37.

²⁰¹ Stuart Hall, "The Work of Representation", *Representation: Cultural Representations and Signifying Practises* içinde, (Ed.) Stuart Hall, Sage Publications, 1997, s.25-35.

²⁰² Erving Goffman, *Frame Analysis*, Northeastern University Press, 1986.

olguları temsilinde ve haberleri çerçevelemede yararlandıkları dil, inşacı bir perspektiften bakılınca, gerçekliği yeniden inşa etmede kültüre ve kültürel kodlara doğrudan yaslanır. İnşacı perspektif, insan ve nesnelerin var olduğu maddi dünya ile temsil, anlam ve dilin işlev gördüğü sembolik eylem ve süreçlerin karıştırılmaması gerektiğini söylerken, aslında maddi dünyayı inkâr etmemekte, sadece anlamı taşıyan ve iletenin dil ya da şeyleri temsilde yararlanılan herhangi bir sistem olduğunu söylemektedir.²⁰³ Anlam oluşturmak üzere, kültürlerinin kavramsal sistemlerini, dil ve diğer temsil sistemlerini kullanan ve bu sayede dünyayı anlamlı kılan ve ötekilerle anlamlı bir biçimde bu dünya üzerine iletişim kuranlar sosyal aktörlerdir.²⁰⁴ Haber çerçevelerini yaratan profesyonel iletişimcilerin bu görevi yüklendiği söylenebilir. Haberde öne çıkarılabilecek unsurlar, izleyici tarafından kabul görecektir kültür kodlarıyla inşa edilmektedir. Sosyal inşacılığın, sosyal etkileşim sürecinde gerçekliğin yaratımı ve kurumsallaşması ile ilgilendiği düşünüldüğünde, medya çalışmaları bağlamında bu görüşün aktif, yorumlayıcı ve anlam kurucu bir izleyiciye tekabül ettiği söylenebilir.²⁰⁵ Diğer bir deyişle haber çerçevesini oluşturan gazeteci kadar, bu çerçevenin içeriği ile girdiği etkileşim sayesinde gerçekliğin inşasına katkı koyan izleyici de önemlidir.

Kimi çerçeveler bazı izleyiciler açısından belirli bir zaman ve mekânda işlevselken, diğerleri için olmayabilir. İletişimbilimciler, çerçevelerin, herhangi bir konunun söylem sınırlarını belirlemek ve sosyal taksonomiye dayalı ve konuyla ilgili aktörlerini kategorize etmek için “söylemsel topluluklar” (*discursive communities*) inşa ettiğini söylemektedir.²⁰⁶ Bu söylemsel topluluklar sabit değil, tarihsel ve bölgeseldir. Gazeteciler gibi sosyal aktörler zaman içinde diğer aktörlerle müzakere ederek sınırları yeniden çizerler. Ayrıca, çerçeveler belirli konularda sınır çizmek için inşa edilmekle kalmaz, aynı zamanda söylemsel topluluklarda sosyal aktörler arası ilişkileri oluşturmak

---

²⁰³ Hall, *a.g.e.*, s.25.

²⁰⁴ Hall, *a.g.e.*, s.25.

²⁰⁵ Wicks, R. H. (2001). Understanding audiences: Learning to use the media constructively, Mahwah, NJ: Erlbaum'dan aktaran Baldwin Van Gorp, “The Constructionist Approach to Framing: Bringing Culture Back In”, *Journal of Communication*, 57, 2007, s.62.

²⁰⁶ Pan, Z., & Kosicki, G. M. (2001). Framing as strategic action in public deliberation. In S. Reese, O. Gandy, & A. Grant (Eds.), *Framing public life: Perspectives on media and our understanding of the social world* (pp. 33–66). Mahwah, NJ: Erlbaum'dan aktaran Lei Guo, Avery Holton ve Sun Ho Jeong, “Transnational Comparative Framing: A Model for an Emerging Framing Approach”, *International Journal of Communication*, 6, 2012, s.1920.

için de kullanılırlar.²⁰⁷ Dolayısıyla haber çerçeveleri, sadece izleyici değil meslek profesyonelleri açısından da dinamik bir mecra olarak iş görürler.

Kimi çerçevelerin kültürleri aşan bir uygulanabilirliği olduğu iddia edilse de, bilimsel çalışmalar, çoğu farklı kültürel gelenekler, politik pozisyonlar, ideolojiler ve medya sistemlerinde gazetecilerin kendi ulusal izleyicilerine uygun haber çerçeveleri benimsediğini göstermektedir.²⁰⁸ Clausen bu duruma “haberi yerelleştirmek” (*news domestication*) demektedir. Uluslararası haberlerin ulusal izleyiciye uygun hale getirilmesi ve gazetecinin farklı çerçeveleri, kendi söylemsel topluluklarını oluşturmak üzere kullanması da haberin yerelleştirilmesi anlamına gelmektedir.²⁰⁹ Haberin yerelleştirilmesi, sosyal gerçekliğin alışıldık kodlara tercümesi demektir. Dil, sosyal çevre, alışkanlıklar, tarih, deneyim, kolektif hafıza vb. *habitus* öğelerinin haberi yeniden inşası/habere müdahalesi olarak da değerlendirilebilecek bu süreç, haberin edindiği işlevi anlamak açısından da önemlidir. Bu bağlamda haber yalnızca haber vermek için değil, ulus gibi makro yapıların tahayyülünü kolaylaştırmak için de vardır.²¹⁰ Kitle iletişiminin grupları makro ölçekte inşa etme gücü düşünüldüğünde, haberi yerelleştirmenin zorunluluğu da anlaşılabilir olur.

Reese’e göre çerçeveler, uygun olan tüm sözlü ve görsel sembolik kaynakların kullanımıyla geliştirilen ve dünyayı anlamak üzere bir araya gelen iletişimciler, kaynaklar, ilgi alanları ve kültürle ilgilidir. Çerçeveler, *sosyal olarak paylaşılan* ve zamana karşı *dirençli*, anlamlı bir biçimde dünyayı *yapılandırmak* için *sembolik* olarak çalışan *düzenleme ilkeleridir*.²¹¹ Tanımın içinde taşıdığı “paylaşma, sembolik ve yapı” sözcükleri, çerçevelerin sosyal gerçekliği inşa etmede edindiği etkiyi anlamak açısından önemlidir. Çerçeveler birbirinden çok farklı biçimlerde oluşturulabilirler ancak iki ana düşünce biçimi hepsinde ayırt edilebilir: bilişsel ve kültürel. Bilişsel çerçeveler sosyal

---

²⁰⁷ Pan&Kosicki, 2001’den aktaran Guo vd., *a.g.m.*, s.1920.

²⁰⁸ Bkz; R., Akhavan-Majid, & J. Ramaprasad, “Framing Beijing: Dominant ideological influences on the American press coverage of the Fourth UN conference on Women and the NGO forum”, *Gazette, the International Journal for Communication Studies*, 62(1), 2000, s.45–59.

²⁰⁹ Clausen, L. (2004). Localizing the global: “Domestication” processes in international news production. *New Media & Society*, 26(1), 25–44’den aktaran Guo vd., *a.g.m.*, s.1921.

²¹⁰ Ulus-kitle iletişimi bağını Anderson “hayali cemaat” kavramıyla izah etmişti. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Metis Yayınevi, İstanbul, 1995.

²¹¹ Stephen D. Reese, “Prologue--Framing public life A bridging model for media research” *Framing Public Life: Perspectives on Media and our Understanding of the Social World* içinde. (Eds.)Stephen Reese, Oscar Gandy ve August Grant, Lawrence Erlbaum, Mahwah, N.J, 2001. s.5.

fenomenleri belli bir tarzda düşünmeye zorlar ve genelde psikolojik önyargılara seslenirler. Örneğin ırk üzerine yapılan araştırmalar, bu haber çerçevelerinin kazanan/kaybeden formunda düzenlendiğini göstermektedir.²¹² Kültürel çerçeveler ise tek hikâye ile yetinmez ve anlık bilgi yanında izleyiciden daha geniş bir kültürel anlam dünyası bekler. Bu çerçeveler, sosyal gerçekliği oluşturmak için daha genel bir biçimde konuşurlar. Soğuk Savaş çerçevesi, bu konuda fikir vermektedir. Olaylar, sadece olay olarak değil, genel anlamda kültürler ve ülkeler arası ilişkileri, değer, yapı ve kalıpları anlatmak üzere organize edilirler.²¹³ Kolektif hafızada var olan tarihsel bilginin yeniden oluşturulması ya da hâlihazırda varolan bilginin yaygınlaştırılmasına da yarayan bu çerçeveler, güncel politik ihtiyaçlara hizmet eden bilgi kalıpları ve önyargılar oluşturmaya da hizmet edebilir.

Çerçevenin gerçekliği sosyal olarak inşa etmede yarattığı etki, kesin, açık, tutarlı ve anlaşılır olması göz önüne alınarak açıklanabilir.²¹⁴ Haber, sembolik evrenleri açıklama, meşrulaştırma, teyid etme ve yaşam dünyasını her gün yeniden yapılandırma işlevlerini yerine getirerek, gerçekliği sosyal olarak inşa eder. Ortak dil aracılığıyla, muhakkak addedilen ve çoğu zaman sorgulanmayan bir dünya yaratır. Bu dünya, gerçek olarak kurgulanan resmin dışını göstermeyerek, ideolojik olarak da güç/iktidar ilişkilerini dikey kesen bir yapı sergiler.

Sonuç olarak çerçevelerin gerçekliği kurma sürecinin, farklı bileşenlerin karşılıklı etkileşimine bağlı olduğu söylenebilir. Medya çalışanları kamusal alanda, kaynaklar ve diğer aktörlerle etkileşime girmektedir. İzleyiciler medya içeriği ve birbiriyle etkileşimdedir. Böylece çerçeveleme, metinsel düzeyde (medyada uygulanan çerçeveler), bilişsel düzeyde (izleyiciler ve medya çalışanları arasındaki şema) ve dış araçlar (extramedial) düzeyinde (çerçeve sponsorlarının söylemi) ve sonuçta verili bir kültürde mümkün olan çerçeve stoğu arasındaki etkileşimi içerir.²¹⁵ Bu etkileşimlerin tamamı öznelerarasıdır ve anlamın karşılıklı inşasına ve akışına bağlıdır. Bu akış, her kültürde ortak bir dil ve sembol evrenini gereksinir. Gerçekliğin kültürel ve tarihsel

---

²¹² Goshom & Gandy, 1995'ten aktaran Reese, *a.g.e.*, s.5.

²¹³ Bkz; Reese, *a.g.e.*, s. 6.

²¹⁴ Reese, *a.g.e.*, s.6.

²¹⁵ Van Gorp, *a.g.m.*, s.64.

inşası, haberin ve haber dilinin de bu anlam dünyası içinde hareket etmesi ve ona bağımlı olduğu savını beraberinde getirmektedir.

Gerçekliğin sosyal inşası kuramının iletişim bilimine uyarlanmasında çerçeveleme teorisinin dikkate değer bir yöntem önerdiğini söylemek mümkündür. Kitle iletişim araçları, “(...) gerçeklik imgelerini tahmin edilebilir yollardan çerçeveleyerek, hem yapıntı hem de haberleri, sosyal yapıları hatta tarihi inşa etmektedir.”²¹⁶ McQuail’e göre, haberde çerçeveleme ve şema teorileri, faydalı olabilecek biçimde inşacı yaklaşımlar başlığı altında değerlendirilebilir.²¹⁷ Bu çalışmada da çerçeveleme teorisi, gerçekliğin sosyal inşası teorisinin sosyal alanın anlaşılmasındaki önermeleri temelinde iletişim metninin çözümlenmesine sağladığı imkânlar gözönüne alınarak seçilmiştir. Kuramsal anlamda, her koşulda eklektik kalabilecek bir sentez girişiminde bulunmak değil; çalışmanın amaçlarına uygun bir teorik ve metodolojik perspektif oluşturmak amaçlanmıştır.

---

²¹⁶ Dennis McQuail, *a.g.e.* , s.459

²¹⁷ McQuail, s.460

İKİNCİ BÖLÜM

GARBİYATÇILIK KAVRAMI VE TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINDA BATI ALGISI

I. GARBİYATÇILIĞIN KAVRAM VE KAPSAMI

Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında bir köprü olduğu söylenir. Özellikle de Türkiye'de. Ancak, genelde birbirine karşıt olarak inşa edilen bu iki kavram, coğrafi bir ayırmadan öte çoğu kez kültürel, siyasal, sosyolojik bir içeriğe sahiptir. Batı-Doğu ayrımı fiziksel bir sınırdan çok, karmaşık ve iç içe geçmiş bir dizi anlamlar silsilesiyle ilgilidir. İyinin, doğrunun, güzelin ne olduğuna ilişkin farklı algılayışlar, benzerlikler bu kavramlar üzerinde geniş bir spekülasyon sahası yaratmaktadır. Doğu-Batı kavramları, geri kalmışlık ile gelişmişlik, modern ile modern öncesi; akıl ile duygu; cahil ile okumuş; bilimsel ile tinsel; zalim ile mağdur gibi birçok zıtlığa ve pek tabii dinsel bir farklılığa göndermede bulunmakla birlikte, tam olarak bu dikotomilerin hiçbiri bu ayrımı netleştirmeye yetmemektedir. Çalışmamızın sorunsalını oluşturan Garbiyatçılık kavramı, tıpkı ikiz kavramlar olarak ele alınacağı Şarkiyatçılık gibi bu ayrımın altını çizmeye yönelik bir girişim olarak algılanmaktadır.

Edward Said'e göre Doğu-Batı sınırı, ontolojik ve epistemolojik bir bölünmeye dayanarak koyulmuştur.²¹⁸ "Nasıl Garp'ın kendisi belli bir yer değilse Şark da belli bir yer değildir."²¹⁹ Dolayısıyla bu ayrımı inşa eden özne, geri kalanları tanımlama yetkisini kendinde görmekte, onları homojen bir bütünün parçası saymaktadır. Said, ünlü eserinde Batı'nın kendisine "ontolojik özne", Doğu'ya ise "ontolojik nesne" konumlarını uygun gördüğünü; bu yolla Doğu'yu bilme, ele geçirme, yönetme pratiklerine sahip olduğundan söz etmektedir.²²⁰ Stuart Hall ise "*The West and The Rest*" adlı çalışmasında Doğu ve Batı'nın coğrafi olarak değil fikirler tarafından inşa edildiğini savunmaktadır.²²¹

---

²¹⁸ Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, Çev: Berna Ünler, Metis Yayınları, 2003, İstanbul, s.12.

²¹⁹ *a.g.e.*, s.14.

²²⁰ Said, *a.g.e.*, s.17

²²¹ Stuart Hall, *The West and The Rest: Discourse and Power*, s.9

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Garbiyatçılığın (Occidentalism), sosyal bilimler literatürünün anahtar kavramlarından biri olduğunu söylemek henüz zordur. Bununla birlikte, Garbiyatçılık çoğu zaman farkına varılmaksızın her sosyal bilimcinin aşına olduğu yaklaşımların birçoğuyla dolaylı ilişki içindedir. Antropoloji, sosyal psikoloji, kültürel çalışmalar gibi alanlarda ortaya konulan çalışmalar, Garbiyatçılığı sağduyu bilgisinden²²² bilimsel-kuramsal bilgi haline getirmiştir. Bu yönüyle Garbiyatçılık, icat edilen ya da üretilen değil, keşfedilen bir kavramdır denilebilir. Bu çalışmada Garbiyatçılık kavramı Şarkiyatçılık'a atıfla, Doğu'nun Batı'yı bilme, tepki gösterme, yararlanma, kimlik ve iktidar tesis etme biçimleri olarak ele alınacaktır.

1. Garbiyatçılık Kavramı Üzerine Tartışmalar

Sosyal bilimler için Garbiyatçılığın bir “20'inci yüzyıl kavramı” olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Batı hakkında Batı dışında düşünmeyi son birkaç yüzyılla sınırlamak olası değildir. Birçok kaynakta Garbiyatçılık düşüncesinin temelleri Doğu Roma'ya, hatta Çin İmparatorluğu'na kadar götürülmektedir. Ancak bugün anladığımız manasıyla Garbiyatçılığın sosyal bilimler literatüründe kullanıma girmesi ile Edward Said'in Şarkiyatçılık'ı yazması arasındaki kronolojik ilişki dikkate değer niteliktedir. Batı'nın çoğu zaman emperyalizmi meşrulaştıracak stratejik menfaatler, bazen de zahmetsizce ve işin kolayına kaçarak çarpık bir Doğu imgesi yarattığı, çok boyutlu bir resmi şematize ederek şablonlaştırdığını anlatan Said'in kitabından sonra Garbiyatçılık, Batılı üniversitelerin sosyal bilimler kürsülerinde daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Buna karşın, Garbiyatçılıkla ilgili teorik çalışmalar son derece azdır. Garbiyatçılık kavramını ilk kez akademik bir disiplin tanımı olarak kullanan Mısırlı felsefeci Hasan Hanefi olmuştur.* Hanefi, 1991'de yazdığı “Mukaddime fi ilm el-istigrab” (*Garbiyatçılık Çalışmalarına Giriş*) adlı makalesinde Garbiyatçılığı sömürgeci

---

<http://analepsis.files.wordpress.com/2013/08/hall-west-the-rest.pdf>, Erişim Tarihi: 20.06.2013

²²² Sosyal psikolojide günlük epistemolojinin önemli bir kavramı olan ortak duyu (common sense) kavramı, kişisel pratikler, gözlemler, deneyimlerle zenginleştirilmiş, ortak geleneklere dayanan ve bireyler tarafından kendiliğinden üretilen bir takım bilgiler bütünü olarak tanımlanmaktadır. (Bkz. Nuri Bilgin, *Sosyal Psikoloji Sözlüğü - Kavramlar Yaklaşımlar*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.314)

* Garbiyatçılık, *Occidentalism* terimi olarak Edward Said tarafından da Şarkiyatçılık kitabında birkaç farklı yerde kullanılmıştır. Hatta Said, “Şarkiyatçılığa yanıt Garbiyatçılık olmamalıdır” der. (Bkz. Edward Said, *a.g.e.*, s.328) Ancak, kavramın teorik bir zemin olarak kullanılması 1990'larda olmuştur.

Oryantalizm'in yıkıcılığına karşı Doğu'nun Batı'ya haklı tepkiselliğini inceleyen bir bilim dalı olarak görmektedir. Hanefi'ye göre Garbiyatçılık, "Doğu'da Batı'yı, Batılı olmayan bir dünya görüşünden yola çıkarak geliştirebilecek bir karşı çalışma alanıdır. (...) Eğer oryantalizm merkezin bir ürünü ise Oksidentalizm de çevrenin bir ürünüdür."²²³ Garbiyatçılık, sömürgecilikle eşzamanlı gelen Batılı değerlere bir direniş noktasıdır ve Şarkiyatçılığın tersine, meşru ve haklıdır.²²⁴ Hanefi'ye göre "Batı'yı inceleyen" ama "Batılı olmayan" bir bilim olan Garbiyatçılık, özel olarak Müslüman dünyasının ama geneliyle tüm üçüncü dünyanın, Batı emperyalizminin yorum ve bilgi tahakkümüne direnişi anlamına gelmektedir.²²⁵

Hanefi'den birkaç yıl sonra, "Occidentalism: A Theory of Counter Discourse in post-Mao China" (*Oksidentalizm: Mao-Sonrası Çin'de Bir Karşı Söylem Kuramı*) adlı bir kitap yayınlayan Xiaomei Chen ise Garbiyatçılık düşüncesini daha farklı bir içerikle açıklamıştır. Çin hükümetinin muhalifleri sindirmek için Garbiyatçılığı stratejik bir karşı söylem olarak kullandığından söz eden Chen, devletin Batı'ya atfettiği olumsuz değerler sistemi ile muhalifleri, Batı'nın bir uzantısı olarak ötekileştirdiğini; bu yolla kendi halkını baskı altına almayı ve disipline etmeyi amaçladığını öne sürmüştür.²²⁶ Kavrama Hanefi'den daha sofistike bir açılım getiren Chen'e göre Garbiyatçılık tek boyutlu değildir. Garbiyatçılığın Çin özelinde *resmi* kullanımının yanı sıra bir de *gayriresmi* kullanımı söz konusudur. Gayriresmi Garbiyatçılık, Çin'de rejim muhaliflerinin Batılı değerleri yeniden tanımlamasıdır. Chen'e göre bu tanımlamanın özünü, Batı'nın üstünlükleri oluşturmaktadır. Batı'yı, özgürlükler, demokrasi, zenginlik, hoşgörü ve modernlik gibi kavramlarla ilişkilendiren rejim aleyhtarları, Çin hükümetiyle ideolojik mücadelelerinde bundan bir karşı söylem olarak faydalanmaktadır. Chen'in teorisine göre Çin Garbiyatçılığı'nın temel kaynağı,

---

²²³ Hasan Hanefi, "Oryantalizmden Oksidentalizme", Çev: Hakan Çopur, *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu: 9-10 Aralık 2006*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007, s.81.

²²⁴ Hasan Hanefi, Muqaddimah fi'ilm al-istighrâb, Al-Dâr al-Faniyyah, 1991'den aktaran: Robert Woltering, *Occidentalism in The Arab World: Ideology and Images of the West*, I.B. Tauris, London, 2011, s.3.

²²⁵ Hasan Hanafî, "Hârî Pûtar Gharbî wa Hânî Gawhar Arabî", Al-Arabî, 10 August 2007'den aktaran Woltering, *a.g.e.*, s.37

²²⁶ Xiomei Chen, *Occidentalism: A Theory of Counter Discourse in Post Mao China*, Oxford University Press, 1995, New York, s.5

Şarkiyatçılık olmuştur.²²⁷ Chen'in yaklaşımı, Garbiyatçılığın, hem Batı karşıtları hem Batı yandaşları tarafından, Batı'ya ilişkin bilgileri "iç tüketime" yönelik olarak inşa ettiği görüşüne dayanmaktadır

Chen'in çalışması ile eşzamanlı olarak, antropolog James G. Carrier'in editörlüğünde çıkan "Occidentalism: Images of The West" (*Oksidentalizm: Batı'nın İmajları*) adlı kitap Batı sosyal biliminde Garbiyatçılığa aşinalığı artırmıştır. Carrier, bu kitapta Garbiyatçılığı "*Batı'nın stilize edilmiş imgeleri*" olarak tanımlamaktadır. Ancak Carrier'e göre, "Bu imgeler edilgin değildir ve 'sosyal, politik ve ekonomik kullanımları' vardır. Garbiyatçılık, Oryantalizm'in aynası olarak görülebilir. Her iki süreçte de Garbiyatçılık, öz-kimliği biçimlendirmek ve doğrulamak üzere dikkat çekilen ve kullanılan Doğu ve Batı arasında varsayılan dikotomidir."²²⁸ Garbiyatçılığa yönelik bu yaklaşım Said'in, Doğu ile Batı arasına çekilen epistemolojik ve ontolojik ayrımını anımsatmaktadır.

Garbiyatçılık konusunda yapılan ilk dönem çalışmalarında Şarkiyatçı etkinin belirgin olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Hanefi'de Garbiyatçılığı, Şarkiyatçılığın tersi ya da tepkisi gibi olumlama çabası görülmektedir. Bununla birlikte Garbiyatçılığın, Batı'ya atfedilen Aydınlanma ve modernizme yönelik tepkiyle ilişkilendirilmesine Chatterjee ve Shayegan'ın metinlerinde rastlanabilmektedir. Sosyolog Couze Venn ise, Garbiyatçılık düşüncesini modernite kavramıyla sistematik olarak ilişkilendirmektedir. "Occidentalism, Modernity and Subjectivity" (*Oksidentalizm, Modernite ve Öznellik*) adlı kitabında Garbiyatçılığı "Batı'nın dünya görüşü ve yaşamsal pratiği" olarak ele alan Venn'e göre bu düşünce "Sömürgecilik ve kapitalizm tarafından değiştirilmiş olan modernitenin birikimine" dayanmaktadır.²²⁹ Batı sömürgeciliğinin kolonilere moderniteyi de beraberinde götürdüğüne dikkat çeken Venn, Garbiyatçılığın "Modernitenin sömürgeleştirilen toplumlar tarafından anlaşılan kısmı" olduğunu vurgulamaktadır.²³⁰

---

²²⁷ Chen, *a.g.e.*, s. 9–30.

²²⁸ James G. Carrier, "Introduction", *Occidentalism: Images of The West* içinde, (Ed.) James G. Carrier, Oxford University Press, Oxford and New York, 1995, s.1

²²⁹ Couze Venn, *Occidentalism, Modernity and Subjectivity*, Sage Publications, London, 2000, s.19.

²³⁰ Venn, *a.g.e.*, s.8.

Garbiyatçılık konusunda en önemli çalışmalardan biri Mısır'daki Batı imajları üzerine çalışan Amsterdam Üniversitesi'nden Robbert Woltering'e aittir. Mısır'daki kitle medyasından yola çıkarak Batı imajını deşifre etmeyi deneyen Woltering, "Occidentalism in The Arab World: Ideology and Images of the West" (*Arap Dünyasında Oksidentalizm: İdeoloji ve Batı'nın İmajları*) adlı yapıtında Garbiyatçılığı bir sınıflama sistemi (*classification*) olarak değerlendirmektedir. Bu sınıflama sistemi, Woltering'e göre kültürel ve ekonomik farklılıkların altını çizerek, Doğu ve Batı'yı yeniden üretmektedir.²³¹ Batı'nın Mısır'da beş farklı imajla sınıflandırıldığından söz eden Woltering, bu kategorilerin "Sevecen Batı, Habis Batı, Aciz Batı, Sahiplenilen Batı ve Gerçek Batı" olarak sınıflandırılabilceğini vurgulamaktadır.²³² Woltering'in Mısır örneğine dayanarak yaptığı tespitler bir ölçüye kadar evrensellik niteliği taşımaktadır.

Newcastle Üniversitesi'nden Sosyal Coğrafya profesörü Alastair Bonnet ise Garbiyatçılığın anlamını, Çin ve Japon toplumları özelinde Doğulu halkların Batı'yı anlamlandırırken kendi kimliklerini vurgulamaları bağlamında aramaktadır. Garbiyatçılığın izlerinin Uzakdoğu toplumlarının tarihinde olduğunu belirten Bonnet, şu görüşlere yer vermektedir:

*"(...) Batıyla temas arttıkça, onlara kolektif bir kimlik verme oranı da arttı. Bu, Doğulu bir kimliğe ihtiyacı da ortaya çıkardı. Erken 8. yüzyılda Japon entelektüel Arai Hakuseki, Doğu'nun 'manevi uygarlığı' ile Batı'nın 'maddi uygarlığı' arasındaki zıtlıktan bahsediyordu. Bu ayrım, Batı ile ilgili süregelen tartışmaları besledi. Japonya'nın en etkili Batıcı liderlerinden Fukuzawa Yukichi (1834–1901), Japonya'nın 'Asya'yı terk edip, Batı'nın rasyonel uygarlığına' girmesi için çağrı yaparken, yerleşik kalıp yargıları kullanıyordu."*²³³

Şarkiyatçılık gibi Garbiyatçılık da sadece bir sosyal teori olarak değil, resmi, müziği, mimariyi etkileyen bir akım, aynı zamanda kurumsallaşmış bir bilgi birikimi olarak ele alınmaktadır. Özellikle mimari alanında bu konuda dikkate değer nitelikte tartışmalar yürütülmektedir. İskoç mimar Florian Urban, Japon mimarisi üzerine yaptığı

²³¹ Robbert Woltering, *Occidentalism in The Arab World: Ideology and Images of The West*, I.B. Tauris Co Ltd, London, 2011, s.24.

²³² Woltering, *a.g.e.*, s.88-93.

²³³ Alastair Bonnet, "Occidentalism", *History Today*, 54(10), October 2004, s.40.

çalışmalardan yola çıkarak yazdığı “Japanese ‘Occidentalism’ and the Emergence of Postmodern Architecture” (*Japon “Oksidentalizmi” ve Postmodern Mimarinin Doğuşu*) adlı makalesinde Garbiyatçılığa ilişkin özgün veriler ortaya koymaktadır. Garbiyatçılığı, Şarkiyatçılığın tersi olarak değerlendiren Urban, 1960’larda Japonya’da kendilerine “Metabolistler” diyen bir mimari akımın doğduğuna ve bunların Japonya’yı (Doğuyu) daha üst bir kültür kategorisi olarak sınıflandırdıklarına dikkat çekmektedir:

“Onların yayınlarında “Bati”, statik ve esnek olmayan biçimde temsil edilirken, Japonya dinamik ve gelişmekte olan biçiminde temsil ediliyordu. Japonya’nın kendi geleneksel kültürüyle hayati önemdeki ilişkisi, değişim ve ilerleme için bir engel olmaktan ziyade, Japonya’nın yeni mimarisinin Bati modernizminden üstün olmasının nedeniydi.”²³⁴

Garbiyatçılık çalışmaları diplomasi ve uluslararası ilişkiler sahasında da giderek daha geniş bir yer kaplamaktadır. Hollandalı diplomat Leen Boer, Garbiyatçılığa “entelektüel tahribatın bir biçimi” olarak yaklaşmaktadır. Garbiyatçılığı, İslamcılık, Avrupa-merkezcilik, liberalizm gibi “-izm”lerle mücadele bağlamında eleştiren Leen Boer’e göre Garbiyatçılık aynı zamanda bir *de-hümanizasyon* sürecidir. Çünkü *Bati zihni, yüksek düzeyde bir aptallık* olarak ötekileştirilmektedir. Boer, Garbiyatçılığı şöyle anlatmaktadır:

“Oksidentalizm Bati zihnine bir saldırıdır. Öteki olan, insandan aşağı olarak görülmektedir. Bati, değerler rasyonelitesi azken, araçsal akılcılığı fazla olarak resmedilir. Bati zihni böylelikle yüksek düzeyde bir aptallık olarak görülür. Aritmetik hesaplar yapmak için özel bir yeteneğe sahip bu zihin, insani açıdan önemli şeyleri yapmada umutsuz vakadır. Yaşamdaki yüksek şeylere tutunamaz: maneviyat açığı vardır ve insani acıyı anlayamaz. Doğru yolu bulmaktan acizdir.”²³⁵

Garbiyatçılık kavramının siyasal alanda daha ilgi çekici bir nitelik kazanması, 11 Eylül 2001’de New York’taki Dünya Ticaret Merkezi’ne yapılan saldırıların ardından

²³⁴ Florian Urban, “Japanese ‘Occidentalism’ and The Emergence of Postmodern Architecture”, *Journal of Architectural Education*, 65(2), 2012, s.91

²³⁵ Leen Boer, “Struggling With-Isms: Occidentalism, Liberalism, Eurocentrism, Islamism”, *Third World Quarterly*, 25(8), 2004, s.152

yaşanan şok dalgası sonrasında rastlamıştır. Batı kamuoyu, nasıl olup da böylesi dehşet verici bir nefretin nesnesi olabildiğini tartışırken, Ian Buruma ve Avishai Margalit bu tartışmaları Garbiyatçılık ile ilişkilendirmiştir. “Düşmanlarının gözünden Batı’ya” bakmaya çalışan iki sosyal bilimci, Garbiyatçılığın “*basit bir önyargılar demeti*” olarak açıklanamayacağını savunmuştur.²³⁶ Garbiyatçılığın temelinde Batı tarzı düşünmeye yönelik sistematik bir tepkinin yattığına dikkat çeken Buruma ve Margalit, bazen Rus ruhu, Alman ırkı, komünizm, anti-emperyalizm için bazen İslam adına Batı tarzı düşünme biçimine açılan savaşlar olduğundan söz etmektedir:

*“Oksidentalizm, Avrupa’daki anti-reformculuktan Aydınlanma karşıtlığına, Doğu ve Batı’daki faşizm ve nasyonal sosyalizmin çeşitli türlerine, anti-kapitalizm ve anti-globalizme ve nihayet bugün pek çok bölgede hüküm sürmekte olan dinsel aşırılığa kadar bütün bağların ve iç içe girdiği kesimlerin tarihçelerinin izini sürmektedir.”*²³⁷

Buruma ve Margalit, Garbiyatçılığı *seküler ve dindar* olarak ayırmakta, Dinsel Garbiyatçılığın, seküler sürümünden daha katı bir içerikte olduğuna dikkat çekmektedir. Dinsel Garbiyatçılığın, mutlak kötü karşısında kutsal bir savaş olarak ortaya çıktığına dikkat çeken iki yazarın vurguladığı bir diğer önemli nokta, aşağılanma ve kurban olma duygusunun Garbiyatçılığın kaynakları arasında sayılmasıdır. Japon ve Alman toplumlarının II. Dünya Savaşı’na razı edilirken Garbiyatçılığın sıkı bir endoktrinizasyon enstrümanı olarak kullanıldığını iddia eden Buruma ve Margalit’in, *Tsumura Hideo* adlı bir Japon film eleştirmeninin görüşlerinden yaptıkları alıntı, 20’inci yüzyılın başında Batı dışı bir toplumda Batılı algısını yansıtmaya açısından dikkat çekici niteliktedir:

“(...) Batı’yla savaş, Yahudi finans kapitalizminin gücüyle oluşturulmuş zehirli maddiyatçı uygarlıkla savaştı. Hepsi de kültürün yani geleneksel Japon kültürünün maneviyatçı ve kutsal olduğuna buna karşılık modern Batı uygarlığının sığ, köksüz ve yaratıcı gücü

²³⁶ Ian Buruma, Avishahi Margalit, *Garbiyatçılık: Düşmanlarının Gözünden Batı*, Çev: Güven Turan, Yapı Kredi Yayınları, 2009, İstanbul, s.55.

²³⁷ Ian Buruma-Avishai Margalit, *a.g.e.*, s.16

tahrip edici olduğuna karar vermişti. Batı, özellikle de ABD soğuk ve mekanikti."²³⁸

Aslında Japon film eleştirmeni, bu ve benzer tespitleri yapan tek kişi değildir. Çünkü Garbiyatçılık düşüncesinin kaynaklarını bulmaya çalışmak, Batı düşüncesine atfedilen bazı değerleri ve arka planındaki tarihsel gerçekleri karşılaştırmalı bir halde yeniden ele almayı gerektirmektedir. Bu bağlamda, son 400 yıla bakmak, sömürgecilik, milliyetçilik ve 18'inci yüzyılın sonunda düşünce hayatında yaşanan fırtınalı ayrışmaları takip etmek, dinin siyasal bir belirleyici olarak yeniden doğuşunu izlemek, Garbiyatçılık kavramının izini sürmek açısından zihin açıcı niteliktedir.

2. Garbiyatçılığın Düşünsel Kaynakları

Geçtiğimiz yüzyılda Edward Said "Şarkiyatçılık" kavramını "Doğu'ya ait nötr bilgiler" olarak değil hegemonik güçlerin dış siyaset, özellikle de yayılcılık hedeflerini gerçekleştirebilmek için ürettikleri bir tür ideoloji olarak yeniden tanımladığında, Batı entelektüel hayatında hatırı sayılır bir fırtına kopmuştu. Oysa bugün Şarkiyatçılığa karşıt olarak konumlandırılan Garbiyatçılığın, Said'in Oryantalizmine benzer bir etki yaratması bir yana, sosyal bilimler alanında kapladığı alan "ihmal edilebilir" düzeyde kalmıştır. Bu durumun nedeni olarak hâkim sosyal bilim anlayışının da Batı eksenli bir yörüngeye sahip olduğu, kısacası Şarkiyatçılıktan payına düşeni Garbiyatçılığın da aldığı iddiası dile getirilmektedir.²³⁹ Söz konusu argümanı destekleyen en büyük kanıt olarak da Doğu hakkında yapılan akademik çalışmalar ile Batı hakkında yapılanlar arasındaki niceliksel fark gösterilmektedir.

Oysa Garbiyatçılığa ilişkin tartışmaları, Şarkiyatçılık kavramını farklı bir içerikle dolduran Edward Said'in bıraktığı noktadan sürdürmek mümkündür. Batı'nın Doğu'ya egemen olurken bilgi üreten bir konumu olduğundan ve hâkimiyetini bu yolla inşa ettiğinden söz eden Said, kitabının arka kapağında, çoğu takipçisinin düşeceği bir açmazı sezer gibi şöyle bir not düşer: "Şarkiyat bilgisinin bugün bir anlamı varsa eğer,

---

²³⁸ Buruma-Margalit, *a.g.e.*, s.10

²³⁹ Bkz: Hasan Hanefi, "Oryantalizmden Oksidentalizme", Çev: Hakan Çopur, *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu: 9-10 Aralık 2006*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2007.

o da Şarkiyatçılığın, herhangi bir bilgide, herhangi bir yerde, her an ortaya çıkması mümkün bir zaaf konusunda uyarıcı bir örnek oluşturmasıdır. Okuruma Şarkiyatçılığa verilecek yanıtın Garbiyatçılık olmadığını göstermiş olduğumu umuyorum.”²⁴⁰

Said’in Garbiyatçılık’tan emperyalizme karşı direnen kahraman Doğuluları anlamadığı ortadadır. Direnişçi ve savunmacı bir nitelik de taşımakla birlikte Garbiyatçılık, bu çalışmada da yapıldığı gibi, aslında Şarkiyatçılığa koştur olarak epistemolojik ve ontolojik bir fark üretme, bir sosyal coğrafya sınırı koyma girişimi olarak değerlendirilebilir. Ahıska’nın deyimiyile “Hem Batıcılık hem Batı karşıtlığı anlamında oluşturulan tepkileri” de kapsayan bu girişim, “(...) anlatıların ve pratiklerin anlamlandırıldığı hegemonik bir üst dile işaret edecektir.”²⁴¹ Bu üst dil, “bize özgü” ve “yabancı” arasında bir ayırım yapmaya yaramakta ve arzu, nefret vb. birçok karmaşık duyguyla oluşturulan bir “toplumsal gramer”e dayanmaktadır.

Garbiyatçılık düşüncesinin kaynaklarını sorgulamaya başladığımızda iki temel görüş ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri Garbiyatçılığın düşünsel temellerinin Batı’da atıldığına ilişkindir. Bir diğeri ise Garbiyatçılığı, sömürgecilik ve emperyalizme karşı Doğu’nun ya da üçüncü dünyanın doğal tepkisi olarak görmeye yöneliktir. Avishai Margalit ve Ian Buruma’nın çalışmasında, Garbiyatçılığın düşünsel kaynağının Batı’da olduğu savunulmaktadır. Margalit ve Buruma’ya göre Alman İdealizmi’nden komünizme; Aydınlanma düşmanlığından, anti-reformculuğa kadar Batılı zengin bir kaynak Garbiyatçılık düşüncesinin temellerini oluşturmaktadır. Bu yönüyle Garbiyatçılık, Fransa’dan Tahiti’ye ihraç edilen renkli tekstil ürünlerini andırmaktadır.²⁴²

Garbiyatçılığın tüm üçüncü dünyanın Batı emperyalizmine karşı bir tepkisi olduğunu savunan Mısırlı filozof Hasan Hanâfi ise, bu düşüncenin temelini Batılı olmayan bir bilim dalı olarak Doğu’da atıldığını vurgulamaktadır. Garbiyatçılığı Doğu halkları için gerekli bir disiplin olarak gören ve dekolonizasyon sürecini tamamlamak işlevine sahip olduğunu vurgulayan Hanâfi, özelde Doğu genelde üçüncü dünya

---

²⁴⁰ Bkz. Edward Said, *Şarkiyatçılık... a.g.e.*

²⁴¹ Meltem Ahıska, “Garbiyatçılık: Türkiye’de Modernliğin Grameri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 9, İstanbul, 2009, s.1052.

²⁴² Ian Buruma & Avishai Margalit, *a.g.e.*, s.16.

halklarının Garbiyatçılığı ürettiğini öne sürmektedir. Hanâfi, Batı hakkında daha fazla bilgi elde edilerek Garbiyatçılık düşüncesinin geliştirilmesini önermektedir.²⁴³

Bu çalışmada, Garbiyatçılığın bugünkü teorik potansiyelinin, büyük oranda Batı düşünce tarihinin uygun sayfalarından alınan bazı metinlere bağlı olduğu görüşü savunulacaktır. “Batı tarzı düşünme”, ya da Aydınlanma sonrası Batı değerlerine yönelik yapısal eleştiriler, ilk önce yine Batı düşüncesi içinden çıkmıştır. Marksistlerin emperyalizm ve ekonomi politik kritiği, Eleştirel Teori’nin pozitivizm ve modernizme yönelik eleştirisi, idealizm ve romantizmin tin ve ruha yaptığı vurgu; çarpıtma denecek ölçüde bir esnetme ile Garbiyatçılık için düşünsel kaynak oluşturmuştur. Diğer yandan Garbiyatçılığın tüm entelektüel mülkiyetini Batı düşüncesinin içinde arayıp bulmak da pek mümkün görünmemektedir. Ekonomik rasyonalizm, liberal değerler, pozitivizm ve Aydınlanma gibi Batı düşüncesinin önemli unsurlarına karşı kültürel değerler ve inanç temelli bir eleştiri söz konusudur. Bugünkü Garbiyatçılık düşüncesinin temelinde kültürel ve inançsal zeminden beslenen bu unsuru da dikkate almak yerinde olacaktır.

2.1. Sömürgeci Emperyalizmin İdeolojisi Olarak Şarkiyatçılık

Portekizli gemici Vasco De Gama’nın Afrika’dan Antarktika’ya doğru uzanan Ümit Burnu’nu geçmesinden bugüne, yaklaşık 600 yıl boyunca sömürgecilik ve emperyalizm dünya tarihine damgasını vurmuştur. Batı medyasına göre Hong Kong’un Çin’e teslimi, ABD’nin Irak ve Afganistan’dan çekilmesiyle birlikte emperyalizm konvansiyonel anlamda resmen sona erse de Couze Venn’e göre IMF, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlarla aslında eski kolonyal düzen “Ulusüstü bir üretim ve değişim sistemini kapitalist küresel ekonomi sistemi için düzenleme” şekli verilerek yoluna devam etmektedir.²⁴⁴ Lenin’in deyimiyle “Kapitalizmin en üst aşaması”²⁴⁵ olan emperyalist sömürgecilik, coğrafi keşifler döneminin başladığı 15’inci yüzyıl sonrası ile 19’uncu yüzyıl sonrası olarak iki büyük dalga olarak incelenebilir. Sömürgecilik, serbest rekabetin hüküm sürdüğü coğrafi keşif yıllarında meta ihracatı

²⁴³ Hasan Hanâfi, Hâri Pûtar Gharbî, Wa Hânî Gawhar “Arabî”, Al-‘Arabî, 18 Ağustos 2007’den aktaran: Woltering, *a.g.e.*, s.30.

²⁴⁴ Couze Venn, *a.g.e.*, s.44

²⁴⁵ Bkz. V. Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Üst Aşaması*, Çev: Cemal Süreya, Eriş Yayınları, 1979, İstanbul.

olarak görülürken tekellerin hüküm sürdüğü dönemde ise sermaye ve nüfuz ihracına dönüşmüştür.²⁴⁶

Genelde açık seçik kaba menfaate hizmet eden sömürgecilik, hem emperyalistlerin hem yerli halkların gözünde meşruiyet arayışından uzak durmamıştır. Sadece zora, silaha ve ganimete değil ideolojik bir zemine de dayanma eğiliminde olmuştur. Gönül rahatlığıyla sömürgeleştirmeye yönelebilmek asgari düzeyde meşruiyet gerektirmektedir ki felsefe de, edebiyat da ırkçılık ve Sosyal Darwinizm eliyle yayılcı sömürgeciliğe uzun yıllar boyu memur edilmiştir. Edward Said'in Oryantalizm-Şarkiyatçılık olarak kavramsallaştıracağı bu ideolojik formasyonun düşünsel altyapısında Kant ve Hegel gibi Avrupa felsefesinin önemli kilometre taşlarını görmek dahi mümkündür. Kant'ın yazdıkları arasında bugün rahatlıkla ırkçı olarak nitelendirilebilecek satırlar "Güzel ve Yüce Duygusu Üzerine Gözlemler" makalesinde mevcuttur. Bir insanın aptal olduğunun kanıtı olarak derisinin baştan aşağıya siyah olmasının yeterli olabileceğini savunan Kant, "Çeşitli İnsan Irkları Üzerine" adlı makalesinde de bu görüşlerini tekrarlamaya devam etmiştir.²⁴⁷ Dünya tarihini bir mahkeme (Gericht) olarak adlandıran Hegel ise Tarih Üstüne Dersler başlıklı yazılarında Afrikalıları yargı önüne çıkararak onları barbar, yamyam ve zihni fetişlerle dolu "özgürlük bilincinden yoksun insanlar" olarak yargılamıştır.²⁴⁸

Sömürgeci emperyalizmin ideolojik arka planı görece güçlü bir teorik altyapının üzerine inşa edilmiştir ve sadece pratikten, eylemden ibaret değildir. Yeni dünyaların fethi, dini misyonerlik, insani özelliklerden yoksun insan topluluklarının terbiyesi, geri kalmış halkların kurtuluşu gibi "ulvi" gerekçeler, neticede gerçekleşen "muazzam meta birikimi"ni meşrulaştırmıştır. İngiliz şair ve gazeteci Rudyard Kipling, 1899 Şubatı'nda ABD'nin Filipinleri işgali sonrası yazdığı "The White Man's Burden - Beyaz Adam'ın

---

²⁴⁶ a.g.e., s.89

²⁴⁷ İmanuel Kant, Beobachtungen Überdas Getfuhl des Schönen und Erhabenen Werke, Akademie:Ausgabe, Berlin, 1968, s.255'ten aktaran: Robert Bernasconi, *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, Çev: Zeynep Direk, İsmail Esiner, Nazlı Öktem, Tendü Meriç, Metis Yayınları, 2000, İstanbul, s.38.

²⁴⁸ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, Werke 7, Frankfurt, 1970, 340 ve 341. bölümlerden aktaran: Robert Bernasconi, a.g.e., s.65.

Yükü” şiirinde emperyalizmi, uygarlık götürmek için misyonerce bir yükün altına giren Amerikalıların sırtında bir yük olarak değerlendirmiştir.*

Sömürgeci emperyalizmin ardındaki düşünceyi anlayabilmek için edebiyat eserleri ve anılar önemli kaynaklar arasındadır. 1894’e kadar İngiliz ve Fransız şirketlerinde gemicilik yapan Polonya asıllı İngiliz denizci Joseph Conrad, Kongo Seyahati sırasında tuttuğu günlükten yola çıkarak yazdığı *Karanlığın Yüreği* adlı romanında bunu şöyle anlatmaktadır:

“Dünyanın fethi, yani dünyanın, rengi bizimkinden farklı, ya da burunları bizimkinden daha az yassı insanların elinden alınması işi üzerinde düşünülecek olursa pek de hoş bir şey değil. Ancak düşünce kurtarıyor bu davranışı. Ardındaki düşünce – yani duygusal bir bahane değil, gerçek bir düşünce, bu düşünceye olan esirgemesiz bir inanç. Kişinin kurabileceği önünde eğilebileceği, adaklar sunabileceği bir şey”²⁴⁹

Emperyalizm ve yeni ekonomik ilişkiler ağının 19’uncu yüzyıl başında yarattığı Avrupa merkezliliği dönemin egemenlerinin gramerine bakarak değerlendiren J.M. Blaut, sömürgeciliğin “içeri” ve “dışarı” olarak iki dünya yarattığını savunmaktadır.²⁵⁰ Conrad da romanında emperyalistlerin kendine bahsettiği “başka insanları tanımlama hakkı” konusunda oldukça çarpıcı görüşlere yer vermektedir:

“(…)Kimin iyi yerli kimin kötü yerli olduğunu biz Batılılar kararlaştırırız, çünkü tüm yerliler bizim tanımımız sayesinde varoluyorlar. Yerlileri biz yarattık, konuşma ve düşünmeyi öğrettik; isyan ettiklerinde olsa olsa bazı Batılı efendileri tarafından aldlatılan aptal çocuklar oldukları konusunda bizi doğrulamış oluyorlar”²⁵¹

---

* Rudyard Kipling’in şiiri şöyle: “Yüklen beyaz adamın yükünü / vahşidir barışın savaşları / doldur tıka basa açlığın ağzını / ve emret hastalığa durmasını / sen hedefine en yakın olduğunda / sona erer ötekilerin arayışı / tembelden ve budala kafirden gözünü ayırma / düşürür senin bütün umutlarını suya.” Bu şiirde Kipling’in yayılmacıları bir nevi uygarlık misyoneri gibi göstererek sömürgeciliğe meşruluk kazandırdığını savunan görüşler kadar aslında yayılmacıları üstlendikleri büyük vebal konusunda uyardığını savunan görüşler de mevcuttur.

²⁴⁹ Aktaran Edward Said, *Kültür ve Emperyalizm*, Çev: Necmiye Alpay, Hil Yayınları, 1998, İstanbul, s.7.

²⁵⁰ J.M. Blaut, *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-merkezci Tarih*, Çev: Serbun Behçet, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s.32.

²⁵¹ Aktaran Said, *Kültür ve Emperyalizm ... a.g.e.*, s.21.

J.M. Blaut'a göre ise emperyalizm, toplumların nezdinde ideolojik olarak iki önemli aksiyomla* temellenmektedir. Bunlar:

- 1- “İnsanlığın büyük çoğunluğu yaratıcılıktan uzaktır
- 2- Yalnızca birkaç insan topluluğu (yer ya da kültür) yaratıcıdır ve bu sayede kültürün değişiminde ilerlemede kalıcı merkezlerdir.”²⁵²

Edward Said, Doğu'nun Batılı metinlerde, Batılı kalemler tarafından çarpık temsili üzerine bina ettiği teorisinde dışsallaştırma ve tanımlama nosyonuna özel bir önem atfetmektedir. Said, “Şarkiyatçılığın temel koşulu dışsallaştırmadır. İster ozan ister araştırmacı olsun Şarkiyatçının Şark'ı konuşurması, betimlemesi, Şark'ın gizemlerini Batı için, Batı'ya anlaşılır kılmasıdır.” der.²⁵³ Emperyalizmin 19'uncu yüzyıl sonundaki dünya tasavvuru, Stuart Hall'un yıllar sonra *The West and The Rest** diyeceği gibi kabaca bir Büyük Avrupa ve bir de Diğerleri'nden oluşmaktadır.

Emperyalizmin fiziksel olarak en geniş alana yayıldığı 1914 yılında, dünyanın dörtte üçü birkaç Avrupa devletinin kolonisi haline gelmiştir. Emperyalizm kolonileştirilecek yeni ülke bulamayınca, sömürgecilik rekabeti, 35 yıl içinde iki büyük dünya savaşı yaratmıştır. Sömürgeciden çıkış (*Decolonization*) ve ulus devletleşme dönemleri ise, genelde barış içinde kotarılan tarihsel süreçler olarak yaşanmamıştır. Eric Hobsbawm'a göre, iki dünya savaşı dâhil, emperyalizmin “insan kararları” nedeniyle 1914 ve 1991 arasında tüm kıtalarda toplam 187 milyon kişi öldürülmüştür.²⁵⁴ Sömürgeciliğin Avrupa'da sağladığı “muazzam meta birikimi” ardında, Batı'da sarsılmaz bir refah devleti, kolonileştirilen ülkelerde ise milliyetçiliklerin ve köktenciliğin körüklediği kanlı bir miras bırakmıştır. Sömürgecilik sonrası, bağımsız ulus devletlerin ortaya çıkışı bir dizi kültürel ve politik motivasyondan beslenen bir “*unutma iradesini*” (*will to forget*) beraberinde getirmiştir.

---

* Genel yargılarda doğru kabul edilen.

²⁵² Blaut, *a.g.e.*, s.34.

²⁵³ Edward Said, *Şarkiyatçılık...a.g.e.*, s.30

* Stuart Hall, *The West and The Rest: Discourse and Power*,

<http://analepsis.files.wordpress.com/2013/08/hall-west-the-rest.pdf>, Erişim Tarihi: 20.06.2013

²⁵⁴ Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: A History of The World, 1914–1991*, Milton Joseph, London, 1994, s.19.

Leela Gandhi'nin deyimiyle "postkolonyal amnezi", temel olarak kendini icat ya da kolonyal boyun eğmişliğin acı hatıralarını silmek ve yeni bir başlangıç gereksiniminin belirtisidir.²⁵⁵ Çünkü, yıllarca süren sömürgecilik bedenlere ek olarak zihinleri de koloni haline getirmiştir. Bu süreçte kolonize edilen toplumların kültürel öncelikleri sonsuza kadar değişirken, Batı kavramı zamansal ve uzamsal bir bütünlükten psikolojik bir genellemeye dönüşmektedir.²⁵⁶ Partha Chatterjee'nin "Avrupa'nın en zararlı ihracı" olarak gösterdiği Doğu tipi milliyetçiliklerin kuruluş süreci kolonize edilen toplumlar için yıllar süren sömürgeciliğin yerini alan ilk yapı olmuştur. Chatterjee'ye göre, Doğu tipi milliyetçilik sömürgeci kurtulan ülkelerin ortak kaderi olmuştur. Gecikmiş modernlik algısı içindeki bu toplumların kaçınılmaz olarak sorunlu bir kimlik ya da kimliksizlikle karşı karşıya kaldığını vurgulayan Chatterjee, bunun nedenini arada kapatılması gereken çok büyük mesafeler olmasına bağlamaktadır. Chatterjee, şu görüşlere yer vermektedir:

"(...)Gerilik bilgisi asla çok rahatlatıcı bir şey değildir. Geriliğin ortadan kaldırılması yabancı bir kültürle uzlaşma anlamına geldiğinde, bu bilgi daha da rahatsız edici olur. Ama bu, geri milletlerin tarihsel kaderidir.

(...) 'Güçlü ve zengin halkların zayıf ve yoksul halklara egemen olup sömürdüğü ve özerkliğin, uygun insanlar olarak yaşama kapasitesi, yeterliliği ve onuruna sahip olmanın işareti sayıldığı bir dünyada, böyle bir dünyada bu tip milliyetçilik yoksul ve zayıfların kaçınılmaz tepkisidir.'"²⁵⁷

Sömürgecilik sonrası bir bakıma gönüllü bir tercih sonucu girilen "amnezi" karşısında direniş, postkolonyalizm ve maduniyet çalışmaları ile olmuştur. "Postkolonyalizm, kolonyal geçmişi yeniden değerlendirme, hatırlama ve en önemlisi sorgulamanın akademik vazifesine adanmış disiplinler bir projedir."²⁵⁸ Akademiyi en çok sarsan postkolonyalist çalışma olarak Edward Said'in 1978 yılında yayınlanan Şarkiyatçılık adlı kitabını göstermek mümkündür. Şarkiyatçılığı, sömürgeciliğin bir

²⁵⁵ Leela Gandhi, *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*, Allen&Unwin, Sydney, 1998, s.4.

²⁵⁶ Ashis Nandi, *The Intimate Enemy: Loss and Recovery of Self Under Colonialism*, Oxford University Press, Delhi, 1983, s.27.

²⁵⁷ Partha Chatterjee, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, İtişim Yayınları, 1996, İstanbul, s.24.

²⁵⁸ Leela Gandhi, *a.g.e.*, s.9.

kurumu olarak niteleyen Said'in çalışması, Şarkiyatçı söylemle, sömürgeci söylemin birbirini tamamlayan ve destekleyen boyutlarını ortaya koymuştur.²⁵⁹

Sömürgecilik ve emperyalizm, ülkeleri fiziksel olarak koloni haline getirmesinin yanı sıra “zihinleri” de köleleştirmiştir. Bunu yaparken eğitimden, kitle iletişim araçlarından ve edebiyattan yararlanmıştır. Nandi, bu nedenle sömürgeciliğin Batı imajının zamansal ve uzamsal bir bütünlükten, psikolojik bir kategoriye genellenmesine yol açtığından söz etmektedir. Toplumların kültürel önceliklerini sonsuza kadar değiştiren Batı, artık dışarıda, içeride, yapılarda ve zihinlerde, kısaca her yerdedir.²⁶⁰ Şarkiyatçılık ve sömürgeciliğin yarattığı genelleştirme nedeniyle Batı algısı, yabancı hayranlığı ile yabancı düşmanlığı, züppece bir kibir ile taşralı gurur arasında salınıp durmaktadır. Kamerunlu gençler arasında Batı imgesini araştıran antropolog Francis B. Nyamnjoh ve Ben Page'in “beyaz adamın” neyi çağrıştırdığına ilişkin tespitleri oldukça çarpıcıdır. Jouhki, beyaz adamın öncelikle parayı ve gücü anımsattığını belirtirken şöyle der: “(Onlara göre) Beyaz adam ancak yine bir beyaza karşı faziletli davranabilir. O yürüyen bir cüzdandır; mekanik ve yapaydır. Kafasının ardında daima bir gizli planı vardır.”²⁶¹

Sömürgeci emperyalizmin Doğu'yu ele geçirme ideolojisi olarak Şarkiyatçılık, Garbiyatçılık düşüncesi için önemli bir birikim yaratmıştır. Garbiyatçılığın beslendiği tek damar emperyalizm ve Şarkiyatçılık olmamakla birlikte, Garp kütüphanesi için en önemli kaynakların Şarkiyatçılık'tan yola çıkılarak hazırlanan metinlerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Garbiyatçılığın tek kaynağının Şarkiyatçılık olduğunu savunan metinler, genelde Garbiyatçılık düşüncesini Doğu'nun haklı bir tepkisi ya da “*bilişsel travma*”²⁶² olarak okumaya eğilimli görünmektedir. Ancak, antiemperyalist bir tepkiselliğin ötesinde, sömürgeciliğin geride bıraktığı *alafranga züppe* tipi de Garbiyatçılık düşüncesi bağlamında yeniden düşünölmeye muhtaçtır. Dolayısıyla, malûm bilişsel travma, Batı düşmanlığını da Batı hayranlığını da içermektedir.

²⁵⁹ Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları, 2005, İstanbul, s.20.

²⁶⁰ Nandi, *The Intimate Enemy... a.g.e.*, s.27.

²⁶¹ Francis Nyamnjoh & Ben Page, Whiteman Kontri and the Enduring Allure of Modernity Among Cameroonian Youth, *African Affairs*, 2002, Sayı: 405, s.609'dan aktaran: Jukka Jouhki, *Imaging the Other, Orientalism and Occidentalism in Tamil-European in South India*, University of Jyväskylä, Publishing Unit of University of Jyväskylä, 2006, s.63.

²⁶² Âlim Arlı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, Küre Yayınları, 2009, İstanbul, s.78.

2.2. Alman İdealizmi ve Romantizm

Felsefe tarihi iki büyük damardan beslenir: İdealizm ve materyalizm. “Materyalizm doğayı birinci, ruhu ikinci etken sayar. Varlığa birinci, düşünceye ikinci planda yer verir. İdealizm ise bunun tersini yapar”.²⁶³ Bu iki düşünce biçimi çağdaş felsefi, siyasi, kültürel akımları önemli ölçüde etkilemiştir.

Aklı, dünyayı açıklamada en üst noktaya koyan pozitivizm, sosyal olayların bile bilimsel bir güzergâhı olduğu, toplumların kronolojik olarak aynı düz çizgiyi izledikleri savına dayanır. Toplumların metafizik, teolojik ve bilimsel gibi üç aşamadan geçtiğini savunan Aguste Comte pozitivizmin kurucularındandır.²⁶⁴ İnsanlık tarihinin ilkel, köleci, feodal toplum aşamalarından sonra kapitalist, sosyalist ve komünist aşamalara geçeceğini öngören, diyalektik materyalizm yorumuyla düşünce tarihine yeni bir ufuk getiren Marx’ın da pozitivist bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir.

İnsan aklının, sırası gelince, her şeyi çözeceği ve toplumların aynı değişmez doğrultuda ilerleyeceği fikrine dayanan pozitivizme karşı dikkate değer ilk meydan okuma herkesin beklediği gibi Kilise’den değil şairlerden, edebiyatçılardan ve filozoflardan gelmiştir. Avrupa Sanayi Devrimi’ni yaşarken, üretim, yaşam ve doğanın insan tarafından ilk kez bu ölçüde köklü şekilde dönüştürülmesine ilk ciddi tepki Romantizm akımı vasıtasıyla biçimlenmiştir

Birçok tarihçiye göre Prusya’nın Fransa karşısında 1806 yılındaki yenilgisinin yaratmış olduğu “aşağılanmışlık” duygusunun arka planında gelişen Alman Romantizmi, toplumsal değişimde maddenin yerine zihnin/sezginin-tinin/ruhun konulmasını, otantikliği, insan iradesinin yapacağı doğal seçimi önerir. Tarih felsefesi ve antropolojinin kurucularından biri olarak kabul edilen Johann Gottfried Herder, Aydınlanmacılığın dolayısıyla klasik Batı değerlerinin temsilcisi gibi görünen Fransa’yla ilgili “Fransa, sahte, akılcı, metropolitan tarzla güdülenmiş saldırgan ve yayılmacı bir

---

²⁶³ V. Lenin, *Materyalizm ve Ampriyo Kritisizm: Gerici ve Felsefe Üzerine Eleştirel Notlar*, Çev: Sevim Belli, Sol Yayınları, 1993, Ankara, s.155.

²⁶⁴ Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1979, s.14–19.

şehir demektir.” der ve ekler: “Oysa Almanya şairlerin, zanaatkârların ve köylülerin kırlarıdır.”²⁶⁵

19’uncu yüzyıl Alman Romantizmi, sadece Garbiyatçılık düşüncesine kaynak oluşturan fikirsel bir akım olarak kalmamıştır. Alman toplumunda bir ekme (cultivation) vasıtası olarak düşünsel bir miras bırakmıştır. Çoğu zaman araçsal bir akılla özdeşleştirilen “Taş kalpli Batı” karşısında verilecek savaşta, ideolojik aygıt işlevi görmüştür. Salt iradeye tutkunluk, bilindiği gibi faşizmle Nazizmin de ana izlekleri arasında olmuştur.²⁶⁶ “(...) Hitler özel sohbetlerinde ‘Amerikan uygarlığı tamamen makineleşmiş bir tabiattır. Makineleşme olmaksızın Amerika Hindistan’dan daha çabuk parçalanıp dağılır’ derdi.”²⁶⁷

Alman Romantizmi, anti-emperyalist ve anti-kapitalist boyut taşıyan bu itirazına rağmen Karl Marx’a göre gericedir ve “Alman ulusunun hoşlandığı düşlerle dolu uyuklamadan” ibarettir. Marx, dönemin Alman ülkesinde etkisiz olanın tarihi kavrama yetisi eksikliği değil “duyumsal keskinlik” olduğundan söz eder. Dolayısıyla Marx’a göre “Almanya gibi bir ülkede bu fikir gelişmeleri, bu idealize edilmiş etkisiz ıvır zıvırlar, doğal olarak mevcut olmayan tarihsel gelişmelerin yerini alır, yer edinir ve onlarla savaşmak gerekir.”²⁶⁸

Alman Romantizmi, pozitivism ve emperyalizme meydan okumakla birlikte sadece Batı modernizmine ve pozitivism karşı direnişin bir öğretisi olarak düşünülemez. Tin ve ruha yaptığı vurguyla, insan iradesine atfettiği önemle Batı tarzı düşünmeye Batı’nın içinden bir itiraz olan Alman Romantizmi, Garbiyatçılığın önemli kaynaklarından biri olmuştur ama Batı felsefesinin bir ürünüdür. Doğu-Batı ayrımında mekânın ve zamanın uzamsal bir niteliği olduğu savunusu Garbiyatçılığın kaynaklarını sorgulamamızda yardımcı olacaktır.²⁶⁹ Scheeling’in deyimiyle “Huzur dolu geri kalmışlığı içindeki” 18 ve 19’uncu yüzyıl Alman düşüncesinde Batı denilen yer fikriyle cismiyle, Fransa ve Britanya’dan öteye gitmezken; Rusya için Batı tarzı düşünme Alman sınırından başlamaktadır. Alman Romantizmi, Napolyon savaşlarıyla Batı’yla

---

²⁶⁵ Akarsu, *a.g.e.* s.35.

²⁶⁶ Ian Buruma, Avishai Margalit, *a.g.e.*, s.75.

²⁶⁷ *a.g.e.* s.14.

²⁶⁸ Karl Marx-Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, Eriş Yayınları, İstanbul,2003, s.28.

²⁶⁹ Meltem Ahıska, “Occidentalism: The Historical Fantasy of The Modern”, *The South Atlantic Quarterly*, 102(2/3), Spring-Summer 2003, s.366.

temas kurmaya başlayan Rusların düşünce hayatına Kıta Avrupası'nın tesirini göstermeye başlamıştır.²⁷⁰ Bir sonraki aşamada, yani Bakunin'in, Herzen'in, Aksakov'un düşünce dünyasında Hegel'in de Saint-Simon'un da görüşlerinin etkisi vardır.²⁷¹ Rus edebiyatı genelde Doğu-Batı farklılığının altını çizen satırlarla doludur. Ivan Gonçarov, 1850'li yıllarının Rusya'sında tüm mal varlığını kahyanın denetimine bırakıp kentte "bilinçli tembelliği" tercih eden bir köy ağasının tek oğlu Oblomov'u anlatırken aslında Doğu ve Batı'nın karakteristik özelliklerini incelikte teşhir eder. Oblomov, Rus ve Doğu halklarının uyusukluğu içinde "iyi yürekli kuzu gibi bir adamcağız" iken karşıt tipi Alman Şoltz, Batı'nın çalışkanlığını ve aklın üstünlüğünü simgeleyen ama "Oblomov'un ruh zenginliğinin yanında pek kuru" kalan bir bireydir. Büyük Petro'dan sonra başlayan Avrupa-Rusya kavgasında gözünü kırpmadan Avrupa'nın tarafını tutan Gonçarov*, Rus edebiyatındaki birçok örneği gibi eski ve yeni Rusya ile Doğu ve Batıyı karşı karşıya getirmektedir.²⁷²

Rusya, Türkiye, Japonya, Çin gibi Batı dışı ve geç modernleşme öyküleriyle dolu toplumlar, çelişkilerden hiç de muaf olmayan Batı algılamalarına sahiptir. Bu çalışmada Garbiyatçılığın bir sorunsal olarak kabul edilmesinin gerekçelerinden biri de budur.

2.3. Aydınlanma ve Pozitivizm Eleştirisi

Batı düşüncesinin temsil ettiği değerlere ilişkin eleştiri, Alman Romantizmi'nden Frankfurt Okulu'na; Schiller'in baladlarından Dostoyevski romanlarına; diyalektik materyalizmden idealizme uzanan felsefi, siyasal ve sanatsal boyutları olan geniş bir sahayı kapsamaktadır. Bu kadar çeşitlilik arzeden bir kaynaktan beslenen eleştirileri, bir tek ortak noktada toplamak kolay değildir. Çünkü geneliyle Aydınlanma, özeliyle pozitivizm eleştirisi, romantikler ve eleştirel kuramcılar tarafından farklı metodolojilerle ve farklı nitelikte yapılmaktadır.

²⁷⁰ Alexandre Koyré, *19. Yüzyıl Başlarında Rusya'da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe*, Çev: İzzet Tanju, Belge Yayınları, İstanbul, 1994, s.135.

²⁷¹ Alexandre Koyré, *a.g.e.*, s.136

* Ünlü Rus edebiyat eleştirmeni Nikolay Alexandrovich Dobrolyubov'un deyimiyle kitapta anlatılan "Oblomov değil Oblomovluktur"

²⁷² Bkz. Ivan Gonçarov, *Oblomov*, Çev: Sabahattin Eyüboğlu-Erol Güney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

İnsanı dinsel ve feodal dogmalardan kurtarmayı amaçlayan Aydınlanma, Eleştirel Kuram'a göre bilimsellik iddiasındaki başka dogmalar doğurmuştur. Daha iyi ve ileri bir topluma doğru ilerlemek yerine Aydınlanma, mevcut toplumun sonsuza kadar süreceği düşüncesine teslim olmuştur.²⁷³ Weber'in öngördüğü gibi "Dünyanın büyümesini bozmayı amaçlayan" Aydınlanma, pozitivism adlı bu yeni din nedeniyle tamamlanamamıştır. Artık Aydınlanma, "Genç bir kızın kabul edilmesi zorunlu bir çıkma teklifini bile kabul etme ve başarıyla sonlandırma biçimine kadar insanın en mahrem ilişkilerini bile şeyleştiren" bir başarısızlıktır.²⁷⁴ Bu durumu Aydınlanma değil "Alacakaranlık" olarak niteleyen Horkheimer ve Adorno, aslında "gelişme" ve "özgürleşme" vaat eden teknoloji ve bilimin de pozitivismle statükocu bir ideolojiye dönüştüğünü iddia etmektedir.

Horkheimer, pozitivismi, doğa bilimlerinde geçerli olan bilgi üretim yöntemini, sosyal dünyanın incelenmesinde kullandığı için eleştirmektedir. Pozitivizme göre, bir teori gerçekliği yansıtıyor ve ona karşılık geliyorsa doğrudur. Horkheimer bu tümevarımcı doğruluk anlayışının sosyal dünya için geçerli olamayacağını ileri sürmektedir. Ona göre pozitivism, matematikte yaygın olarak kullanılan çıkarım yöntemini tüm bilimlere uygulamakta ve böylelikle dünyadaki düzen, tümevarımsal bir akıl yürütme zinciri çerçevesinde kavranmaktadır. Doğa bilimleri model olarak alındığı için, sosyal teorinin matematiksel bir mantık içinde inşa edilmesi amaçlanmaktadır. Horkheimer, eleştirel teori kavramını, aynı zamanda bilimsel ortodoks Marksizme karşıt bir anlamda kullanmaktadır. Burada eleştirel teori, aynı zamanda, eleştirel ama "dogmatik olmayan bir Marksizm" anlamına da gelmektedir.²⁷⁵

Herbert Marcuse ve onun çalışmaları ışığında teknoloji ve bilimin ideolojik işlevi hakkında kapsamlı bir çalışma yapan Jurgen Habermas ise, teknolojinin toplumsal süreçlerdeki belirleyiciliğine ve araçsal aklın muhafazakârlığına dikkat çekmektedir. Habermas'a göre araçsal akıl, kendisini mutlak akıl, pozitivist bilim ise kendisini nihai doğru bilgi türü olarak sunmaktadır. Oysa bilgi sistemleri ve akıl, tarihsel ve toplumsal

---

²⁷³ Max Horkheimer, *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, Çev: Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.11.

²⁷⁴ T. W. Adorno ve Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev: Nihat Ünler-Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010, s.19-221.

²⁷⁵ Max Horkheimer, *Aklın Tutulması*, Çev: Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul, 1986, s.66

ürünlerdir. Dolayısıyla tarihsel zamanın dışında ve üstünde yer alan mutlak bir akıldan söz etmek mümkün değildir. Habermas’a göre, pozitivism, araçsal bir çıkara dayalıdır. Bu çıkarın kaynağında, öznenen bağımsız olduğu varsayılan “doğal ve toplumsal gerçekliği” kontrol etme arzusu bulunur. Doğa üzerinde tesis edilen bilimsel teknik kontrolün, toplumda da tesis edilebileceği düşünülür. Pozitivizmin, metodolojik düzlemde, toplumu doğa ile özdeşleştirmesi ve bilimlerin birliği ilkesine bağlı kalması bu çıkarla ilintilidir.²⁷⁶

Marcuse’ye göre ise, pozitivism, yalnızca bilime ilişkin ‘pozitif’ bir teori değildir. Pozitivizm, aynı zamanda, verili olguları olumlayan statükocu bir ideolojidir. Marcuse, eleştirel teorinin ise, pozitivismin aksine verili düzeni korumayı ya da meşrulaştırmayı değil, onu dönüştürmeyi amaçlayan bir öneri sunduğunu vurgulamaktadır.²⁷⁷

Weber’in çok daha önceden modern Batı kültüründeki rasyonalizasyon eğilimi üzerinde dururken dikkat çektiği gibi, insan varoluşunun bütün problemlerine ancak teknik-bilimsel çözümler getirilebileceği şeklindeki inanç, kamusal politika alanında da etkili olmuştur.²⁷⁸ Bu anlayışa göre, doğayı nasıl teknik olarak kontrol etmek mümkün ise, toplumu da teknik olarak kontrol etmek o kadar mümkündür. Toplumun da tıpkı doğa gibi, insan iradesinden bağımsız olarak işleyen yasalarının olduğu önkabulünden yola çıkıldığı için, insan dünyası ile nesne dünyası arasında bir ayrım yapılmaz; başka bir söyleyişle doğa ve toplum birbiriyle özdeşleştirilir ve insan eylemleri manipüle edilebilir şeyler konumuna indirgenir.

Liberal paradigma – bir ütopyadan bahsetmek gerekirse – aydınlanmayla birlikte, kutsal olanla bağların koparılıp, teknolojinin gelişip, üretimin artacağı, fikirlerin serbest piyasasının oluşacağı, tıpkı sermaye gibi emeğin de özgürleşeceği görüşüne dayanmaktadır. Bu öngörü piyasa mekanizmaları sayesinde bilim ve teknolojinin refah ve özgürlüğü demokratik bir hak olarak herkesin kullanımına sunacağı görüşünün kabulünü içermektedir. Ancak, eleştirel teorinin kritikleri,

---

²⁷⁶ Jürgen Habermas, *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, Çev: Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.38.

²⁷⁷ Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan: İleri Endüstriyel Toplumun İdeolojisi Üzerine İnceleme*, Çev: Elif Çağan, May Yayınları, İstanbul, 1994, s.65.

²⁷⁸ Max Weber, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, Çev: Musa Ceylan, Bakış Yayınevi, İstanbul, 2000, s.237.

toplumların aynı düz çizgide değişeceğini varsayan Marksizmin ortodoks yorumları kadar toplumsal değişim konusunda sırtını pozitivistik dayayan liberal paradigma ve Batı düşüncesi için de sarsıcı olmuştur. Batı düşünce tarihi içinde Batı tarzı düşünmeye ilişkin bu yapısal eleştirilerin bugün Garbiyatçılık olarak nitelediğimiz düşünce biçimine fikirsiz altyapı sağladığını söylemek mümkündür. Kuşkusuz, Batı'yı tinden ve ruhtan yoksun bir makine olarak gören Romantikler ile Aydınlanma'nın tamamlanmamış bir proje olduğunu, insanı her türlü efendiden kurtaramadığı müddetçe de tamamlanamayacağını öne süren Frankfurt Okulu düşünürlerinin arasında gözden kaçması olanaksız bir farklılık vardır. Ancak çağdaş Batılı düşüncenin Aydınlanma açmazını sistematik olarak teşhir etmesiyle eleştirel teori Garbiyatçılığa kaynak oluşturmuştur.

2.4. Modernite ve Din

Toplumunu tasarlama imkânı bulunan sosyal gerçekliklerin, özellikle de dinin rekabete açık bir sahada bulunduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Batı'ya atfedilen rasyonellik, sekülerizm, hedonizm gibi unsurlar, tüm dinler için sorgulanagelmıştır. Martin Luther'i Katolik Kilisesi'nin aforoz etme nedeni, Yahudilerin İsa'yı çarmıha germe gerekçesi, Hristiyanların Müslümanlara karşı yüzlerce yıl Haçlı Seferi tertiplemesi ve *Dar'ül Harb* ilan edilenlere yönelik cihadın, bugünün seküler bireyi nezdinde pek heyecan verici bir tarafı kalmamıştır. Ancak, kitlesel mobilizasyon gerektiren bu türden öğretilerin her birinin gizli ya da örtük ekonomi politik gerekçeleri olmakla birlikte temel motivasyonun nihai bir kurtuluş vaat eden bir din olduğunu söylememiz mümkündür.

Max Weber'in yer yer "kurtuluşçu dinler" ya da "büyük dinler" olarak bahsettiği; tüm evreni kötülüklerden arındırma gibi bir iddiaya da sahip olduğunu söylediği Hristiyanlık, İslam gibi öğretiler, bilhassa ortaya çıktıkları dönem itibariyle gerek kamusal gerek özel alanı biçimlendirmeyi amaçlamıştır.²⁷⁹ Katolik Kilisesi, 400 yıl önceye kadar astro-fizik gibi bir pozitif bilim sahasında bile otorite talep etmiş, Kilise'nin dünya merkezli evren anlayışına karşı çıkan Galileo, din dışı davrandığı

---

²⁷⁹ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev: Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999, s.45-160.

gerekçesiyle ev hapsine mahkûm edilmiştir. “Papalığı örnek alan yerel din adamlarının dinsel otoritelerinin giderek kökleşmesi de kralların dünyevi otoritelerini işlevsiz bırakma noktasına” getirmiştir.²⁸⁰ Giderek, eğitimi, hukuğu ve toplum ideolojisini belirlemeye başlayan, para karşılığı günah çıkartan Kilise’ye yönelik sadakat bir müddet sonra imkânsız hale gelmiştir.²⁸¹ 31 Ekim 1517’de Wittenberg Kilisesi’nin kapısına astığı “95 tez”i ile günah bağışlamaları protesto eden ve Tanrı’yla kul arasından ruhban sınıfının çekilmesini isteyen Martin Luther, Batı toplumunun feodaliteden kapitalizme geçiş için inançsal bir reforma girişmesine önyak olmuştur. Kapitalizm mi Protestanlıktan doğdu, yoksa Protestanlık mı kapitalizmi doğurdu tartışılarsun, Luther’in yaktığı kıvılcım Max Weber’in deyişiyle inançların başat ekonomik çıkara göre toplumsal bazda yapılanmasını sağlayan yolu açmıştır. Weber’e göre çalışmayı ve tasarruf etmeyi öğütlediği için kapitalist ekonominin gelişimine katkı sağlayan “Protestan Ahlak” Hristiyanlıkta Reform’un eseridir.²⁸² İnançların eylemlere, eylemlerin inançlara dönüştüğünü vurgulayan Weber’e göre “mesleki ödev” ve “ekonomik başarı” reformasyonla birlikte neredeyse dinsel bir meşruiyet kazanmıştır. Çalışıp biriktirerek, israftan ve lüksten kaçınarak “Tanrı’nın makbul kulu” olunacağını salık veren Kalvinizm, sermaye birikimini dinsel bir gereklilik haline getirmiştir. 17’inci yüzyılın İngiliz Püriten Kilisesi Rahibi Richard Baxter’ın “Dünyevi mallarla ilgili kaygılar, insanın sırtında her zaman üzerinden atabileceğini ince bir palto gibi olmalı” şeklindeki öğüdüne atıfta bulunan Weber, şöyle der:

“Kader, bu paltodan demir bir kafesin oluşmasına hükmetmiştir. Asketizm* dünyayı yeniden kurmayı ve kendi ideallerini dünyada gerçekleştirmeyi üstüne aldıktan sonra, tarihte daha önce hiç görülmediği bir biçimde bu dünyanın malları insanların üzerinde artan ve nihayet kaçınılmaz bir güç kazanmıştır. Bugün, onun ruhu (asketizmin ruhu) – kim bilir, belki de en sonunda – bu kafesten kaçmıştır. (Şimdi) mekanik temele dayanan muzaffer kapitalizmin artık bu desteğe ihtiyacı yoktur. Güler yüzlü takipçisi aydınlanmanın gül rengi de, en sonunda, sanki soluklaştı ve

²⁸⁰ Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.73.

²⁸¹ İlber Ortaylı, Osmanlı Devleti’nde Laiklik Harekeleri Üzerine, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (Der.) Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.126.

²⁸² Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, Çev: Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999, s.21.

* Asketik sözcüğünü din uğruna dünyevi zevklerden vazgeçen kimse (zahid) olarak çevirebiliriz.

"mesleki ödev" düşüncesi, bir zamanların dini düşünce içeriğinin bir hayaleti gibi sinsi sinsi yaşamımızda geziniyor."²⁸³

Kapitalizmin ve sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte asketizmin zayıflayacağı öngörüsünde bulunan Weber, büyük dinlerin de asketikler, sufiler ve dervişler dışındaki sıradan insan için sağlık, refah, uzun ömür ve haz gibi sadece "öbür dünyadan" ibaret olmayan nimetler sunmaktan geri kalmadığına dikkat çekmektedir. Dinlerin köklü değişimler öngören ve entelektüel amaçlar da içeren otantik doğası zamanla değişmek, kültür ve toplumsal yapıya bağlı olarak farklı versiyonlar üretmek durumunda kalmıştır. Seçkinlerin elindeki din pratiği ile halkın (volk) dini aynı şey olmamıştır.²⁸⁴ Büyük dinlerin geniş coğrafyalarda yaşayan milyonlarca insana ulaşması resmi bir ortodoksi (tek inançlılık) üzerine ısrarcı olmak yerine zamana ve mekâna göre heterodoksik (çok inançlılık) nitelik kazanmalarıyla mümkün olabilmiştir. Bunun nedeni basittir: "(...) dünyada doymuş ve rahata ermiş tabakalarda vaat edilen kurtuluş ne olursa olsun kurtulma arzusu zayıftır."²⁸⁵

Seküler bir içeriğe bürünen ve siyasal alanda "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya"* teslim eden din (Hristiyanlık), bireysel ve toplumsal olarak stratejik işlev görmeye devam etmiştir. Marx'a göre "Din, ezilen insanın içli ezgisi, kalpsiz bir dünyanın sıcaklığı, tinin dışlandığı toplumsal koşulların tini yani halkın afyonu" olmuştur.²⁸⁶ Marx'ın sözünü ettiği şey dinin bir baskı unsuru olarak kullanımı değil, dünyevi gerçeklerin yakıcılığıyla yüzleşmekten kaçınan insanın gönüllü olarak dine tutunmasıdır. Dolayısıyla insan dinin sağladığı afyon etkisinin geçmesiyle ancak tam bir bilince ulaşacak ve gerçeklerle yüzleşebilecektir.

Dinin "kalpsiz dünyanın kalbi olması" meselesi, artık bütünüyle olumsuz manada da kullanılmamaktadır. Tönnies'in *gemeinschaft** ve *gessellschaft* kavramları bu konuda

²⁸³ Max Weber, *Protestan Ahlakı...a.g.e.*, s.156

²⁸⁴ Yasin Aktay, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.20.

²⁸⁵ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev: Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.351.

* Yeni Ahit, Matta 22.15.

²⁸⁶ Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi*, Çev: Kenan Somer, Eriş Yayınları, İstanbul, 1997, s.191.

* *Gemeinschaft*'i cemaat, *gesellschaft*'i ise toplum şeklinde tanımlamak mümkün. Tönnies'e göre *gemeinschaft* içindeki bir kişi yaşamına anlam kazandıran bir bütüne aittir ve mülkün kullanımı ve el değiştirmesini geleneksel kurallar belirler. *Gessellschaft* ise doğal istence dayalı ilişkiler çözülmüştür. Mülke ilişkin değişimleri sözleşmeler ve hukuk kuralları belirler.

zihin açıcı bir perspektif sunmaktadır. Tönnies'e göre modernleşmeyle birlikte *gemeinschaft* ilişki biçiminden *gessellschaft* ilişki biçimine geçiş yaşanmaktadır. *Gemeinschaft* ilişki biçiminin en saf hali, birlikte yaşamakta olan geleneksel aile içinde belirlenir ve mülkün kazanımı, el değiştirmesi gibi meseleler yazılı hukuktan öte töreler tarafından düzenlenir. Bireylerarası asgari düzeyde ayrılmayı gerekli kılan *gessellschaft* ilişki biçiminde ise belirleyici olan formel hukuk kurallardır ve mülkiyete ilişkin değişimler sözleşmeler ve hukuk kuralları yoluyla yapılır.²⁸⁷ Dinin sekülerize oluşu, kapitalizmin gelişmesi, geleneksel toplumda meşruiyetini tanrıdan alan ilişki kurumlarını da değiştirmiştir. Antony Giddens'e göre, kişisel yaşamlar ve günlük hayat pratikleri rasyonalizm ve bireyci kapitalizm marifetiyle hiç beklenmeyen bir anda alt üst olmuştur ve bu durum sıradan insan için "modernliğin karanlık yüzü"nü oluşturmaktadır. Anlamın yitirildiği bir dünyada tanrıya iman, psikolojik denge kurmanın bir yolu haline gelmiştir.²⁸⁸

Postmodernizm, rasyonalizmin tahtından indirdiği dine yeniden dönüş imkânı verirken Alain Touraine, "Cemaatlerimizden çıkmak ve hareket halindeki bir toplum oluşumuna katılmak istiyorduk; şimdi, kalabalıktan, kirlilikten ve propagandadan sıyrılmak istiyoruz"²⁸⁹ derken çözülen geleneksel ilişkiler yüzünden "yerkürede yersizleşen" ve anlam yitimine uğrayan bireyi anlatmaktadır. Şerif Mardin'e göre, "19. yüzyılda Marx'ı yaratan bu problem, 20'inci yüzyılda Çin Kültür İhtilali'ni ve dünya öğrenci hareketlerini çıkarmıştır. Max Weber'in bile peşinde dolaşan hayalet, modern hayatın bürokratikleşmesi olmuştur".²⁹⁰ Bu noktada Şerif Mardin'in sözünü ettiği Weber'in bürokratikleşme kavramına bir not düşmek gerekmektedir. Weber'in bürokratikleşmeden kastı dar anlamıyla bir kırtasiyecilik değildir. Weber, kapitalizmin gelişimi konusunda maddi ilerlemenin yalnızca bireysel özerkliği ve yaratıcılığı ortadan kaldıran bir bürokrasinin genişlemesi pahasına mümkün olabileceğine yönelik bir karamsarlık içindedir.

---

²⁸⁷ Ferdinand Tönnies, *Community and Society (Gemeinschaft und Gessellschaft)*, Translated by Charles Loomis, Transaction Publishers, New Brunswick, 1988, s.65.

²⁸⁸ Antony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Çev: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s.17.

²⁸⁹ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev: Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.110.

²⁹⁰ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.168.

Bourdieu'ye göre ise geçmişte kralların sahip olduğu Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olma halini artık modern devletler üstlenmekte, dinin kutsallaştırma ve meşrulaştırma fonksiyonu artık kanunlardan gelmektedir. Öte yandan dinin uhdesinde olan simgesel alan, psikologlar, aile danışmanları gibi meslekler tarafından ele geçirilmiş, dinin ruhlara ve bedenlere şifa olma nosyonu da ortadan kalkmıştır.²⁹¹ Bu noktada Bourdieu dinsel pratiklerin bilinç düzeyinden çok habitus* düzeyinde olduğundan bahseder.²⁹² Bu arada Weber'in "muzaffer kapitalizmi" dinsel alışkanlıkların karşısına hazcı alışkanlıkları, özellikle de eğlence sektörünü koymaktan geri kalmamıştır.

Dine, siyasal hayatla özel yaşamlar arasında çizilen sınırlar, İslam topluluklarında Hristiyanlardan daha farklı tepkilere yol açmıştır. Müslüman toplumlarda dinin rolü, sekülerizm ve inancın özerkliği konusunda özgün bulgulara rastlamak mümkündür. Etimolojik olarak "teslim" kökünden gelen İslam'ın gerek dünyevi meseleler, gerekse toplumsal ve bireysel hayatla diğer büyük dinlere göre daha ilgili olduğu sık tekrarlanan bir görüştür. Bu görüşe destek veren Şerif Mardin, şu noktalara dikkat çekmektedir:

"Dinin İslam toplumunda ifa ettiği fonksiyonun en soyut ve sembolik başka bir ifade ile ideolojik şekli müminin kendini Allah'a tüm teslimiyeti fikrinde belirir. Bu teslimiyetin özel bir şekli insanın Şariat'e teslimiyetidir. Teşekkül eden cemaatin başında bir idareci değil Allah'ın kendisi mevcuttur. İslamiyeti kabul eden bir kabile başkanı Peygamber'e "sen hükümdarımızsın" dediği zaman Peygamber ona "hükümdar Allah'tır. Ben değil" cevabını vermişti".²⁹³

İslamiyet'teki asıl yasayıcının (Şari-î Azam) Allah'ın bizatihi kendisi oluşu, toplumsal iktidar iddia eden her birey ve kurum için dini meşruiyeti vazgeçilmez kılmıştır. "İslam bir din olduğu kadar, bu özelliğinden ayrılması mümkün olmayacak

²⁹¹ Erwan Dianteill, "Pierre Bourdieu and The Sociology of Religion: A Central ana Peripheral Concern", *Theory and Society*, 32, s.541.

* Bourdieu ve Wacquant, habitusu şöyle tanımlıyor: "Habitus kelimenin tam anlamıyla, ne tam olarak bireyseldir, ne de davranışları tek başına belirler; buna karşın, eyleyenlerin içinde işleyen yapılandırıcı bir mekanizma, eyleyenlerin çok çeşitli durumlarla başa çıkmasını sağlayan bir strateji üretme ilkesidir." (Bkz. Pierre Bourdieu ve Loic J.D. Wacquant, *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, Çev: Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.27)

²⁹² Pierre Bourdieu, *Toplumbilim Sorunları*, Çev: Işık Ergüden, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.78.

²⁹³ Mardin, *a.g.e.*, s. 72.

şekilde bir cemaat, bir medeniyet ve bir kültürdür”²⁹⁴. Toplumu siyasal alanda da pekiştiren bir sosyal gerçeklik olarak dinin işlevi, aynı zamanda Allah İradesi'nin (İrade-î Külliye) buyruğundaki İnsan İradesi'ni (İrade-î Cüziye) denetlemek olagelmıştır.* Kuran'ın günlük ihtiyaçları ele alması, İslam hukukunun münâkehât* ve muamelât** alanının genişliği, İslamiyetin yalnız ahiret için konuşan bir din olmadığını göstermektedir. Bu noktada İslam'da anahtar kavramlardan biri de Gaza ve Cihad meselesidir. Yerküreyi Dar'ul Harb ve Dar'ul İslam olarak bölen ve İslam bayrağını dalgalandırmak için Dar'ul Harb'e Cihad'ı meşru gören dinin nosyonu üzerine tartışmalar mevcuttur. Dinin misyonerce bir yaklaşımla cihadı teşvik ettiğini savunanlar kadar 1400 yıl önce dünya ekonomisinin fetih ve talana dayanıyor oluşu nedeniyle bunun bir zorunluluk olduğunu söyleyenler de vardır. Benzer tartışmalar, Haçlı Seferleri'nin ekonomik gerekçelerinin mi yoksa dini gerekçelerinin mi ön planda olduğu konusunda da mevcuttur.

Mardin'e göre İslamiyet, Hristiyanlığın aksine bireye inanç sistemi ve devlet karşısında görelî bir özerklik tanıyan bazı örgütlenme girişimlerini de onaylamamaktadır. Burada sözü edilen tarzdaki örgütlenme biçimi Durkheim'ın yüz yüze, informel ilişkilerin geçerli olduğu aile, cemaat gibi birincil grupların dışında kalan devlet denetiminden bir ölçüde azade kalan ikincil (secondaire) ağlardır.²⁹⁵ Bu yapılar olmadığı için “(...) dinsel inanç, bazı temel toplumsal yapıların varolmadıkları veya gelişmedikleri bir ortamda o toplumsal yapıların görevini kendi üstüne almıştır.”²⁹⁶ Bu durum, İslam toplumunda doğan bir çocuğun karakterinin gelişiminde ve yetişkin hale gelmesinde, meslek sahibi olmasında ve ekonomik ilişki içine girmesinde, siyasetle

---

²⁹⁴ P.M. Holt, vd., *The Cambridge History of Islam*, Vol.2B (reprint), Cambridge, 1982, s.569'dan aktaran Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam a.g.e.*, s.96.

* İslam felsefesinde, irade mevzuu insanı davranışından sorumsuz kıldığı gerekçesiyle tartışılan bir durum. Mutezile mezhebine göre davranışından sorumlu olan bizzat insanın kendisidir. Eylemlerinde başvurabileceği yer de akıldır.

* Münâkehât: İslam hukukunun evlenme, boşanma, nafaka ilişkilerini düzenleyen bölümü

** Muamelât: İslam hukukunun ticareti düzenleyen bölümü.

²⁹⁵ Durkheim, devletin bireye dokunamayacak ölçüde uzak bir yapı olduğunu, insanın komünal yaşamını sürdürdüğü tek yapının devlet olması durumunda bireylerin birbirinden koptuğu ve entegrasyonun imkânsızlaştığı bir toplumsal yapı ortaya çıktığını söyler. Buna çare olarak da devlet ve birey arasında yer alacak, bireyi güçlü bir şekilde eylem çerçevesine davet edebilecek ve onları sosyal hayatın genel ağına dâhil edebilecek ikinci grupların varlığını önerir. Bkz; Emile Durkheim, *On Morality and Society*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1973.

²⁹⁶ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji... a.g.e.*, s.77.

ilişkisinde ve özel hayatında dinin işlevinin Hristiyanlığa göre daha baskın olduğunu düşündürmektedir.

Dinin kutsal kitaplar aracılığıyla söyledikleri ile Batı düşüncesiyle özdeşleştirilen modernizm, pozitivism, liberal demokrasi gibi temel mevzular arasında kısıtlı uzlaşılar olsa da uyumlu bir birliktelik olduğunu söylemek olanaklı değildir. Hristiyanlık, reform süreci sonunda bugün anladığımız manada modernitenin ürettiği akılla daha uyumlu hale gelmiş, hatta onun bir unsuru olmuştur. Kapitalizmin mi Protestanlığı yoksa Protestanlığın mı kapitalizmi doğurduğu sorusu netameli bir konudur* ama dinde reform sürecinin, bugünkü Batı düşüncesinin temsil ettiği değerleri de içine alan, ne kadar otantik olduğu tartışılır yeni bir Hristiyanlık doğurduğu söylenebilir. Durkheim, “*Din bir toplumun minyatürüdür*” der. Bir devlet dini olarak ortaya çıkan ve “Sezar’ın hakkı” üzerinde de hak iddia eden İslamiyet’in ise daha özel bir durumu olduğu görülmektedir. Batı düşüncesine atfedilen hemen her şey, modern devlet, özerk hukuk, laik eğitim, kapitalist kalkınmacılık gibi unsurların birçoğu İslam’ın mevcut algılanma biçimiyle sorunlu bir ilişki içinde görünmektedir. Muhtemel ki bu kavramlar, İslam ümmeti üzerinde tarihsel olarak dinin uhdesindeki bazı haklara da kendileri talip olmaktadır. “Din olarak İslam, moderniteye karşı yönelttiği eleştiriler ve gösterdiği dirençle; hem özellikle Batı dışı toplumların modernleşme süreçlerinin sorgulanmasına vesile olmakta hem de modernizme rakip bir konum edinmektedir”²⁹⁷. Din, bu yönü itibarıyla özellikle Müslüman toplumlarda Garbiyatçılık düşüncesi için son derece önemli bir kaldıraç noktası olmaktadır.

---

* Piyasa mekanizması vahşi şekilde işlerken Weber’in tarifini ettiği birikimi yapanlar ancak Marx’ın küçük meta üreticisi konumuna soktuğu ve kapitalizm geliştikçe yok olacak küçük esnaf olabilir. Onların gücü de büyük kapital oluşturmaya yetmez. Olsa olsa din kardeşliği yoluyla birçok ticari hileyi de görmezden gelip sisteme katkıda bulunmuş olabilir. Bkz. Yasin Aktay, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

²⁹⁷ Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam... a.g.e.*, s.87.

II. TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINDA “BATI” ALGISI

Düşüncenin hareketi, felsefe tarihinin önemli sorunlarından biridir. Herakleitos’tan İbn Haldun’a, Hegel’den Marx’a diyalektik, düşünceyi statik olarak görmez; her yeni düşüncenin karşıtlarının çatışmasından doğup, son kertede karşıtıyla benzer nüveleri içerdiğini savunur. Ayrıca Marx, fikir meselesinin sosyal sınıflar ve ekonomik ilişkilerden soyutlanamayacağını da buna ilave eder ve şöyle der: “Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey bilinçleri değildir, tam tersine onların bilincini belirleyen toplumsal varlıklardır.”²⁹⁸ Marx’a göre birey, toplumsal sınıfının ve ekonomik çıkarlarının gerektirdiği gibi düşünmektedir. Ancak, iktidar erkinin kesintisiz kullanımı için toplumsal varlıkların, rızayı yönetmesi, yanlış bilinç üretmesi bir zarurettir. “İnsanların gerçekte nasıl düşündüğü” gibi zor bir problemi yanıtlamaya çalışan Karl Mannheim ise bireyin kendisinin olmayan, kendisinden önceki fikirleri değiştirerek devam ettirmekte olduğundan söz etmektedir. Fikirsiz ayrımlar Mannheim’a göre toplumsal gelişmelerin hızlandığı dönemlerde artmaktadır.²⁹⁹

Çin modernleşmesi sırasında beliren fikri yapı modellerini inceleyen Levenson, modernleşmeye çalışan geleneksel toplumlarda “romantizm”in temel bir fikri kategori olduğu tespitini yapmaktadır.³⁰⁰ Şerif Mardin’e göre bu tespit Türkiye düşünce hayatı için de geçerlidir.³⁰¹ Çünkü Türk düşünce hayatı da filozoflardan ve entelektüellerden çok daha fazla şairlerin, edebiyatçıların omuzlarında yükselmiştir. Aydın tipolojisinin Türkiye’deki öncülleri Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat gibi isimler, bir yandan şairlik, tiyatro yazarlığı, gazetelerde muharrirlik yaparken diğer yandan “*Devlet nasıl kurtulur?*” sorusu üzerine kafa yormuşlardır. Aynı zamanda asker ya da kamu yöneticisi sıfatlarıyla devletten maaş alan bu mütefekkir tipi, Türkiye düşünce hayatının özerkliği konusunda günümüzde dahi sürmekte olan sorunlu geleneğin temsilcisi olmuştur. Aydın kimliği ile “kalem efendiliği”nin iç içeliği Mardin’e göre “heyecanlı

²⁹⁸ Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, Çev: Sevim Belli, Sol Yayınları, 1979, s.25.

²⁹⁹ Bkz: Karl Manheim, *İdeoloji ve Ütopya*, Çev: Mehmet Okyayuz, Epos Yayınları, İstanbul, 2002.

³⁰⁰ J.R. Levenson, *Confucian China and its Modern Fate: The Problem Intellectual Continuity*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1958, sayfa belirtilmemiş’ten aktaran Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.24.

³⁰¹ Mardin, *a.g.e.*, s.24.

ideologlar” yaratmıştır. Ancak, bu durum, “Türkiye’de “aydın tipi” bakımından önemli bir unsurdur. Çünkü sonradan Jön Türklerin stilinde beliren ve “Dağ başını duman almış’a kadar gidecek olan bir gelenek” başlatılmaktadır.³⁰²

Osmanlı/Türk düşünce hayatında Garbiyatçılığın izini sürmek, birbirinin içinde erimiş birçok fikri bir arkeolog misali gün yüzüne çıkarıp toz topraktan arındırmayı, tüm bunları yeniden ama bir başka gözle yeniden okumayı gerekli kılmaktadır. Rahatlıkla başka bir çalışmanın başlığını oluşturabilecek “Osmanlı/Türk düşüncesinde Garbiyatçılık” meselesi, düşünce tarihimizin bir veçhesine ışık tutma potansiyeli taşımaktadır. Aşağıda yaptığımız Türk düşünce hayatında Batı algısının nereden gelip nereye gittiğiyle ilgili bir kroki çizmekten ibarettir. Bunu yaparken anakronizm tuzağına düşmemek için dönemler, düşünceler, kronolojik bir periyotla aktarılacaktır. Bu ayrıma temel olacak şema ise Tarık Zafer Tunaya’nın Türkiye’de Batılılaşma Hareketleri’ni incelerken baz aldığı “Batılılaşma Hareketlerinin Şeması” olacaktır. Buna göre Osmanlı/Türk düşünce tarihinde Batı algısı; 1- Kısmi Müessesese Islahları Dönemi (Lale Devri’nden Tanzimat’a kadar olan dönem y.n.) 2- Aydın Despotluk Devresi (Tanzimat’tan I. Meşrutiyet’e kadar olan dönem y.n.) 3- Modern Devlet Fikrini Gerçekleştirme Safhaları (1. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e kadar olan dönem y.n.) olarak ele alınacaktır.³⁰³ Cumhuriyet sonrası düşünce hayatı ise fikir ve siyaset hayatındaki eğilimler paralelinde ayrıca kategorilendirilmiştir.

1. Osmanlı Dönemi Erken Batıcılık Hareketleri

Osmanlı-Türk fikir hayatında Doğu-Batı ayrımı üzerine etraflıca düşünmenin, İmparatorluğun askeri alanda geri çekilmek zorunda kalmasıyla eşzamanlı başladığı görülmektedir. Bu dönemden önce Bernard Lewis’e göre Avrupa denilen yer, genelde Müslümanlar, özelde Osmanlı için “Kendisinden güneşli İslam dünyasının öğreneceği hiçbir şeyi olmayan ve pek az korkacağı bir *dış barbarlık ve imansızlık karanlık*”tan başka bir şey değildir. Lewis’in dikkat çektiği ilgisizlik hali, entelektüel alanda kendisini daha net belli etmektedir. Çünkü 17’inci yüzyıla kadar Orosios’un Latince vakayinamesi

³⁰² Şerif Mardin, “Tanzimat ve Aydınlar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, 1985, İstanbul, s.50.

³⁰³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.18.

ile bir iki tarihi ve coğrafi eserin Türkçe'ye çevrilmesi dışında herhangi bir Müslüman dilinde Batı eserinin çevirisine rastlanmamaktadır.³⁰⁴ Niyazi Berkes'e göre "kâfir" kavramı, bu mutlak ilgisizliği açıklaması anlamında anahtar niteliğe sahiptir. Berkes, Osmanlı Devleti'ne 16. yüzyıl başlarında Arap Ortodoksisi'nin girişiyle küfür ehli manasındaki "kâfir" kavramının toplumsal anlamda kullanılmaya başlandığı, bunu Rumlardan gelen 'Frenk' kavramının tamamladığı tespitini yapmaktadır. Berkes'e göre Osmanlı'nın gerileme devrinde Batı, "Frenk küffarı" anlamına gelmektedir. "Bu iki kavramın gerdiği perde yüzünden 18.yüzyıla kadar Batı'yla hemen hemen bütün ilgiler kesilir. Orada olup biten dini, teknolojik, ekonomik, bilimsel gelişmelere karşı mutlak bir ilgisizlik vardır."³⁰⁵

İlber Ortaylı ise, Müslüman kültüründeki *Darü'l İslam* ve *Darü'l Harb* kavramlarına dikkat çekmektedir:

*"Müslüman için Müslüman dünyasının dışındaki bölge Darü'l-Harb'dir ve orada yaşayanlar harbidir. Onlar içeride yaşayan gayrimüslimden de farklıdır, içerideki gayrimüslim zımmidir. Belirli vergilerle, mükellefiyetleri karşılığında himaye edilir. Hâlbuki teorik olarak bir harbi öldürülmelidir, malı da yağmalanmalıdır. Bunun istisnası ancak "aman" (garanti 'izin) alarak gelen harbi için söz konusudur. Dikkat edin gelen ister sefir, ister hacı, ister tüccar olsun statü fark etmez."*³⁰⁶

Askeri ve siyasi alanda dünyada Avrupa merkezli bir yükseliş yaşanırken, Osmanlı'nın nasıl olup da bu tarihsel gerçekliğe bu ölçüde ilgisiz kalmış olabileceği sorusunu yanıtlamaya çalışan Berkes, bir başka yapıtında Osmanlı ve Bizans İmparatorlukları arasındaki ilginç bir benzerliğe dikkat çekmektedir. 17. asır Osmanlısı'nı dönemin İspanyası gibi Akdeniz kimlikli (*mediterrenio-centric*) bir medeniyet olarak tanımlayan Berkes, şöyle der:

³⁰⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s.35.

³⁰⁵ Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2002, s.20.

³⁰⁶ İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s 35.

“Osmanlıların ‘kefere’ sözcüğü altında topladığı Avrupa halklarına ve devletlerine karşı (eskiden Bizanslılarda olduğu gibi) üstünlük duyguları o denli aşırı idi ki bunların ticaret temsilcilerine kendi ekonomilerinin ve politik örgütlerinin temellerini etkileyecek imtiyazlar vermekte sakınca görmedikleri gibi tımar sisteminin, kapıkulu örgütünün, bürokrasi ve maliyenin altüst olmasının XVIII. yüzyıl Avrupası’nın ekonomik etkilerinin sonucu olduğunu sonuçları önden görecektir güçte bir anlama olmamış, bu yüzden, bu sezise karşın, eylem yönünden başarılı bir giriş olmamıştır. Bunun başlıca nedenleri padişahlık sisteminin ekonomik görüşünün yeni ticaret sınıfının etkisiyle yürüyen merkantil hükümetlerin görüşünün tersine olan bir görüş olması; Osmanlı devletini yöneten Balkanlı devşirmelerle Kafkaslı kölelerin Batı Avrupa’ya yabancı kişiler olması, nihayet Osmanlı devletinin (O zamanki İspanya gibi) hala Akdenizli (mediterrenio-centric) bir devlet olmasıdır.”³⁰⁷

Kamu çalışanlarının yargılanmasında amirinden izin alınması gerekliliği (*memurin muhakematı kanunu*) gibi Cumhuriyet’in 90’ıncı yılında dahi geçerliliğini koruyan bürokratik düzenlemeleri içeren birçok yasayı Bizans’tan miras alan Osmanlı, Bernard Lewis’e göre İstanbul’un fethinin ardından Darü’l Harb’ten gelen etkilere daha izole bir yer haline dönüşmüştür.³⁰⁸ Bunun neticesi olarak aşırı üstünlük duygusunun beslediği özgüvenle bir yandan Batılı devletlere bol keseden ayrıcalık (kapitülasyon) dağıtılırken, Tarık Zafer Tunaya’nın söylediği gibi “Uzun müddet, Batı ile Osmanlı İmparatorluğu, birbiriyle temas etmeden, yan yana ve bir ‘coexistence’ halinde”³⁰⁹ yaşamıştır.

Osmanlı rejimi ve toplum yapısının yüzyıllar boyu değişmeye gereksinim duymadığı konusunda Lewis ve Tunaya ile hemfikir olan Niyazi Berkes, rejimin niteliğini “Ne feodal, ne teokratik. Hele ikisi birlikte hiç değil” diye anlatır. İktidarın teokratik sistemlerin tersine din değil, devlet maslahatı tarafından belirlendiğini savunan Berkes, toplum ve rejimin özelliklerini analiz ederken din kavramından çok “gelenek” kavramına başvurmuştur. Siyasal olarak “Doğu despotizmi” dinsel anlamda da “Sünni

³⁰⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s.38.

³⁰⁸ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.43

³⁰⁹ R. Trevor-Roper, *A Case of Coexistence: Christendom and Turks*, *The New Statesman and Nation*, 1957, sayfası belirtilmiş’ten aktaran: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, İstanbul, s.18.

Halifeliği” geleneğinin toplum ve devleti biçimlendirdiğinden söz eden Berkes, şunları yazmaktadır:

“Düzen (Osmanlı deyimi ile nizam, âlem ya da nizam-ı âlem) Tanrı tarafından olduğu gibi konmuştur. Değişmez ve değiştirilmemelidir. Olduğu gibi tutulursa sonsuz ömürlüdür (ebed-müddettir). İkinci açıdan bu tür devleti kanun-u kadim teorisi meşrulaştırır, yani onu Tanrı’nın koyduğu düzen yapar. Bu rejimin politik ilkesidir ve dinsel ilkeyle kaynaştırılmıştır. (...) Bu iki ilkenin yol açtığı üçüncü bir ilke Max Weber’in Patrimonializm dediği yani tamamlar. Yani Tanrı âlemin düzenini kurmakla kalmamış, o düzeni tutmak ve yürütmek için Padişahu seçerek onu yeryüzünde kendinin bir gölgesi, vekili, halifesi yapmıştır.

(...) Topluma reaya yani sürü denir. Tanrı’nın seçtiği vekili ya da gölgesi bu sürünün çobanıdır. Hayatın kanunu değişme (inkılâp) değil, düzen(nizam)dir. İdeal olan değişme, evrim, ilerleme değil dengedir. Dengenin tecellisi adalettir. Bunlara aykırı olan her şey ihtilaldir, anarşidir; çünkü değişme (inkılâp) bozulmaya (ihtilal haline) yol açar. Dengesi bozulan toplumlara kurtuluş yoktur.”
...Bu siyasaca Doğu despotizmi, dince Sünni Halifeliği geleneğidir.³¹⁰

Bu *değişmez düzenin* sorgulanmasını zorunlu kılan gelişmeler Osmanlı için oldukça pahalıya mal olmuştur. 1683’teki Viyana Kuşatması’nın bozgunla sonuçlanması, Avusturya’ya karşı alınan yenilgiler sonrası 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça antlaşmalarıyla büyük toprak kayıpları yaşanması sonrası “Nerede yanlış yapıyoruz?” sorusu sorulmaya başlanmış, bunu aşırı üstünlük duygusunun sorgulanması takip etmiştir. Karlofça Antlaşması’nın Osmanlı için göz ardı edilemeyecek bir diğer önemi de o güne kadar “ahitname” yani tek taraflı verilen sözlerin yerini iki tarafın anlaştığı barış antlaşmalarının almasıdır.³¹¹ İslam hukukunda yer almayan bu mevhum, Osmanlı’nın Batı karşısındaki pozisyonunun artık tek taraflı olamayacağını göstermektedir. Tarık Zafer Tunaya, Batılılaşma girişimleri üzerine tarihin bu kesitine dikkat çekmektedir. Tunaya’nın analizi, Batı hakkında düşünmeye başlamanın bir seçim değil, koşulların getirip dayatması neticesinde bir zorunluluk olduğu yönündedir. Tunaya, “Batılılaşmak

³¹⁰ Niyazi Berkes, “Türkiye’de Çağdaşlaşma Olgusu”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (Der.) Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, s.113–118.

³¹¹ İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.38–39.

için her şeyden önce, Batı'nın üstünlüğünü *kabul ve itiraf etmek* lazımdı. İmparatorluk, durma devrine kadar, Batı'ya muhtaç değildi. Kendi kendine yetiyordu. Batı'ya örnek olacak özelliklere sahip bulunuyordu. Batı'ya nazaran daha fazla birlik ve hürriyete, refaha sahipti.”³¹² diyerek bu noktanın altını çizmektedir. Lewis ise, Osmanlı idarecilerinin benzer durumdaki birçok ülkenin yöneticisi gibi “Bunu bize kim yaptı?” sorusuyla meşgul olmak yerine “Nerede hata yaptık?” diye sormasının anlamlı olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü, “Bunu bize kim yaptı?” sorusuna cevap arayan toplumlar – Araplar vs. – ivedi olarak günah keçisi arayışına girerken, Osmanlı toplumu “Nerede hata yaptık?” sorusuyla karşısında aciz duruma düştükleri gücü, yani Batı'yı sorgulamaya başlamış ve ikinci soru olarak “Onları nasıl yakalayabiliriz?” sorusu gündeme gelmiştir.³¹³

Askeri alandaki yenilgilerin temelinde savaş teknolojilerindeki geri kalmışlığın bulunduğu varsayımından hareket eden Osmanlı eliti, tez elden teknoloji ithalatına girişmiş ancak kültürel ve fikrîsel alışverişe sıcak bakmamıştır. Lewis'in, Ogier Ghislain de Busbecq adlı Avusturyalı bir diplomatın Latince mektuplarından aktardığı pasaj, Osmanlı-Türk düşünce hayatında, Yabancı / Batı ile kurulan ikircikli ve ürkek ilişkinin üç yüzyıl önceki izlerini taşımaktadır. Busbecq, şöyle der:

*“Dünyada hiçbir ulus Hristiyanlar tarafından icat edilen top, havan ve daha birçok şeyleri kullanmalarıyla da kanıtlandığı gibi yabancı yararlı icatlardan yararlanmada Türklerden daha büyük bir istek göstermemiştir. Bununla beraber şimdiki halde matbaayı kullanmaya, saat kulesi dikmeye yönlendirilemezler. Çünkü kutsal yazıların yani kutsal kitapların basıldığı takdirde artık yazı olmaktan çıkacağını kuleleri dikilirse müezzinlerin otoritesinin ve eski dini törenin bundan zarar göreceğini zannederler.”*³¹⁴

Kâfirlere karşı sürdürülen “haklı ve kutsal” bir mücadele olması nosyonunun yanı sıra İmparatorluk ekonomisinin sürdürülebilir büyümesine katkıda bulunan cihadi mümkün kılacağı için Osmanlı'nın Batı silahlarını kabulü kolay olmuş, ancak toplum ve

³¹² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.17.

³¹³ Bernard Lewis, *300 Yıldır Sorulan Soru: Hata Neredeydi?*, Çev: Harun Özgür Turgan – Serpil Bilbaşar, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.37.

³¹⁴ Ogier Ghislain de Busbecq, 1244 Leiden, 1633, Elzevir Baskısı'nın Latince metni, s.213'ten aktaran: Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.42.

devletin İslamî dokusunu tehlikeye atacağı öngörüsüyle bazı icatlara mesafeli yaklaşmıştır. Bununla birlikte, askeri alandaki fikirler, ordudaki reformlar konusunda Osmanlı idarecilerinin muhafazakâr bir tutum içinde olduğunu söylemek güçtür. 1716 yılında Rochefort adlı bir Fransız subayı Osmanlı ordusunda bir yabancı mühendis subaylar kıtasının teşkili için taslak sunmuş³¹⁵, dört yıl sonra yine Fransız kökenli ama sonradan Müslümanlığa geçmiş “Gerçek Davut” lakaplı David adlı bir asker, İstanbul’da bir itfaiye takımı örgütlemiştir.³¹⁶ Topçuluk, istihkâm ve denizcilik okulları açılırken, Fransızca dersi okullarda yabancı dil olarak okutulmaya başlanmıştır. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın emriyle Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin 1720’de başlayıp 1721’de biten Fransa gezisi ile ilgili yazdığı Sefaretname, bugün için Osmanlı idaresinin Batı’yı nasıl algıladığı ile ilgili en önemli belgelerden biri niteliğindedir. Sefaretname’de dönemin Fransası ile ilgili bilgiler veren, Osmanlı ve Fransız toplumlarını karşılaştıran Yirmisekiz Çelebi Mehmet, Parisli kadınlardan apartmanlara; saray ve bahçelerden ilk kez yaşadığı karantina uygulamasına kadar ilgisini çeken birçok detaya değinir. Sokakta gördüğü kadınlar Çelebi Mehmet’i oldukça şaşırtmış olmalıdır ki Sefaretname’de “*Fransa avratların cennetidir*” diyerek uzun uzun bunu anlatmıştır* :

*“Fransa memleketlerinde kadınların itibarı erkeklerden üstün olmakla istedikleri ne ise işlerler ve murad ettikleri yere giderler. En ala beyzade, en düşkününe haddinden ziyade riayet ve hürmet ederler. Avratların sözü geçer hatta Fransa avratların cennetidir, zira hiç zahmet ve meşakkatleri yoktur.”*³¹⁷

*“Paris sokakları çok kalabalık görünür, zira avratlar sokaklarda ev ev gezerler, asla evlerinde oturmazlar. Erkeklerle kadınlar bir arada olduklarından şehrin içi ziyade kalabalık görünür. Dükkanlarda oturup, alış veriş edip, pazarlık eden avratlardır..”*³¹⁸

³¹⁵ Lewis, a.g.e, s.43.

³¹⁶ Osman Nuri Paşa, Netaciyü’l Vukuat III-IV, Ankara, 1987, s.48’den aktaran: Mehmet Karagöz, “Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700–1839)”, *OTAM – Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6, 1995, Ankara, s.180.

* Yirmisekiz Mehmet Çelebi Seyahatnamesi’nde iftar açmasını bine yakın kadının merakla izlediğinden, Osmanlı insanı nasıl bir şeydir diye binlerce kişinin kendisini görmeye geldiğinden bahseder. Yani birbirini tanıma isteği ve merak her iki toplum için de karşılıklı bir duygudur.

³¹⁷ Şevket Rado, *Paris’te Bir Osmanlı Sefiri: Yirmisekiz Çelebi Mehmet’in Fransa Seyahatnamesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.35.

³¹⁸ Beynun Akyavaş, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin Fransa Seyahatnamesi*, Ankara, 1993, s.43–45.

Avrupa (Fransa) ile bu alışveriş, Osmanlı devlet idarecilerinin arzuladığı gibi sadece teknoloji ithalatı ile sınırlı kalmamış, kültürel ve sosyal hayat üzerinde de dönüştürücü bir etki yapmaya başlamıştır. Fransız bahçeleri ve dekorasyonları, Fransız mobilyası saray çevrelerinde kısa sürede moda olmuş, bizzat Sultan III. Ahmet, saray kapısının dışında açıkça rokoko stili bir çeşme yaptırmıştır.³¹⁹ Lâle Devri olarak anılan ve 1718'den başlayıp 1730'da Patrona Halil İsyanı'na kadar devam eden 12 yıl, Tarık Zafer Tunaya'ya göre "Yeni bir hayat anlayışının Osmanlı toplumuna uygulanma teşebbüsleri" anlamına gelmektedir.³²⁰ Bu dönemde ilk matbaa kurulmuş, geniş tercüme çalışmalarına girilmiş, ilk tiyatro oyunu sahneye konmuştur. Lâle Devri'ni "Osmanlı batılılaşmasında ilk aşama" olarak niteleyen Enver Ziya Karal'a göre bu dönem "Hayat, tabiat ve insanın barışmasını ifade eden yeni bir yaşama zihniyeti" anlamına gelmektedir.³²¹

Lale Devri'nde Osmanlı eliti, Batılı hayat tarzıyla tanışma olanağı bulurken Tunaya'nın deyimiyle "İrtica, Batı'yı tanıma girişimine ilk barikatı" koyarak bu sürecin sonunu getirmiştir.³²² Tunaya'nın sözünü ettiği barikat, Batılı yaşam tarzına karşı kültürel ve sınıfsal tepkiselliğin bugüne uzanan izlerini taşıması anlamında önemlidir. Tarihe Patrona Halil İsyanı olarak geçen olay, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın kişiliğinde sembolleşen Batılı-aristokrat yaşam tarzı ve reformlara karşı bir tepki niteliğindedir. İsyanı kalkışanların bir bölümü Saray'a yürümüş, Paşa'nın ve 37 kişinin kellesi istenmiş ve alınmış, III. Ahmet'in tahttan indirilmesiyle Lale Devri'nin ve ilk Batıcı reformların sonu gelmiştir.

Patrona Halil İsyanı, kimi kaynaklarda ekonomik-sınıfsal gerekçelere dayandırılırken*, Tunaya, Şerif Mardin, Niyazi Berkes gibi sosyal bilimciler, isyanın sosyo-ekonomik talepleri içeren yanı sıra sınıfsal, yeni değerlerin reddini talep eden

³¹⁹ Lewis, *a.g.e.*, s.47.

³²⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi...a.g.e.*, s.18.

³²¹ Enver Ziya Karal, *Tanzimat Öncesi Garplulaşma Hareketleri*, Maarif Matbaacılık, İstanbul, 1940, s.19.

³²² Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.19.

* Fetihlerin ve seferlerin durması neticesinde Yeniçerilerin maaşlarının ödenememesi ve ekonomik bunalımın tüm kesimleri etkilerken, İran seferine çıkmak için esnaftan toplanan paranın Saray tarafından eğlenceye harcanmasının bardağı taşıran son damla olduğunu değerlendirenler de vardır. (Bkz. Ahmet Refik Altınay, *Lale Devri (1718-1730 Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları / Tarihe Yolculuk Dizisi, 2012, İstanbul; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2012.)

yanıyla muhafazakâr bir tepkinin eseri olduğunu savunmaktadır. Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet aksındaki ilk Batılılaşma teşebbüsü olarak değerlendirilebilecek Lale Devri'nin sonunu getiren bu hadise, Mardin tarafından “Batı uygarlığının maddi yönlerine tutkunluğu kötü ve günahkâr olarak damgalayan bir halk hareketi”³²³ olarak nitelendirilmektedir. İdris Küçükömer de *Düzenin Yabancılaşması*'nda geniş halk kesimlerinin İslamcı-Doğucu refleksiviteye sahip olduğu yönündeki tespitlerini gerekçelendirirken bu akıl yürütmeye yer vermektedir. Küçükömer, kaplumbağaların mum taşıdığı lale bahçelerindeki eğlenceler ile Tanzimat döneminde elçiliklerde verilen davetler ve sonrasında Cumhuriyet dönemi baloları arasında bir paralellik kurmakta; işsizlik ve yoksulluktan kırılan halkın Batılılaşmanın görünen kısmına bakarak, Batı değerleri ve yaşam tarzına karşı tarihi bir *nefret* duyduğunu³²⁴ belirtmektedir.

Padişah hâl'edilmesine, Sadrazam ve 37 kişinin idamına ve Osmanlı tahtında ilk kez yaklaşık iki ay boyunca süren “Patrona vesayetine” rağmen, bu olay Osmanlı elitinin Batı'yı, özellikle de Batı yaşam tarzını, keşfetme arzusunu engelleyememiştir. Bu girişimlerde en büyük meşruiyet noktası Avrupa devletlerine, Rusya da dâhil, karşı alınan askeri yenilgiler olmuştur. Enver Ziya Karal, 1730'dan 1789'a kadar süren I. Mahmut, III. Mustafa ve I. Abdülhamit dönemini Batılılaşmada ikinci aşama olarak değerlendirmekte ve Avrupa'da ün kazanmış subayların Osmanlı ordusuna kabul edilmeleriyle “ecnebinin hükümete çalışmaya başlamalarının” yeni bir dönem olduğuna dikkat çekmektedir³²⁵ Özellikle I. Abdülhamit döneminde (1774–1789) birçok Avrupalı askerin ordunun yeniden düzenlenmesi için rapor hazırladığı, ancak özenle Fransızların yazdıklarının dikkate alındığını belirten Karal, bunun neticesinde Halil Paşa'nın “masonlukla” suçlanan ilk yönetici olduğunun da altını çizer.³²⁶

Birçok kaynakta Batı Hristiyanlığı içinden İslam dünyası üzerinde gerçek bir etkide bulunan ilk büyük fikir hareketinin, 1789'daki Fransız Devrimi olduğu görüşü dile getirilmektedir. Ancak, III. Selim tarafından Fransız Devrimi hakkında Divan'a bir

³²³ Şerif Mardin, “Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma”, Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme içinde, (Der.) Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.47.

³²⁴ İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam Yayınları, 2002, İstanbul, s.61.

³²⁵ Enver Ziya Karal, *Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri... a.g.e.*, s.22.

³²⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.24.

layiha (rapor) hazırlaması için görevlendirilen Reis-ül Küttâb Ahmed Atıf Efendi tarafından Devrim'in anlaşılma biçimi Batı ile aradaki fikrîsel mesafeyi göstermesi açısından çarpıcıdır. Atıf Efendi'nin "*Voltaire ve Rousseau demekle maruf ve meşhur zındıklar*" diye başlayıp Devrim'i "*frengi illetine*" benzeten raporu, yalnız üslubuyla değil, Batı fikri ve Avrupa'daki düşünce akımlarına karşı Osmanlı idarecilerinin zihniyet dünyasını yansıtmaları açısından da dikkat çekicidir.³²⁷ Bunun yanı sıra 1798'de İskenderiye'ye Fransız çıkarması yapıldığı vakit Suriye, Mısır ve Arabistan'da dağıtılan ve devrimci doktrinlerin reddiyesini içeren Arapça bildiri ise Fransızlar "*Asi, kâfir ve sapık*" olarak nitelenmekte ve şöyle denilmektedir:

*"Kuran'ın Tevrat ve İncil'in uydurma ve boş laftan başka bir şey olmadığını... Bütün insanların insaniyette eşit ve insan olmakta farksız olduğunu ve hiçbirinin bir diğeri üzerinde bir üstünlüğü veya meziyeti bulunmadığını ve insandan her birinin zatında nefsinin ve hayatında maaşını tedbir ettiğini iddia ederler. (...) Kendilerini tamamen alçaklık ve sefahate vermiş, hainlik ve arsızlık atına binmiş hile ve zulüm denizine dalmış ve Şeytan'ın bayrağı altında toplanmışlardır."*³²⁸

Özellikle laiklik, ulusçuluk gibi değerlere referansları ile Osmanlı Devleti'nin varoluşunu mümkün kılan düşünce yapısına zarar vereceğinden kuşku edilen Fransız Devrimi, dönemin önemli hanedanları Avusturya-Macaristan, Rus imparatorlukları gibi Osmanlı idarecilerini de kaygılandırmıştır. Lewis'in yazdığına göre Devrim'in ardından, özellikle XVI. Louis'in giyotine gidişi, Padişah III. Selim'i çok derinden etkilemiş ve Sultan hastalanıp yataklara düşmüştür.³²⁹ Buna karşın III. Selim döneminde (1789–1807) askeri alanda Batılılaşma, kültürel ve toplumsal hayatta daha etkin halde yer bulmaya başlamıştır. Avrupa'dan gelen operaları izleyen bir padişah olarak III. Selim sıra dışı bir portreye sahipken, ilk telif komedi oyunu bu dönemde sergilenmiştir.³³⁰ Avrupa'dan

³²⁷ Raporun daha geniş metni için Bkz: Remzi Demir, *Türk Aydınlanması ve Voltaire*, Doruk Yayınları, İstanbul, 1999, s.36–45.

³²⁸ Ta'rih Ahmad Bâshâ al Jazzâr, Adı belirtilmemiş, 1955, s.125'ten aktaran Bernard Lewis, *Modern Türkiye...a.g.e.*, s.69.

³²⁹ Lewis, *a.g.e.*, s.69.

³³⁰ Fahir İz, "19. Yüzyıl Başında Yazılmış Bir Türkçe Piyes", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.VIII, 1958, İstanbul, sayfa belirtilmemiş'ten aktaran: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri...a.g.e.*, s. 21.

gelecek fikirler “asi ve sapık” kategorisine konulup, “Voltaire ve Rousseau” gibi çağın en önemli düşünürleri lanetlenirken, Osmanlı toplum yaşamında ve tüketim kalıplarında Batı’nın etkisi artmaya devam etmiştir. Şerif Mardin, “Avrupa’nın Aydınlanma Çağı fikirlerinin etkisi, Türkiye’de, bu çağın büyük düşünürleri yoluyla değil, Batı’dan alınan yeni müesseselerin zorunlu olarak getirdiği yeni ‘yaşam değerleri’ yoluyla olmuştur.” demektedir.³³¹

Ancak, Osmanlı devlet yöneticilerinin bu dönemlerde Batı üzerine kapsamlı ve tutarlı bir fikir sahibi olduğunu iddia etmek güçtür. 1710’lu yılların başında Büyük Petro devrinde Rusya’ya elçi giden Nişli Mehmed Ağa, kendisini selamlamak üzere yapılan askeri geçit töreni ve yeni protokol düzenini “Çarın maskaralıkları” olarak nitelemektedir. Ama ondan yaklaşık 60 yıl sonra II. Katerina Rusyası’na giden elçi Mustafa Rasih Paşa, Rusya’nın tasvirini etraflıca ve takdirkâr bir üslupla yapmaktadır.³³² 1791’de Sultan III. Selim döneminde Ebu Bekir Ratip Efendi, Avrupa medeniyetini incelemek üzere Viyana’ya gönderilmiş, 18’inci yüzyıl sonlarına kadar yabancı ülkelerde hiçbir “sürekli” diplomatik temsilcisi bulunmayan Osmanlı ilk olarak 1793’te Londra’da elçilik açmıştır. Bunu Viyana, Paris gibi kentlere büyükelçilik açılması izlemiştir. Ancak o güne kadar “*bir Avrupa dilini öğrenmeye tenezzül etmeyen*” ve işini Fenerli tercümanlar aracılığıyla gören tüm Osmanlı idarecileri gibi ilk büyükelçiler de gittikleri ülkenin dilini bilmeyen kimselerdir.³³³ Mesela 1802 – 1806 yılları arasında Osmanlı’nın Paris Büyükelçiliği’ni yapan Mehmet Sait Halet Efendi, bu özelliğinden pek de rahatsız olmadığını belli ederek Avrupa’dan etkilenmek bir yana küçümseme içindedir. “Frengistan’ı öven birine” rastlayınca öncelikle “Sen hiç Frengistan’a gittin mi?” diye sorulmasını öğütleyen Halet Efendi, “Beli gittim ve biraz eğlendim” diyen birinin “Frenklerin taraftarı ve casusu” olabileceğini, hiç gitmeden Avrupa’yı övenin ise “Frenklerin yazdıklarını dinleyen bir eşek” ya da “gayret-i dinîyesinden tamamen Frenkleri methetmekte” olduğunu öne sürmektedir.³³⁴

³³¹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.17–18.

³³² İlber Ortaylı, “Batılılaşma Sorunu”, *Tanzimattan Günümüze Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, s.137.

³³³ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.70.

³³⁴ Enver Ziya Karal, Halet Efendi’nin Paris Büyükelçiliği 1802-1806, Kenan Yayınevi, 1940, s.32’den Aktaran: Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.71.

Osmanlı-Türk düşüncesinde Batı imgesinin değişimi, yurt dışında sürekli elçiler bulundurmaya başlanması ve devletin anlaşmazlıklarında Avrupa diplomasisinin kurallarına göre hareket etmeye başlamasıyla doğrudan ilgilidir. Osmanlı yöneticilerinin her kuşakta Batı hakkındaki fikirlerinin değiştiği açıkça gözlemlenmektedir. İlk Osmanlı büyükelçileri Batı dillerini bilmeyen devlet memurlarından oluşurken yanlarında götürdükleri genç kâtipleri, yabancı dil öğrenmenin yanı sıra kendi ülkeleriyle Avrupa ülkelerini kıyaslama şansı bulmuş ve Batı'yı o günlerde sarsan fikir akımlarıyla tanışmışlardır.³³⁵

Türk Batılılaşmasında Niyazi Berkes'in Lâle Devri'nden sonra ikinci, Enver Ziya Karal'ın ise Lâle Devri ve 1730–1789 döneminin ardından üçüncü aşama olarak gösterdiği III. Selim dönemi, Batı'dan gelen fikir akımlarının etkisinin hissedilmeye başlandığı, ancak Osmanlı idarecileri ve siyasi elitinin reformları hayata geçirmek için eski düzeni sembolize eden kurumlara yönelik derin güvensizlik yüzünden radikal adımlar atamadıkları bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Dönemin en önemli girişimi kuşkusuz Nizam-ı Cedid hareketidir. Birçok popüler kaynakta sadece askeri boyutu vurgulanan Nizam-ı Cedid'e, "hareket" dememizden kasıt, Karal'ın vurguladığı gibi Nizam-ı Cedid'in biri dar, diğeri geniş iki anlama sahip olmasıdır. Dar manasıyla yeni yetiştirilen askerleri sembolize eden Nizam-ı Cedid, Karal'a göre geniş anlamda yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu ve Osmanlı toplumunu Avrupalı hale getirmek olarak değerlendirilebilir.³³⁶ Yeni Düzen (regime) anlamına gelen Nizam-ı Cedid, Osmanlı için Kanuni'den bu yana süren klasik yönetim sisteminden, yeni düzene geçiş çabası olarak tanımlanabilir. Bu çabanın en önemli halkalarından birini yaklaşık 400 yıllık Yeniçeri Ocağı'nın modernize edilmesi, edilemiyorsa kapatılması düşüncesi oluşturmaktadır. Bu reforma niyetlenen ancak Yeniçerileri karşısına almaktan çekinen III. Selim, Yeni Asker, Bostânî Tüfekçileri Birliği gibi adlarla Bostânîyan Hassa Ocağı'na bağlı yeniçerilere alternatif nitelikte birlikler oluşturmuştur.³³⁷ Yeniçeriler, yeni ordu kurma çabalarına ilişkin hoşnutsuzluklarını, padişahı kâfirleri taklit etmekle, yeni

---

³³⁵ Lewis, *a.g.e.*, s.63.

³³⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V*, Ankara, 1988, s.61.

³³⁷ Mehmet Mert Sunar, "Ocak-ı Âmire'den Ocak-ı Mülga'ya Doğru: Nizam-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler", *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi* içinde, (Der.) Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010. s.407–527.

ocağın mensuplarını da padişahın bu yanlısına alet olmakla suçlayarak dile getirmişlerdir. Osmanlı Tarihi'ni anlatan 12 ciltlik Tarih-i Cevdet'in 8'inci cildinde Ahmet Cevdet Paşa, bir yeniçeriye, Nizam-ı Cedid askeri olup olmayacağı sorulduğunda "Hâşâ Moskof olurum, Nizâm-ı Cedid olman" yanıtını verdiğini aktarmaktadır.³³⁸ Ege Denizi'ni Rusya'yla savaşıyan İngilizlerin ticarete kapatması sonucu İstanbul'da et, kahve gibi tüketim maddelerinde kıtlık yaşanırken, Lâle Devri'ni aratmayan eğlence ve boğazda helva partilerinin verildiğini yazan Ahmet Cevdet Paşa, dönemin devlet adamlarının yaptırdıkları lüks evlerin Nizam-ı Cedid için ayrılan bütçeden karşılandığı gibi dedikoduların da halkın tepkisini çektiğine değinmektedir.³³⁹ Nizam-ı Cedid reformlarını hayata geçirebilmek için Avrupa'dan getirtilen yabancı uzmanların da etkisiyle İstanbul'da giyim kuşam ve hayat tarzında Avrupaî bir çizginin yaygınlaşması ve özellikle de devlet yöneticileri arasında bir moda şeklini alması, yaşanan ekonomik sıkıntıların nedenlerinin "*İslam'dan uzaklaşma, Frenkleşme ve kâfirlik*" olarak nitelendirilmesini kolaylaştırmıştır.³⁴⁰ Yeniçerilerin öncülüğünü yaptığı Batı tarzı reformlara tepki, yeniçeri yamaklarını Nizam-ı Cedid'e almak isteyen III. Selim tarafından yapılan Avrupa tarzı üniforma giyme teklifiyle ayaklanmaya dönüşmüştür. Sadaret Kaymakamı Köse Musa'nın bu üniformayı giymeleri halinde dinden çıkacaklarını söylediği yeniçeri yamaklarının başlattığı ayaklanma, Şehzade IV. Mustafa ve Şeyhülislam'ın da desteklediği bir isyana dönüşmüştür. Tarihe Kabakçı Mustafa İsyanı olarak geçen bu ayaklanmayla yeniçeriler III. Selim'i devirerek yerine IV. Mustafa'yı getirmiştir.³⁴¹ Ulemanın ve halkın önemli bölümünün desteğini alan isyanın sonunda önce Yeniçeriler tarafından tahttan indirilen III. Selim, sonra da idam edilmiştir.

Avrupa tarzı üniforma giymek istememe gibi görünüşte yüzeysel bir bahaneye dayanan Kabakçı Mustafa İsyanı'nı kuşkusuz bir tek bu boyutuyla değerlendirmek doğru değildir. İstanbul halkının Yeniçerilerin giyecekleri kıyafetler üzerinde aşırı hassasiyet gösterdiğini ve o nedenle canını tehlikeye atarak isyana kalkıştığını iddia etmek de güçtür. Asıl mesele Kanuni'den hatta Hz. Muhammed'den bu yana devam eden eski

³³⁸ Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Matbaa-i Osmaniye, Cilt VIII, 1303, İstanbul, s.118-119'dan aktaran Yunus İnce, "Bir Görgü Tanığının Gözünden Kabakçı Mustafa İsyanı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, Güz 2008, s.283.

³³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, s.120'den aktaran: Yunus İnce, *a.g.m.*, s.284.

³⁴⁰ Ahmet Cevdet Paşa, s.125'ten aktaran İnce, *a.g.m.*, s.285

³⁴¹ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.71.

düzenden (Nizam-ı Kadim) uzaklaşıp “*Frenkleşip, kâfirleştikçe*” yaşam standartlarının geri gittiğini düşünen halkın önemli bölümünün zihnindeki Batı tarzı yaşam ve düşüncenin meşruiyet sorunudur. Bir Müslüman için Avrupalı gibi olma ve yaşama, Osmanlı Hanedanı için Habsburglar gibi davranma meşru sınırlar dâhilinde değildir. Avrupa’yı taklit ve Batı kurumlarının ithalinin, Müslümanların aleyhine sonuçlar verdiği düşüncesi oluşmuştur. Bu argüman, Batı algısına ilişkin geleneksel tepkileri içermesiyle ve Patrona Halil’den Kabakçı İsyanı’na ve günümüze uzanan bir tepkiselliği tanımlamasıyla bir *üst anlatı* (meta narrative) olarak düşünülebilir.

III. Selim’in akıbeti Osmanlı-Türkiye tarihinin en radikal reformcularından biri olarak görülen II. Mahmut için büyük dersler ve fırsatlar ortaya koymuştur. Halk, ulema ve askerden en az ikisinin desteğini almaksızın başarılı bir reform olamayacağı anlaşılırken, II. Mahmut’un 31 yıllık saltanatı (1808–1839) hem Batıcı reformlar hem de Avrupa tarzı yaşam için sıra dışı değişimler getirmiştir. Tanzimat’a giden yolda son derece önemli bir kilometre taşı olan II. Mahmut döneminin en dikkat çekici adımı kuşkusuz Yeniçeri Ocağı’nın 1826’da ulema ve halkın da desteğiyle kaldırılmasıdır. Kuzeni Selim’in giriştiği başarısız reformdan dersler çıkaran II. Mahmut, kendi reformuna dindar halktan ve ulemadan destek sağlayabilmek için Yeniçeri Ocağı’nın yerine *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* (Muhammed’in Zafer Kazanmış Orduları) adlı yeni bir birlik kurmuş, isyan eden yeniçerilerin katli için Şeyhülislam’dan fetva almıştır. Karal, II. Mahmut’un yaptığı tüm değişimlerde Avrupa değerleriyle İslami değerleri örtüştürmeyi denediğini belirtmektedir.³⁴²

Yeniçeriliğin kaldırılması, II. Mahmut’un arzuladığı Avrupa monarşileri gibi merkezi bir devlet ve Batılı eğitim için Sultan’ın ileride atacağı adımlara olanak sağlamıştır. III. Selim’in orduya giydirmeyi düşündüğü, bu nedenle önce tahttan sonra canından olduğu Avrupa tarzı üniformaları yeni orduya 1827’de II. Mahmut giydirmiş; bugünkü Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası’nın temelini oluşturan Mızıka-i Humayun Mektebi’ni kurdurarak başına Donizetti Paşa’yı* getirmiştir.³⁴³ 1829’daki

³⁴² Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.143-144.

* Ünlü besteci Gaetona Donizetti’nin kardeşi Giuseppe Donizetti, bizim bildiğimiz adıyla Donizetti Paşa, ilerleyen dönemde Osmanlı hanedanına Batı müziği eğitimi verecek, Franz Liszt, Leopold de Meyer gibi zamanın ünlü müzisyenlerinin Osmanlı Sarayı’na konuk olmasını sağlayacaktır. (Bkz. Emre Aracı, *Donizetti Paşa: Osmanlı Sarayı’nın İtalyan Maestrosu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.)

kıyafet reformuyla sadece ulemaların cübbe ve sarık giymesine izin verilmiş, siviller için her türlü başlığın yerini fes; cübbe ve terliğin yerini ise redingotlar, pelerinler, pantolonlar, siyah deri potinler almıştır. Sultan'ın portresi devlet dairelerinin duvarlarına asılmaya başlanmış, tatil günü Perşembe'ye alınmıştır.³⁴⁴

Fes ve pantolon giydiği, memurlara ve vatandaşlara da zorunlu kıldığı için halk tarafından “Gâvur Padişah” diye anılan II. Mahmut'a Yeniçeri Ocağı'nı kaldırırken ulemanın verdiği desteğin sadece bu olayla sınırlı kaldığını savunan Tarık Zafer Tunaya, Sultan'ın açmazını anlatırken şöyle der: “İslahatçı hükümdara ‘Gâvur Padişah’ adını verenler taassubu temsil edenler olmuştur. Bu devrededir ki, İlmiye sınıfı, Yeniçeriliğin kaldırılmasına önyak olduğu halde, İslahat –ya da Batılılaşmak- meselesi karşısında, gerçek durumunu tayin ve ilan etmiştir. Osmanlı toplumunu Batı'ya yöneltmek (*onlara göre – y.n.*) ‘küfr’ idi.”³⁴⁵

Osmanlı ve Rus modernleşmelerini kıyaslayan İlber Ortaylı da II. Mahmut'tan çok daha radikal bir modernleşme girişimine kalkışan Büyük Petro'nun (1682-1725) Avrupa kültürünü tanıyan bir kadroya sahip olmasına karşın, ondan 124 yıl sonra bu işe girişen Sultan'ın böyle bir şansı olmadığını vurgulamaktadır.³⁴⁶ 1835'te özel bir ziyaretle İstanbul'a geldikten sonra dört yıl boyunca Osmanlı ülkesinde kalarak askeri danışmanlık yapan, daha sonra Prusya Genelkurmay Başkanlığı görevine gelecek Feldmareşal Helmuth von Moltke'nin bir önceki görev yeri Rusya'yla Osmanlı'yı karşılaştırdığı mektupları, Ortaylı'nın yazdıklarını doğrulayan satırlarla doludur. 19'uncu yüzyıla ilişkin Osmanlı hakkında doğrudan gözleme dayanarak yazılmış en önemli eserlerden biri olarak göze çarpan mektuplarda Moltke, Büyük Petro'nun 500 subay, mühendis ve topçudan bilgi alma olanağı bulunduğu halde Sultan Mahmut'un yalnızlığına dikkat çekmekte ve Osmanlı Türkiyesi'ni şöyle anlatmaktadır:

“(…) Yüksek memuriyetlerde bulunmuş birçok Türk bile, kendi dillerinde yazılmış mektupları okutturup dinlemek zorundadır.

(…)Türkiye’de, bir Hristiyandan gelmişse en ufak hediye bile şüphe çeker... Rusya’da yabancılardan nefret edilmiş olabilir; Türkiye’de ise öğrenilir. Bir Türk, Avrupalıların bilim, hüner, servet,

³⁴³ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.85-88.

³⁴⁴ Lewis, *a.g.e.*, s.88-89 ve s.102-103.

³⁴⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında a.g.e.*, s.27.

³⁴⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, 2002, İstanbul, s.41.

cüret ve kuvvette kendi ulusundan üstün olduğunu tereddütsüz kabul eder fakat bir Frenk'in bundan dolayı kendini bir Müslümanla bir tutabileceğini hiç aklına düşürmez

(...)Halk tabakasından herhangi bir adam, hünkârın gâvur olmak için neden zahmete katlandığını kavrayamamaktadır ve hâlâ elçilerin kralları için padişahın bir taç rica etmek üzere burada bulduklarına inanarak yaşar.”³⁴⁷

Ordudaki görevi sırasında subayların kendilerine saygılı davrandığını ancak erlerin dinlemediğinden yakınan, sıradan insanların ise arkalarından küfür bile ettiğini anlatan Moltke, buna karşın Fransızların kendilerinden daha çok aşağılandığını aktarmaktadır. Moltke, buna rağmen Osmanlı ülkesinde kalanların ise durumunu şöyle açıklamaktadır: “Her türlü hakarete katlanabilen bu kişilerin burada kalmaya dayanabilmesi memleketlerinde kötü öğrenciler olan insanların Türkiye’de kendilerine öğretmen süsü vermeleriyle oluyor”.³⁴⁸

İmparatorluğun geleceğinde önemli rol oynayacak Batı’dan doğan düşünce akımlarının, Osmanlı devlet yönetiminde bilinçli biçimde etkili olmaya başlamasının dolaylı olarak II. Mahmut sayesinde mümkün olduğu söylenebilir. 1821’de başlayan Yunan isyanı sırasında yüzyıllardır devlette tercüme tekeli elinde tutan ve bu sayede diplomasi üzerinde etkili olan Rum tercümanlar yerine Müslüman tercümanlara gereksinim duyulmuş, II. Mahmut Bab-ı Ali’de tercüme odası kurduştur. Bu odadan ileride Londra, Paris, Viyana gibi başkentlerde Devlet-i Osmanî’yi temsil edecek gençler çıkacaktır. Bernard Lewis, sonraki yarım yüzyılın reformcu lider ve devlet adamlarının hemen hepsinin bu elçiliklerde hizmet görmüş kimseler olduğuna dikkat çekmektedir.³⁴⁹ Lewis’in yazdığı gibi, Tanzimat’ın üç büyük mimarı Mustafa Reşit Paşa’nın 1834’te Paris, sonra da Londra’da; Âli Paşa’nın 1836’da Viyana’da; Fuat Paşa’nın 1840’ta Londra’da Osmanlı’yı temsil etmeleri ve sonra yurda dönüp Tanzimat’a imza atmaları tesadüf sayılmamalıdır.

Bütün devrimci görüntüsüne rağmen II. Mahmut reformları, Osmanlı-Türkiye Batıcılığı’nın sonraki yıllarına miras kalacak sorunlar içermektedir. Otuzbir yılda yapılanlar arasında eğitim alanındaki reformların haricinde altyapıyı ilgilendiren çok az

³⁴⁷ Feldmareşal Helmuth von Moltke, *Türkiye Mektupları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s.281–282.

³⁴⁸ Moltke, *a.g.e.*, s.281.

³⁴⁹ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.89.

unsur vardır. Bu noksanlık, kimilerinin “kozmetik devrimler” adını verdiği tüm bu değişimlerin görüntüde, yani “*üstyapısal*” düzeyde olmasıyla ilgili bir durumdur. Lewis, bu durumu “Sadrazam ve çalışma arkadaşlarına nazır adı vermek, onlara redingot giydirmek; onlara büro, masa ve yeni redingotlu memur sağlamak bir gece içinde onları modern bir devlet idaresi haline getirmedir.”³⁵⁰ diye eleştirmektedir. Fransız bir arkadaşının Osmanlı ülkesindeki Batıcılık için “*En Turquie on a commencé la réforme par la queue.* (Türkiye reformlara kuyruğundan başladı)” dediğini hatırlatan Moltke de anılarında “Devlet adamlarının ünvanları değiştirilmişti, bu memuriyetleri işgal eden adamlar aynı yetersizlikte kalmışlardı.”³⁵¹ diyerek, ülkenin Batılı olmak için içerikten önce görüntüsünü değiştirmeye çalıştığından söz etmektedir.

Bütün bunlara karşılık II. Mahmut'un reform anlayışı ve yaşanan değişimin sonuçlarının daha önceki padişahlara göre önemli farklılıklar içerdiği söylenebilir. II. Mahmut'a kadar Batı'dan teknik bilgi ve hocalık alınmış ama kurum ithal edilmemiştir. “Gâvur Padişah” ise pantolonu Batı'dan, fesi Doğu'dan aldığı gibi Avrupa kurumlarını ithal etmekten çekinmemiştir. II. Mahmut, Osmanlı elitinin Batı algısı üzerinde de önemli bir değişime neden olmuş, Tanzimat'ın hazırlayıcısı kadrolar (bürokrasi) onun döneminde yetişmiştir. Shaw, II. Mahmut reformlarında yalnız “*Batiya karşı yeni bir hayranlık ve bilinçlenme değil, Batı'ya karşı ayakta durabilme gayreti*” olduğundan söz etmektedir.³⁵² “*Batiya rağmen Batıcılık*” anlayışının izlerine Genç Osmanlı, Jön Türk ve Cumhuriyet düşünce hayatında da rastlanmaktadır.

2. Tanzimat ve Batı Algısında Dönüşüm

Osmanlı – Türk fikriyatında Batı algısının en köklü kırılma noktalarından birini tarihe Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak geçen Tanzimat Fermanı oluşturmaktadır. Bugün “Osmanlı'nın Manga Carta'sı” olarak da nitelenen Tanzimat Fermanı, 1839'da Gülhane Parkı içinde dönemin Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunup, Padişah I. Abdülmecit'in de fermana bağlı kalacağına ilişkin yemin etmesiyle iç ve dış kamuoyuna duyurulmuştur. Karal'a göre dört bölüm halinde değerlendirilebilecek

---

³⁵⁰ *a.g.e.*, s.97.

³⁵¹ Moltke, *a.g.e.*, s.285.

³⁵² Shaw, *a.g.e.*, s.79.

Tanzimat Fermanı'nın ilk bölümünde şeriata bağlı kalınacağı vurgulanmakta, ikinci bölümde artık şeriata saygının kalmadığından yakınılmakta, üçüncü bölümde ülkenin sıkıntılarını aşabilmesi için “Allah'ın inayeti ve Peygamber'in yardımı ile” yeni kanunların gerektiğine işaret edilmektedir. Tanzimat'ı anlamlı kılan asıl dördüncü bölümde ise Müslüman ya da Gayrimüslim bütün tebaanın can, mal ve namusunun devletin güvencesinde olduğu, herkesin mal mülk edinip miras bırakabileceği (müsaderenin kaldırılması), verginin düzenli olarak adaletli biçimde alınacağı ve erkelere zorunlu askerlik uygulaması başlatılacağına ilanı yer almaktadır.³⁵³

Tanzimat'la birlikte devletin topluma bakışında yeni bir sayfa açıldığı söylenebilir. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, yapılan düzenlemeler içinde en önemlisinin hukuka ilişkin olduğunu savunmaktadır. Velidedeoğlu, bu yeni düzenlemelerin özünü “Tanzimat, Osmanlı Devleti'nde o zaman kadar hüküm sürmüş olan keyfilikten hukukiliğe, kanunsuzluktan meşruiyete, emniyetsizlikten emniyete geçişi ifade eder”³⁵⁴ sözleriyle anlatmaktadır. Tanzimat Fermanı'nın oldukça pratik amaçları olduğundan söz eden Halil İnalçık ise, Ferman'ı “(...) Şeriat'a ve gelenekçi devlet anlayışına saygı göstermekle beraber, kanun ve devlet telakkisinde ve idare prensiplerinde modern kavramlar getirmekte, belirli pratik gayelerle idareyi yeni baştan düzenleme amacını gütmekteydi.” şeklinde tanımlamaktadır.³⁵⁵ Tarık Zafer Tunaya'ya göre ise Tanzimat'la birlikte “Osmanlı İmparatorluğu kendisini Batı'dan üstün görme prensibine veda etmiştir.”³⁵⁶ Tunaya'nın sözünü ettiği “üstün görme hali” sadece devlete özgü değildir. Gayrimüslim oldukları için cizye vergisi ödemenin yanı sıra silah taşıma yasağı, cenazelerini eşekle götürme zorunluluğu, kiliselere çan çalma yasağı gibi gurur kırıcı, psikolojik baskı yaratan meselelerle uğraşmak zorunda kalan Hristiyan ve Yahudiler de bunların tümünden Tanzimat'ın vaat ettiği eşit yurttaş statüsü sayesinde kurtulmuştur.

---

³⁵³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 170–171.

³⁵⁴ Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat 1* içinde, Maarif Matbaası, s.139'dan aktaran Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Değişme”, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, (Ed.) Ersin Kalaycıoğlu – Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.7.

³⁵⁵ Halil İnalçık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Osmanlı İmparatorluğu – Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul, 1996, s.359.

³⁵⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.31.

Tanzimat Fermanı'nı toplumdan yönetici sınıfa doğru önüne geçilemez bir hürriyet ve eşit yurttaşlık talebi olduğu için Padişah tarafından bahşedilen bir lütuf olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Padişah'ın onayıyla da olsa Tanzimat'ın asıl aktörü II. Mahmut' la başlayan merkezi yönetimi güçlendirme çabaları sonucunda iktidarı ele geçiren bürokratik elittir.³⁵⁷ Şerif Mardin, bu değişimi; hanedan ve miras kökenli güç geçişinin yerini Weber'in sözünü ettiği “akılcı bürokrasiye” bırakması olarak değerlendirmektedir.³⁵⁸ Yeni yönetici elitin önemli bir özelliği de “Sultan kulunun boynu kıldan incedir” düstûrunu bırakarak cesaretli ve bağımsız hareket edebilmesidir.³⁵⁹

Nitekim Avrupa'yla ilişkilere ve Batı düşüncesinin yurda girişine artık bu kesim öncülük yapmaktadır. II. Mahmut tarafından Londra'ya elçi olarak atanan Mustafa Reşit Paşa'nın adeta Sultan'ı da aşarak dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a müstakbel Ferman'ın ayrıntılarını anlattığı, Sultan Mahmut'u “zorbalıkla” eleştirdiği* bir memorandum metni İngiliz Dışişleri Arşivleri'nde saklıdır. İngiliz Bakan'a Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalmasının İngiliz çıkarlarının da gereği olduğunu anlatmaya çalışan Reşit Paşa, İngiltere'den bu konuda destek beklediğini vurgulamaktadır.³⁶⁰ Lord Palmerston'un can ve mal güvenliği garantisi, mahkemelerde adil yargılama gibi talepleri Tanzimat Fermanı'na yansıtılmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın İngiliz diplomasisiyle Londra Büyükelçiliği döneminde başlayan sıcak ilişkisi, özellikle Sadrazam olduktan sonra dönemin Türkiye Büyükelçisi Lord Stratford Canning'le* ilişkilerine damga vurmuştur. Bu sayede Saray üzerinde oldukça etkili bir konum edinen Canning, bürokrasi çevrelerinde “İngiliz Sultan” olarak anılmaya başlamış, aralıklarla Büyükelçilik yaptığı dönemler Mustafa Reşit Paşa'nın da Sadrazamlık makamına gelişiyi eşzamanlı olmuştur. Aşağıda yer verdiğimiz anıların bir

³⁵⁷ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev: Mümtaz'er Türköne-Fahri Unan-İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.126.

³⁵⁸ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Çev: Mümtaz'er Türköne – Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.56.

³⁵⁹ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu...a.g.e.*, s.127

* Mustafa Reşit Paşa, Lord Palmerston'la II. Mahmut'un ölümünden yaklaşık 1 ay sonra görüştüğü için merhum padişah için duygularını açıklıkla ifade edebiliyor.

³⁶⁰ Ahmet Dönmez, “Mustafa Reşit Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu”, *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 2011, s.6.

* Büyükelçilik görevinden sonra Lordluk payesi ile taltif edilerek Lord Stratford de Redcliffe olmuştur.

bölümünde Canning'in Reşit Paşa'ya ilişkin anlattıkları oldukça çarpıcı ifadeler içermektedir:

“Nazırlar arasında politikaca ve ruhça en iyi anlaştığımız devlet adamı Reşit Paşa idi. Sultan yakınlığımızı kısıyor olmalydı. Yahut fitnecinin biri Sultan'ın zihnini bulandırmış olacak. 'Reşit Paşa ile pek sevişiyorsunuz' dedi bana birgün. 'Öyle efendim' dedim 'sevişiriz kendisiyle'. Majestelerinin en sadık, en elinden iş gelir hizmetkârlarından biri olduğu için tabii.”³⁶¹

Tanzimat dönemine imza atan üç Paşa'nın (Mustafa Reşit, Ali ve Fuat Paşalar) Batıcılık konusunda devletin daha önceki standartlarına göre oldukça ödünsüz bir tutum içinde olduklarını savunan Şerif Mardin, Mustafa Reşit Paşa'nın “*medeniyet yolu*” olarak nitelediği Batıcılığı ülkenin kurtuluşu olarak gördüğünü belirtmektedir.³⁶² Tanzimat, “akılcılık” nosyonuna atfettiği önemle Avrupa düşünce hayatının da beklenmedik ölçüde ilgisini çekmiştir. Pozitivizmin kurucusu Fransız filozof Auguste Comte, Tanzimat reformlarından büyük ümide kapıldığını belirterek Mustafa Reşit Paşa'ya gönderdiği mektupta “Eğer pozitivizm esaslarına göre reformlar yaparsa ona dünyada ilk pozitivist toplumu kurma şerefini bahşedeceğini” yazmaktadır.³⁶³ Tanzimat önderlerinin dönemin başat düşünce akımı pozitivizmden etkilenen ilk reformcular olduğu söylenebilir. Nitekim Doğan Özlem de “Bizde Batılılaşma, çoğu tarihçimiz tarafından, kısmen Tanzimat öncesine uzanan yönleri olsa da, esasen, Batı'da pozitivizmin ortaya çıkış ve yükseliş dönemiyle eş zamanlı olan Tanzimat'la birlikte başlatılır.”³⁶⁴ diyerek başlayan yeni dönemin Lâle Devri, III. Selim ve II. Mahmut reformculuğundan daha farklı bir motivasyona dayandığını vurgulamaktadır.

Bir döneme kadar ulemanın tekelindeki Osmanlı-Türk düşünce hayatı, Lâle Devri'nden sonra palazlanmaya başlayan ve Tanzimat'la birlikte fikirlerini hayata geçirme şansı bulan yeni bir kesimle tanışmıştır. Önemli bölümünü diplomatların oluşturduğu bürokrat-aydınlar Tanzimat'ın düşünce ikliminde son derece etkili

³⁶¹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Çev: Can Yücel, Yurt Yayınları, İstanbul, 1989, s.11.

³⁶² Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.133.

³⁶³ Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, Kaynak Yayınları, 2002, s.35.

³⁶⁴ Doğan Özlem, “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.457.

olmuştur. Bu grup, Batı fikir akımlarının devlet yönetimi ve sosyo-ekonomik alanda etkinlik kazanmasını sağlarken, o dönemde Avrupa’da yaygın bir düşünce biçimi olan “kameralizm”i benimsemiştir. Tanzimat’ın üç Paşası’nın da yaygın iş görme biçimini oluşturan kameralizmi, Şerif Mardin, bir tür “aydın despotizmi” olarak açıklamaktadır. Aslında kameralizm, Osmanlı dâhil merkezîyetçi devletler kurmak isteyen tüm Avrupalı monarşilerinin loncalar, imtiyazlı bölgeler gibi yatay iktidar örgütleri tarafından bölük pörçük hale getirilen güç ve idare sisteminin bütünleştirilmesini amaçlamaktadır.³⁶⁵ “Kameralistlere göre güçlü bir devlet, aynı zamanda güçlü ve problemsiz bir orta sınıfa dayanan devletti. Devletin bu açıdan görevi teb’aya eğitim ve ticareti kolaylaştırmak, onları koruyarak birer ‘üretici’ haline getirmek ve bu yolla elde edilen vergilerden yeni tipte bir orduyu, bürokrasiyi ve genel olarak devlet kurumlarını güçlendirmektir.”³⁶⁶ Kuvvetli bir kral ya da padişaha dayanan kameralizm, Avusturyalı devlet adamı Prens Metternich’in etkileriyle Tanzimat önderlerinden Mustafa Reşit Paşa’yı ve belki ondan daha fazla dönemin Viyana Büyükelçisi Sâdık Rıfat Paşa’yı* da etkilemiştir.³⁶⁷ Mardin’e göre, Batı siyasal düşüncesinin Osmanlı İmparatorluğu’na girişi de Batı’nın “büyük siyasal düşünürlerinin eserleri” yoluyla değil, bir kamu idaresi kuramcılarının uzantısı sayılan “kameralizm” yoluyla olmuştur.³⁶⁸ Durmuş Hocaoğlu ise kameralizmin etkilediği Osmanlı reformlarının Avrupa’daki gibi başarılı sonuçlara ulaşamadığını, daha ziyade “Batı kültür ve medeniyetinin oldukça kaba ve yüzeysel bir taklidine yöneldiğini” savunmaktadır.³⁶⁹ Pozitivizmin sınırlı etkilerini bir yana bırakırsak kameralizmi, Avrupa’dan ithal ilk düşünce biçimi olarak tanımlayabiliriz.

Tanzimat Fermanı’nın Batı kaynaklı sorunlara getirilmiş Batıcı bir çözüm yöntemi olduğu söylenebilir. Bu çözüm, devlet idarecilerinin Osmanlı toplum yapısını eskiden bir arada tutan etmenlerin artık yeni dinamikleri soğurmada yetersiz kaldığını

---

³⁶⁵ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, Çev: Mümtaz’er Türköne – Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.83.

³⁶⁶ Şerif Mardin, “19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti”, *Tanzimattan Günümüze Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, s.342.

* Tanzimat’ın üç Paşası’ndan sonraki dördüncü isim olarak anılan Sâdık Rıfat Paşa, Sadrazamlık makamına hiç gelememi. Ancak Tanzimat düşüncesinde Mustafa Reşit, Ali ve Fuat paşalar kadar etkili bir kişi olarak biliniyordu.

³⁶⁷ Durmuş Hocaoğlu, “Demokrasi Kameralizm ve Osmanlı’daki Etkileri”, *Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı*, 18, 1997, s.378.

³⁶⁸ Şerif Mardin, *19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti...a.g.m.*, s.342.

³⁶⁹ Hocaoğlu, *a.g.m.*, s.380

fark etmesiyle zorunlu hale gelmiştir.³⁷⁰ Fransız Devrimi sonrası Rum ve Ermeni cemaatlerinin ağırlık merkezi inanç ekseninden etnisiteye doğru savrulurken, Patrikhane gibi kurumlar aracılığıyla yüzyıllardır Gayrimüslim tebaa üzerinde devletin sürdürdüğü denetim işlevi zayıflamıştır. Devlet, kendi atadığı valisine (Mısırlı Mehmet Ali Paşa) Kütahya’da yenilmiş; 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya gibi devletler Hristiyanların hamiliğini üstlenmiştir.³⁷¹ Selçuk Akşin Somel, Yunan ve Sırp isyanları, Mısır’daki Mehmet Ali Paşa ayaklanması gibi olayların, yönetici kadrolar için uyarıcı nitelikte olduğunu vurgulamaktadır.³⁷² Etnik ve dini siyaseti etkisiz kılmak isteyen Osmanlı idarecileri, toplumu bir arada tutmak için bu unsurların üstünde bir kimliğe – Osmanlı yurttaşlığı kimliği olacaktır bu – ihtiyaç duymaktadır. Ferman’la birlikte devletin resmi ideolojisinin *Osmanlılık* düşüncesi olarak kabul edildiğini savunan Somel, böylesi bir değişimin ancak imparatorluğun geleneksel devlet görüşündeki nitel bir değişimle mümkün olabildiği üzerinde durmaktadır. Nitel değişimin üç aşaması bulunmaktadır:

“Birincisi devlete ve devletin başındaki kuruma, partiye ya da hükümdara bir kutsallık atfederek dinsel ve etnik farklılıklarüstü bir sadakat odağı oluşturmak; ikincisi üzerinde yaşanan ortak toprak parçasına bir kutsallık atfetmek suretiyle vatan sevgisi söylemini kullanmak; üçüncüsü dinsel ve etnik farklılıkları aşkın bir üst kimlik yaratmak yoluyla laik bir ulus tasarımını gündeme getirmek.”³⁷³

Ancak, meşruiyetini “Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi”^{*} gibi Sultan’a aşırı önem atfeden bir diskurla sağlayan sistem, kendi dönüşmek istese bile tebaa nezdinde bunun ne kadar heyecan verici olduğu soru işaretidir. Tanzimat Fermanı’nın yüzyıllardır

³⁷⁰ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839–1913)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşruiyetin Birikimi*, Cilt 1, (Ed.)Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İstanbul, 2009, s.93.

³⁷¹ Somel, a.g.m., s.92.

³⁷² a.g.m., s.92.

³⁷³ a.g.m., s.92.

* Kanuni Sultan Süleyman’ın kendisinden yardım isteyen Fransa Kralı’na yazdığı mektupta takdimi şöyle: “Ben ki sultanların Sultanı, kralların Kralı, dünya prenslerine taçlarını dağıtan, dünyada Tanrı’nın gölgesi, alev saçan ve muzaffer kılıçlarına boyun eğmiş nice ülkelerin imparatoru... Sen ki Fransa Kralı Fransuva”. (Bkz. İsmail Hakkı Uçunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Cilt 2*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.502–510).

millet-i hâkime statüsünde bulunan Müslümanlar arasında büyük bir destek uyandırdığını söylemek mümkün değildir. İlber Ortaylı, imparatorluk içindeki Müslümanların kâfirlerle eşit kabul edilmeye pek de hazır olmadıklarını şöyle anlatmaktadır:

“Her dinden tebaanın eşitliği ilkesine, mutaassıp Müslümanlar tepki göstermekte gecikmediler, hatta Mekke şerifi ve etrafındaki ulema Tanzimat bürokrasisini “küfürle” suçlayan fetva da çıkardılar. Vilayetlerde halk bu gibi kuralı duymazlığa geldi; Müslüman ve gayrimüslim üyelerin birlikte istişareye çağrıldığı memleket meclislerinde bazı Müslüman üyeler gayrimüslimlere hakarete geri kalmadılar. Trablusşam’da Tanzimat’ın getirdiği eşitlik kuralına güvenerek cenazeleri eskisi gibi merkep üstünde değil de çarşı içinde omuzlar üstünde taşıyan Hristiyan grubuna bir grup Müslüman saldırdı.”³⁷⁴.

Tanzimat insanın medeniyet algısını yansıtmaya anlamında önemli bir gösterge olan *millet-i hâkime* ile *millet-i mahkume* arasındaki bu hassas ilişkiyi karikatürize eden en çarpıcı ifade son Osmanlı vakanivüsü Abdurrahman Şeref Efendi’nin yazdıkları içinde yer almaktadır. Galata’daki Voyvoda Karakolu’na bir Hristiyan’ın bir Müslüman’ı getirip “Bana gâvur dedi” diyerek şikâyet ettiğini aktaran Şeref Efendi, Tabur Ağası’nın Müslüman vatandaşı “Ay oğul şimdi Tanzimat var. *Gâvura gâvur denilmeyecek*” diyerek azarlayıp geri gönderdiğini iddia etmektedir.³⁷⁵ İmparatorluğun asli unsuru olan Müslümanların gayrimüslimlerle aynı seviyeye getirilmelerine yönelik tepkiler dönemin yöneticileri için de endişe kaynağı olmuştur. 3 Kasım 1839 günü Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı’nı okumak üzere Gülhane Parkı’nı giderken “Bugün akşama sağ çıkacağımdan ümidim yoktur” dediği söylenmektedir.³⁷⁶ Ayrıca Tanzimat’ın diğer liderleri Ali ve Fuad Paşalar’ın da Patrona Halil ya da Kabakçı Mustafa tarzı bir halk ayaklanmasında öldürülme korkusu içinde yaşadıkları belirtilmektedir.³⁷⁷

³⁷⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, 2002, İstanbul, s.94

³⁷⁵ Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musahabeleri*, 1339, İstanbul, s.73’ten aktaran: Necdet Sevinç, *Osmanlı’nın Yükselişi ve Çöküşü*, Bir Harf Yayınları, İstanbul 2005, s.436

³⁷⁶ Taner Timur, “Osmanlı ve Batılılaşma”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, s.140.

³⁷⁷ Timur, *a.g.m.*, s.140

Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat'ın en önemli getirisini “ferdin doğuşu” olarak görürken, “Müslüman Şark medeniyetinde insan değişmez. Canlılığını kaybeden değerlerin etrafında yavaş yavaş ufalır” anlayışının Tanzimat sayesinde yıkılmakta olduğunu vurgulamaktadır.³⁷⁸ İlber Ortaylı'ya göre ise “Tanzimat tipi, bizim toplumumuzda kendi kendini yetiştiren, eleştirel ve yeni ufuklar aramaya başlayan insanın ilk örneğidir.”³⁷⁹ Bu yeni insan tipinin yaşamakta olduğu yeni hayat da sadece Avrupa mobilyası ve alafranga mobilyalardan ibaret değildir. Tanzimat'ın ilan edildiği 1839 yılı İstanbul'da dört yeni tiyatronun açıldığı bir yıldır. Üstelik tahtta 1. Abdülmecid gibi Batı müziğini, tiyatroyu seven, rafine zevklere sahip bir padişah oturmaktadır. Dolayısıyla “Tiyatroya karşı dinden ve gerici çevrelerden gelecek tepki de gene Padişah-Halife'nin tiyatroya gösterdiği yakın ilgiyle sönmüştür.(...).”³⁸⁰

Tanzimat düşüncesinde Batı'yı ararken; Fermanı, tarihte bir an olarak değil, nedensellik içeren bir dizi gelişmenin sonucu, yeni düşüncelerin de tohumu olarak görmek daha zihin açıcı olacaktır. Bu bağlamda, Osmanlı'nın Batı düşüncesine yönelişinin başat zorlayıcısı olan “Nerede hata yaptık?” sorusuna 300 yıldır verilen cevaplardan birinin de Tanzimat olduğu söylenebilir. Halil İnalçık'ın sözünü ettiği “*İdareyi yeni baştan düzenleme*” hedefi Tanzimat'a asıl ruhunu veren meseledir. Bu düzenleme ile o tarihi soruya verilen yanıt, felsefi olarak Comte'cu bir pozitivizm, siyasi olarak Fransız Devrimi'nin ortaya koymuş olduğu yeni yurttaş tipi olmuştur. Tunaya , “Tanzimat kafası, Osmanlı-Batı diyalogunun bir ürünüdür. Amacı *civilisation*'a girmek, Batılılaşmaktır.” derken, Fuat Paşa gibi İslam'la modernizm arasında eklektik bir ilişki tahsis etmek isteyen reformcuları da eleştirmekten geri kalmamaktadır: “Batılılaşmak ama nasıl? Bir yandan Doğulu kalarak, bir yandan Batı kurumlarını ithal ederek.”³⁸¹

Osmanlı'nın Batı'ya sadece askeri yenilikler anlamında değil fikren ve siyaseten de açıldığı Tanzimat döneminde en çok iki kesim – bürokratlar ve gayrimüslim azınlıklar – yapılan reformlardan hoşnut görünmektedir. Batı'ya bakışın önemli bir dönüşüme uğradığı bu dönemde, gözardı edilmemesi gereken bir diğer etken de Balkanlar ile Doğu

³⁷⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2003, s.78- 79

³⁷⁹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun...*, a.g.e., s.65.

³⁸⁰ Metin And, “Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1609.

³⁸¹ Tarık Zafer Tunaya, “Osmanlı-Batı Diyalogu”, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s.142.

Anadolu'daki Türk-Rus rekabetidir. Rusya ile 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı'na İngiltere ve Fransa'nın da Osmanlı'nın yanında girmesi, Batı algısının değişiminde zincirleme bir etkiye neden olmuştur. İlber Ortaylı, o güne kadar “gâvur” sözcüğüyle eşanlamlı olan Batı kavramının Osmanlı toplumu için bu süreçte değişimini şöyle anlatmaktadır:

“Savaşa giriyorsunuz Rusya ile ve o savaşta Batılılar sizi destekliyorlar. Gerçi çıkar için desteklediler; fakat şunu görüyor İstanbul ahalisi: Gencecik çocuklar gemilere biniyor, oraya sevk ediliyor, gelmiyor ya da sakat geliyor. Yani ‘o gâvur’, ilk defa bizim için ölen, bizim çocuklarımızla birlikte çarpışan, onlarla birlikte ölen, onlarla birlikte sakat kalıp dönen adam. Dolayısıyla Türk kamuoyunda ‘gâvur’ diye bakılan ve ‘Frenk’ denen bu insana karşı bir yumuşama meydana geldiği açıktır. Bu çok ilginç bir gelişme; çünkü ondan sonra yan yana yaşarken bazı tavizlerin verilmesi söz konusu oluyor. Bu taviz sadece devlet düzeyinde değil, adeta kapalı bir kontrat sistemiyle, sosyolojik bir kontrat sistemiyle bütün kavim, bütün bir millet tarafından veriliyor.”³⁸²

Kırım Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti ile Batı (Fransa ve İngiltere) arasındaki ilişkiler daha önce örneği görülmedik ölçüde yakınlaşmıştır.³⁸³ On binlerce İngiliz ve Fransız askerinin ve onlara eşlik eden ailelerinin İstanbul ve çevresine yığılması o güne kadar Avrupa'nın kültürel etkisini ancak sınırlı olarak hisseden başkent in “sosyokültürel dalga ile sarsılmasına” neden olmuştur.³⁸⁴ Ancak, bu savaş nedeniyle Osmanlı Devleti, kendisine diplomatik ve askeri destek veren İngiltere ve Fransa'ya karşı hem ekonomik hem siyaseten borçlu duruma düşmüştür. Kırım Savaşı'nın – ekonomik ve askeri iflas pahasına da olsa – kazanılmasıyla eli güçlenen dönemin Sadrazamı Âli Paşa ve Fuat Paşa, Osmanlı için tam da iyi bir anlaşmanın gerekli olduğu dönemde 1856 Hattı Hümayunu yani Islahat Fermanı'nı yayınlamıştır.³⁸⁵ Ortaylı, Islahat Fermanı ile Osmanlı'nın Kırım Savaşı'ndaki yardımın bedelini ödediğini, bu

³⁸² İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, s.33–34

³⁸³ Davison, *Reform*, 69–77; Shaw & Shaw, *History*, 118–125. Kırım Savaşı'nın yarattığı bu kültürel sarsıntıya dair eleştirel bir bakış için bkz. Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*. Haz. Yusuf Halaçoğlu (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 8-10'den aktaran Akşin Somel, *Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler*, a.g.m.

³⁸⁴ Somel, a.g.m.. s.6.

³⁸⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu...a.g.e.*, s.164.

sayede Avrupa devletler ailesinin bir üyesi olduğunu savunmaktadır.³⁸⁶ Ferman, gayrimüslimlere Tanzimat’la birlikte verilen can, mal güvencesi gibi hakların yanı sıra askeri okullara girebilme, memur olabilme, mahkemede Müslümanlara eşit düzeyde tanıklık yapabilme, Müslüman ve gayrimüslimlerin karşılıklı yargılandığı davaların karma mahkemelerde görülebilmesi gibi ek yeni haklar getirmiştir.³⁸⁷

Islahat Fermanı’nın esaslarının Âli Paşa ile İngiliz ve Fransız elçileri arasındaki pazarlıklar sonucu kararlaştırıldığını öne süren Bülent Tanör, reformların hukuk devleti ve siyasi liberalleşme için ileri adımlar olsa da geniş bir çerçeveden bakılması halinde olan bitenin “Osmanlı İmparatorluğu’nun yarı sömürgeleşmesinin üstyapıdaki (hukuk, siyaset, ideoloji...) yansıması” olduğundan söz etmektedir.³⁸⁸ Gülhane Hattı Hümayunu’nun iktidarı ele geçiren bürokrat takımının baskın iradesiyle – iç dinamiklerle – gerçekleştirildiği konusunda genel bir kabul olmakla birlikte Islahat Fermanı’nın dış dinamiklerin zoruyla yayınlandığı hakkında Tanzimat dönemi çalışmalarında geniş bir uzlaşma vardır. Tunaya, bu görüşe katılmakla birlikte Osmanlı devlet idaresinin doğrudan Batılı güçlerin egemenliğine girdiğini öne sürmektedir. Şöyle der Tunaya:

“Osmanlılar karşısında üstünlüğünü tesis ettikten sonra, Batılı büyük devletler, Babiâli’ye önce tavsiyede bulunmuşlardır. Sonra teşebbüsü ele alarak ıslahat yapılması için müdahale safhasına geçmişlerdir. Daha sonra da bu müdahale ağır bir baskı haline gelmiştir. Batı medeniyeti adına yapılması istenen hususların dikte edilmesine kadar gidilmiş olması baskının ağırlığı hakkında fikir vermeye yeter. Batı Osmanlı Devleti’nin kurtuluşuna ve kalkınmasına çok kere Haçlı zihniyeti ile fakat her şeyin üstünde, menfaatleri açısından bakmıştır.”³⁸⁹

Ancak, Tanzimat ve Islahat’ın önder kadrosu için siyasi ve toplumsal değişimi sağlamada, dönemin Avrupası’nın aynı zamanda işlevsel bir dış dinamik unsuru olarak görüldüğü ihmal edilmemelidir. Batı’ya biçilen bu rolü anlatırken “*pabuççu muştası*”

³⁸⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı...a.g.e.*, s.116.

³⁸⁷ Bülent Tanör, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, s.16.

³⁸⁸ Tanör, *a.g.m.*, s.16-17.

³⁸⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.33.

metaforuna başvuran Fuat Paşa, Avrupa'yı Osmanlı Türkiyesi'nde nasıl bir *yardımcı reformatör* olarak değerlendirdiklerini şöyle anlatmaktadır: “Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet hâsıl etmeye imkân yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvetler ise sefaretlerdir.”³⁹⁰ Fuat Paşa'nın sözünü ettiği yukarıdan gelen kuvvet padişah, aşağıdan hiç gelmeyen kuvvet ise halktır. Paşa, padişaha karşı bir güç oluşturmak için güçlü devletlerle yakın ilişki içinde olduklarını uygun bir dille ifade etmektedir.

Türkiye'ye batılı fikirlerin girmesini ve toplumda yayılmasını gazeteler ve kitaplar sağlamıştır.³⁹¹ Kitle iletişim mecrasının doğuşu, Tanzimat'la birlikte fikir hayatına giren, Batı algısını çeşitlendirip değiştiren önemli bir unsur olmuştur. Saray'ın kontrolünde de olsa Takvim-i Vekayi'nin 1831'deki çıkışı öncelikle Tanzimat Fermanı için kamuoyunun hazırlanmasına hizmet etmiştir.³⁹² Ancak, gazeteciliğin orta ve uzun vadede Osmanlı toplumuna asıl katkısı o güne kadar dar bir idareci grubun tekelindeki devlete ilişkin bilgi ve siyaset üretme geleneğini bir ölçüde de olsa kırmak olmuştur. Gazetecilik sayesinde devlet kurumlarının “kalem” gibi birimlerinde sıkışıp kalan, eğitilmiş ve entelektüel düşünce sahibi memurlar, tesadüf olup da bir gün kendilerinden üstlerinin talep edeceği resmi layihalardan (rapor) çok daha özgür bir mecraya kavuşmuştur. Şerif Mardin, gazetenin düşünce hayatına katkısını “matbaa” ile “kalemi” karşılaştırarak şöyle anlatır: “... anlamak için memurların yan yana oturduğu ve herkesin herkesi kolladığı ‘kalem’i matbaa ile karşılaştırmak yeterlidir. Matbaada ‘kalem’e oranla çok daha ‘hür’ bir hava hâkimdir. Gene gazetenin amacı esas itibarıyla haber ulaştırmaktı, ‘kalem’i ise haberlerin saklandığı bir yer olarak tanımlayabiliriz.”³⁹³

Osmanlı fikir hayatında doğrudan etkili olan Şinasi ve Ağâh Efendi'nin Tercüman-ı Ahval gazetesi ise, yeni bir aydın kuşağının gelişini haber vermektedir. O döneme kadar rastlanmadık ölçüde eleştirel bir tavrın öncüsü olan Tercüman-ı Ahval'in

---

³⁹⁰ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789–1980)*, 1. Cilt, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.37.

³⁹¹ Şerif Mardin, “Türkiye’de İktisadi Düşüncenin Gelişimi (1838–1918)”, *Siyasal ve Sosyal Bilimler, Makaleler 2*, Der. Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.93.

³⁹² Orhan Koloğlu, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, s.71.

³⁹³ Şerif Mardin, “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, 1985, s.1699.

ardından Şinasi'nin başına geçtiği Tasvir-i Efkâr, hükümetin dış politikasını (padişahı değil) da yüksek sesle kritik etmeye başlamıştır.³⁹⁴ Tasvir-i Efkâr'ın başında, Tanzimat'ın önemli ismi Mustafa Reşit Paşa'nın Paris'te eğitim almasını sağladığı, dönüşünde de önce Tophane Kalemî'nde sonra da Encümen-i Daniş'te görev verdiği Şinasi bulunmaktadır. Şinasi, ileride Yeni Osmanlılar ya da Genç Osmanlılar olarak anılacak Tanzimat'ın "ikinci kuşak" aydınlarının öncülerindedir. Şinasi'nin Osmanlı düşünce dünyasına en kritik katkısı o güne kadarki Batı fikriyatına "hürriyetçilik" çeşnisini ekleyip yeniden yorumlaması olmuştur. Mardin'in "Batı düşüncesinin derinliklerini anlayabilmiş ve o düşüncenin 'laik'liğini kavrayabilmiş ilk düşünür"³⁹⁵ olarak gösterdiği Şinasi'yi Cemil Koçak da "Saf bir Avrupalı"³⁹⁶ olarak nitelendirmektedir. Ancak, Osmanlı devlet idaresine yönelik gazetesindeki eleştiriler nedeniyle Saray'ın tepkisini çeken Şinasi, Meclis-i Maarif'teki görevinden alınmış ve Lewis'in iddiasına göre "korkarak" Fransa'ya gitmiştir.³⁹⁷ Aydınlanma Dönemi filozoflarının fikirlerinden etkilenen Şinasi'nin memuriyetten atılmasına neden olan gelişme ise, "sakalını traş etmesi"³⁹⁸ gibi ilginç bir gerekçedir ama Lewis, bu durumu "O zamanki sakalsız bir memur, bugünkü sakallı bir memur gibi tuhaf görülmekteydi"³⁹⁹ şeklinde açıklamaktadır. Şinasi'nin Batı algısında akıl mevhumunun önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. "İstanbul sokaklarının tenvir ve tathiri" adındaki yazısında Şinasi, İstanbul için, "...öyle bir başkent ki zamanımızda Asya'nın güngörmüş (olgun) akli, Batı'nın yepyeni düşünceleri ile evlenmek için bir gelin odası olmuştur"⁴⁰⁰ demektedir. Bu sözleriyle Şinasi'nin Avrupa'yı akılla, Asya'yı bilgelikle özdeş gördüğünü söylemek mümkündür. Şinasi'nin ikinci Paris seyahatinde sözlük yazmaya çalıştığı ve ünlü Fransız filozof ve siyaset bilimci Ernest Renan'la tanışarak fikri

---

³⁹⁴ Koloğlu, *a.g.m.*, s.77.

³⁹⁵ Şerif Mardin, "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.343.

³⁹⁶ Cemil Koçak, "Osmanlı /Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi: Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.73.

³⁹⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu... a.g.e.*, s.164.

³⁹⁸ Şerif Mardin, "Tanzimat ve Aydınlar", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, s.47.

³⁹⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu... a.g.e.*, s.136.

⁴⁰⁰ Şinasi, Makaleler, Külliyyet IV, Haz: Fevziye Abdullah Tansel, Dün-Bugün Yayınları, 1960, Ankara, dan aktaran Abdulhalim Aydın, "Batılılaşma Döneminde Şinasi ve Fransız Etkisi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 2000, s.111.

gelişmesine büyük etki eden sohbetler yaptığı bilinmektedir.⁴⁰¹ Voltaire ve Montesquieu'nun Şinasi üzerinde ciddi etkide bulunduğunu öne süren Ülken, devrinin diğer insanları gibi Şinasi'nin de Batı'nın yeni fikirleri ile İslâm arasında ahenk görmeye çalıştığını, dini inançla yeni fikir dünyası arasında çelişme olmadığını ispatlamaya çalıştığını vurgulamaktadır.⁴⁰² Osmanlı Türkiyesi'nde sahnelenen ilk Türkçe Batılı tiyatro eserini yazan Şinasi, Mardin'e göre "Aydın ile 'kalem efendisi' rollerinin yapışık kardeş olarak 20'inci yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdürdüğü"⁴⁰³ bir ortamda, memurluğunu silerek eleştirel bir gazete çıkarmayı başarmıştır.

Şinasi'nin başlattığı "eleştirel söylem" geleneği, dönemin düşünce hayatına damga vuracak Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi isimleri, her birini başka türlü de olsa etkilemiştir. Ancak Yeni Osmanlılar olarak anılan bu isimlerin düşünce iklimini etkileyen dinamikler, Şinasi'ye göre önemli farklılıklar içermektedir. Cemil Koçak'ın, "Osmanlı modernleşme hareketinde modernleşme yanlısı ekip içindeki muhalefet"⁴⁰⁴ olarak nitelediği Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıları "kültür taklitçiliği" yaptıkları gerekçesiyle eleştirmektedirler. Onlara göre, "Tanzimat'ın dayandığı bir temel felsefe, ahlaki değerlerin kökünü oluşturacak bir zemin" bulunmamaktadır. Teklifleri ise "Bu boşluğu doldurmak için İslâm felsefesinden" yararlanmaktadır. Yeni Osmanlılar'a göre İslam'da demokrasinin esaslarını bulmak mümkündür.⁴⁰⁵

Yeni Osmanlılar, Tanzimat'ı yüzeysel bir Batı taklitçiliği olarak eleştirirken, önerdikleri çözüm geçmişe dönüş de değildir. Daha çok Namık Kemal ve Ali Suavi'nin görüşlerinde vücut bulan Yeni Osmanlı düşüncesinin İslamcılığı, Batıcılığın reddi yerine İslam'ın özüne dönmek ve meşruti parlamenter bir hükümeti hayata geçirmektir. Yeni Osmanlılar'ın siyasi görüşleri içinde üç eksen olduğundan söz eden Mardin bunları şöyle açıklar: "Şinasi'nin kompleksiz Batıcılığı, Namık Kemal gibi en geniş oranda parlamentolu bir idareden faydalanmak isteyenler ve parlamenter demokrasiyi

---

⁴⁰¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.72.

⁴⁰² Ülken, a.g.e., s.73-73.

⁴⁰³ Şerif Mardin, "Tanzimat ve Aydınlar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.47

⁴⁰⁴ Koçak, a.g.m., s.72.

⁴⁰⁵ Şerif Mardin, "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.345.

bir çeşit insan tabiatına aykırı ‘oyun’ olarak değerlendiren Ali Süavi gibi kişiler.”⁴⁰⁶ Lewis ise, Yeni Osmanlı fikriyatının teorik temelini “Montesquieu’nun hukuki, Rousseau’nun siyasi, Smith ve Ricardo’nun iktisadi” yaklaşımının oluşturduğunu savunmaktadır.⁴⁰⁷

Yeni Osmanlar’ın Batı algısı içinde Namık Kemal ve Ali Suavi’nin yaklaşımı Osmanlı toplumunun geleceğine damga vuracak yeni bürokrat ve asker kadrolarını derinden etkilemiştir. Atatürk’ün “Bedenimin babası Ali Rıza Efendi, duygularımın babası Namık Kemal, fikirlerimin babası Ziya Gökalp’tir.”⁴⁰⁸ şeklindeki ünlü sözü Yeni Osmanlılar’ın, özellikle de Namık Kemal’in düşüncesine daha yakından bakmayı zorunlu kılmaktadır. Namık Kemal’le birlikte düşünce hayatına giren önemli bir unsur Şerif Mardin’in tabiriyle “heyecan” duygusu olmuştur.⁴⁰⁹ Bu yönüyle Namık Kemal, o güne kadar işini zeka yahut akılla görmeye çalışan Osmanlı elitinin ötesinde bir profil çizmiştir. Niyazi Berkes, Namık Kemal’in düşünce dünyasını anlatırken “Batıcılık ve bizcilik” karşıtlığının Namık Kemal’le birlikte başka bir boyuta ulaştığına dikkat çekmektedir. Berkes’e göre böyle bir karşıtlık yüzünden toplumsal değişim ve kalkınma davası olumsuz hatta muhafazacı bir yöne çevrilmiştir.⁴¹⁰

Namık Kemal’in Batı ile ilgili görüşlerindeki ikircikliliği Terakki adlı yazısında sezmek mümkündür. Yazısına, “Gökteki yıldızlardan bir kişi gelse ve bu mahlûk Avrupa’yı görse, insan gücünün yarattığı eserler onu hayretler içinde bırakacaktır. Yalnız Londra’da göreceği harikalar aklına korku verecektir” diyerek başlayan Namık Kemal, birer birer parlamentoyu, mahkemeleri, okulları, ticaret merkezlerini, müzeleri, hayvanat bahçelerini, rasathaneleri, kütüphaneleri, tiyatrolar, basını tek tek sayar ve “Peki bunları yaratan sebepler nedir?” diye sorduktan sonra şunları söyler:

“Özgürlük (hürriyet), eşitlik (müsavat), işbölümü, ekonomi bilimi, buhar kuvveti, elektrik. Bu kaideler ve araçlar sayesinde insan medeni memleketlerde tabiatı hükmü altına almıştır, ilerleme

⁴⁰⁶ Şerif Mardin, *a.g.m.*, s.345.

⁴⁰⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye...a.g.e.*, s.171.

⁴⁰⁸ Enver Behnam Şapolyo’dan aktaran: Şerafettin Turan, *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982, Ankara, s.18.

⁴⁰⁹ Şerif Mardin, “Tanzimat ve Aydınlar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.49.

⁴¹⁰ Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.53.

yolunu bulmuştur. Fikirler çalışmaya ve bilime yönelmiş, refah dünyası yaratılmıştır. Bu Avrupalı gerçekten soyut bir mahlûk, tıpkı onu görmek için göklerdeki yıldızın birinden kalkıp gelen mahlûk gibi. “Avrupa kafası” diye o zamandan beri bir efsane kalıyor. Medeniyet bu Avrupa kafasının işi: o kafayı alıp omuzlarımızın üstüne takmadan medenileşmek mümkün değil.”⁴¹¹

Tanzimatçıların kameralizm gölgesindeki Batı algısına Namık Kemal’le birlikte eklenen şey *hürriyet, vatan sevgisi, halkçılık* ve bunların getirdiği *heyecan* duygusudur. Ancak, ateşli vatanseverliği ve hürriyetçiliğine rağmen Namık Kemal, samimi bir Müslüman’dır. İslam hukukunda yeri olan meşveret (Şûra) kavramından yola çıkan Namık Kemal, Lewis’e göre Montesquieu ile şeriat ilkelerini bağdaştırmaya çalışmaktadır. Kemal, Batı’daki meşrutî ve parlamenter demokratik rejimlerinin özünün Kuran’da meşveret ve temsil yoluyla hükümet etme ilkeleriyle bulunduğunu söylemektedir. Lewis, Namık Kemal’in görüşlerini şöyle özetlemektedir:

“Kemal’e göre Şeriat’ın akıllı ve âdil kuralları Montesquieu’nun bahsettiği tabîi hukuktan başka bir şey değildir. (...) Gerilik, İslam’ın özündeki bir kusurdan değil Doğu’yu kendi kendine gelişme fırsatından alıkoyan Batı’nın egemenliğinden kaynaklanmaktadır. İslam devleti kendi kendini modernleştirmeli yalnız bunu yaparken Avrupa’yı körü körüne taklit etmemeli, kendi kanunlarını inançlarını ve geleneklerini terk etmemelidir.”⁴¹²

Namık Kemal, kendi çıkardığı İbret Gazetesi’ndeki “Avrupa Medeniyeti’nden İbret Dersi Almak” başlıklı yazısında medeniyetin bilinçli bir dayanışmayı (tesânüd) doğuracağını iddia etmektedir. Ona göre, dayanışma okula, okul tezgâhlara, tezgâhlar fabrikalara ve bankalara dönüşecek, refah artacaktır.⁴¹³ Namık Kemal’in düşünceleri Osmanlı/Türk aydınının Batı medeniyetini bir tür kalkınma modeli olarak da araçsallaştırdığını gösterir ki bu izleri bulmak her zaman mümkündür. Hilmi Ziya Ülken’e göre Namık Kemal’in Batı ile hürriyet ve kalkınma arasında paralellik kurduğu fikirlerinin özü Aydınlanma’nın Fransız ideologlarına, özellikle de Marquis de

⁴¹¹ Kaynak belirtilmemiş; Aktaran: Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.53–54.

⁴¹² Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu...a.g.e.*, s.142-143.

⁴¹³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi...a.g.e.*, s.124.

Condorcet'e dayanmaktadır.⁴¹⁴ Bunun yanında Namık Kemal, Batı medeniyetinin hem sosyal hem ekonomik gelişiminden etkilenmekle birlikte Batı taklitçiliğini eleştirmektedir. Ülken, Namık Kemal'in düşünce dünyasını "Batı Medeniyeti'nin zihinciliğini (intellectualisme), teknik ilerlemelerini, siyasi devrimlerini benimsiyor. Bunlarsız yaşama gücünü kaybedeceğimize inanıyor, fakat kendi varlığımızdan, Türk-İslam tarihinden kuvvet almadıkça bu yeni medeniyete maymun taklitçiliği ile gidemeyiz." şeklinde anlatmaktadır.⁴¹⁵

Fransız sosyal bilimci Ernest Renan'ın Sorbonne Üniversitesi'ndeki "İslam ve Eğitim" konusunda verdiği bir konferansta dile getirdiği "İslamlık bilime ve felsefeye daima eza etmiş ve nihayet onları boğmuştur"⁴¹⁶ benzeri ifadeler içeren sözlerine Namık Kemal'in yazdığı reddiye Yeni Osmanlı düşüncesinin Batı algısını anlamamız için önemli metinlerden biridir. Namık Kemal'in çok tartışılan görüşlerinden biri olan reddiyede Müslümanların Kuran emrettiği için bilimden uzak kalamayacağı savunulmakta ve Avrupa'yı medeniyete taşıyan bilgilerin kökeninin İslâm'da olduğunu söylenmektedir. Batılıların İslam'ı hiç bir zaman gerçek anlamda anlayamayacaklarını iddia eden Namık Kemal, bu metinde Batı'da İslâm'ı çalışanların ya Hristiyan olduğunu ya da Hristiyanlığa karşı olduğunu belirterek, Hristiyan olanların dini önyargılarından dolayı, din karşıtı olanların ise zaten hiçbir dini sevmedikleri için İslam'dan nefret ettikleri görüşünü dile getirmektedir.⁴¹⁷

Namık Kemal'in Batı düşüncesine getirilen temel eleştirisi "tutarlılık" sorunu olmuştur. Namık Kemal'in zihnindeki hürriyet fikrinin tamamlanmamış olduğu eleştirisi genelde kabul görürken, Şerif Mardin, Namık Kemal'in hürriyet kavramının Rousseau'nun "toplum mukavelesi" kavramına uymayacak ölçüde sorunlu olduğunu vurgulamaktadır. Mardin'e göre Namık Kemal'in en açık ifade ettiği düşüncesi terakki (ilerleme) hakkında olanlardır.⁴¹⁸ Hilmi Ziya Ülken ise, Şinasi ve Namık Kemal'in

⁴¹⁴ Marquis de Condorcet, *Esquisse d'un Tableau des Progres de l'esprit Humaine*, 1794, s.124'ten aktaran: Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi... a.g.e.*, s.124.

⁴¹⁵ Ülken, *a.g.e.*, s.141

⁴¹⁶ Ernest Renan, *İslamlık ve Bilim*, Çev: Ziya İhsan, Nutuklar ve Konferanslar, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1946, s.199'dan aktaran Osman Cilacı, "Ernest Renan'a Karşı Türk İslam Dünyası'nda Reaksiyonlar", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 1995, Ankara, s.186.

⁴¹⁷ Namık Kemal, *Renan Müdafaaamesi*, Yayınlayan: Fuad Köprülü, Milli Kültür Yayınları.

⁴¹⁸ Şerif Mardin, "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, 1985, İstanbul, s.1701.

edebi kişiliklerini karşılaştırarak benzer bir düşünsel soruna dikkat çekmektedir: “Akılcı ve medeniyetçi bir halk yayını yapan Şinasi ile akıl saltanatını öven şair Şinasi arasında hiçbir çelişme yoktur. Coşkun ve romantik ifadeli edip Namık Kemal ile Aydınlanma fikirlerinden esinlenmiş yazar Namık Kemal arasında ise bariz bir ayrılık kendini gösterir.”⁴¹⁹ Namık Kemal’in özellikle Batı düşüncesiyle ilgili çelişkilerini teslim eden Cemil Koçak ise, bunun aslında “gelecek kuşaklara yönelik” olumlu bir miras olabileceğinden söz etmektedir.⁴²⁰

Yeni Osmanlılar arasında Batı hakkında çarpıcı görüşler üreten önemli bir diğer düşünce adamı Ali Suavi olmuştur. Medrese’den yetişme bir Yeni Osmanlı olan Ali Suavi, Yeni Osmanlılar arasında görüşleri “en garip” olanıdır.⁴²¹ Hem Batıcı hem İslâmcı hatta laik olabilen Ali Suavi’yi Hilmi Ziya Ülken, “İslâmcılık, Batıcılık ve Türkçülüğün birbirini tamamlayan üç görüş olduğunu ilk defa iddia eden kişi oldu.”⁴²² diye anlatmaktadır. Namık Kemal’in Batı algısında önemli yer tutan antiemperyalist çizgideki tepkiselliğin, Ali Suavi de “kültür emperyalizmine tepkiye” dönüşmüş olduğunu söylemek mümkündür.⁴²³ Ancak, ikisi arasındaki tek fark bundan ibaret değildir. Mardin’e göre Ali Suavi, Batı parlamentolarındaki gibi “bakkalın kasabın” meclise girip halkın kaderini tayin etmesine razı değildir. Ali Suavi, temsilin yerini İslami ‘adalet’ kavramıyla doldurmak niyetindedir. “Bu kavramda ‘tatlı bir hükümdar’ın vatandaşların şikâyetlerini dinlemesi ve bir ‘elit’le hükümlanlık etmesi ‘temsil’in yerini almaktadır.”⁴²⁴ Ali Süavi, İslâmla Batıcılık arasında çelişme değil, tersine birbirini tamamlama olduğu fikrini savunurken birinciyi ikinci için temel olarak almıştır. Ona göre, “Gereken İslâm’ın yanlış yorumlamalarını, ona sonradan karışmış olan şeyleri, ilerlemeyi durduran gevşemiş düşünceleri ayıklamaktır.”⁴²⁵

---

⁴¹⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi....a.g.e.*, s.124.

⁴²⁰ Cemil Koçak, “Namık Kemal”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.249.

⁴²¹ Cemil Koçak, “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.73.

⁴²² Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.91.

⁴²³ Şerif Mardin, “Tanzimat ve Aydınlar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.50.

⁴²⁴ Şerif Mardin, “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1701.

⁴²⁵ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.112.

Yeni Osmanlılar arasında bürokrasinin temsilcisi olarak göze çarpan Ziya Paşa'nın politik duruşunu teşhis etmek kolay değildir. Edebiyat alanında verimli eserler bırakan Ziya Paşa, Bernard Lewis tarafından "Kültürel ve dini muhafazakârlığına rağmen uygun bir şekilde örtülü ifade ettiği Frenk fikirlerini izlemeyi küçük görmedi."⁴²⁶ diye tanıtılmaktadır. Şerif Mardin'in Batı fikriyle tanışıklık konusunda Namık Kemal'den geride olduğunu söylediği Ziya Paşa'nın bu konudaki düşünceleri hayli müphem kalmıştır.⁴²⁷ Paris'te Namık Kemal'le Hürriyet Gazetesi'ni çıkaran, Cenevre'de sürgün kalan ve meşruti hükümet fikrini savunan Ziya Paşa'nın meşhur gazelindeki "Diyar-ı küfrü gezdim, beldeler, kâşâneler gördüm / Dolaştım mülkü İslamı bütün viraneler gördüm"⁴²⁸ mısraları diğer Yeni Osmanlılar gibi Batı'nın – en azından görüntü olarak – üstünlüğünü kabul ettiği izlenimi vermektedir.

Yeni Osmanlı düşüncesinde hem Namık Kemal hem de Ali Suavi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'nın maddi gücünü elde etmesi gerektiği konusunda birleşmektedir. Ancak her ikisi de Batı'nın endüstri medeniyeti ve askeri güçten geri kalan kısmıyla pek ilgili görünmemektedir. Şerif Mardin, Yeni Osmanlılar'ın Batı'nın endüstriyel anlamda gelişirken özerklik prensibine dayalı bir "sivil toplum"u da yaratmış olduğunun çok da farkında olmadığını vurgulamaktadır. Mardin, Yeni Osmanlılar'ın gözden kaçırdığı ya da gözardı ettiği bu açmazı "Batı'da 'hürriyet' kavramının gelişmesi, geniş oranda 'kamu' ile 'özel'in ayrılması, 'kamu'nun yanında insanlara hareket serbestisini artıran bir 'mahfuz bölge' yaratması ve kamunun Allah'a dayandırılan otoritesinin bu kökten arınmasıyla ilgiliydi."⁴²⁹ diye anlatmaktadır. Tarık Zafer Tunaya ise özellikle "ferdi hürriyet rejimi" talebi bağlamında Tanzimat'ın birinci kuşağına göre daha Batıcı olarak değerlendirdiği Yeni Osmanlılar'ın kendilerini takip eden Jön Türkler'e göre ise daha muhafazakâr olduklarını savunmaktadır. Bu tür bir Batıcılığı "telifçi" olarak niteleyen Tunaya, Yeni Osmanlı düşüncesinin Batı'yla kurduğu ilişkiyi "Alman Romantizmi" ile ilişkilendirmektedir. Yeni Osmanlılar'ın Batı'nın üstünlüğünü ve Batılılaşmak gereğini kabul ettiklerini belirten Tunaya, şunları

⁴²⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu... a.g.e.*, s.138.

⁴²⁷ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri... a.g.m.*, s.1701.

⁴²⁸ Ziya Paşa, *İki Cihan Arasında*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s.12.

⁴²⁹ Şerif Mardin, "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.345.

söylemektedir: “Batı’dan birçok şeyler alınmasına karşılık, birçok şeylerin de alınmaması gerekti. Batı bütün halinde alınmamalıydı. Bu bir tehlike olurdu. Bu yoldan bir Osmanlı-Batı karışımına varılmalıydı.”⁴³⁰

Yeni Osmanlılar’ın Batı’ya bakışının II. Meşrutiyet sonrası ete kemiğe bürünen Cumhuriyet dönemi siyasal akımlarının biçimlenmesinde önemli rol oynadığı açıktır. Baskın Oran, arzusunun odak noktasında “Batı gibi olmanın” yattığını öne sürdüğü Kemalist milliyetçiliğin, Tanzimat Batıcılığına tepkinin ürünü olan ve “Batı’ya teslimiyeti reddeden bir Batıcılık” olarak görünen Yeni Osmanlı düşüncesi tarafından hazırlandığını savunmaktadır.⁴³¹

Yeni Osmanlılar’ın toplumsal tabanına bakmak, Osmanlı entelijansiyasının önceliklerini deşifre etmek anlamında zihin açıcı niteliktedir. Yeni Osmanlılar’ın en devrimci figürlerinden biri olarak görülen Mehmet Bey’in* Sadrazam Mahmut Nedim Paşa’nın yeğeni olduğuna dikkat çeken Şerif Mardin, “*İstanbul’un Batı’dan haberdar sosyetesinin*” Yeni Osmanlılar’ın toplumsal tabanını oluşturduğunu vurgulamaktadır.⁴³² Buradan yola çıkarak o günün Osmanlı sosyetesinin kimlerden oluştuğunu tahmin etmek de aslında güç değildir. Bir yandan devlet idarecilerine akıl verirken bir yandan sırtını devlete dayayan Yeni Osmanlılar’ın reformlarını da Batı algısını da şekillendiren kuşkusuz öncelikle devletin kurtarılması olmuştur. Cemil Koçak’ın hazırladığı Namık Kemal biyografisinde yer alan ilginç bir ayrıntı hem bunu, hem de Osmanlı/Türk fikriyatında Batı düşüncesiyle kurulan eklektik ve ironik ilişkiyi izah etmesi bağlamında son derece anlamlıdır. Namık Kemal’in babasının Saray’da *müneccim başı* olduğunu hatırlatan Koçak, şöyle der: “Osmanlı yönetici eliti bir yandan modernleşme adımlarını atma gayreti içindeyken ve Tanzimat Fermanı, bu kırılmayı ya da dönüşümü simgelerken, bir yandan da bu adımların atılmasında en uygun zamanın tespiti için

---

⁴³⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.58–59.

⁴³¹ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.51.

* Paris’te Yeni Osmanlılar için Fransızca La Liberte gazetesini çıkarmıştır.

⁴³² Şerif Mardin, “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.51.

müneccimden yardım beklemekteydi. Sadece bu sahne dahi, 19. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı'yı anlamak için önemlidir.”⁴³³

Batı değerlerinin Osmanlı'nın gündelik hayatına girişi, hatırı sayılır derecede sancılı ve buhranlı bir kültürel değişimi beraberinde getirmiştir. Bu değişimin ne kadar tüketim kalıpları ve gündelik hayatla, ne kadar devlet idaresi ve yönetimle ilgili olduğu da tartışmalıdır. Mardin'in tabiriyle “aşırı batılılaşma” olarak literatüre giren *yeni tarz-ı hayat* Ahmet Hamdi Tanpınar tarafından şöyle anlatılmaktadır:

*“Yazın Tarabya’da, Büyükdere’de görülen ecnebi kıyafet ve adetlerini Müslüman halk, artık sık sık gidip gelmeye başladığı Beyoğlu’nda kışın daha yakından görür. Beyoğlu’nda açılmış Avrupavari müesseseler, terziiler, manifatura tüccarları, tuvalet eşyası ve mobilya satan dükkânlar Müslüman halkın daha sık uğradığı yerler olur. (...) Büyükdere’de kotra yarışı yapılıyor, ertesi günü İngiliz usulü mobilya satılıyor, daha başka bir seferinde ecnebi bir kadının, ‘piyano denen ve bizim kanuna benzeyen bir çalgıyı’ istenirse ‘haremlerde’ öğreteceği ilan ediliyordu. Türk ricalinin bulunduğu sefaret balolarının, süvarilerin havadisleri ağızdan ağza naklediliyordu.”*⁴³⁴

Kısa bir zaman içinde değişen hayat algısını, dönemin idarecilerinin bu yeni tarz-ı hayatı benimsemekte hayli esnek davrandığını, zamanın İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford Canning’in anılarından da çıkarsamak mümkündür. Büyükelçiliğin çocuklar için balo düzenlediğinden söz eden Canning, birkaç yıl önceye kadar Türk çocuklarının bu tür etkinliklere katılmasına izin çıkmadığını hatırlattıktan sonra şöyle der: “(Türk çocukları) Geldiler, Hristiyan çocuklarıyla dans ettiler, oynadılar. Sultanın gözdelerinden biri, sonradan ‘niye ben de çocuğumu yollamadım’ diye yakınmış durmuş.”⁴³⁵

Ancak bu kültürel değişim, sokaktaki adamın yaşamı ile Batı'yı anladığı kadar taklit etmeye çalışan İstanbul'un Batı'dan haberdar sosyetesinin tarz-ı hayatı arasındaki makası artık kapanmayacak ölçüde açmıştır. Batı tarzı yaşamının artan masrafı, devam eden memuriyet ve mülkiyet güvensizliği; reformcuların kronik mali düzensizlikleri

⁴³³ Cemil Koçak, “Namık Kemal”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İstanbul, 2002, s.245.

⁴³⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19’uncu Asır Türk Edebiyatı*, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 2003, s.131.

⁴³⁵ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s.93–94.

artık somut bir mesele olarak sokaktaki adamın karşısına her gün çıkan gerçekler olmuştur. Lewis'in deyimiyle asıl büyük yıkım ise daha derinde yaşanmaktadır:

“Geleneksel ahlak standartlarının yerlerine yenisi konmaksızın yıkılması hep birlikte devlet memurlarının kinik “kelbî ve yiyici olmasına yol açtı. Eski düzende çoğu kimselerin uymağa çalıştığı kabul edilmiş bir sosyal bağlar ve yükümlülükler dizisi vardı. Eski düzenin yıkılmasıyla bu karmaşık sosyal ilişkiler ve bağlar örtüsü yırtıldı ve onun yerine yeni memurlar için pek az anlamı olan ve idare ettikleri halk için hiçbir anlamı olmayan, ithal malı ve yabancı müesseselerden kurulu yeni bir takım geçti.”⁴³⁶

Toplumun iyi, doğru ve güzel algısının sarsıldığı, değerlerin alt üst olduğu bu sancılı iklimde Yeni Osmanlılar'ın itici gücüyle I. Meşrutiyet ilan edilirken (1876) Osmanlı'nın kültür ve düşünce hayatına iki yeni kavram girmiştir: Bunlardan ilki İlber Ortaylı'nın tespitiyle Osmanlı/Türk modernleşme sürecinde aydının doğuşudur.⁴³⁷ Bir diğeri ise çeviriler ve taklitler yoluyla ilk işaretlerini veren Türk edebiyatında roman türüne geçiştir. Ancak her ikisi açısından da sorunlu bir durum söz konusudur. Aydın için sorun, “Devlet-i Âli” mitosu içinde varolmak ve o mitosla beslenmektir. “Batı aydınını burjuvazinin üretmesine karşılık, Osmanlı aydınını Batılılaşma olgusu üretmiştir. Osmanlı aydını, Osmanlı halkları karşısında hep sınıflarüstü konumda kalmış, ‘halkın dışında, halk için, halka rağmen’ çözümler önermiştir.”⁴³⁸ Namık Kemal'in Midilli'ye sürüldüğü dönemde bile kitaplarını Padişah II. Abdülhamid'e gönderip karşılığında ‘Bala’ rütbesi aldığı bilinmektedir.⁴³⁹ Yeni Osmanlı aydınının devletle ilişkisi Batı'ya karşı bakışını da etkilemiştir. Yeni Osmanlılar'da da takipçilerinde de bu izleri görebilmek mümkündür. Osmanlı aydınının Batı'ya karşı “kuşkucu ve ihtiyatlı” olduğunu vurgulayan Ortaylı'ya göre bunun nedeni Avrupa'yı dışından görüp ürkmekle ilgilidir.⁴⁴⁰

⁴³⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu.... a.g.e.*, s.105.

⁴³⁷ İlber Ortaylı, “Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1703.

⁴³⁸ Şerif Mardin, “Tanzimat ve Aydınlar”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.58.

⁴³⁹ İsmet Özel, “Tanzimat'ın Getirdiği Aydın”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.63.

⁴⁴⁰ İlber Ortaylı, “Batılılaşma Sorunu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.137–138.

Bu dönemde hem Batıcı hem Batı karşıtı fikirlerin üretiminde kitle iletişiminin yanı sıra emeklemekte olan bir bilinç endüstrisinin rolü dikkat çekmektedir. Osmanlı edebiyatının, Batı fikrinin popülerleşmesine önemli katkısı olmuştur. Ancak Osmanlı/Türk romanı, “Batı’da olduğu gibi feodaliteden kapitalizme geçiş döneminde burjuva sınıfının doğuşu ve bireyciliğin gelişimi sırasında tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşulların etkisi altında yavaş yavaş gelişen bir anlatı türü”⁴⁴¹ olarak ortaya çıkmamıştır. Osmanlı entelijansiyasının romanla tanışıklığı, çeviriler yoluyla olmuştur. Bu dönemde Batı’nın edebi kalitesi düşük hafif maceralar içeren çeviri romanları moda olurken Niyazi Berkes bu durumu “Pek azı basılan ve basılan pek azı da okunan” yüksek edebiyatın çevrilmesinden daha olumlu bulduğunu yazmaktadır. Berkes’e göre bu eserlerin çevirileri sayesinde “okuyucunun kafasında hurafeler, periler, cinler dağılmıştır.”⁴⁴² Berkes, bir dönem Tercüme Odası’nda yetişen aydınların artık Bab-ı Ali kitapçılarından çıkmakta olduğuna dikkat çekmektedir. Ahmet Mithat, Şemsettin Sami, Hüseyin Rahmi, Hüseyin Cahit, Ahmet Rasim gibi edebiyat ve dil adamlarının hepsi Bab-ı Ali kitapçılarında yazı hayatına atılmıştır.

Osmanlı/Türk toplumunda özgün edebiyat eserlerini ilk üretenler de vaktiyle çeviri işiyle uğraşan bu isimlerin arasından çıkmıştır. Osmanlı edebiyatı erken dönemde genelde tezli romanlara yönelmiş, okurunu öncelikle talebe olarak görmüştür. Özellikle I. Meşrutiyet döneminde yanlış Batılılaşma’nın karikatürize edilmesine, Batı tarzı yaşama yönelik tepkilere katalizör olan bu romanlar ciddi ölçüde popülerlik kazanmıştır. Yaşanan kültürel değişimin etkisiyle *İstanbul’un Batı’dan haberdar sosyetesinde* başgösteren trajikomik çelişkiler, Ahmet Mithat, Recaizâde Mahmut Ekrem gibi kalemlerin elinde Batıcılığın yüzeysel boyutunu hicveden bir enstrümana dönüşmüştür. Bu dönemin hemen tüm romanlarında Berna Moran’ın deyiimiyle “*alafranga züppe*” bir tipe rastlamak mümkündür. Recâizade Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası*’nda babasından kalan mirası alafrangalaşma uğruna yiyip bitiren *Bihruz Bey* karakteri, bir “*Yanlış Batılılaşma*” örneğidir.⁴⁴³ Gününü Beyoğlu’nda terzilere ölçü vermek ve kırık dökük Fransızcasıyla kunduracılar ve garsonlarla konuşmakla geçiren,

⁴⁴¹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.9.

⁴⁴² Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma...a.g.e.*, s.362-363.

⁴⁴³ Recaizâde Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s.10.

kendini kadınlara beğendirmeye çalışan Bihruz Bey, öylesine ilginç bir karakterdir ki tek kelime Fransızca bilmeyen annesine bile gösteriş yapmadan duramaz:

- “- Oğlum, Bihruz'um! Ne işle meşgul idin?
- Hiç bir işim yoktu, kendi kendime lektür yapıyordum.
- Lektür nedir?
- Okuyordum.
- Memnun oldum oğlum. Allah senden razı olsun.
- Mersi! Şer meri!
- Benimle konuşurken frenkçe karıştırmazsan daha çok hazzederim.
- Dilim alışmış da, ..oruar valide!
- Gene mi?...”⁴⁴⁴

Ahmet Mithat'ın *Felâton Bey ile Rakım Efendi*'si ise Frenk taklitçiliği tezini işleyen romanlar arasında Türk edebiyatındaki en çarpıcı örnekler arasında yer almaktadır. Ahmet Mithat, kendince Batılılaşmayı doğru (Rakım Efendi) ve yanlış (Felâton Bey) anlamış iki kişi arasındaki çarpıcı farkları roman boyunca çeşitli gerekçelerle vurgulamaktadır.⁴⁴⁵ Türkçeyi yeterince bilmemekle övünen, Batılı olmayı şık giyinip Beyoğlu'na eğlenmek olarak algılayan Felâton Bey'le, tutumlu, çalışkan ve temkinli Rakım Efendi'nin öyküsünü anlatan eserini Ahmet Hamdi Tanpınar, “Memlekette Tanzimat'la başlayan züppe ve köksüz insanla, memleket şartlarının yetiştirdiği hakiki münevver arasındaki farkı göstermek isteyen bir roman”⁴⁴⁶ olarak değerlendirmektedir.

Ahmet Mithat'ın “*yabancılaşmış*” Felâton Bey gibiler hakkında yazarken, çok sonradan Servet-i Fünunculara karşı kullanacağı “dekadan” (köksüz) kavramı zihninin merkezindedir. Nitekim bileklerini keserek intihar eden materyalist şair Beşir Fuat'ı (1852- 1884) anlatırken, Fuat'ın iyi bir dost ve yurtsever bir aydın olduğundan bahseden yazar, dostunun “Avrupa'nın rahatını bozan şu sefil sosyalist guruhundan değilse de” tedavisi imkânsız bir hastalığa, “dinsiz materyalizme” yakalandığından söz etmektedir. Ahmet Mithat'a göre “Bir Müslüman ve Osmanlı'da böyle eksikliklerin sonucunun ne olacağını kestirmek mümkündür.” Beşir Fuat intihar etmiştir.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ Rezaizâde Mahmut Ekrem, *a.g.e.*, s.195.

⁴⁴⁵ Bkz. Ahmet Mithat Efendi, *Felâton Bey ile Rakım Efendi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.

⁴⁴⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.293.

⁴⁴⁷ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma...a.g.e.*, s.373.

Bir taraftan Batılılaşma'nın ürünü olup diğer taraftan *alafranga züppelik*, *dekadanlık* söylemi üzerinden Batılılaşma'yı hicveden Osmanlı aydınının bir paradoks içinde olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Murat Belge'ye göre bu paradoksun nedeni Batıcılığın yarattığı toplumsal bölünmede ister istemez Batı tarafında olan yazarların "Kendi yaptıkları işin toplumsal sonuçlarından da ürker, herkesten önce kendileri 'alafrangalaşmış' tipleri teşhir etmeye"⁴⁴⁸ çalışmasıdır. Yeni Osmanlılar, öz olarak Batılılaşma'ya değil biçim olarak Batılılaşma'ya, Batılılaşma'nın algılanma tarzına karşıdır. Hilmi Ziya Ülken'in Avrupa siyasi düşüncesine yoğunlaşmış Batı felsefesini atlayan birçok Yeni Osmanlı'nın aksine "Batı'nın felsefe problemleri üzerine düşünmeye başlayan" ilk aydın⁴⁴⁹ olarak bahsettiği Ahmet Mithat'ın kadın sorunları, medeni haklar gibi meselelere Batılı bir gözlükle bakarken, *Felâtn Bey ile Rakım Efendi*'de başka bir tutuma girmesi bir ikilik olarak değerlendirilmemelidir. Jale Parla'ya göre zaten Tanzimat edebiyatı ve düşüncesine atfedilen bu ikilem bir "Cumhuriyet ideolojisi" yorumudur ve "Tanzimat düşünce ve edebiyatına egemen olan özellik ikilem değil, tersine İslami düşünce, felsefe, dünya görüşü ve bilgi kuramının tartışılmaz belirleyiciliğidir."⁴⁵⁰ Dolayısıyla Ahmet Mithat da Rezaizâde Mahmut Ekrem de tıpkı diğer çağdaşları gibi İslâm düşünüşünün Batı'ya karşı tartışılmaz bir üstünlüğü olduğuna inanmaktadır.⁴⁵¹ Bu demektir ki II. Meşrutiyet'e doğru kültür ve düşünce hayatında Batı halâ, redingot, baston, kafe, tiyatro ve Voltaire'den ibarettir.⁴⁵²

3. Meşrutiyet Aydınları ve Jön Türk Batıcılığı

II. Meşrutiyet dönemi, düşünce hayatının son derece renkli ve bir o kadar çatışmalı olduğu özel bir tarihsel süreçtir. Osmanlı/Türk fikriyatında Batı algısına ilişkin bugün zihinlerdeki *repertuarın* temel nitelikleri az ya da çok o dönemin siyasi ikliminin izlerini taşımaktadır. Son 130 yıllık süreçte Tanzimat ve Kemalizm ile birlikte en çok tartışma konusu olan tarihi figür Sultan II. Abdülhamit olmuştur. Niyazi Berkes, İİF.

⁴⁴⁸ Murat Belge, "Batılılaşma: Türkiye ve Rusya", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.48.

⁴⁴⁹ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.147.

⁴⁵⁰ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanı'nın Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.37.

⁴⁵¹ Parla, *a.g.e.*, s.37.

⁴⁵² Belge, *a.g.m.*, s.49.

Abdülhamit dönemini anlatırken şöyle der: “Şarklılık, çoktan beri bu dönemde olduğu kadar idealleştirilmemişti; fakat Batı da hiçbir zaman bu baskı rejimi döneminde olduğu kadar idealleştirilmemiştir.”⁴⁵³

Birçok tarihçinin Osmanlı tahtının 19. yüzyıldaki diğer sahipleriyle kendisinin arasına kalın bir çizgi çektiği II. Abdülhamit, genelde önceki padişahların aksine yüzünü Doğu’ya dönüp Panislamizm ideali peşinde koştuğu gibi bir peşin kabulde gündeme getirilmektedir. Bunun yanında, İmparatorluğun dağılmasını engellemek amacıyla Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla ortaya atılan “Osmanlı yurttaşlığı” formülünün Hıristiyan tebaayı pek heyecanlandırmadığını gören Padişah’ın, devleti ayakta tutmak için son bir gayretle İslam birliği gibi bir çözüme pragmatik amaçlarla yöneldiğini öne süren kaynaklar da vardır. Orhan Koloğlu, hükümdar olduktan sonra romanıyla, tiyatrosuyla, müziğiyle Avrupa kültürünü Saray’ın içine taşıyan II. Abdülhamit’in Batı karşıtı bir padişah olmadığını öne sürerken⁴⁵⁴, amcası Abdülaziz’le Avrupa’yı gezerken en az ilgi gösterilen hanedan üyesi olması* nedeniyle müstakbel Padişah’ın sağlıklı bir Doğu-Batı karşılaştırması yapma olanağı bulunduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanında Padişah’ın düşünce dünyasında Yeni Osmanlılar’ın özellikle Namık Kemal’in antiemperyalist ve İslâmcı çizgisinin etkili olduğu belirtilmektedir. Şerif Mardin’in Batı’yı “model” aldığını söylediği⁴⁵⁵ II. Abdülhamit, Hilmi Ziya Ülken’e göre döneminin ruhuna uygun olarak “*şekilde Batılı, özde Doğulu*” bir kimliğe sahiptir.⁴⁵⁶

Bu dönemin düşünce hayatında Batı algısının değişip dönüşmesinin en kritik anı olarak II. Abdülhamit’in 1877’de Osmanlı-Rus Savaşı’nı bahane ederek bir yıl önce açılan Meclis-i Mebusan’ı kapatmasını göstermek mümkündür. Bunu takip eden otuz yıllık zamanda basına sansür, aydınlara takip, Mithat Paşa’nın tutuklanması gibi olaylar nedeniyle birçok aydın soluğu Avrupa başkentlerinde almış, Osmanlı düşünce hayatı, Paris’ten Londra’ya çok merkezli hale gelmiştir. Bu nedenle, “Abdülhamit devri

⁴⁵³ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, 1979, s.372.

⁴⁵⁴ Orhan Koloğlu, “II. Abdülhamit’in Siyasi Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.272.

* Amcası Abdülaziz’in daha uzun yaşaması, ondan sonra da tahta oğlu Murat’ın geçmesi bekleniyordu. Bu yüzden II. Abdülhamit’in tahta çıkması beklenmediği için daha az ilgi görmüş olabilir. (y.n)

⁴⁵⁵ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, 2002, İstanbul, s.15.

⁴⁵⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi...a.g.e.*, s.180.

hürriyet ve meşrutiyet fikirlerinin memleket dışında gelişme imkânları bulduğu devirdir. Namık Kemal neslinin sürgün hayatı bir bakımdan bu fikirleri susturmuşsa da, bir bakımdan bu hayatın sağladığı yalnızlık ve içe katlanma, bu nesil yazarlarının birçok eserlerini meydana getirmelerini sağlamıştır.”⁴⁵⁷

Bu eserlerin sahipleri, yeni bir entelektüel bilinçle yetişmiş, Avrupa dillerine hâkim ve padişahın kendilerine lütfettiği hayatla yetinmeye niyeti olmayan bir kuşaktır. Devletin kurtuluşuna vehmettikleri önemle Yeni Osmanlılar’ı andıran, fakat daha güçlü bir hareket içinde olan Jön Türkler’i besleyen fikir ve duygu kaynağı gizlice okudukları Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa’nın yazılarıdır.⁴⁵⁸ Ancak, bir yandan Devlet-i Ali Osmanî için hizmet verirken diğer taraftan muhalefet yapan Yeni Osmanlılar’ın aksine Jön Türkler’in toplumsal tabanı devlete değil “yüksekokul” a dayanmaktadır.⁴⁵⁹ Tıbbiye’de ya da Harbiye’de okuyan bu gençler, mesleklerini de devlet idaresini de işbaşında olanlardan daha iyi yapacakları inancını taşımaktadırlar. Jön Türkler’e Osmanlı toprakları üzerinde “yaşam hakkı tanınmamasının” ilerleyen dönemde İmparatorluğun geleceğini etkileyecek iki önemli sonucu olmuştur. Bunlardan ilki, bu kuşağın Batı’yı cismen değil resmen tanınması sayesinde Batı hakkındaki fikirlerinin bir önceki kuşağa göre son derece çeşitlilik içermesidir. Avrupa başkentlerinde geçen yıllarında Batı düşünürlerinin bazılarını doğrudan tanıma olanağı bulmuşlar, o güne kadar epey esrarlı bir yer olan Batı’yı nasıl algılamaları gerektiği hakkında az çok bir fikir edinmişlerdir – ki bu fikir Şerif Mardin’e göre Batı’yı “kuvvet” ya da “gücün prim yaptığı bir yer” olarak algılamalarını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Jön Türk düşüncesinin, Batı algısını şekillendiren motivasyon “Devletin varlığını sürdürebilmesi için Batı kadar güçlü olma” ideası olmuştur. Bu bağlamda eski dinsel değerlere verilen önem de milli gücü artırdıkları ya da artıracakları oranda olacaktır.⁴⁶⁰

Yeni Osmanlı, Jön Türk, İttihat ve Terakki güzergâhında temel felsefe olan “Devleti kurtarmak” amacı öncelikler arasında ilk sırada bulunurken, Batıcılık da bu amaca uygun olarak sürekli inşa edilen stratejik bir tutunma noktası olmuştur. Söz

---

⁴⁵⁷ Ülken, *a.g.e.*, s.162.

⁴⁵⁸ *a.g.e.*, s.120.

⁴⁵⁹ Şerif Mardin, “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.52.

⁴⁶⁰ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi... a.g.e.*, s.16.

gelimi Jön Türk fikriyatının en önemli figürlerinden biri olan Ahmet Rıza'nın pozitivist-antiemperyalist hatta sosyal Darwinist çizgideki Batı algılayışı ile Abdullah Cevdet'in memleketin kurtuluşu için yurtdışından damızlık erkek getirilmesini dahi öneren radikal Batıcılığı; Prens Sabahattin'in adem-i merkezîyetçi ve bireyci Anglosakson ideali ile Mizancı Murat'ın İslam birliğini savunan telifçi Batıcılığı arasında benzerlikten çok farklılık bulunmaktadır. Bu düşünce kaynaklarının ve aralarındaki yol ayrılığının bugünkü Batı algılayışına izdüşümleri vardır.

Viyanalı soylu bir aileden gelen annesinin etkisiyle küçük yaşlarda Batı kültürüyle tanışan Ahmet Rıza, Jön Türkler arasında Abdullah Cevdet'le birlikte Batı düşüncesiyle ilişkisini en radikal düzeye taşımış iki isimden biri olarak tanınmaktadır. Anadolu köylüsünün sefaletinin tarımın geriliğinden kaynaklandığı düşüncesiyle Fransa'da ziraat tahsili yapan Ahmet Rıza'nın düşüncelerinin teorik çerçevesini, ünlü pozitivist Auguste Comte ve onun öğrencisi Pierre Lafitte'nin görüşleri oluşturmaktadır.⁴⁶¹ Pozitivizmin Ahmet Rıza'nın fikirlerini bu ölçüde biçimlendirmesinin en önemli nedeni olarak Comte'un 1789 Fransız Devrimi sonrası Fransız toplumu için yaptığı çözümlemenin Ahmet Rıza tarafından da dönemin Osmanlı toplumu için uygun bir model olarak benimsenmesi gösterilmektedir.⁴⁶² Devrim sonrası Fransız toplumunun karşılaştığı en önemli sorunun manevi boşluk olduğunu düşünen Comte, pozitif bilimlerin ışığında düzen (ordre) sağlandıktan sonra ancak ilerlemenin (progres) sürdürülebileceğini savunmaktadır. Pozitivizmin devrimciliğe mesafeli duruşu ve ilerlemenin ancak düzen içinde gerçekleşebileceğine inancı, kültürel ve sosyal bir bunalım içinde olan Osmanlı toplumunun yeni bir sarsıntıya dayanamayacağını düşünen Ahmet Rıza'yı Comte düşüncesine daha fazla yaklaştırmıştır.⁴⁶³ Öte yandan, Osmanlı aydınlarının Batı felsefesiyle tanıştıklarında İslam'dan ya da geleneksel yapı içindeki başka bir kaynaktan düşünsel/felsefi herhangi bir alternatif çıkarma olanağının olmaması da Fransız pozitivistizminin daha kolay benimsenmesine neden olmuştur.⁴⁶⁴ Fransa'daki pozitivist çevrede de iyi tanınan ve

---

⁴⁶¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu...a.g.e.*, s.196.

⁴⁶² Barış Alp Özgen, "Ahmet Rıza", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.121.

⁴⁶³ Özgen, *a.g.m.*, s.121.

⁴⁶⁴ Doğan Özlem, "Türkiye'de Pozitivizm ve Siyaset", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.457-458.

Fransız pozitivistlerinin yayın organı *Revue Occidentale*'de yazıları çıkan⁴⁶⁵ Ahmet Rıza'nın diğer sürgünlerle birlikte çıkardığı *Meşveret* dergisinin hemen altında “*İntizam ve Terakki*” (Düzen ve İlerleme) sloganı yer almıştır.⁴⁶⁶ Bu slogan daha sonra yine pozitivist bir düşüncenin ürünü olarak kurulacak İttihat ve Terakki'nin de bir anlamda isim babalığını yapmıştır.

Ahmet Rıza'nın düşüncelerinin etkisi altında gelişen Jön Türkler'in erken dönem fikir hayatı, İttihad-ı Osmanî adıyla İstanbul'da gizlice örgütlenen ve daha sonra İttihat ve Terakki adını alacak oluşumun etkisine girmesiyle başka bir safhaya taşınmıştır. II. Abdülhamit'e muhalefet ve 1876 Kanun-i Esasi'nin geri getirilmesi gibi iki temel konuda sağlanan uzlaşma İttihat ve Terakki'nin felsefi ve siyasi düşüncelerini biçimlendirmiştir. Batı'dan özellikle Aydınlanma ve pozitivist düşünceden ilham alan Jön Türk-İttihat ve Terakki önderleri bununla birlikte emperyalizmden bihaber değildir. Düşüncelerinin odağında merkeziyetçi-bağımsız bir devlet tasarımı olan Ahmet Rıza'nın *Meşveret*'teki yazıları Batılı ülkeleri açıkça emperyalizmle ve İslam aleyhtarlığı yapmakla suçlamaktadır. Özellikle kapitülasyonlara yönelik eleştiriler, Abdülhamit'e karşı geliştirilen muhalefetin önemli araçlarından biri haline gelmiştir.⁴⁶⁷ Antiemperyalizm konusunda sağlanan uzlaşma, Jön Türk düşüncesindeki farklılıkların ihmal edilebilir düzeyde kalmasını sağlamıştır. Batı felsefesine Ahmet Rıza kadar yakınlık hissetmeyen ancak II. Abdülhamit'e karşı “hürriyet” mücadelesi veren Jön Türkler'in İslamcı figürlerinden Mizancı Murat, Ahmet Rıza'nın *Meşvereti*'nin 184'üncü sayısındaki “*Garp'ın Taassubu ve Şark'ın Gafleti*” başlıklı yazısında “Batı da başka kılığa bürünmüş bir nevi Haçlı Seferi'nin sürüp gittiğini ve Batı'nın bu yüzden Doğu'yu anlamamada ısrar ettiği”⁴⁶⁸ düşüncesini savunmaktadır.

İttihat ve Terakki içinde ve Jön Türk düşüncesinde Batı'yı pozitivist-merkeziyetçi bir “kurtuluş ve kalkınma yolu” gibi algılayan, ancak antiemperyalist bir çizgi benimseyen Ahmet Rıza'nın görüşlerine rakip fikirler, Osmanlı Sarayı'ndan çıkmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in yeğeni Prens Sabahattin, babası ve kardeşi ile

⁴⁶⁵ E.E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Sander Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s.39.

⁴⁶⁶ Lewis, *a.g.e.*, s.196.

⁴⁶⁷ Özgen, *a.g.m.*, s.122.

⁴⁶⁸ *Meşveret* 184'ten aktaran: Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.167.

Paris'e kaçtıktan⁴⁶⁹ sonra Jön Türkler'e katılmış, Ahmet Rıza'nın etkilendiği Auguste Comte'un merkezîyetçi-ilerlemeci okuluna alternatif olan muhafazakâr Fransız sosyolog Le Play'in düşünceleri kendisi için önemli bir kaynak olmuştur. Tıpkı Ahmet Rıza gibi Batı fikrine bir tür "kalkınma modeli" olarak bakan Prens Sabahattin'in düşüncelerinin olgunlaşmasında Le Play'in öğrencisi Edmond Demolins'le tanışması da önemli rol oynamıştır.⁴⁷⁰ Ünlü eseri "*Anglo-Saksonların üstünlüğü neye bağlıdır?*" kitabında İngilizlerin bireysel girişimlerdeki üstünlüğü sayesinde sömürge ülkelere gidip yatırımlar yaptığını, bu yolla İngiltere'nin ekonomik olarak Fransa'yı geçtiğini savunan Demolins'in düşünceleri, Sabahattin'e ilham vermiştir.⁴⁷¹ Sabahattin de eğitim yoluyla "kavgaya hazır" hale gelen Osmanlı gençlerinin, İmparatorluk topraklarında girişimcilik yapması gerektiğini savunmakta, bireyciliği kalkınmanın ve Batı'ya yetişmenin bir yöntemi olarak görmekte ve bunun önündeki en ciddi engelin merkezîyetçilik olduğunu düşünmektedir. Aykut Kansu'ya göre Le Play ve Demolins, Türkiye'de Sabahattin ve çevresinin algılandığı şekilde liberal değil aşırı muhafazakâr görüşlere sahiptirler. "Le Play yalnızca Fransız Devrimi'yle yerleşen yeni ekonomik, sosyal ve siyasal düzeni eleştirmiyor aynı zamanda 18'inci yüzyıldan itibaren dünyada egemen olmaya başlayan Aydınlanma fikirlerine bilimsel/kuramsal yaklaşımlara" da karşı çıkmaktadır.⁴⁷² Prens Sabahattin'in Batı'yı yakalamak için öngördüğü toplum tasarımı çalışkan ve disiplinli bir nitelik arz etmektedir. 1912 yılındaki Balkan Savaşları sırasında Sabahattin, Sultan Mehmet Reşat'a şöyle yazmaktadır: "Varlığımızın tehdit edildiği bir zamanda düşmanımız ne İtalya, ne Balkanlar, ne de Avrupa, fakat biz doğrudan doğruya kendimiziz. Tembellik ve merkezîyetçilik bizi mahvediyor"⁴⁷³.

Jön Türkler içindeki çeşitli eğilimler, 1902 yılında Prens Sabahattin'in himayesindeki Osmanlı Liberalleri Kongresi'nde bir araya gelmiş, yıllardır gizli örgütlenme biçiminde faaliyet gösteren İttihat ve Terakki'nin Batıcılığa yaklaşımı konusunda taraflar burada netleştirmiştir. Kongrede, II. Abdülhamit'in tahttan

---

⁴⁶⁹ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınevi, İstanbul, 2000, s.85.

⁴⁷⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.173.

⁴⁷¹ Aykut Kansu, "Prens Sabahattin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakâr Düşüncenin İthalî", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, Tanzimat ve Cumhuriyet'in Birikimi, s.159.

⁴⁷² Kansu, *a.g.m.*, s.163

⁴⁷³ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.489.

indirilmesi için Batı müdahalesi talep eden Ermenilerin görüşlerine* Prens Sabahattin destek verirken, Ahmet Rıza karşı çıkmıştır. Lewis, bu kongrede Türk milliyetçiliği ile Osmanlı liberalizmi arasındaki ayrılıkların billurlaştığını dile getirmektedir.⁴⁷⁴ Ramsaur ise, Prens Sabahattin'in Ermenilerin tezlerine destek vererek kendisini yükselen Türkçülük karşısında zor duruma düşürdüğünü savunmaktadır.⁴⁷⁵ Nitekim yıllar sonra Hüseyin Cahit Yalçın, İttihat ve Terakki'ye karşı Osmanlı Ahrar Fırkası'yla el altından seçim mücadelesine girişen Sabahattin hakkında "(...) Sabahattin fırkası seçimlerde Rum Patrikhanesi ile birleşmiştir. Âdem-i merkezîyet Midilli'nin, Sakız'ın hep birer Girit olması için hazırlanmak demektir." şeklinde bir iddiada bulunabilmiştir.⁴⁷⁶ Ramsaur, Prens Sabahattin ve ailesini itibarsızlaştırmak isteyen Sultan II. Abdülhamit'in de Sabahattin'in babası Damat Mahmut Paşa'nın kaçtığı Paris'te Hristiyan olarak can verdiği şeklinde dedikodular yaydığını öne sürmektedir.⁴⁷⁷

Jön Türkler arasında Batı ile ilgili düşüncelerini Abdullah Cevdet kadar radikal bir dille ifade eden, bu sayede ateşli karşıtlar ve yandaşlar kazanan başka herhangi bir figür bulmak pek olası değildir. Bir tıp doktoru olan Cevdet'in Batıcılığı, eklektiklikten ve kısmicilikten uzak, bütüncül ve katî bir karakterdedir. Cevdet, Batı'nın sadece teknik becerisi ve bilimsel bilgisi ile değil, sosyal normları ve kültürüyle de alınması görüşünü savunmaktadır.⁴⁷⁸ Abdullah Cevdet, "En büyük ve en daimi hasmımız bizim kendi kanımızdadır. Kendi kafamızdır. Bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet Avrupa medeniyetidir. Bunu gülüyle, dikeniyile isticnas etmeye mecburuz..."⁴⁷⁹ demektedir. Cevdet'in Batı ile ilgili görüşleri üzerinde en çok spekülasyon yapılanı, II. Meşrutiyet döneminde değil Cumhuriyet kurulduktan iki yıl sonra yaptığı iddia edilen "*Türk kanına kan ilavesi*" konusundaki sıradışı tekliftir. Sonradan Şükrü Hanioglu'nun araştırmalarıyla gerçek dışı olduğu görüşü ağırlık kazanan bu iddiaya göre Türkiye'ye

---

* 1894'ten sonra ayrılıkçı Ermeni faaliyetlerine karşı Doğu bölgelerinde Hamidiye Alayları paramiliter bir güç olarak İmparatorluk tarafından kullanıldı. (Bkz. E.E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Sander Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s.26.

⁴⁷⁴ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.200.

⁴⁷⁵ Ramsaur, *a.g.e.*, s.91.

⁴⁷⁶ Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sabahattin*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1954, s.38-42'den aktaran Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.485.

⁴⁷⁷ Ramsaur, *a.g.e.*, s.99.

⁴⁷⁸ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, 62.

⁴⁷⁹ Abdullah Cevdet, "Mutmain Değilim", *İctihad*, No: 53, 1328, s.1176'dan aktaran: Ramazan Uçar, "Abdullah Cevdet'in Batı ve Batılılaşma Anlayışı", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10, 2011, s.9.

İtalyan ve Almanların göçünü sağlamak, bunların Türklerle evlenmelerini mümkün kılma, Abdullah Cevdet'e göre "kanlarını kanlarımıza ilave etmek" yararlı bir sağlık politikası olarak değerlendirilmektir.*

Abdullah Cevdet'in Batı tasavvurunda diğer Jön Türk-İttihat ve Terakki önderleri gibi "kuvvet" ve "akıl" nosyonuna büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Cevdet'e göre "Avrupa ile bizim aramızdaki münasebet, kuvvet ile zaif ve ilim ile cehl aralarındaki münasebet demektir. (...) İşkodra'yı, Manastır'ı Selanik'i Trablusgarp'ı kuvvet almış, aciz olan vermiştir."⁴⁸⁰ Abdullah Cevdet'in Batı ile Doğu'yu (Osmanlı) karşılaştırmasında bir fikriyat sorgulamasına yöneldiği görülmektedir. Batı'nın çalışma ahlakı, disiplini ve merakı ile Osmanlı toplumunun ataletini kıyaslarken Cevdet, aynı zamanda bilim ile cehaleti, kuvvetli ile zayıfı, zengin ile fakiri karşılaştırmakta ve Osmanlı toplum ve devlet düzeninin Batı karşısında acz içinde olduğuna inanmaktadır. Abdullah Cevdet'in Batı kadar akıllı ve güçlü olmak için önerdiği çözüm yolları, diğer Jön Türklere göre daha köktencidir. Niyazi Berkes, bu nedenle Abdullah Cevdet'in fikirlerinin uyarıcılık hizmetine rağmen, kendisinden şüphe ve hatta nefret edilen bir pozisyona sürüklendiğini vurgulamaktadır.⁴⁸¹ Abdullah Cevdet'in aldığı tıp eğitimi nedeniyle Darwinizm'in etkisinde kaldığı, evrim yoluyla elde kalacak biyolojik elitler sayesinde gelişmenin sağlanabileceğine inandığı ise Cevdet hakkında sık olarak ortaya atılan bir iddiadır. İlber Ortaylı, Abdullah Cevdet'in laik ve radikal Batıcılık anlayışının Osmanlı toplumundaki ihtiyatlı Batılılaşmaya karşı bir tepki olduğunu savunmaktadır.⁴⁸²

II. Meşrutiyet döneminden sonra Osmanlı üzerindeki Alman nüfuzuna karşı İngiliz yanlısı bir politikayı savunan Abdullah Cevdet, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin

---

* Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.71'de bu görüşü dile getirmekle birlikte Abdullah Cevdet'in laik eğitim konusunda Atatürk'le yaptığı görüşme sırasında yaptığı iddia edilen asıl teklif, işgücü sıkıntısı nedeniyle yurtdışından tarım işçisi ithaliyle ilgilidir. Ancak dönemin Tevhid-i Efkâr gazetesinde bu haber "Avrupa'dan Damızlık Adam Celbini İsteyen de Var" başlığıyla yayınlanır. Haber sonradan Bozok milletvekili Avni Bey tarafından yalanlanmıştır. (Bkz. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.)

⁴⁸⁰ Abdullah Cevdet, "Şime-i Muhabbet", İctihad, No: 89, 1329, s.1983'ten aktaran: Ramazan Uçar, "Abdullah Cevdet'in Batı ve Batılılaşma Anlayışı", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10, 2011, s.9.

⁴⁸¹ Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.72.

⁴⁸² İlber Ortaylı, "Batılılaşma Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.138.

kurucuları arasında yer almış ve Kürt Teali Cemiyeti'yle de ilişkisi olmuştur.⁴⁸³ Buna rağmen Batılı bir güce tam teslimiyet konusunda mütereddit bir Abdullah Cevdet portresi söz konusudur:

“(...) vatanımızı bir ecnebi hükümet istila ederse bizden senede lâyard def’a vergi almaz, memurlarını namuslu adamlardan intihab eder. Mükemmel şose yolları yapar, şehirlerimiz elektrik ziyasıyla tenvir olunur, hanelerimizde telefonlar bulundurabiliriz... İstersek matbaa açarız, şirketler tesis ederiz. Şimdiki halimize nisbetle bin kat daha ziyade mesud oluruz. Fakat... Ah... fakat söylemeli o zaman biz, bizi istila ve memleketimi imar eden millet-i ecnebiyenin misafiri oluruz.... Yani şimdi biz fakir mazlum bir efendiyiz o zaman zengin bir uşak bir hizmetçi olacağız. Ey vatandaşlarımız! Cümleden uşak olmaya razı olacak mısınız? Hayır!...”⁴⁸⁴

Abdullah Cevdet'te de bir ölçüde görülen Jön Türk antiemperyalizmini, Yeni Osmanlılar'dan miras kalan “İmparatorluğun korunması” önceliğine bağlamak mümkündür. Jön Türkler'in Batı ile ilişkisinde emperyalizmin ahlaki boyutunu pek sorgulamadıkları bilinmekle birlikte, emperyalizmi haklı bile gördükleri noktalar mevcuttur. Jön Türkler'in, Batı emperyalizmini Avrupa kültürünün bir parçası olarak görmeyi tercih ettiğini belirten Ahmet Kuyaş, şu görüşlere yer vermektedir:

“Ahmet Rıza veya Abdullah Cevdet gibi Jön Türk düşüncesini en iyi temsil eden kişiler, bazılarınca ‘emperyalizm’ olarak algılanabilecek bir olgunun tümüyle bilincindeydiler. Hatta bunu küresel bir görüngünün birçok tezahürlerinden biri olarak ussallaştırmış, yani yalnızca Osmanlılara/Türklere/Müslümanlara yönelik bir ‘düşmanlık’, ‘haksızlık’ veya ‘tecavüz’ dizisi olarak değerlendirmemiş, ama sosyal Darwinistlikleri dolayısıyla neredeyse haklı görmüş ve ‘emperyalizm eleştirisi’nin de Avrupa düşüncesinin ve kültürünün bir parçası olduğunu söyleyerek küresel bir politika düşünmektense modernleşme yoluyla tikel, yani ulusal bir çözüm tasarlamışlardır.”⁴⁸⁵

⁴⁸³ Kerem Ünüvar, “Abdullah Cevdet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, Tanzimat ve Cumhuriyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, 2002, İstanbul, s.103.

⁴⁸⁴ Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, 1981, İstanbul’dan aktaran: Kerem Ünüvar, a.g.m., s.102.

⁴⁸⁵ Ahmet Kuyaş, “Yeni Osmanlılar’dan 1930’la Antiemperyalist Düşünce”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 2, Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.248.

Osmanlı aydınlarının, Aydınlanma ve pozitivist epistemolojisi ile pek ilgilenmediği, daha çok sosyal Darwinizm'in asıl rengini verdiği bir siyaset öğretisi üzerine yoğunlaştığı düşünülürse, Jön Türkler'in hangi saiklerle Batı düşüncesine başvurduğu daha iyi anlaşılacaktır. Bu bağlamda Ahmet Rıza'nın pozitivistizm ile ilişkisini, Doğan Özlem'in Osmanlı aydını için dediği gibi "geleceği parlak görünmeyen bir İmparatorluğun kurtarılması için ona bir nizam verme çabası"⁴⁸⁶ olarak değerlendirmek olasıdır.

3.1. Kültür ve Medeniyet Üzerine Tartışmalar

Devleti kurtarmak gibi oldukça pragmatist nedenlerle girişilen Batılılaşma çabasının ihmal edilen felsefi boyutu, Niyazi Berkes'in "Şark'ın da Garb'ın da daha önce hiç olmadığı kadar idealleştirildiği"ni söylediği II. Abdülhamit dönemine damgasını vurmuştur. Matbaa gelmiş, gazeteler, kitaplar basılmaya başlanmış ancak Batı tarzı bir entelektüel hayat ortaya çıkmamıştır. Sansürün düşünce ve basın hayatında sıradanlaştığı bu ortamda; Batı fikrinin giderek tek boyutlu olarak üretildiğini söylemek mümkündür. Batı, ya akıl ve bilimle özdeşleştirilerek bir arzu nesnesine olarak görülmekte; ya da her türlü kötülüğün gerekçesi olarak lanetlenmektedir.

Sansürün, II. Abdülhamit tarafından içeride tekdüze bir basın oluşturup dışarıdan gelecek saldırılara yanıt vermeye yoğunlaşmak gibi stratejik bir hedefle yapıldığını belirten Koloğlu, buna karşın dış basının 30 yıl boyunca Padişah'ın "karabasanı" olduğunu öne sürmektedir.⁴⁸⁷ Avrupa'nın kendisi hakkındaki fikirleri konusunda son derece hassas bir Sultan portresi çizen II. Abdülhamit, bu nedenle yurtdışında ajanslar, gazeteler kurdurmuş; ancak bu strateji yaygın Avrupa basınının kendisi hakkında daha katı yayınlar yapması dışında bir sonuç getirmemiştir.⁴⁸⁸ II. Abdülhamit döneminde sürgündeki düşünce hayatının ülke içine yansımaması için de özel bir çaba harcanmış, Osmanlı posta teşkilatının dağıtmadığı yurtdışında basılan 'muhalif' süreli yayınların

⁴⁸⁶ Doğan Özlem, "Türkiye'de Pozitivistizm ve Siyaset", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.458.

⁴⁸⁷ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.89.

⁴⁸⁸ Koloğlu, *a.g.m.*, 90.

Batılı ülkelerin posta teşkilatları aracılığıyla ülkeye girmesi önlenmeye çalışılmıştır.⁴⁸⁹ Ancak, Batılı ülkelerin tepkisinden çekinen hükümet bu dağıtımı önlemeyi başaramamıştır.

Devletin, sansür aracılığıyla sınırlarını çizmeye niyetlendiği II. Abdülhamit dönemi Osmanlı toplumsal hayatında, düşüncenin sığınağı sanat dergileri çatısı altında yapılan üstü kapalı siyasi tartışmalar olmuştur. Bu tartışmaların başlıca mecraları olarak Sırat-ı Müstakim ve Servet-i Fünun dergilerini sayabiliriz. Sırat-ı Müstakim, İslamcı çizgide yayın yaparken, karşısındaki Servet-i Fünun, Avrupa fikir hayatını yansıtmaya çalışmaktadır. Ülken, II. Abdülhamit'in iki derginin yayımına izin vermesini "Otokratik idareye zararı dokunmadığı sürece Doğu ve Batı fikirlerinin paralel gelişimine imkân vermek" olarak yorumlamaktadır.⁴⁹⁰ Batı düşüncesine ilişkin bu iki farklı görüşün, iki sıradışı kalem Tevfik Fikret ile Mehmet Akif tarafından savunulması oldukça çarpıcı sonuçlar ortaya koymuştur. Tevfik Fikret, Batı'yı bilim-fen ve aydınlığın kaynağı olarak görmektedir. Oğlu Haluk'u* eğitim için Avrupa'ya gönderirken arkasından "*Ne bulursan bırakma: Sanat, fen / İğtimâd, iğtina, cesaret, ümîd, / Hepsi lâzım bu yurda, hepsi müfîd*"⁴⁹¹ mısralarıyla seslenmektedir. Batıcılık konusunda sınırların genişletilmesinden yana olan Tevfik Fikret, "*Bir gün yapacak fen şu siyah toprağı altın / Her şey olacak kudret-i irfanla inandım*"⁴⁹² diyecek kadar pozitif bilimlere karşı inanç doludur. Ayrıca müdürlüğünü yaptığı Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) Fikret için Batı medeniyetine ulaşmada bir köprü vazifesi görmektedir: "*Garb, iştiyak-ı fikre açık bir ufuk ve sen / Şark'ın bu ufka açılan bir derîçesi!*"⁴⁹³

Tevfik Fikret'in şiirlerindeki pozitivizm ve özgürlük anlayışı Cumhuriyet dönemine uzanan fikir tartışmalarının kaynağı olmuştur. Batı'yı temelde "aydınlanma ve adalet" olarak gören Fikret'in 1905'te yazdığı Tarih-i Kadim şiiri, geçmişle ve Tanrı kavramıyla büyük bir hesaplaşmaya dayalıdır. Bu şiirinde İslâm ile birlikte neredeyse tüm siyasi ve toplumsal geçmişi eleştiren Fikret'e yanıt, Mehmet Akif Ersoy'un

⁴⁸⁹ Bülent Varlık, "Bir Yarı Sömürge Olma Simgesi: Yabancı Posta Örgütleri", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.1655.

⁴⁹⁰ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.180-210.

* Tevfik Fikret'in ABD'ye gidip Hristiyanlığı seçtikten sonra papaz olan oğlu.

⁴⁹¹ Tevfik Fikret, Halûk'un Vedâi (Halûk'un Defteri'nden), *Rübâbı Şikeste*, Haz: Fahri Uzun, İstanbul, 1985, s.69.

⁴⁹² Fikret, *a.g.e.*, s.88.

⁴⁹³ Fikret, *a.g.e.*, s.64.

başyazarlığını yaptığı İslamcı çizgideki Sırat-ı Müstakim dergisinden gelmiştir. Ersoy, tam da o günlerde Mekteb-i Sultani'deki görevinden alınıp Robert Kolej'e atanan Fikret'i ima ederek şöyle yazmaktadır: “*Şimdi Allah'a söver... Sonra biraz bol para ver / Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder!*”⁴⁹⁴

Tevfik Fikret ile Mehmet Akif arasındaki tartışmaların özünü Batı kavramına ve bilime bakıştaki farklılık oluşturmaktadır. Söz gelimi Tevfik Fikret “*Milliyetim nev-i beşer / Vatanım ruyî zemindir*” diyerek Aydınlanma düşünürlerinden ilham alan bir düşünceyle sadece insan olmaktan doğan bir kardeşliğe vurgu yaparken, Akif ona “*Bu yalana inanırsam ne vatan kalır / Ne ruy-i zemin*”⁴⁹⁵ diye yanıt vermektedir. Döneminin etkili düşünce akımı pozitivistimin etkisini de hisseden Akif, Batı'nın bilimsel üstünlüğünü kabul etmekten geri durmazken Doğu'nun ataletini eleştirmektedir: “*Bakın mücâhid olan Garb'a şimdi bir kere / Havâyâ hükmediyor kani olmuyor da yere. / Dönün de âtil olan Şark'ı seyredin: ne geri! / Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri!*”⁴⁹⁶

Mehmet Akif düşüncesinde Batı-Doğu ayrımı teknoloji ve bilim değil; bir medeniyet ayrımıdır. Akif'e göre Osmanlı Türkiyesi'nin ve Müslümanların Batı'dan alacakları fenle, bilimle sınırlıdır. Bunların arasına kültür ve medeniyet girmemelidir.⁴⁹⁷ 1905'te Japonların Ruslara karşı kazandığı zafer, Batı'dan bilim ve teknoloji ithal edilmesini, ancak kültürel ambargo konulmasını isteyen birçok muhafazakâr gibi Akif'i de etkilemiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca İslâm'dan ilham alan birçok düşünce adamı gibi Mehmet Akif de Japonlar'ı “doğru Batılılaşma” örneği olarak görmektedir. Akif, Japonların Batı kültürüne ambargo koyarken, teknoloji ve bilimi alıntulamaktan geri kalmadıklarını “*Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle... / O da sahiplerinin lâhik olan izniyle*”, “*(...) Garb'ın eşyası, eğer kıymeti hâizse yürür (...) Moda şeklinde gelen seyrie gümrükte çürür!*”⁴⁹⁸ mısralarıyla anlatmaktadır. Tarık Zafer Tunaya'nın Batılılaşma ölçütüne göre Bütüncül-Kısmıcı ayrımında “Kısmıcı Batılılaşma” yanlıları arasında yer alan Akif için Japonların Müslümanlar'dan fazlası var, eksiği yoktur: “*Siz*

⁴⁹⁴ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Haz: Yüksel Kanar, Mopa Kültür Yayınları, İstanbul, 1997, s.188.

⁴⁹⁵ Fatma Bostan Ünsal, “Mehmet Akif Ersoy”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 6, İslamcılık, İletişim Yayınları, 2002, İstanbul, s.76.

⁴⁹⁶ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat... a.g.e.*, s.89.

⁴⁹⁷ Bostan Ünsal, *a.g.m.*, s.77.

⁴⁹⁸ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat, Süleymaniye Kürsüsü'nde*, s.178.

gidin, safvet-i İslâm'ı Japonlarda görün! / O küçük boylu, büyük milletin efrâdı bugün, / Müslümanlık'taki erkânı siyânette ferîd; / Müslüman demek için eksiği ancak tevhîd."⁴⁹⁹

Mehmet Akif'in zihinsel dünyası özellikle Batıcılık söz konusu olduğunda kategorize edilemeyecek bir nitelik göstermektedir. Nitekim Balkan Savaşları'na kadar Akif'in "*Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar*"* benzeri bir mısrasına rastlanmamaktadır. Ancak Balkan Savaşları sırasında özellikle Rumeli'de kalan Müslümanlara karşı uygulanan şiddet eylemleri, Trablusgarp ve I. Dünya Savaşı sonrası Mehmet Akif artık Batı Medeniyeti kavramı ile vahşet ve yalancılığı özdeş düşünmeye başlayacaktır. Batı onun için tüm dünyası maddiyattan ibaret, ruhsuz ve duygusuz bir yerdir: "...<<Avrupalı>> / Denince rûhu sağır, kalbi his için kapalı."⁵⁰⁰

Bugünün Türkiye'si'ndeki Batı algısına birer edip ve düşünür olarak büyük izler bırakan Tefik Fikret ve Mehmet Akif'in Garb anlatısı, Namık Kemal, Abdullah Cevdet gibi figürlerin düşünceleriyle bağlantılıdır. Ülken, bu dönemin fikir ikliminde başat olan iki düşünce biçimini şöyle anlatmaktadır: "*Bozukluğun asıl sebebini Batılılaşmanın samimi ve köklü olmamasında görenler, bütün hatayı samimiyetsiz dincilikte, riyalı politikacılıkta buluyordu. Bu hücumların başında Tefik Fikret vardı. Sosyal bozukluğun esasını gelenekten ayrılmada, inançların kaybolmasında bulanlar Batıcılığın yıkıcı bir hareket olduğunu ilan ediyorlardı. Bu hücumların başında da Akif vardı.*"⁵⁰¹ Bunalım yıllarının etkisi, ediplerin dilinde siyaseti edebiyata dönüştürmüştür.

Osmanlı/Türk aydınının küçük bir diaspora oluşturduğu Avrupa başkentlerindeki sürgün hayatının, İmparatorluk siyaseti ve fikir hayatı açısından ilk sonucunu, Batı düşüncesini Avrupa'da daha derin nüfuz ederek tanıyan bir kuşağın yetişmesini sağlayarak verdiğinden bahsetmiştik. Sürgünde serpilip gelişen fikirlerin ikinci önemli sonucu, yalnız Batı düşüncesinin değil Batılı devletlerin de siyaset hayatına doğrudan müdahil olma fırsatı yakalaması, Niyazi Berkes'in deyişiyle "satılık memleket rejiminin" ortaya çıkmasıdır. Bu rejimi, Abdülhamit idaresinin kurduğu baskıların doğal

⁴⁹⁹ Ersoy, *a.g.e.*, s.179.

* İstiklal Marşı'ndan: Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar / Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var / Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar! / 'Medeniyet!' dediğin tek dişi kalmış canavar"

⁵⁰⁰ Mehmet Akif Ersoy, *a.g.e.*, s.206.

⁵⁰¹ Ülken, *a.g.e.*, s. 216.

sonucu olarak niteleyen Berkes, “Abdülhamit rejimi polis ve hafiye teşkilatıyla ve din kuvvetine dayanarak bu Batı medeniyetinin yapacağı etkilere karşı Türk toplumunu tecrit etme derdine düşer. ‘Satılık memleket’ rejiminin bütün gerekleri işte asıl o zaman en korkunç şekilleriyle gerçekleşir”⁵⁰² der. Berkes’in sözünü ettiği “satılık memleket rejimi”, fikirlerini hayata geçirebilmek için dönemin sivil ve bürokrat aydınlarının peşinden koştuğu Alman, İngiliz, Fransız desteği anlamına gelmektedir. 1908’de Meşrutiyet’in ilan edilmesinde kilit rol oynayan İttihat-Terakki içindeki güç çatışması Batılı ülkelerin nüfuzunu göstermesi açısından dikkat çekmektedir. Selanik’te Talat Paşa’nın kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin İttihat ve Terakki’ye katılımıyla örgütün iç merkezi Selanik, dış merkezi Paris olmuş, örgütün inisiyatifi, Alman düşünce ve devlet anlayışının etkisi altındaki subaylara geçmiştir. Böylece Paris’te Ahmet Rıza’nın İttihat ve Terakkisi adeta “naif bir entelektüel hareketten ibaret” hale gelmiştir.⁵⁰³ Bu değişimin kısa vadede İttihat ve Terakki’nin, uzun vadede ise devletin Batı algısına yansımaları çarpıcı olmuştur. Fransız Devrimi ve Aydınlanma’dan ilham alarak hürriyet, eşitlik ve kardeşlik değerlerine önem atfeden İttihat ve Terakki’nin Paris oluşumunun aksine Alman etkisi altındaki yeni İttihat ve Terakki, devleti korumayı bir amaç haline getirmiştir.⁵⁰⁴ Nitekim II. Meşrutiyet’le (1908) birlikte Alman etkisi net somut sonucunu da vermiştir. 1908 Devrimi’nde hangi kadronun yönetime geleceği konusunda Fransa, İngiltere ve Almanya arasında nasıl bir rekabet yaşandığı Alman Kayzeri II. Wilhelm’in “İhtilal, *Alman Subayları* tarafından yapıldı”⁵⁰⁵ sözleriyle açıkça ortaya çıkmaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi düşünce hayatının bugüne doğrudan etkileri bulunmaktadır. Bu dönemin fikir iklimini Yusuf Akçura’nın Meşrutiyet’ten dört yıl önce, henüz 1904’te yazdığı “*Üç Tarz-ı Siyaset*” makalesinden anlamak mümkündür. İmparatorluğun kurtuluşu için Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülük olarak üç siyaset biçiminin üretildiği tespitini yapan Yusuf Akçura’ya göre Osmanlılık siyaseti, özellikle Balkanlardaki etnik temelli uyanış yüzünden çökmüştür. Bu nedenle “(...) Osmanlı

---

⁵⁰² Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.26.

⁵⁰³ Suavi Aydın, “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, 2001, İstanbul, s.119

⁵⁰⁴ Suavi Aydın, *a.g.m.*, s.121.

⁵⁰⁵ Aydın, *a.g.m.*, s.120-121.

milleti meydana getirmekle uğraşmak *beyhûde bir yorgunluktur.*⁵⁰⁶ Akçura'ya göre İslâmcılık yani İslâm âleminin birleşmesi de pek mümkün görünmemektedir. Çünkü Müslümanlar'ın dörtte üçü Hristiyan ülkelerin tebaasıdır. Bu durumda Akçura'ya göre en akla yatkın olan çözüm Türkçülüktür. Akçura, “(...) dinler, ancak ırklarla birleşerek, hatta ırkalara yardımcı, hizmet edici olarak siyasi ve içtimai ehemmiyetlerini muhafaza edebiliyorlar”⁵⁰⁷ demektedir. Türklerin çoğunluğunun, Müslümanlar gibi Hristiyan ülkelerin tebaası olmadığına dikkat çeken Akçura, Türk nüfusun sadece Osmanlı Türkiyesi ve Rusya Çarlığı'nda yaşadıklarına dikkat çekmektedir. Akçura, Rusya'ya karşı olan Avrupa ülkelerinin bile Türk birliğini desteklemesini ummaktadır.⁵⁰⁸

II. Meşrutiyet döneminin devlet aklında Batı düşüncesinin “Almanya ve diğerleri” ayrımı üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür. Almanya, tıpkı Mehmet Akif'in Japonya'sı gibi İttihat ve Terakki liderleri için “Batı'nın içinde ama Batı'dan farklı” bir Avrupalıdır.* Işın'a göre, İttihat ve Terakki'nin Batı tasavvurundaki bu ayrımın kökleri felsefi bir farklılıkta yatmaktadır. Çünkü II. Meşrutiyet aydını (bürokrat ve askerler), Tanzimatçıların ve Paris'teki Jön Türklerin aksine Fransa ve İngiltere'nin temsil ettiği Aydınlanmacı-liberal pozitivist geleneği değil Alman idealizmini tercih etmiştir.⁵⁰⁹ Türk düşünce hayatının 19'uncu yüzyılda pozitivizme, 20'inci yüzyılda idealizme meyketmesi ilginç gibi görünebilir. Ancak, 19'uncu yüzyıl idealizminin soyut kavramlaştırmaya verdiği önem nedeniyle “devleti kurtarmayı” hedefleyen Jön Türklerin amaçlarına tam olarak hizmet edemeyebileceği gözden kaçmamalıdır. Şerif Mardin'e göre idealizmin Osmanlı/Türk modernleşmesi için göreceli olarak en başarılı türü bir çeşit derinleştirilmiş milliyetçilik olmuştur.⁵¹⁰ Bu da Jön Türk düşüncesinde ağırlıklı olarak yer bulacaktır.

Yeni Osmanlı ve Jön Türkler'in Osmanlı milliyetçiliği, İttihat ve Terakki ile birlikte Türk milliyetçiliğine dönüşmüştür. İmparatorluk bünyesindeki farklı etnik

⁵⁰⁶ Yusuf Akçura, *Üç Tarzı Siyaset*, Haz: Enver Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, s.31.

⁵⁰⁷ Akçura, *a.g.m.*, s.33-35.

⁵⁰⁸ *a.g.m.*, s.35.

* Mehmet Akif için de Almanların Fransız ve İngilizlerden daha farklı bir Avrupalı olduğunu I. Dünya Savaşı sırasında Arapları Cihad'a ikna edebilmek için Alman devletinin davetiyle yaptığı seyahatteki izlenimlerinden çıkarabiliyoruz. Safahat'te de Akif, “Değil mi Almansın? / O halde fikr ile vicdâna sâhip bir insansın” diyor. (Bkz. Mehmet Akif Ersoy, *Safahat...a.g.e.*, s.203.)

⁵⁰⁹ Ekrem Işın, “Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.353.

⁵¹⁰ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.15.

grupların ardı ardına gelen ayaklanmaları ve bunları takip eden Balkan Savaşları (1912), partinin dünya tasavvurunun özünü Türk milliyetçiliğine kaydırmıştır. Ancak Lewis'e göre İttihat ve Terakki – Paris oluşumunda Ermeni ve Rum üyeler olsa bile – zaten merkezîyetçi ve Türkçü bir karaktere sahiptir.⁵¹¹ Meşrutiyet ilan edildikten iki yıl sonra, 1910 yılının Ağustos ayında Manastır'da gizli bir İttihat ve Terakki Kongresi'nde Talat Bey, Meşrutiyet rejiminin öngördüğü Osmanlı kimliğinin Türklerin dışında kalan, Müslümanlar da dâhil, neredeyse bütün Osmanlı tebaası için pek anlam ifade etmediğini söylemektedir:

*“Meşrutiyet'in şartlarıyla Müslüman ve gâvurun eşitliğinin teyit edildiğinden haberdarsınız. Fakat siz ve herkes bunun gerçekleştirilemez bir ideal olduğunu biliyor ve hissediyorsunuz. Şeriat, bütün geçmiş tarihimiz, yüz binlerce Müslümanın duyguları ve hatta kendilerini Osmanlılaştırmak için yapılan bütün teşebbüslere inatla direnmiş olan bizzat gâvurların duyguları gerçek eşitliğin kurulmasına aşılmaz bir engel teşkil etmektedir”*⁵¹²

Bu dönemde ete kemiğe bürünen Türkçülük, Osmanlıcılık, Batıcılık ve İslâmcılığın Batı'ya ilişkin algısında benzerlikler ve nüanslar vardır. 1908'de Meşrutiyet'in ilanı aslında bu dört düşüncenin de katkıda bulunmasıyla mümkün olabilmiştir. Ancak, Lewis'in aktardığına göre halk arasında Yahudilerin, Masonların, Katolik Kilisesi'nin, Orléans Hanedanı'nın, Alman Genelkurmayı'nın ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 1908 Devrimi'nde parmağı olduğuna ilişkin çok çeşitli rivayetler dillendirilmektedir.⁵¹³ Hazinesini Duyun-u Umumiye'nin, orduyu yabancı subayların, iletişim ağını Batılı posta şirketlerinin yönettiği Osmanlı Türkiyesi'nde her önemli siyasi gelişmeyi yabancı parmağına bağlamak Lewis'in deyişine göre artık bir alışkanlık olmuştur.⁵¹⁴ “Yabancı parmağı” meselesi Türk toplum ve siyaset kültüründe bir daha sarsılmayacak bir konum edinmiştir.

⁵¹¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu...* a.g.e, s.218.

⁵¹² Lewis, a.g.e., s.218.

⁵¹³ a.g.e, s.211.

⁵¹⁴ a.g.e, s.211.

3.2. Cumhuriyet'e Kalan Fikir Mirası

Türkiye’de ulusal kimlik inşasında derin izler bırakan Ziya Gökalp’in medeniyet ve Batı kavramına getirdiği açıklamalar, Kemalizm ve Cumhuriyet Türkiye’sinin düşünsel temellerini anlayabilmek için son derece önemli niteliktedir. Daha önceki satırlarda ifade edildiği gibi Mustafa Kemal Atatürk, “Duygularımın babası Namık Kemal” derken “*fikirlerinin babası*” olarak Ziya Gökalp’i göstermektedir. Gökalp’in Batı hakkındaki görüşleri ünlü hars (kültür) ve medeniyet ayırımına dayanmaktadır. Hayli karmaşık görünen Gökalp terminolojisine göre hars, bir milletin “kıymet hükümleri” anlamına gelmektedir. Kıymet hükümlerinin temelini yaratan ise ülkülerdir. Dolayısıyla kıymet hükümlerinin toplamı olan hars, milli niteliktedir. Oysa medeniyet, akılla yaratılan ve başka milletler tarafından da taklit edilebilecek olan teknikler ve üretilen kavramlardan ibarettir. “Bir cemiyetin paylaştığı ortak duygular harsı oluşturmaktadır. Hars duygular demektir, medeniyet ise bilgi, bilim ve teknik demektir.”⁵¹⁵

Gökalp’in bu kavramsallaştırmasının temelinde Durkheim’den aldığı akılcılık ve duygusallık karşıtlığı yatmaktadır. Bireyler akılla, toplumlar ise duygularla (kıymet hükümleri veya vicdan) hareket eder anlayışından yola çıkmaktadır. Dolayısıyla Gökalp’in görüşüne göre, “Şu halde, Batılılaşma, Avrupa’da bulunan medeniyet deposundan şeyler ve yöntemler almaktır. Asıl mesele Avrupa’dan hars almamaktır.”⁵¹⁶. Gökalp, Durkheim’in toplumsal dayanışma kavramı çerçevesinde milli kültür, İslam dini ve Türk dilini ulusal kimliğin en önemli bileşenlerinden biri olarak tanımlamış; hars (kültür)-medeniyet ayırımını yeniden yorumlayarak, “Batılılaşmadan Batı medeniyetinin parçası olunabileceği” fikirlerini sentezlemiştir.⁵¹⁷ Gökalp, kültür ve din farklılığının doğrudan medeniyet farklılığına yol açmadığı görüşünü savunmaktadır:

“Harsça ve dince birbirine, yabancı bulunan cemiyetler, medeniyette, müşterek olabilirler. Harstaki ihtilâflar nasıl dindeki müşarekete mâni değilse, harsın ve dinin ayrı olması da

⁵¹⁵ Ziya Gökalp, Makaleleler VII, Küçük Mecmua’daki Yazılar, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982, Ankara, s.258’den aktaran: Ceyhan Tokluoğlu, “Ziya Gökalp ve Türkçülük”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 68, No: 3, 2013, Ankara, s.126.

⁵¹⁶ Niyazi Berkes, *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler...a.g.e.*, s.93.

⁵¹⁷ Tokluoğlu, *a.g.m.*, s.123.

*medeniyetteki iştirâke mâni olamaz. Meselâ Yahudilerle Japonlar gerek hars, gerek din itibarile Avrupalılara yabancı oldukları halde medeniyetçe Avrupa milletleriyle müşterektirler.*⁵¹⁸

Gökalp'in temel anlamda İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık akımlarını uzlaştırmayı hedeflediği söylenebilir. Zira “İslamlaşmayı Sırat-ı Müstakim açtı. Muasırlaşmayı hemen herkes istiyor. Üçüncü cereyan (Türkçülük), Türk Yurdu tarafından temsil edilmektedir. Bu üç cereyan birbirinin zaruri sonucu olduğu için aralarında çatışma lüzumsuzdur.”⁵¹⁹ demektedir. Bu anlamda II. Meşrutiyet insanı, Ziya Gökalp'e göre bunların üçünü de hep birlikte kendi bünyesinde barındırma olanağına sahiptir. Gökalp, Türkçülüğün Esasları'nda “İçtimai ilmihalimizin” ilk şartı olarak “*Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim*”⁵²⁰ denilmesini istemektedir.

Gökalp, Türklerin “Batı medeniyet dairesinin” bir parçası olduğunu savunmakla birlikte Batı'nın teknolojik ve bilimsel üretimini, bu üretimi mümkün kılan liberal rasyonalizm düşüncesinden ayırarak ithal etmek amacındadır. Taha Parla'ya göre Gökalp'i bu tarz bir telifçiliğe götüren düşünce modeli, bir tür idealist pozitivizmdir. Normatif kuramı ise Marksist sosyalizm ve liberal kapitalizmin karşıtı, korporatist kapitalizmin ise bir alt türü olan solidarist korporatizmdir.⁵²¹ Durkheim'in solidarizm kavramından ilham alarak dayanışmacılık (tesanüd) kavramına vurgu yapan Gökalp, “*Hak yok vazife var, Fert yok cemiyet var*” diyerek solidarist korporatizm modeline uygun bir diskûr oluşturmaktadır. Parla'nın söylediklerinden çıkan, Gökalp'in Türkçülüğünü biçimlendiren solidarist-korporatizmin Batı düşüncesinin kısmi olarak ithalinden ibaret olduğu görüşüdür. Zira Gökalp “Kapitalizmi liberalizmden ayırmak ve kapitalist uygarlık için solidarist (dayanışmacı) faşist ya da proto-faşist biçimler alabilen yeni bir rasyonel oluşturmak isteyen birçok Avrupalı düşünürün yanında yer almıştır. Batı kapitalizminin (daha doğrusu, liberal burjuva uygarlığının) kültürel ve teknolojik başarılarını öven Marx'ın tersine, Gökalp bu ikisini ayırtmış ve kapitalizmin

⁵¹⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1968, s.48.

⁵¹⁹ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, Muasırlaşmak, İslamlaşmak*, İnkılap Yayınları, İstanbul, T.Y., s.3-5.

⁵²⁰ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*...a.g.e., s.61.

⁵²¹ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.56.

teknolojik akılcılığının, liberal mantığından ayrı olarak da varolabileceğini düşünmüştür.”⁵²²

Gökalp’in Batı karşısında İslâm’a attığı önem ayrıca dikkat çekicidir. Medeniyeti uluslararası bir kavram olarak gören Gökalp kültür ve milliyetin ise evrensel değil özel olduğu iddiasındadır. Gökalp, “Dinden ve milliyetten doğan manevi ihtiyaçlarımız Batı’dan alınamaz. Oradan teknik ve ilim alınacaktır. Ülkümüz modern bir İslâm Türklüğüdür” demektedir. Ülken’e göre Gökalp, Fransız sosyolog Gabriel Tarde’in modernizmin teknikten doğduğu yönündeki düşüncelerinden etkilenmiştir ve medeniyetin ana karakterinin din değil ilim olduğu görüşünü savunmaktadır.⁵²³ Gökalp’in Türkçülüğü kültürel, İslâm’ı ise ahlaksal olarak toplumu biçimlendirmede önemli bir unsur olarak gördüğünü söylemek mümkündür.⁵²⁴

Türkiye’de milliyetçiliğin önde gelen teorisyenlerinden Ziya Gökalp’in zihnindeki Batı algısının da kendisinden önceki Jön Türk ve Genç Osmanlılar’da olduğu gibi güç ve teknik üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür. Ancak François Gourgeon’a göre Gökalp’in milliyetçiliği “daha romantik ve hukuki” olması nedeniyle diğerlerinden; mesela, Yusuf Akçura’nın milliyetçilik anlayışından ayrılmaktadır. “Ahlakiyun istediği kadar takbih etsin, şu dünya-i maddide şimdi hüküm süren kuvvettir” diyen Akçura’nın tersine Gökalp’in tanımladığı milliyetçilik kavramı, pozitivist hümanizmle İslâmi ahlak temeline dayalı “kardeşlik” düsturundan yola çıkan Jön Türk idealizminin ve küçük burjuvazinin önceliklerine daha uygun düşmüştür.⁵²⁵

Osmanlı’nın son döneminde etkili olmaya başlayan en önemli siyasi akımın İslâmcılık olduğunu söylemek mümkündür. Mehmet Akif’te özgün ve romantik bir yorumunu bulan İslâmcılığın Batı algısı, farklı nitelikler içermektedir. İsmet Özel’in paradoksal biçimde “Batıcı” akımlar arasında saydığı İslâmcılık, İsmail Kara’ya göre de temelleri aslında Türkçülük, Batıcılık gibi akımları da temsil eden aynı kişisel kaynaklardan beslenmektedir. Söz gelimi Namık Kemal ve Ali Suavi, İslâmcılığın olduğu kadar milliyetçiliğin, Batıcılığın, modernizmin hatta lâisizmin de öncülleri

---

⁵²² Parla, *a.g.e.*, s.57.

⁵²³ Ülken, *a.g.e.*, s.468.

⁵²⁴ Parla, *a.g.e.*, s.56.

⁵²⁵ François Gourgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876–1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.34–137.

arasında sayılmalıdır.⁵²⁶ Cumhuriyet öncesinin İslâmcı akımlarının Batı ile ilgili tasavvurları bugün muhafazakar ve milliyetçi düşünce içerisinde önemli izdüşümleri içermektedir. Tarık Zafer Tunaya'nın II. Meşrutiyet'in en önemli siyasi akımı olarak nitelendirdiği İslâmcılar, Batılılaşma meselesini, Doğu-Batı kıyaslamasından elde ettikleri sonuçlara bağlamışlardır. Tunaya, İslâmcılar'ın Batı meselesine bakışını şöyle anlatmaktadır:

“İslamcılara göre Batı ve Doğu medeniyetleri ayrı şartların ve sebeplerin eseridir. Bir medeniyet alanından diğerlerine geçmeye de lüzum yoktur. İslamcılar evvela iki medeniyet arasındaki farkları belirterek, Müslümanlığın Batı medeniyetine nazaran üstünlüğünde karar kılmışlardır. “Bedevi bir kavmi” yeryüzünün en ileri bir devleti haline getirmiş olan İslamlık, 20.yüzyılda Batı'nın varmış olduğu sosyal ve politik şartlara halen sahiptir, bu alanda Batı medeniyetine muhtaç değildir. Hatta Batı bu bakımdan geridir de... Demokrasi İslam'da yüzyıllarca evvel kurulmuştur. Batı bu alanda geç bile kalmıştır. Batı'nın asıl zayıf olan tarafı ahlakı ve maneviyatıdır. İslamlık işte asıl bu alanda Batı'dan hiçbir şey almaya mecbur değildir. Batı Doğu'ya nazaran sırf teknik bakımından üstündür. Ekonomi, maddi alandaki kalkınmalar için gerekli metod ve malzemeyi ve yalnız bunları, Batı'dan almak mümkündür ve gereklidir. Batı'nın ahlak ve maneviyat bakımından geriliğinin baş sebebi laiklik rejimini kabulde görülür. (...) Batı, dini devletten ayırmıştır. O kadar ki din ve ahlaktan kurtulan siyaset başıboş kalmıştır. Büyük felaket. Bunun yanında Batı zalimdir. Zira bu derece makineleşmiş, maddileşmiş bir dünya içinde adalet ve hakkaniyet duyguları bir hayal haline gelmiştir. Batı istismarcıdır, o yalnız kendi insanlarını değil Doğu'yu, birçok memleketleri medeniyet getirciliği maskesi altında istila etmiştir, onların geri kalmalarına, ilerleyememelerine sebep olmuştur. Batı, devletlerarası münasebetlerde de bencildir, kindardır. Oysa ki, Doğu'nun temsilcisi Müslümanlık, maneviyat alanında Batı'dan çok kuvvetlidir. Manevi değerlere saygı göstermektedir. Bu bakımdan Batı Doğu'ya muhtaçtır.”⁵²⁷

Osmanlı'da II. Meşrutiyet'in başvekilliğini yapmış Sait Halim Paşa'nın taassubu reddeden ancak İslâm doktrinine karşı daha sıkı sarılmayı salık veren düşünceleri,

⁵²⁶ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s.42.

⁵²⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.72-73.

bugünkü İslâmcı metinlerde sık rastlanılan temalardan biridir. Ülken, Paşa'nın görüşlerini "İslâm teknik bakımından Batı'ya muhtaçtır, fakat inancı, ahlakı, ruhu kendisinin olmak şartıyla! Doğu'yu yenen Batı, yalnızca teknik üstünlüğü olan Batı'dır. Aynı silahlarla ona karşı mücadele etmeli, fakat manevi bakımdan çöküntü halinde olan Batı'dan hiçbir şey almamalıdır" şeklinde özetlemektedir.⁵²⁸ Sait Halim Paşa, Mehmet Akif gibi fikir ve siyaset adamlarının "öz kültür" ile "maddi medeniyet" arasına çizdiği çizgi, muhafazakâr düşüncenin Batı algısının temel taşı olmuştur. Tanıl Bora, "Batı'dan sadece maddi ilimleri alma" tercihi ve "muasır milletlerin seviyesine ulaşma" hedefi ile bu yaklaşımın muhafazakâr modernleşme projesini desteklediği görüşünü savunmaktadır.⁵²⁹

Tanzimat, Islahat, I. Meşrutiyet, İstibdat ve II. Meşrutiyet dönemlerinin ardından 1912'den sonra Osmanlı/Türk düşünce hayatına İslâmcığin önemli bir siyasi fenomen olarak girdiği göze çarpmaktadır. İslâmcılık, Jön Türkler ve İttihat Terakki'nin jakoben nitelikteki pozitivist-modernist reformculuğuna; bir diğer deyişle Batıcılığın karşı önemli bir direnç noktası oluşturmaktadır. Erik Jan Zürcher, bu dönemde tarikatların da Batı'nın ekonomik, siyasal ve kültürel sızmasına karşı tepkinin bir parçası olarak 19'uncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha etkin hale gelmeye başladığına dikkat çekmektedir.⁵³⁰ Toplumsal yaşamın değişimi, örfi kurumların yerini bürokratik kurumların, cemaate ve tarım ekonomisine dayalı ekonomik ve sosyal ilişkilerin yerini kapitalist-bireyci ilişkilerin aldığı geç dönem Osmanlı toplumunda dinin bir merkezkaç konuma itildiğini söylemek mümkündür. Bu halde, pre-kapitalist dönemde Osmanlı toplumu için dinin Marx'ın dediği gibi bir tür "halk afyonu" ve "tutunum aracı" olduğu da söylenebilir. İsmail Cem, geniş halk kesimleri nazarında dinin bu yükselen rolünü ekonomi politik nedenlerle ilişkilendirmektedir. Cem, şöyle demektedir:

"Memlekete ithal edilen Batı görünümü, beraberinde getirdiği ekonomik ilkeler hangi zümrelerin işine yaramışsa, o zümreler tarafından benimsenmiştir. (..) Bu küçük zümrelerin dışında kalanlar ise, Batılaşma ile beraber kendi sonlarının eşliğine"

⁵²⁸ Ülken, *a.g.e.*, s.282.

⁵²⁹ Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yayınları, 1999, s.80.

⁵³⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.279.

adım atmışlardı. Dış görüntüsü değişik, zengin bir yaşam ve Avrupailik olan bu kültür, (..) getirdiği hukuki ve ekonomik kurallarla yerli zanaatların yıkımına, esnafın yoksulluğuna, köylülerin bir kat daha sömürülmesine yol açtı. Avrupa taklitçisi Osmanlıların çoğalıp güçlendikleri oranda yabancıların sömürüsü ve halkın yoksulluğu koyulaştı.”⁵³¹

Bu dönemde İslâm'ın bir ideoloji olarak siyaset mücadelesine sürülmesinde, modernleşme ve Batılılaşmaya karşı tutarlı bir direnç noktası oluşturmasının yanı sıra Batı devletlerinin emperyalist saldırganlıkları da önemli rol oynamıştır. Niyazi Berkes, çağdaşlaşma ile dinselleşmenin birbirine paralel ilerlediğini anlatmak için, dinselleşmeyi “kaplumbağanın kabuğuna çekilmesi” şeklinde değerlendirmektedir.⁵³² Yasin Aktay'a göre İslâmcılık özellikle İslâm'ın saldırıya uğradığı düşünüldüğü durumlarda daha fazla hissedilmiş ve daha fazla şekillenmiştir.⁵³³ Kuzey Afrika'nın İngiltere ve Fransa tarafından işgali, bu bölgelerdeki Müslüman halkın Avrupa'ya düşmanca görmesine yol açmıştır. İlber Ortaylı, eski dönemlerde de Osmanlı işgaline karşı bir hayranlık duymayan Kuzey Afrikalı Müslümanların, 19'uncu yüzyıldan sonra Osmanlı'yı kurtarıcı olarak görmeye başladığını vurgulamaktadır.⁵³⁴

1908 Devrimi'ni burjuva devrimleri kategorisinde değerlendiren Mete Tunçay, çağdaş sol düşüncenin de Batı'da 1789 Devrimi ertesinde oluşmaya başlaması gibi, Türkiye'de de 1908- 1925 döneminde doğduğunu vurgulamaktadır.⁵³⁵ Hilmi Ziya Ülken de II. Meşrutiyet döneminde “Avrupacılık artık eski nesillerin anladığı dar çerçeveyi kırmış, Batı'nın yeni problemleri üzerinde de tartışmalar ve yayınlar olmaktadır. 'Bunlar ferdiyetçilik-toplumculuk, sosyalizm-kapitalizm, hürriyetçilik-devletçilik, evrimcilik (tekâmül)-devrimcilik (inkılâp) vb.' karşıt kutuplar üzerinde dolaşmaktadır.”⁵³⁶ derken bugünün Türkiye'sindeki temel düşünce kalıplarının izlerinin o döneme ait olduğunu vurgulamaktadır.

---

⁵³¹ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.207–208.

⁵³² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma...a.g.e.*, s.107.

⁵³³ Yasin Aktay, “Sunuş Yazısı”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 6, İslâmcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

⁵³⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.52.

⁵³⁵ Mete Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte Yayınları, İstanbul, 2006, s.27.

⁵³⁶ Ülken, *a.g.e.*, s.183.

4. Kurtuluş Savaşı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Batı Algısı

Osmanlı/Türk fikir hayatında Batı algısının en önemli kırılma noktalarından birini I. Dünya Savaşı ve sonrasında imzalan Sevr Barış Antlaşması ile Türkiye topraklarının işgal edildiği ve Kurtuluş Savaşı verilen 1914- 1922 arasındaki sekiz yıl oluşturmaktadır. Bu dönemde, II. Meşrutiyet sonrasında düşünce akımları, siyasetçiler, fikir adamları için yeni mevziler ve pozisyonlar ortaya çıkmıştır. Yakup Kadri, Hüseyin Cahit, Yunus Nadi, Ali Kemal gibi Batı fikri hakkında radikal değişimler gösteren geç dönem Osmanlı-erken dönem Cumhuriyet aydınları fikir hayatında etkili olmuştur. İstanbul'un işgalinden 1922'deki nihai zafere kadar geçen sürede tüm düşünce akımlarının içindeki ağırlıklı eğilim "Batı aleyhtarlığı" olmuştur.⁵³⁷ TBMM'nin 11 Mayıs 1920 tarihli oturumunda Kütahya Mebusu Besim Atalay'ın sözleri son yüzyılını Batılılaşmak için geçiren Osmanlı elitinin ruh halini yansıtmaya yönünden oldukça çarpıcı niteliktedir. Şöyle der Atalay:

"Arkadaşlarım, bugün Osmanlı âlemi, Anadolu, iki mühim seylabenin nokta-i telakkisinde bulunuyor. Bunun birisi akidelerin, dinlerin doğduğu Şark'tır. Birisi zulmün, kahrın, tahakkümün tebarüz ettiği Garp'tan geliyor. Biz zayıf kollarımızla, bu yığın teşkilatımızla bu iki seylabenin içinde sarılıp kaldık. Hangisine iltihak edeceğiz? Mutlaka bu iki kuvvet çarpışacak... Gladstone'un ahfadının süngüleri altına mı gireceksiniz? Yoksa Şark'tan bize ellerini açan kuvvete mi koşacaksınız." (Şark'a Şark'a sesleri)"⁵³⁸

1912'deki Balkan Savaşı ile Trablusgarp Savaşı'nı da hesaba katmamız halinde kesintisiz 10 yıllık bir savaş döneminin Anadolu halkına faturası, 2.5 milyona yakın Anadolu Müslümanı ile 1 milyona yakın Ermeni ve 300 bin kadar Rum'un yaşamını yitirmesi olmuştur. Anadolu nüfusu yüzde yirmi dolayında düşmüştür. Bu oran, I. Dünya Savaşı'nda en çok kayıp veren Avrupalı devlet olan Fransa'nın yirmi mislidir.⁵³⁹

Batı nefretini artıran temel etmenlerin başında I. Dünya Savaşı sonrası işgal ve bu işgali meşru kılma amacına yönelik Batı kamuoyuna yönelik başlatılan sistemli Türk

⁵³⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi... a.g.e.*, s.229.

⁵³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Yeni Seri, C.1, s.258'den aktaran: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri... a.g.e.*, s.91-92.

⁵³⁹ Zürcher, *a.g.e.*, s.239

nefreti propagandasıdır. Söz gelimi İngiltere’de Lloyd George ve George Clemenceau gibi politikacılar, Türkler’in Avrupa’dan eski yerleri olan Asya’ya kovulmaları sayesinde tüm Avrupa ahlâkının kurtulacağı şeklinde propaganda yapmıştır.⁵⁴⁰ Anadolu’nun işgaline karşı Mustafa Kemal Paşa ve Kuvva-i Milliye güçleri tarafından başlatılan direnişin en önemli iki motivasyonu İslâm ve anti-emperyalizm olmuştur. Niyazi Berkes, bu süreçle birlikte Anadolu halkının “Hristiyan dünyası olarak Batı” ve “Avrupa devletleri olarak Batı” kavramının ardından “Emperyalizm olarak Batı” ile tanıştığını vurgulamaktadır.⁵⁴¹ Nitekim 1917 Ekim Devrimi sonrası kurulan Sovyet Rusya’nın emperyalist bir savaşta yer almayacağını belirterek Anadolu topraklarını terk etmesi, anti-emperyalizm düşüncesi önemli bir yükseliş sağlamıştır. Rusya’nın Fransa ve İngiltere’ye karşı ayrı bir potansiyel güç olarak ortaya çıkması, etkileri hala süren denge siyasetini Türkiye dış politikasının önemli bir bileşeni haline getirmiştir. Ankara Hükümeti’nin yayın organı Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “En büyük düşman... Adeta âlemsümul bir Yahudi saltanatı halinde bütün dünyaya hâkim olan ‘kapitalizm’ afeti ve onun çocuğu olan ‘emperyalizm’dir”⁵⁴² biçiminde yazılar çıkmaktadır. Ayrıca Batı Anadolu’daki Kurtuluş Savaşı’nın yenilgiye doğru gitmesi halinde “Bolşevik oluruz” tehdidinin İngilizlere karşı bir koz olarak kullanılması mümkün olabilmiştir. Bu dönemde Atatürk’ün çeşitli nedenlerle verdiği demeçler ve hitaplarında da bu etki hissedilmektedir. Atatürk, Doğu ile Batı arasında “mazlum-zalim” gibi ayrımlara yer verirken, Türkler ve Rusları emperyalizme karşı başarılı olan uluslar arasında saymaktadır:

*“Bütün mazlum milletler zalimleri günmahv ve nabut (yok) edecektir. O zaman dünya yüzünden zalim ve mazlum kelimeleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir haleti içtimaiyeye mazhar olacaktır. Bizim milletimiz (Türk ve Rus) o zaman, bu gayeye vasıl olan milletler arasındaki tekaddümiyle (önde gelmesiyle) cidden iftihar edecektir”*⁵⁴³

⁵⁴⁰ Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılulaşma Hareketleri...a.g.e.*, s.91.

⁵⁴¹ Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.29.

⁵⁴² Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar: 1908-1925*, Bilgi Yayınevi, 1978, s.105’ten aktaran: Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği... a.g.e.*, s.143.

⁵⁴³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri 2, 3 Ocak 1922,s.29’dan aktaran: Oran, *a.g.e.*, s.158.

Kurtuluş Savaşı döneminde TBMM hükümetinin verdiği mücadeleyi güçlendiren ve özellikle Doğu ülkelerini potansiyel müttefik haline getiren Batı karşıtlığı ile Doğu'nun savunuculuğu argümanı Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrosu tarafından sıklıkla başvurulan stratejik bir söylem olmuştur. Bu yolla özellikle Hindistan ve Uzak Asya'da yaşayan Müslümanlardan maddi yardım sağlanırken, Kurtuluş Savaşı boyunca benimsenen antiemperyalist veya Batı karşıtı söylem, Rusya'dan silah ve para yardımı alınmasını da sağlamıştır. “Zaman, Türk ordularının çok zor durumda olduğu yıllardır, sözlerin söylendikleri yerler ise ya Sovyet ya da diğer doğu ülkelerinin elçilerinin buldukları toplantılardır.” diyen Baskın Oran, bizzat Atatürk'ün ve Kurtuluş Savaşı'nın diğer liderlerinin ağzından çıkan bu sözlerin konjonktürel bir nitelik taşıdığını iddia etmektedir.⁵⁴⁴ Atatürk, kendi sözleri arasında Kurtuluş Savaşı'nı yalnız Türklerin değil, tüm Doğulu milletlerin kurtuluş mücadelesi olarak adlandıran cümlelere bu dönemde sıklıkla rastlanmaktadır:

“Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi... [Türkiye'nin] müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün Şarkın davasıdır. (7 Temmuz 1922)

(..) Şu kudsi mücadelede milletimiz İslamın halasına (kurtuluşuna), dünya mazlumlarının tezyidi refahına (gönencini artırmaya) hizmet etmek müftehirdir (övünmektedir).”⁵⁴⁵

Kurtuluş Savaşı önderlerinin bu ve benzer yöndeki sözlerine karşın, dönemin hâkim Batı algısının verilen savaşa rağmen yekpare bir bütünlükten uzak olduğunu söylemek gerekmektedir. Sözgelimi Amerikan Mandası üzerine yapılan tartışmalar bu bütünlüğün mümkün olmadığını göstermektedir. Kurtuluş Savaşı'nın önemli askeri liderlerinden Rauf Orbay, gazeteci Yunus Nadi, Halide Edip Adıvar gibi mücadeleyi destekleyen entelektüellerin de manda yanlısı görüşler beyan ettiği bu tartışmalar, Türk düşünce hayatında Batı'nın sadece tek bir biçimde algılanmadığını göstermektedir. Batı algısını uzun yıllar boyunca yönlendirecek en önemli odak noktası olacak Amerika Birleşik Devletleri'nin işgalci güçlerden daha “Ehven-i Şer” bir Batı olarak

⁵⁴⁴ Oran, *a.g.e.*, s.159.

⁵⁴⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 14 Ekim 1921, s.19'dan aktaran Oran, *a.g.e.*, 158.

resmedilmesinin zihinsel arka planında, Wilson ilkelerinin Türklere sağladığı güvenli toprakların yanı sıra bu ülkenin uzun yıllar önce Osmanlı’da kurduğu okullar aracılığıyla Türk elitinin gözünde “Başka bir Batı’yı” temsil etmesini göstermek mümkündür.⁵⁴⁶ Nitekim bu okullardan birinden mezun olan Kurtuluş Savaşı sürecinin ateşli hatiplerinden, yazar Halide Edip Adivar, kurucusu olduğu Wilson Prensipleri Cemiyeti ile mandacı görüşleri desteklemiştir. Bu görüşlerde ağırlık taşıyan nokta Osmanlı Türkiyesi’nin kendini kurtarmaya gücünün yetmeyeceği, buna yetse bile ayakta duramayacağına ilişkin güvensizliktir. Sivas Kongresi’nde Vasıf Bey’in “İngiltere’yi kendimize sürekli düşman Amerika’yı da en az kötülük gelebilecek bir devlet olarak kabul ediyorum. Eğer uygun bulursanız, buradan İstanbul’daki temsilciye (ABD temsilcisi y.n.) bir mektup yazıp gizlice bir hey’et göndermek için bir torpido isteyebiliriz.” şeklindeki sözlerine Atatürk Nutuk’ta yer vermektedir.⁵⁴⁷ Atatürk’ün manda tartışmalarında tam bağımsızlıkçı bir yol izlemesi Kurtuluş Savaşı sürecinde mücadeleyi destekleyen ve karşısında olan çeşitli kesimlerden eleştiri almıştır. Ancak Erzurum Kongresi’nde buna verdiği yanıt çarpıcıdır:

“Öyle bir manda istenecek veya verilecekmiş ki hukuku hükümraniye, hariçte temsil hakkımıza, kültür istiklalimize, vatan bütünlüğümüze dokunulmayacakmış. Buna ve böylesine Amerikalılar değil, çocuklar bile güler. Her şeyin başında Amerikalılar kendilerine hiçbir menfaat temin etmeyen böyle bir mandayı niçin kabul etsinler? Amerikalılar bizim kara gözlerimize mi âşık olacaklar? Bu ne hayal ve ne gaflettir?...”⁵⁴⁸

1921’de hükümetin kuruluş temeline yönelik eleştirileri “Fakat ne yapalım ki demokrasiye [batıya] benzemiyormuş, sosyalizme [Sovyet düzenine] benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz Efendiler!”⁵⁴⁹ sözleriyle yanıtlayan Atatürk, Cumhuriyet tarihinde izleri her zaman görülecek bir söylemin temelini atmıştır. “Biz

⁵⁴⁶ Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu’daki Amerika – Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İmge Kitabevi Yayınları, 2000, s.168

⁵⁴⁷ <http://atam.gov.tr/manda-meselesinin-kongrede-gorusulmesi/#> Erişim Tarihi: 18.12.2013.

⁵⁴⁸ Mazhar Müfit Kansu, Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1966, s.192’den aktaran: Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği.....a.g.e.*, s.124-125.

⁵⁴⁹ Oran, *a.g.e.*, s.259.

bize benzeriz” argümanına dayanan *Türk başkallığı* kavramının iini dolduran temel düne biçiminin “Bizim koşullarımız farklı” savunması olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ne yönelik her türlü eleştiri, sıklıkla Türkiye’nin Batı’dakinden ya da Doğu’dakinden farklı koşullarda olduğu; tarihsel ve jeopolitik olarak Türkiye’nin diğer ülkelerden farklı nitelikte bulunduğu savunusuyla karşılanmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde sıklıkla başvurulan bu söylemin izine, Cumhuriyet tarihi boyunca her aşamada rastlamak olasıdır.

Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra Batı algısına ilişkin değişimin oldukça çarpıcı olduğu görülmektedir. 1923’e kadar Doğulu mazlum milletler için yapılan anti-emperyalist mücadele söylemi, savaş kazanıldıktan sonra belirgin biçimde terk edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Batı’ya cephe almamış, tersine, önceki dönemleri Batılılaşma’yı yeterli enerjiyle götürmediği için eleştirerek bunu ‘muasır medeniyet seviyesi’ adı altında birinci hedef haline getirmiştir.⁵⁵⁰ Tarık Zafer Tunaya, bu durumu “Tarihin bu safhasında, Türkler, Batılı olmak için Batı ile savaşmışlardır. Bu olay, Batılılaşma problemi bakımından atılmış kesin bir adımdır.”⁵⁵¹ cümleleriyle açıklamaktadır. Cumhuriyet’i kuran kadroların Batı’ya ilişkin bakış açısının “Bir tür kalkınma yolu” olmaktan çok daha öte bir anlam ifade ettiğini söylemek mümkündür. Geç dönem Osmanlı elitinin güç ve kuvvetle özdeşleştirdiği Batı’yı Atatürk ve kurucu kadrolar, her şeyden önce “Muasır medeniyet” ile ancak bunu da aşan bir takım değerlerle birlikte algılamaktadır. Atatürk’ün Fransız yazar Maurice Perrot’yla görüşmesinde dile getirdiği “*Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye’de asri, binaenaleyh Garplı bir hükümet vücude getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de garbe teveccüh etmemiş millet hangisidir?*”⁵⁵² şeklindeki sözleri Batı’nın modernleşmenin simgesi olarak görüldüğüne dikkat çekmekle birlikte, aynı zamanda bütüncül bir Batıcılığın da ilk işaretini vermektedir. Aynı yerde Atatürk, Osmanlı

---

⁵⁵⁰ Murat Belge, “Batılılaşma: Türkiye ve Rusya”, *Modern Türkiye’de Siyasi Dünce*, Cilt 3, İletifim Yayınları, İstanbul, 2002, s.53.

⁵⁵¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri....a.g.e*, s.92.

⁵⁵² *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Der: Nimet Arslan, Cilt 3, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1961, s.68.

İmparatorluğu'nun Batı ile temasını kesmiş olmasının da bir hata olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir:

“Osmanlı imparatorluğu'nun sükûtu, garba karşı elde ettiği muzafferiyetlerden çok mağruru olarak, kendisini Avrupa milletlerine bağlayan rabitaları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi bunu tekrar etmeyeceğiz... Türklerin asırlardan beri takibettiği hareket, devamlı bir istikameti muhafaza etti. Biz daima Şarktan garba doğru yürüdük.”⁵⁵³

Bizzat Cumhuriyet'in kurucusunun ağzından devletin istikameti dile getirildikten sonra siyaset ve düşünce hayatında Batı düşüncesi Osmanlı'dan farklı bir algı kazanmıştır. Erken Cumhuriyet döneminin önemli devlet adamlarından Mahmut Esat Bozkurt, “Türk İhtilali'nin kararı Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendisine maletmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki önüne çıkacaklar demirle, ateşle yok edilmeye mahkûmdurlar.”⁵⁵⁴ diyerek Cumhuriyet'in Batı algısını hakkında Atatürk'ten bile daha radikal bir çerçeve ortaya koymuştur. Peyami Safa ise, Atatürk'le birlikte değişen Batı algısını şöyle anlatmaktadır:

“(…) Garp mevhumu, Balkan Harbinde olduğu gibi Kurtuluş Harbi sıralarında da tehlikeli bir macera geçiriyordu. Garp medeniyetiyle, Garp emperyalizmini gene birbirine karıstırmaya başlamıştık. Garp emperyalizmine karşı kinimizi Garp medeniyetine de çevirdik. Kurtuluş edebiyatımızda bu medeniyet «tek disi kalmıs canavar» halinde de görünür. Fakat bu Garp kini Lozan sulhu yapılip da Avrupa devletleriyle normal münasebete girdiğimiz gündən sonra kaybolmuştu. Osmanlı Türkçülüğünü de, Osmanlı Garpçılığını da kangren olmuş taraflarını kesip atmak şartıyla yaşatmak kabil değildi. Bu kangren olmuş taraf, her ikisinin de Osmanlılık sıfatıdır. Atatürk bu büyük ameliyatı yaptı.”⁵⁵⁵

Tunaya, Cumhuriyet dönemi Batıcılığı'nın temel motivasyonunu “Medeni bir toplum haline gelmek” olarak açıklamaktadır. Yapılanlar arasında, Batı'nın hukuk, eğitim, ekonomi gibi alanlardaki yasa ve mevzuatlarının alınması yani “resepsiyon”

⁵⁵³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri... a.g.e. s.68.

⁵⁵⁴ Mahmut Esat Bozkurt, Türk Medeni Hukuku Nasıl Hazırlandı (Medeni Kanun'un 14. Yıldönümü İçin) 1944, İstanbul, s.11'den aktaran Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.115.

⁵⁵⁵ Peyami Safa, Türk İnkılabına Bakışlar, Ötüken Neşriyat, 1996, Ankara, s.53-54.

düşüncesi dikkat çekicidir. Ancak, Cumhuriyet dönemi Batıcılığı'nın 1839'dan bu yana süren Batıcılık'tan temel farkı, tüm bunların yabancı ülkelerin baskısıyla değil, bağımsız bir devletin kendi özgür iradesiyle isteyerek giriştiği resepsiyonlar olmasıdır.⁵⁵⁶ Hilâfetin kaldırılması, takvim ve saat ölçüsünde Batı standartlarının benimsenmesi, ağırlık ve uzunluk ölçülerinin değiştirilmesi, şapka devrimi gibi reformlar, Türkiye'ye sadece Batılı bir görünüm vermekle kalmamış aynı zamanda Batı dünyası ile olan iletişimini de daha kolay hale getirmiştir. Feroz Ahmad'a göre bu reformlar İslâm dünyası ile olan bağları kesmek için de düşünülmüş tedbirlerdir.⁵⁵⁷ Nitekim 1926'da Mısır Krallığı İslami Dini Başkanlığı adına El Ezher Üniversitesi Rektörü ile Mısır Şeyhülislam'ının imzasını taşıyan bildiri de şu görüşler savunulmuştur:

“(...) Bir gayri Müslime onun ayrı kıyafet şeklini benimseyerek benzetmek isteyen bir Müslüman sonunda onun inançlarında ve eylemlerinde izlediği aynı yolu da tutacaktır. Bunun içindir ki başkasının dinine eğilimi ve kendisinininkini küçümsemesi dolayısıyla şapka giyen kimse Müslümanların oybirliği halindeki kanısına göre kâfirdir.”⁵⁵⁸

Erken Cumhuriyet döneminde, Batı'nın ne olduğu, Türkiye'nin hangi ölçüde Batılışması gerektiği, Batı düşüncesinin nasıl kurulduğuna ilişkin son derece canlı bir tartışma yürütülmüştür. Dönemin fikir hayatının aktörleri, herkesin kendine göre şekillendirdiği bir Batı imgesi üzerinden mevzilere savrulurken, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Erzurum mebusu Ziya Hoca'nın muhafazakâr temelli eleştirilerine İstanbul mebusu Hamdullah Suphi Tanrıöver'in verdiği manidar yanıt dönemin düşünce iklimini yansıtmaya açısından oldukça çarpıcıdır. Tanrıöver, şöyle der:

“(...)Karşımızdakiler zannediyorlar ki, medeniyet, bir kıt'adan diğer bir kıt'aya geçerken gümrüklere uğrar. Ziya Efendi hazretleri ile beraber bir komisyon teşkil ederiz. Önlere kâğıtlarını alırlar ve dışarıdan içeriye ne gelirse madde madde görürler. O gelen ne? Lokomotif. Buyursun içeri. Bu gelen ne? Dans. Kabul etmiyoruz, kapı dışarı... Medeniyetler bir memlekete

⁵⁵⁶ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.117.

⁵⁵⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.273.

⁵⁵⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu...a.g.e.*, s.269.

*girerken, gümrüklere uğramaz. Şunun bunun mütalaasını almaz, tasvibini beklemez. Gelenler ağır birtakım ihtiyaçların, birtakım zaruretlerin netice-i tabiyesi ise mutlak içeri girer, mani olamayız.*⁵⁵⁹

Tunaya, bu dönemde Batıcılığın analizini yaparken iki temel yaklaşım olduğundan söz etmektedir. Bu yaklaşımlardan birincisi Batı'dan her şeyi bütün olarak alınması gerektiğini savunan, Abdullah Cevdet'i hatırlatır biçimde “gülüyle dikeniyile” Batıcılık'tan yana olan “Bütüncüler”, ikincisi ise Batı'dan sadece tekniğin ve bilimsel bilginin alınmasını öngören “Kısmiciler”dir.⁵⁶⁰ Tunaya'nın “Bütüncüler” olarak söz ettiği düşünceyi savunan Yaşar Nabi Nayır, Ceyhun Atıf Kansu, İhsan Akay gibi fikir adamları, “Batı'dan korkmamak ve kaçmamak” gerektiğini vurgulamaktadır. Bütüncüler, Batı'yı Türkiye'nin modern ve medeni bir ülke haline gelebilmesi için yegâne yol olarak görmektedir. Batı düşüncesine karşı Kısmıcı olarak nitelendirilen görüşler ise İslâmcısından sosyalistine geniş bir yelpazededir. Bunlar arasında özellikle Kadro Dergisi etrafındaki fikir adamlarını düşünceleri üzerinde durulmaya değer niteliktedir. Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Belge, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi isimleri de bünyesinde barındıran Kadro Dergisi, daha sonraları Sol Kemalizm olarak adlandırılacak düşüncelerin öncülü olarak görülmektedir. 1932'de yayına başlayan bu dergi, sömüren-sömürülen ilişkisini dünyada ilk kez -1960'lardan sonra Wallerstein ve Frank gibi imzalarla moda hale gelecek olan- Merkez-Çevre biçiminde ortaya koymuş ve bir Üçüncü Dünyacılık felsefesi başlatmıştır.⁵⁶¹ Kadrocular, Batı'yı “kendi dışındaki insanları soyan vahşi ve iktisadi bir istismar girişimi” olarak görmektedir. Bernard Lewis, bu durumu tüm Batı ekonomilerini etkileyen 1929 ekonomik bunalımına ve buradan çıkan Batı aleyhtarı ve antikapitalist duygularla ilişkilendirmektedir. Geri kalmış ulusları, onları geri bıraktıran sömüren açgözlü ve ehliyetsiz Batı algısı, Türkiye düşünce hayatında tıpkı Kurtuluş Savaşı dönemindeki gibi etkili olmaya başlamıştır.⁵⁶² Şevket Süreyya Aydemir'e göre “Türkiye, Avrupa'nın iktisadi, siyasi ve

⁵⁵⁹ Hamdullah Suphi Tanrıöver, “Tecdüt Nedir?”, Dağ Yolu, Birinci Kitap, 1928, Ankara, s.65-85'ten aktaran: Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.95.

⁵⁶⁰ Tunaya, *a.g.e.*, s.129

⁵⁶¹ Baskın Oran, *a.g.e.*, s.161.

⁵⁶² Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.281.

ahlaki yapılarından hiçbirinin hayranı ve takipçisi olamaz. Türkiye sadece Avrupa tekniğinin hayranıdır.”⁵⁶³

Atatürk’ün Batı algısının Batı’yı birebir kopyalamaktan uzak olduğunu, “Biz bize benzeriz” yaklaşımından anlamak mümkündür. Nitekim 16 Temmuz 1921’de Maarif Kongresi’ni açarken kendi ağzından “(...) *yabancı fikirlerden, Şarktan ve Garptan gelen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihimize mütenasip bir kültür*” istediği anlaşılmaktadır. Ancak, bu konuşmaların tamamı Atatürk’ün fikirlerinin babası ilan ettiği Ziya Gökalp’in hars-medeniyet ayrımını benimsediği 1926 öncesine aittir.⁵⁶⁴ 1930’ların düşünsel ikliminde Batı algısını farklı kılan asıl değişiklik, milli kültür arayışından ziyade Türk ırkının kökenlerine yönelik Atatürk’ün de desteklediği çalışmalarla olmuştur. Türk Tarih Tezi olarak adlandırılan bu çalışmalar, tüm medeniyetlerin çıkış noktasının Türkler olduğu gibi bir iddiaya dayanmaktadır. Avrupa’daki bazı yayınlarda sarı ırka mensup olarak gösterilen Türkleri, aslında Batı medeniyetinin kökenlerini oluşturan, Anadolu’nun tek yerleşik halkı olarak resmeden Türk Tarih Tezi’nin toplumsal özgüven aşısı yapmak için bilimsel gerçekleri gözardı eden ham bir teori olduğu yorumları bulunmaktadır.⁵⁶⁵ Türkleri, “Brekisefal” kafatasına sahip ve beyaz ırktan gösteren bu çalışmaların bir diğer yönünün kurulmakta olan yeni Türkiye’nin “ethos” eksikliği ile ilgili olduğunu söylemek de mümkündür. Nitekim, Türklerin Batı Avrupa’nın hatta tüm dünya halklarının temelini oluşturduğunu bilimsel bir iddiayla vurgulamak, “Batı’ya rağmen Batılılaşma”ya çalışan Cumhuriyet’in kimlik inşasında önemli bir motivasyon kaynağı oluşturmuştur. Türk Tarih Tezi vb. çalışmalar, bilimsel bir spekülasyon olarak kalmamış, siyasi düşüncüyü de biçimlendirmiştir. Dönemin Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker’in İtalya ve Almanya’da faşist rejimleri inceledikten sonra 1935’teki CHP Genel Kurultayı’ndaki sözleri Batı fikrine karşı Türk Başkalığı’na işaret etmektedir. Peker, şöyle der:

---

⁵⁶³ Şevket Süreyya Aydemir, “Biz Avrupa’nın Hayranı Değil Mirasçısıyız”, *Kadro Dergisi*, Mayıs 1934, s.44’ten aktaran: Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.149.

⁵⁶⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 2. Cilt, s.16’dan aktaran: Baskın Oran, *a.g.e.*, s.184.

⁵⁶⁵ Bkz. Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

“Coğrafya bakımından Türkiye dünya içinde öyle bir vaziyettedir ki... Anarşist, Marksist, faşist, halifecilik ve beynelmilecilik propagandaları ve buna benzer birçok propagandalar hep üstümüzden geçer. Bütün bunlar karşısında Türkiye ancak sıkı bir ulusçuluk imanına sarılmış olmaktadır ki, biri ötekini besleyen zehirli cereyanlara karşı kendini koruyabilsin.”⁵⁶⁶

Erken Cumhuriyet dönemi Batı algısını yöneten bir diğer önemli motivasyon da sürekli Batı ülkeleri tarafından gözlemlenildiğini düşünen ve bir bakıma haklı da olan Cumhuriyet elitinin “Dışarıya karşı güzel görüntü verme” telaşıdır. Türkiye’den dışarıya yansımakta olan, “Batılaşmaya çalışan ama diktatörlükle yönetilen ülke” görüntüsü özellikle Atatürk’ü rahatsız etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi, Türkiye’nin dış dünyaya karşı “Demokrat devletler” arasında yer aldığını gösterebilmesi açısından ayrı bir boyut daha içermektedir.⁵⁶⁷ Türk idarecileri için dış bakış her dönemde neredeyse iç dinamiklerle yarışır, hatta ondan daha öte bir anlam taşımıştır. Lord Kinross da Atatürk’ün her fırsatta diktatörlüğü eleştirdiğini ve amacının “Batı biçiminde gelişen bir demokrasi gibi” bir sistem oluşturmak olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁶⁸ Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinin bir numaralı aktörü Fethi Okyar, anılarında Atatürk’ün bu konudaki endişesini şöyle anlatmaktadır:

“Atatürk: (...)Bugünkü manzaramız, aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Vakti bir meclis vardır, fakat dâhil ve hariçte bize dictateur nazarıyla bakıyorlar. Geçen sene ankara’yı ziyaret eden Alman muharrirlerinden Emil Ludwif bana şekl-i idaremiz hakkında tuhaf sualler sormuş ve diktatörlüğümüze kanaat ederek geri dönmüş ve bu kanaatini de yazmıştır. Halbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım: hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak olan müessese bir istibdat müessesidir. Ben ise millete miras olarak millete

⁵⁶⁶ CHP 4. Büyük Kurultayı Tutanakları,

<http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197610571%20CHP%204%20NCU%20BUYUK%20KURULTAYI%20GORUSMELERI%20TUTULGASI/197610571%20CHP%204%20ONCU%20BUYUK%20KURULTAYI%20GORUSMELERI%20TUTULGASI%20BOLUM%201.pdf> , s.45 Erişim Tarihi:19.12.2103

⁵⁶⁷ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.35–37.

⁵⁶⁸ Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev: Ayhan Tezel, Sander Yayınları, İstanbul, 1980, s.91.

*bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum.*⁵⁶⁹

Osmanlı dönemi Batılılaşması ve Batı algısı ile erken Cumhuriyet dönemi Batı algısının arasındaki temel farkın liderden yani Atatürk'ten kaynaklandığını söylemek mümkündür. “Atatürk'te Batıyı alış, Osmanlı'nın tersine eklektik ve bölük pörçük değil, sistematik ve bütüncüdür.”⁵⁷⁰ Cumhuriyeti kuran kadroların kendilerinden önceki kuşakların değişim anlayışından daha radikal bir tutum benimsemelerinin temelinde İlber Ortaylı'ya göre “yeterince radikal olmayan Osmanlı modernleşmesine” yönelik tepki yatmaktadır.⁵⁷¹ Bu anlamda Atatürk'ün fikirlerinin babası olarak gösterdiği Ziya Gökalp'ten özellikle 1926 sonrası ciddi ölçüde farklılaştığı anlaşılmaktadır. Erken Cumhuriyet dönemi fikriyatında Batı hars ve medeniyet olarak ayrılmamakta, Hamdullah Suphi'nin dediği gibi medeniyetle birlikte harsın girişine gümrükte sınır konulamayacağı görüşü benimsenmektedir. Baskın Oran'a göre bir diğer önemli farklılık da Osmanlı'nın tersine Atatürk'ün Batı'yı bir amaç olarak almasıdır. Atatürk'e göre Batı çağdaş uygarlıkla özdeştir ve ona karşı durmak diye bir şey yoktur.⁵⁷² Oysa Atatürk milliyetçiliğinde batı kavramı çok olumlu bir kavramla, çağdaş uygarlıkla özdeştir. Ona karşı durmak diye bir şey yoktur; onun gibi olmak vardır.

Mete Tunçay'a göre II. Meşrutiyet döneminin *Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Sosyalistlik ve Batıcılık*'tan oluşan beş düşünce akımından ilki, Cumhuriyetle birlikte büsbütün ortadan kalkmış; sonuncusu, ötekileri bastırarak egemen olmuştur. Cumhuriyetin siyasal düşüncesi esas olarak Batıcılığın türlü yorumları çerçevesinde kalmıştır.⁵⁷³ Türkiye'de tüm düşünce akımları Batı'dan bir şeyler alınmasını istemiş ya da alınanlara karşı çıkmıştır. “Cumhuriyetin ilk yıllarında Batıcılık ılımlı bir biçimde ve ulusal geleneklerle uzlaşıcı olarak savunulurken, Takrir-i Sükûn döneminden itibaren, ödünsüz ve katıksız bir Batıcı tutum benimsenmiştir. Ne var ki, Batıcılık düz bir çizgi boyunca izlenmemiş, özünde Batılı gibi olmak için neyin daha bağımsız, neyin daha bağımlı değişken (ya da neyin “neden” neyin “sonuç”) olduğu

⁵⁶⁹ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1997, s.98.

⁵⁷⁰ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği...a.g.e.*, s.264

⁵⁷¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.32.

⁵⁷² Oran, *a.g.e.*, s.265.

⁵⁷³ Mete Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte Yayınları, İstanbul, 2002, s.194.

konusundaki değişik tanımlamalardan ötürü, çeşitli Batılılaşma taktikleri arasında yalpalanmıştır.”⁵⁷⁴

Cumhuriyet fikrinin Tunçay’ın deyimiyle “gökten zembille inmediği”, Tanzimat, Islahat, I. ve II. Meşrutiyet ile İttihat ve Terakki düşüncesinden kalan bir miras olduğunu söylemek mümkündür. Cumhuriyet’in de temel amacı, öncelikle ülkeyi geliştirmek ve “devleti parçalanmaktan kurtarmak” olmuştur.⁵⁷⁵ Bu amaç nedeniyle Batı düşüncesine derinlemesine nüfuz etmek yerine pratik ve kurtarıcı bir sihirli formül peşine düşmek, Osmanlı düşüncesinden Cumhuriyet’e miras kalmıştır. Şerif Mardin, “felsefesizliğin” Osmanlı devlet yapısına ve işlevlerine, bürokratik dünya görüşüne, İngilizce deyimiyle, “bir eldiven gibi” uyan bir özellik olduğundan söz etmektedir. Bu düşüncenin belirgin özelliklerinden biri, bir method ya da düşünme biçimi yerine kısa vadeli, “devlet için geçerli” çözüm yolları aramasıdır. Bu durumun bugün de devam ettirildiğinden söz eden Mardin, “Halkımız arasındaki mantık da bundan farklı değildir. ‘İşe yarayan adam’ pratik hal çareleri öneren kişidir. Böylece Türkiye’de ‘felsefesizlik’, çağdaş zamanlarda *yalınkat bir pragmatizm* şeklinde gelişmiştir.” demektedir.⁵⁷⁶ Erken Cumhuriyet dönemi Batıcılığı ve Batı algısında da Türkiye gibi geri kalmış bir ülkeyi en kısa sürede medeni milletler arasına taşıyacak, “çağ atlatacak” sihirli bir formülün arayışını görmek mümkündür.

5. Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve DP ile Değişen Batı Algısı

Erken Cumhuriyet dönemini takip eden zamanda Türkiye’deki Batı algısını belirleyen iki önemli etmen ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı’dır. İkincisi ise 1920’li yıllarda Kurtuluş Savaşı sırasında himayesine girilmesi düşünülen Amerika Birleşik Devletleri ile bu süreçte maddi ve askeri yardım alınan Sovyetler Birliği arasında baş gösteren Soğuk Savaş’tır. Sovyetler’in 1939 Moskova Görüşmeleri’nde Türkiye’den Boğazlar’ın kontrolünü birlikte yapmayı istemesi, Türkiye iç siyasetinde ve düşünce hayatında Amerika’nın Avrupa’ya alternatif hatta Avrupa’nın üzerinde bir anlama sahip Batı figürü olarak ortaya çıkmasına neden

⁵⁷⁴ Tunçay, *a.g.e.*, s.194.

⁵⁷⁵ Şerif Mardin, “19’uncu Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 3. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.351 (Vurgular bana ait).

⁵⁷⁶ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.14–15.

olmuştur.⁵⁷⁷ O noktadan sonra Türkiye’de her düşünce akımının Batı algısını belirleyen önemli faktörlerden biri de “komünizm tehlikesi” olagelmıştır.

Kıtalararası bir sömürge savaşına dönüşen II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin tavrı konjonktüre göre değişirken, bu durum düşünce hayatına da yansımıştır. Savaşın başında Fransa ve İngiltere ile Türkiye bir saldırmazlık anlaşması imzalamışsa da Türkiye’nin tüm savaş boyunca genel tavrı çatışmadan kaçınmak şeklinde olmuştur. Almanya’nın savaşı kazanma olasılığının ortaya çıktığı 1941 yılında ise Türk-Alman saldırmazlık antlaşması imzalanarak bir yandan Almanya’nın düşmanlığından kaçılmış, bir yandan da İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği’ne karşı tarafsız bir konumda olduğu mesajı verilmiştir. Türkiye’nin Batı algısı da bu siyasi dalgalanmalardan etkilenmiştir. Bu dalgalanmaları dönemin basınında görebilmek mümkündür. Türkiye’nin başına gelen birçok felaketin İngiltere kaynaklı olduğunu savunan Peyami Safa gibi kalemler, Almanya’nın yanında yer alırken; Zekeriya-Sabiha Sertel’in çıkardığı Tan Gazetesi ise müttefikleri desteklemiştir. Türk dış siyasetinin denge politikası, basını ve aydınları derinlemesine etkilemiştir. Sabiha Sertel’in Almanya aleyhine yazıları nedeniyle Tan Gazetesi, 1941 yılında kapatılmış, yeniden açılmasına ise “Sabiha Sertel’in yazmaması koşuluyla” izin verilmiştir.⁵⁷⁸ Pantürkizm, Almanya’nın Sovyetler Birliği ile savaşında elini güçlendiren bir düşünce olarak 1944’e kadar desteklenirken, savaşı Sovyetler ve müttefiklerin kazanacağını anlaşıldığı 1944’te Irkçılık-Turancılık Davası ile bu görüşler susturulmuştur.⁵⁷⁹

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türk düşünce hayatının Batı algısında Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ayrı anlamlar içermektedir. Bu durum 1920’lerin, 30’ların düşünsel ikliminden farklı niteliklere sahiptir. O güne kadar “Batı” üzerine yapılan tartışmalar, “Avrupa” üzerine yapılanlarla eşanlıdır. Ancak 1945’te Sovyetler Birliği’nin iki kez nota vererek Boğazlar’da kontrolün yanı sıra Kars ve Ardahan’ı da topraklarına katmak istemesiyle başlayan süreçte, Türkiye’de Batı kavramının ağırlık noktasını Amerika Birleşik Devletleri oluşturmaya başlamıştır. 1947’de Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan’a ABD yardımı yapılacağı

---

⁵⁷⁷ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)*, SBF Yayınları, Ankara, 1983, s.63–72.

⁵⁷⁸ Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel: Kimdi, Neler Yazdı?*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s.192.

⁵⁷⁹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi...a.g.e.*, s.298.

açıklanması ve ABD’li uzmanların Türkiye’ye gelerek askeri konularda danışmanlık hizmeti vereceğini açıklaması, iç kamuoyunda “Sovyet tehdidine karşı ağır fedakârlıklara katlanan Türkiye’nin Avrupa güvenliği açısından taşıdığı kıymetin bilinmesi” olarak yorumlanmıştır.⁵⁸⁰ Bu dönemde Türk popüler kültüründe özellikle günlük tirajları giderek yükselmeye başlayan gazetelerde Amerikan yaşam tarzı ve cemiyet haberleri de geniş biçimde yer bulmaya başlayacaktır. 1948’de Cumhuriyet Gazetesi’nde CHP milletvekili Abidin Daver’in yazdıkları, Amerika’ya biçilen “Başka türlü” ve “olumlu” Batı figürünün izlerini taşımaktadır. Daver, şöyle der: “Dünyanın bugün her bakımdan en kuvvetli, en ileri ve en demokrat devleti olan Amerika, Yakın ve Ortadoğu’da demokrasinin kalesi olan milletimizi kuvvetlendirme kararı vermiştir. Milli müdafaamızı takviye için milyonlarca dolar kıymetinde silah ve malzeme veriyor. Bunların kullanım usullerini öğretmek için mütehassıslar gönderiyor.”⁵⁸¹

Türkiye’nin savaş sonrası Sovyetler Birliği’nden gelen tehdidin de etkisiyle giderek Amerika’ya yaklaşması, NATO’ya girmeden Kore Savaşı’na asker göndermesi 1951’de NATO’ya girişi ile sonuçlanan önemli bir dış politika adımının atılmasını beraberinde getirmiştir. 14 Mayıs 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti, seçim süreci boyunca Türkiye’nin NATO’ya üyeliğini iç politika malzemesi olarak da kullanmış ve üyeliğin Türkiye’de demokratik düzenin geleceğini garanti altına alacağı söylemine yer vermiştir.⁵⁸² Bununla birlikte DP’nin CHP tarafından başlatılan dış siyaseti sürdürdüğünü söylemek mümkündür. DP’li Başbakan Adnan Menderes, Türk dış siyasetinin ana ilkelerini şöyle anlatmaktadır: “(...) *Ananevi İngiliz ve Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile en sıkı dostluk ve işbirliğine dayanan, dostluklarına daima sadık kalan uzak yakın ve büyük küçük bütün milletlerin istiklal ve toprak bütünlüklerine hürmetkâr olan dış siyasetimizin mahiyeti bütün dünyaca malumdur.*”⁵⁸³

Demokrat Parti’nin iktidara gelişiyle birlikte Türkiye’de Batı’ya bakışta, özellikle Amerika’ya ilişkin algıda belirgin bir değişim olmuştur. DP’nin kurucu lideri

---

⁵⁸⁰ Tanıl Bora, “Türkiye’de Siyasi İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi: Amerika: En Batı ve Başka Batı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.151.

⁵⁸¹ Bora, *a.g.m.*, s.152.

⁵⁸² Mustafa Ekincikli, *Türk Dış Siyaseti, İnönü-Bayar Dönemleri*, Berikan Yayınevi, İstanbul, 2007, s.174.

⁵⁸³ Mehmet Ali Birand-Can Dünder-Bülent Çaplı, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s.55.

ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Türkiye'yi "Küçük Amerika"⁵⁸⁴ yapacağı vaadi, DP'nin "Her mahallede bir milyoner" gibi sloganlarıyla birleşince Türkiye toplumu için müreffeh, medeni bir Amerika tablosu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin kendisini resmen Batı bloğu içinde tanımlaması, "Düşman Batı" algısı üzerinde önemli bir kırılma yaratmıştır. Savunma paktı olarak NATO içinde olsa da bir yandan Batı kültürüne şüpheyle bakılırken, diğer yandan Türkiye ekonomik olarak Batı'yla ilişkilere bağımlı hale gelmiştir. Ancak, geçmişteki "Düşman Batı"nın yerini "komünizm" tehdidi almıştır. Türkiye'nin kendisini dünyayla ilişkilendirmesinde ve özellikle iç siyasette oy devşirmede komünizm tehdidi, 1990'lı yıllarda Doğu Bloğu çökene kadar kullanım sahası bulmuştur. Enver Behnan Şapolyo'nun 1951 basımı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918–1950) adlı kitabında Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri ile ilgili değerlendirmeler, Batı algısının çeşitliliği üzerine oldukça anlamlıdır. Şapolyo'ya göre Sovyetler Birliği de Çarlık Rusya'sının yayılmacı ideolojisini devam ettirmektedir. Komünizmin dünyanın başına gelen en kötü musibet olarak nitelendiği kitapta, liberalizm ise zenginlikle özdeşleştirilmektedir. Ayrıca Amerikalıların, Ruslarla her zaman anlaşmak istemelerine rağmen Rusların bundan sürekli kaçmasının dünya barışına zarar verdiği şeklinde değerlendirmeler yapılmakta ve Ruslar, Kazablanka, Yalta, Postdam ve Washington görüşmelerinde her zaman ABD'nin dost elini geri çevirmekle suçlanmaktadır. Ayrıca, Ruslar'ın; gizli olarak İtalya, Fransa, İngiltere ve Amerika işçilerini greve teşvik ederek bu memleketlerin huzurunu kaçırdıkları iddia edilmektedir.⁵⁸⁵

Dönemin siyasal ikliminin kültür, sanat ve düşünce hayatına etkisi aynı yıllarda ABD'de Senatör McCarthy'nin estirdiği antikomünist paronoyadan pek farklı olmamıştır. Batı'yı, özellikle ABD'yi herhangi bir nedenle eleştirmek "komünist" olmak için yeterli neden sayılabılmıştır. Komünizm sapkın ve zararlı bir ideoloji olduğu gerekçesiyle lanetlenirken, geçmişte Batı'yı yermek için söylenen dejenerasyon, dehümanizasyon gibi suçlamalar komünist ülkelere ve komünistlere yöneltilmiştir. Komünist şair Nazım Hikmet, "Amerikan emperyalizminin yarı sömürgesiyiz" dediği için dönemin gazeteleri tarafından "Nazım Hikmet vatan hainliğine devam ediyor hâlâ"

⁵⁸⁴ Celal Bayar'ın *Söylev ve Demeçleri (1933–1955)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s.104.

⁵⁸⁵ Enver Behnan Şapolyo, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1951, s.175.

başlıklı haberlerle saldırıya uğramıştır.* Dönemin popüler kültüründe Batı Bloğu'nun karşısındaki düşünceler sapkın ve dejenere olarak etiketlenirken, Amerika'nın "iyi niyetli bir büyük ağabey" gibi resmedildiği göze çarpmaktadır. Tango Şarkıcısı Celal İnce'nin "Amerika, Amerika/ Türkler dünya durdukça beraberdür seninle / hürriyet savaşında. / Bu bir dostluk Şarkısıdır / kardeşliğin yankısıdır" diyerek Amerikalılara sevgi mesajları verdiği şarkısının okunduğu plaklar ücretsiz dağıtılırken, bu ve benzeri yapıtlar yeni kurulan Türk Amerikan dostluğunun popüler kültürdeki karşılıklarından biri olmuştur.⁵⁸⁶

DP'nin özellikle ilk yıllarında Batı'ya, özellikle ABD'ye karşı gösterilen olağanüstü ilgi, partinin muhafazakâr tabanının duymaya alıştığı kalıpları zorlamıştır. DP, "muasır medeniyet" hedefine dinden, mezhepten ödün vermeden de erişilebileceğine ilişkin, muhafazakâr kesimin çok sevdiği Japonya modeli gibi bir başarı hikâyesini anlatarak iç kamuoyunda sempati toplarken; diğer yandan daha radikal çizgideki İslâmcılar ve bazı CHP'liler tarafından Adnan Menderes ve Celal Bayar dâhil DP kurucularının "mason" olduğu iddia edilmiştir.⁵⁸⁷ Bu suçlamalarda masonluk, komünistlik, dinsizlik Batı'nın arızalı hastalıkları olarak nitelendirilmiş, tartışmalar Atatürk'ün kapattığı Mason Locaları'nın DP döneminde kendine geldiği şeklinde iddialarla sürmüştür. Bu yerlilik-yabancılık, komünistlik, masonluk tartışması, iktidar ve muhalefet için popüler siyaset yapma biçimini almıştır. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, partisinin her zaman İslâm'a sadık kalacağını belirterek DP'yi bu konuda sıkıştırmaya çalışırken, DP'liler Gülek'in akademik cüppesiyle bir fotoğrafını dağıtarak bunun Hıristiyan bir papazın giysisi olduğu yönünde karşı propagandaya girişmiştir. CHP'nin buna yanıtı ise Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın bir baloda çekilmiş fotoğraflarından binlercesini tüm ülkeye dağıtmak şeklinde olmuştur.⁵⁸⁸

1950'li yılları, kültürel olarak ABD ve Batı karşıtlığının güçlendiği, politik olarak ABD yandaşlığının pek sorgulanmadığı bir zaman dilimi olarak görmek mümkündür. Tanıl Bora, milli mücadele sonrasında bugüne uzanan bu sürecin özetini

---

* Nazım Hikmet'in "Nazım Hikmet Vatan Hainliğine Devam Ediyor Hâlâ" şiiri için bkz: Nazım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, Yapı Kredi Yayınları-Delta, İstanbul, 2007.

⁵⁸⁶ Tanıl Bora, *Türkiye'de Siyasi İdeolojilerde ABD... a.g.m.*, s.153

⁵⁸⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Çev: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s.365.

⁵⁸⁸ Ahmad, *a.g.e.*, s.369.

yaparken ağırlıklı düşünce yapısını “(...) sadece gayrimüslim azınlıkların değil, -kimi zaman gayrimüslim azınlıkları metaforik olarak işlevselleştirerek- başka grupların da ideolojik açıdan ‘zımmîleştirilmesine’ yol açmıştır- örneğin komünistler, solcular (“Ermenilik”, “Yahudilik”le ilişkilendirerek), 1990’larda Kürtler, milliyetçi ideoloji nazarında fiilen zımmîler gibi görülebilmişlerdir.”⁵⁸⁹ cümleleriyle açıklamaktadır. DP döneminde Batı algısında Bora’nın sözünü ettiği tarzdan zımmîleştirmenin çarpıcı örnekleri 1954 sonrasına, özellikle de Kıbrıs meselesinin giderek iç kamuoyunda hassasiyet yarattığı bir döneme rastlamaktadır. Azınlıklara yönelik 1955’e gelene kadar son derece ılımlı bir politika izleyen, Heybeliada Ruhban Okulu’nu açan DP yönetiminin Kıbrıs meselesi nedeniyle dış siyasetini değiştirmesiyle birlikte, Türk basınında İstanbullu Rumlar’ın Kıbrıs’taki Rum çeteleri finanse ettiği, Fener Rum Patriği’nin de onlara destek verdiği şeklindeki haberler yaygınlık kazanmıştır. Bu haberler, sıradan Türk’ün kafasında azınlıklara karşı nefret oluşmasına neden olmuştur.⁵⁹⁰ Azınlıklıklar, Batılı güçlerine içerideki uzantıları, “ileri karakolları” gibi bir tasvirle, bir nevi “İç Garbiyatçılık”ın unsuru haline getirilmiştir. Bugün bakıldığında oldukça vulgarize edilmiş bir nefret söylemi içerdiği görülebilecek haberlerin ardından 6 Eylül 1955 günü Ekspres Gazetesi’nde, Selanik’te Atatürk’ün doğduğu evin bombalandığı yönünde bir haber yayınlanmıştır.* Bu haberin yayınlanmasından birkaç saat sonra binlerce kişi Rumlar ve Ermeniler’in işyerlerini, evlerini tahrip etmiş, güvenlik güçleri olayların büyümesine göz yummuş, resmi kayıtlara göre 11 kişi yaşamını yitirmiş ve azınlıklara dönük Türkiye tarihindeki en büyük şiddet eylemlerinden biri yapılmıştır.⁵⁹¹ 6-7 Eylül saldırılarında Akçam’ın sözünü ettiği “geç kalmış” bir milliyetçiliğin saldırganlığını görmek mümkündür. Saldırıların ne kadar organize olursa olsun, “yabancı” olana karşı sınıfsal ve kültürel bir nefretin varolduğu bir toplumsal zeminden beslendiği gerçeği, tanık ifadelerinde ortaya çıkmaktadır. Saldırganların öncelikle Türkçe isim bulunmayan dükkânlara yöneldikleri bir görgü tanığının ifadesiyle anlaşılmaktadır:

---

⁵⁸⁹ Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali... a.g.e.*, s.33.

⁵⁹⁰ Foti Benlisoy, “6-7 Eylül Öncesinde Basında Rumlar”, *Toplumsal Tarih*, 81, 2000, s.37.

* Tahrip gücü düşük bir bombalı saldırıya uğrayan yer Atatürk’ün doğduğu ev de değil, Türk Konsoloslğu ile Atatürk’ün doğduğu evin arasındaki bölümdür. (y.n.)

⁵⁹¹ Mehmet Ali Birand-Can Dündar-Bülent Çaplı, *Demirkırat... a.g.e.*, s.75.

“Yüksekkaldırım'da bir Yahudi, o kargaşada kendi levhasını bir Türk dükkânının tabelasıyla değiştirdi. Yahudinin dükkânına hiçbir şey olmadı ama Türk'ünki yağmalanmıştı. Sonra komşusuna dedi ki 'Ne yapalım, senin insanların bunu yaptılar.' Ama garip hatalar da oluyordu. Benim bir profesör arkadaşım vardı. Muayenehanesinin üzerinde Doçent Dr. diye bir levha yazılmıştı. Doçent kelimesini gayrimüslim bir isim zannedip muayenehanesini tahrip etmişler.”⁵⁹²

Menderes hükümeti, 6-7 Eylül olaylarının “olağan şüphelisi” olarak komünistleri ilan etmiştir. Başbakan Adnan Menderes, “Müsait olan zemini fevkalade üstâdane, maharetle ve soğukkanlılıkla istismar eden komünistler, milli felaket diyebileceğimiz fevkalade ağır bir vaziyet vücuda getirmişlerdir” derken, hükümetçe olaylardaki komünist ilgisini kanıtlamak için ABD’den bir uzman getirtilmiştir. Ancak ABD’li görevli hükümetin beklemediği şekilde “komünistlerin bu tarz bir ayaklanma çıkaracak kadar güçlü olmaları halinde dükkânları tahrip etmek yerine devrim yapmayı tercih edebileceği” yönündeki değerlendirme yapmıştır.⁵⁹³ Komünist tertipçilerden biri olarak tutuklanıp salıverilen yazar Aziz Nesin, anılarında DP yönetiminin Kıbrıs meselesi nedeniyle Rumlara karşı gövde gösterisi yapmak isterken kontrolü elden kaçırdığını ve günah keçisi arayışı içinde olduğunu iddia etmektedir.⁵⁹⁴

DP’nin CHP muhalefetine yönelik stratejisinde, özellikle tek parti döneminde uygulanan Batıcı kültür politikalarının yerlilikten uzak olduğu, halkın inançları ile ters düşen icraatlara imza atıldığı yönündeki eleştiriler önemli yer tutmaktadır. Bu söylem biçimi, genel itibarıyla iktidarın kültürel olarak Batı ile mesafeli, politik olarak Batı yandaşı çizgisini değiştirmesini gerektirmemiştir. DP’nin “yanlış Batılılaşma” eleştirilerinin yekûnünde İslâmcı şair Necip Fazıl Kısakürek’in çıkardığı Büyük Doğu Dergisi’nin kilit önemi vardır. DP hükümeti tarafından örtülü ödenekten desteklenen Necip Fazıl’ın Büyük Doğu ismini seçmesi bir tesadüf değildir. Kendisinden önceki ve sonraki birçok İslâmcı gibi Batı medeniyetinin yıkılmakta olduğunu, Doğu’nun yeniden

⁵⁹² Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6–7 Olayları*, Çev: Bahar Şahin, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s.16.

⁵⁹³ Samim Akgönül, *Türkiye Rumları: Ulus Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.210.

⁵⁹⁴ Aziz Nesin, *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.31–33.

tarikh sahnesine çıkacağını savunan Necip Fazıl, dergide Türk-İslâm sentezine uygun görüşleriyle totaliterlik dozu yüksek yazılar kaleme almaktadır. Söz gelimi hükümete karşı gösteride bulunan üniversite öğrencilerine yapılan saldırıda iki kişinin ölümü üzerine Necip Fazıl şunları yazar: “Hükümet kuvvetlerine karşı fiille karşı duran Halk Partisi sevk ve idaresindeki sözde gençlik yığınının bir buçuk ölü yerine 150 ölü verdirilseydi ortada bir hükümet bulunduğu anlaşılır ve hiç bir şey olmazdı.”⁵⁹⁵

Batı'nın “tılsımlı bir umacı” halinden çıkarılmasını isteyen Necip Fazıl'ın 1954 seçimlerinin hemen ardından duyurulan hükümet programına atıfta bulunarak yazdığı Büyük Doğu imzalı “alternatif hükümet programı” bugünün bakış açısına göre hayli otoriter bir tarzda kaleme alınmıştır:

“(...) Birinci madde (...)Yüzyıldan beri bir toplu iğne bile yapamayan bu millet, radyosunu, otomobilini, traktörünü (...) kendi eli ile yapacaktır. Buna mecbur edilecektir. İsterse tenekeden yapsın; fakat yapacaktır. Türk gümrüklerinden hayati devlet ihtiyaçlarına mahsuk eşya müstesna tek Garp mamulü girmeyecektir. (...)

İkinci madde (...) Bu âlem (Garp âlemi y.n.) sadece Rönesans'tan beri aklın fetih haklarını kullanmış ve eşyayı ustalıkla teşhir etmiş bir müsbet bilgiler farikasından ibaret bilinecek ve keşiflerine hâkim ruhtan mahrum diye bellenecektir. Avrupalının, ruh planında, taklide değer hiçbir değeri bulunmadığı meydana çıkarılacak, birkaç asırdır anamızı ağlatan küçüklük ukdemiz ve onun büyüklük sırrı, tâ kökünden kazanacaktır. Mevcut Garp bilgileri ise çabucak ve vazifelileri idam cezası altında erişme memur ve mecbur eden bir disiplinle Türke mal edilecektir.”⁵⁹⁶

Necip Fazıl'ın bu satırlarından da anlaşılacağı gibi İslâmcı/muhafazakâr düşüncenin önemli arayışlarından birinin “yerlilik” olduğu söylenebilir. Cemil Meriç'ten Necip Fazıl'a, Ahmet Kabaklı'dan İsmet Özel'e kadar birçok İslâmcı/muhafazakâr düşünce adamı, fikir dünyasında “bu topraklara ait” ve “bu kültürün içinde olmak” gibi sınırlar çizmektedir. Kendileri gibi düşünmeyen herhangi birinin kolayca “bu topraklara ait olmayan” ya da “bu kültürün içinden olmayanlardan biri” olarak nitelenmesi mümkündür. DP'nin bizzat Adnan Menderes'in ağzından 14 Mayıs 1950 seçim zaferi sonrası, Cumhuriyet'in Batılılaşmaya ilişkin reformları

⁵⁹⁵ Necip Fazıl Kısakürek, *Cinnet Müstatili*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1977, s.262.

⁵⁹⁶ 18 Haziran 1956, *Büyük Doğu*, s.2.

arasından “Halkın benimsediği devrimlere” sahip çıkacaklarını, “Halkın benimsemediği devrimlere” ise sahip çıkmayacaklarını açıklaması bu noktada önem taşımaktadır. DP, ekonomi-politik anlamda Batı bloğuna tabii olurken, kültürel anlamda muhafazakârlığın manevra alanını Batılılaşmaya ilişkin eleştirileri de içine alarak genişletmiştir. Demokrat Parti’nin bu hat üzerindeki manevraları, Türkiye’de muhafazakârlık için eşsiz ve verimli bir siyasi hareket sahası yaratmıştır. Bu saha, birçok muhafazakâr/sağ siyasi oluşum gibi, DP’nin siyasi varisleri arasında sayabileceğimiz Adalet Partisi, Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi ile Adalet ve Kalkınma Partisi için de yararlanılması kaçınılmaz bir hareket serbestisi yaratmıştır.

6. Siyasi Kutuplaşma Dönemi ve Anti Emperyalist Tepkinin Yükselişi

Türkiye fikir hayatında Batı kavramı ve ekonomi-politik ilişkileri üzerine sorgulamalar 1950’den sonraki on yılda ne kadar ihmal edilmiş ise 1960’tan sonraki otuz yılda aşırı soldan aşırı sağa, Kemalistlerden İslâmcılara, sokaktaki adamdan aydınlara kadar birbirine benzemeyen her kesimin olumlu-olumsuz her gelişmenin nedeni, her problemin kaynağı olarak gösterdiği bir yer haline gelmiştir. 27 Mayıs Darbesi’yle işbaşına gelen askeri yönetim, tez elden NATO’ya ve uluslararası antlaşmalara bağlılığını ifade ederken, bir yandan Batılı ekonomilerden mal ve hizmet akışı diğer yandan Kıbrıs meselesi vb. sorunlarda Batı’yla yaşanan görüş ayrılıkları sıradan insanın zihnindeki Batı algısını birçok yönden etkilemiştir. Batı kavramı üzerine algı çeşitliliğinin önemli nedenlerinden birisi de, Mete Tunçay’ın dediği gibi Osmanlı/Türk düşünce hayatında 1960’lara kadar bir şekilde bastırılan İslâmcı ve sosyalist görüşlerin tekrar canlanmaya başlamasıdır.⁵⁹⁷

Türkiye’nin Kıbrıs meselesi nedeniyle Yunanistan’la yaşadığı anlaşmazlıkta Batı dünyasının desteğini almak bir yana tepkisiyle karşılaşması da Batı algısının kırılmasında önemli rol oynamıştır. 1940’lı yılların sonundan itibaren Türkiye’yi Batı Bloğu’nun gerektiğinde komünizme karşı korunacak bir üyesi olarak iç kamuoyuna yansıtan devlet yöneticilerinin, Kıbrıs krizi nedeniyle Batı’dan gelen tepkilerden dolayı

---

⁵⁹⁷ Mete Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte Yayınları, İstanbul, 2006, s.194.

büyük bir güven krizi yaşadıklarını söylemek mümkündür. Bu hayal kırıklığının en önemli nedeni, Türklere karşı katliamlar yapıldığı gerekçesiyle adaya müdahale yapmaya hazırlanan Türkiye'ye ABD Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından gönderilen ve diplomatik dili zorlayan içerikteki mektuptur. Türkiye için tarihi öneme sahip olan ve gönderildikten yaklaşık 1,5 yıl sonra basına sızan mektup, ülke kamuoyundaki Batı ve Amerika algısında önemli değişim yaratmıştır. Mektupta, Türkiye'yi, Sovyetler Birliği ile savaşa sokabilecek Kıbrıs'a müdahale tarzı bir operasyona girişmesi halinde NATO'nun savunmayacağını, Amerikan silahlarının müdahalede kullanılması durumunda da ABD'nin buna izin vermeyeceği belirtilirken⁵⁹⁸ Türkiye Kıbrıs'a müdahale kararından vazgeçmiştir.

Ancak mektubun bıraktığı asıl etki, köklü ve uzun vadeli bir algı kırılmasıdır. Başkan Johnson'un muhatabı olan Türkiye Başbakanı İsmet İnönü, "Bir dünya yıkılır, bir dünya kurulur. Türkiye de o dünyadaki yerini alır"⁵⁹⁹ diyerek Türkiye dış siyasetinin tek bir ülkeye bağımlı olmadığını belirtirken, ülke kamuoyu bir daha 1950'li yıllara dönmeyecek ölçüde anti-Amerikancı bir duyarlılığa sahip olmuştur. Nitekim 1947 yılında Zincirli Hürriyet Gazetesi'nde abartılı Amerikanperverlik gösteren Türk basınını "yarı sömürge matbuatına" benzeten, Amerikan yardımını "İkinci Sevres" olarak yorumlayan ve kapitülasyonların geri geleceği uyarısını yapan⁶⁰⁰ Mehmet Ali Aybar'ın görüşlerine ancak 1960 sonrası, toplumda itibar edilmeye başlanmıştır. Aybar'ın Genel Başkanlığı'nı yürüttüğü Türkiye İşçi Partisi, antiemperyalist çizgideki bir muhalefetle, ulusal bağımsızlıkçılığa, "İlk kurtuluş savaşını yapmış ülke" olma misyonuna, ve "Kuvayı Milliye ruhu"na vurgu yaparak toplumsal ilgiyi çekmeyi başarmıştır. Özellikle asker ve sivil bürokratlar arasında etkili olan Yön Dergisi'ni çıkaran Doğan Avcıoğlu ise "Türkiye'nin bir numaralı meselesini" ülkenin bağımlı durumdan kurtulması olarak görmektedir.⁶⁰¹ Devrimci solun legal siyaseti de gölgede bırakacak ölçüde yükseldiği bu dönemde popüler olan Milli Demokratik Devrim düşüncesinin önemli bileşenlerinden ikisi, antiemperyalizm ve Amerikan karşıtlığı olmuştur. Deniz Gezmiş ile birlikte Devrimci Sol'un önemli sembollerinden biri olan Mahir Çayan'a göre o günkü

---

⁵⁹⁸ 14.01.1966, Milliyet.

⁵⁹⁹ 15.01.1966, Milliyet.

⁶⁰⁰ Tanıl Bora, *Türkiye'de Siyasi İdeolojilerde ABD... a.g.m.*, s.163.

⁶⁰¹ Bora, *a.g.m.*, s.163.

Türkiye'nin en büyük mücadelesinin "Amerikan emperyalizmi ile bir avuç hainin dışındaki bütün Türkiye halkı arasında olduğu açıktır."⁶⁰² Devrimci Sol'un Amerikan karşıtlığında aksiyoner bir sürece girdiği bu dönemde ODTÜ'yü ziyaret etmek isteyen ve "Vietnam Kasabı" olarak anılan ABD Büyükelçisi Robert William Komer'in arabası protestocu öğrenciler tarafından ters çevrilerek yakılmıştır.⁶⁰³

Batı'ya ilişkin bütün olumsuz imgelerin ABD algısı üzerinde toplandığı bu dönemde, muhafazakâr kesim için komünizmle mücadelenin karargâhı konumundaki Amerika konusunda bir kafa karışıklığı yaşandığını söylemek mümkündür. Amerikan karşıtlığı muhafazakârlar için bir yerde komünizm yandaşlığına gidebilecek bir yol olarak görülürken, diğer yandan Kıbrıs vb. meselelerde ABD ve Batı'nın Türkiye aleyhine tutumu milliyetçi mukaddesatçı hassasiyetleri artırmıştır. Necip Fazıl Kısakürek, 1968'deki bir yazısında, Amerika'yı "Batı medeniyetinin maddeciliğe teslim oluşun şahikası" olarak niteleyip "Amerika, Batı medeniyetinin kendi içindeki çürümesinin, yozlaşmasının had safhasıdır."⁶⁰⁴ derken, Amerikan 6. Filosu'nun 1969'daki İstanbul ziyaretini, muhafazakâr çizgideki Son Havadis'te Orhan Seyfi Orhon "Dost ve müttefik Amerikan filosu" diyerek selamlamakta, aynı gazeteden Tekin Erer ise "Dost filo, hoş geldin" yazısıyla karşılamaktadır. Bugün Gazetesi'nden Mehmet Şevki Eygi ise "Namaza Davet" başlıklı yazısında "Komünizm küfrüne karşı derhal silahlan. İslâm'da askerlik ve cihad ihtiyari değil mecburidir." diyerek 6. Filo'yu protesto için düzenlenecek gösteriye katılanlara müdahale edilmesi çağrısında bulunmakta; "Müslümanların polise yardım etmesini" istemektedir.⁶⁰⁵ Tarihe "Kanlı Pazar" olarak geçen ve 16 Şubat 1969 günü 6. Filo'yu protesto için toplananlara namazdan çıkan bir grubun saldırdığı olaylarda 2 protestocu genç yaşamını yitirmiş, 200'den fazla kişi yaralanmıştır.⁶⁰⁶

Sovyetler Birliği, "sapkın ve kâfir" olarak nitelenip düşman kategorisinde değerlendirilirken, Batı ve Amerikan imajının milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerde çelişkili karşılıkları mevcuttur. İrkçı-Turancı görüşleriyle tanınan Nihat Atsız'ın Batı

⁶⁰² Mahir Çayan, *Bütün Yazılar*, Boran Kitabevi, İstanbul, 2002, s.159.

⁶⁰³ 7 Ocak 1969, Milliyet Gazetesi.

⁶⁰⁴ Tanıl Bora, *Türkiye'de Siyasi İdeolojilerde ABD... a.g.m.*, s.159.

⁶⁰⁵ Beyza Kural, Kanlı Pazar'dan Önce Gazeteler, <http://www.bianet.org/biamag/genclik/144384-kanli-pazar-dan-once-gazeteler>, Erişim Tarihi: 18.12.2013.

⁶⁰⁶ 17 Şubat 1969, Milliyet Gazetesi.

özellikle Amerika hakkındaki görüşleri ise dikkate değer niteliktedir. Atsız, Amerikalıların dilini “kedi miyavlamasına benzeterek” karikatürize ederken, Amerikalıların “bayrağın ne olduğunu anlayamayacak kadar ahmak” olduğunu öne sürmekte ve onları ciddiyetten uzak bulmaktadır. Ciddiyetten uzaklık Atsız’ın zihninde insanı insanlıktan çıkararak bir durum olarak betimlenmektedir. Atsız’a göre “Amerika’yı bu duruma düşüren aşırı hürriyettir. Aşırı hürriyeti kötüye kullanmayacak insan çok azdır. Çağımızın maddeci, keyifçi gençlerine aşırı hürriyet verilince ondan hipi, gangster, zehir müptelası, ahlaksız, sözün kısası insanlıktan soyunup hayvanlaşmış bir nesil çıkar.”⁶⁰⁷

Özellikle 1960’lı yıllardaki bir dizi gelişmenin beslediği Batı ve Amerika nefreti, 1970’lerde her fikir akımının düşünce ve siyaset üretme biçimine damga vurmuştur. 6. Filo’ya karşı gösterileri ABD askeri personelinin kaçırılması izlemiş, Amerikalılar filo ziyaretlerini azaltmış ve daha az göze çarpar hale gelmeye çalışmıştır. Feroz Ahmad, toplumsal gerilimlerin daha basit nedenlere dayandığı 1950’lerde Batı düşüncesinin “gâvur” ve “dinsiz” olarak nitelendirildiğini belirtirken, değişimi şöyle anlatmaktadır:

“(...) altmışlarda, radikaller, liberaller ya da sosyalistler için Komünist ya da Moskof, modern tekelci kapitalizmden yana olanlar için mason ya da siyonist terimleri kullanılmaya başlandı. Her durumda çağrışım esas olarak dinseldi –“komünistler”, “masonlar”, “siyonistler”, bunların hepsi Anti-İslâm olarak görülüyordu. Aynı zamanda, bu terimlerde “dinsiz” ve “gavur” terimlerinde bulunmayan siyasi bir boyut da vardı. Bu hareketle savaşmayı daha da güçleştiren şey budur: çünkü bu saldırı hattı, hükümetin anti-komünist ideolojik hattıyla çakışıyordu. Liberaller, tuzağa düşürüldüklerini biliyorlardı ve Türkiye’de komünist tehlikenin varlığını yadsıyan sayısız makale yazdılar.”⁶⁰⁸

Muhafazakâr popülizm, Kısakürek, Eygi, Erer, Orhon gibi kalemlerle tüm düşmanları (Batı/Yahudi/mason/komünist vs.) ve tüm dostları (Müslümanlar / muhafazakârlar / milliyetçiler / bu milletin çocukları vs.) bir bloğa toplayıp sağın çeşitli yelpazesindeki kesimleri konsolide etme çabasına girmiştir. Bu isimlerle aynı çizgide

⁶⁰⁷ Tanıl Bora, *Türkiye’de Siyasi İdeolojilerde ABD... a.g.m.*, s.158.

⁶⁰⁸ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980)*, Çev: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s.375.

değerlendirilemeyecek ancak muhafazakâr popülizm için ciddi bir argümantasyon desteği sağlayan milliyetçi/muhafazakâr aydınlar ise daha çok etkili olmaya başlamıştır. Bu isimlerin başında Erol Güngör gelmektedir. Güngör, eleştirilerini Batıcı/inkılâpçı olarak niteledikleri “seçkin” kesim üzerine yoğunlaştırmıştır. Güngör’e göre d n olduğu gibi bugün de Türk milli kimliğinin en büyük yapıcı unsuru dindir. “Bizde maalesef aydınlar yer ve gök arasında, köksüz geleneksiz bir zümre haline gelmiş, böylece halkın çok gerisine düşmüş bulunuyor”⁶⁰⁹ diyen Güngör, aydınların Avrupa’yı “taklit” bile edemediğini şöyle savunmaktadır: “Eğer taklit edilebilseydi, yaşadığımız şahsiyet buhranı yerine Avrupa taklitçiliği gibi bir kusurumuz olurdu. (...) bizim taklid edemediğimiz Avrupa’da bir insan geleneksel kültüre düşmanlık yaparak kendisinin ‘ilerici’, bilgili, aydın olduğunu göstermeye kalkarsa ona deli derler; ciddiye almazlar ve güler geçerler.”⁶¹⁰ Güngör’ n Batıcı/inkılâpçı aydınlarla ilgili eleştirilerini aslında Osmanlı/Türk d şncesinde Lale Devri’nden bu yana sürmekte olan bir zihniyete yönelik olarak değerlendirmek mümkündür. Güngör’de şekillenen, yerlilik vurgusunun özellikle muhafazakâr popülizme büyük katkı sağladığı görülecektir.

Bu dönemin bir diğer özelliği, 1950’li yıllarda DP çatısı altında “anti-komünizm” ortak paydasında birleşen milliyetçi ve mukaddesat i sağ kesimlerin bağımsız siyasi varlık olarak siyaset sahnesine çıkma aşamasına gelmesidir. DP’nin Batı Paktı’nın bir  yesi olması nosyonuyla Garbiyat i eğilimlerini nötralize ettiği bu kesimler sağ siyaseti köklü biçimde etkilemiştir. DP’nin ardından kurulan Adalet Partisi siyasi açıdan bütünlük arzetmekten uzaktır ve Ragıp Gümüşpala’nın ardından partinin başına geçmek için aday olan Süleyman Demirel’e ilk olarak parti içindeki rakipleri tarafından “mason” yakıştırması yapılmıştır. Demirel, parti içindeki İşl mcı eğilimleri yatıştırmak için partisinin Genel Kurulu’nda şu açıklamayı yapmak zorunda kalmıştır: “Ben mason değilim. Ben sabah kahvaltısına Kur’an-ı Kerim okunmadan oturmayan bir ailenin çocuğuyum. (...) Mason olmadığıma dair cemiyetten aldığım belgeyi Divan’a sunuyorum.”⁶¹¹ Mason iddiasını takiben Demirel’in bir dönem Amerikan firması Morrison Knudsen’de çalıştığına atıfta bulunarak “Morrison Süleyman” l kabını takanlar da yine parti dışındaki değil AP içindeki rakipleri olmuştur. Tanıl Bora, bu

⁶⁰⁹ Erol Güngör, *Sosyal Değişme ve Aydınlar*,  teken Neşriyat, İstanbul, 2003, s.481.

⁶¹⁰ Erol Güngör, *a.g.e.*, s.409.

⁶¹¹ 29 Kasım 1964, Milliyet Gazetesi.

durumu “Merkez-sağ partilerdeki milliyetçi-muhafazakâr kanatlar, hem kendi *yerliliklerini* hem de öz ideolojilerini realize etmelerinin “büyük güçler” tarafından engellendiğini ima etmek maksadıyla, anti-Amerikanizm motiflerine müracaat edegelmişlerdir.”⁶¹² şeklinde açıklamaktadır.

Batı ve ABD karşıtı fikir akımlarının güçlendiği bu dönemde CHP’nin tarihsel olarak bünyesinde bulunan Batıcı eğilimlerin de nitelik değiştirmekte olduğunu söylemek mümkündür. 1964’te ABD Başkanı Johnson’a “Bir dünya yıkılır. Bir dünya kurulur. Türkiye de o dünyada yerini alır” diyen İsmet İnönü’nün, yeni parti kadrolarıyla birlikte CHP’nin yörüngesini “Ortanın Solu” olarak belirlemesinin partinin gelecekteki antiemperyalist söyleminde etkisi büyüktür. Ayrıca ABD ve emperyalizm karşıtı çizgisiyle yüzde üç gibi bir oy alan Türkiye İşçi Partisi’nin dikkat çekici hale geldiği bir dönemde CHP, sokaktan ve üniversitelerden yükselen antiemperyalist ve ABD karşıtı akımlara duyarsız kalmamıştır. Bu durum parti çizgisinde köklü bir değişikliği değil ama daha çok üslupta kendisine yer bulacak bir antiemperyalist söylemi beraberinde getirmiştir. CHP’liler Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel’i, daha önce Demirel’in AP’deki rakiplerinin yaptığı gibi “masonluk” ve “Amerikan çıkarları için çalışmakla” suçlamışlardır.⁶¹³ CHP tarafından “Masonların Partisi” olarak gösterilme taktiğine karşı AP de CHP’yi komünizm ve Sovyetler Birliği ile ilişkilendirme çabasına girmiş, mason olduğu iddia edilen Demirel, “Ortanın sağındayız. Allah’ın yolundayız”, “Ortanın Solu Moskova Yolu” diyerek CHP’ye “yerli” olmadığı suçlamasında bulunmuştur.⁶¹⁴

Bu dönemin siyasal düşüncesini etkileyen önemli unsurların başında 1960 Anayasası’nın sağladığı görece özgürlük ortamı bulunmaktadır. Geçmişte meşru varlıklarını ancak CHP ya da DP gibi partilerin içine eklenerek sürdürebilen İslâmcılık, milliyetçilik, sosyalizm gibi düşünceler, yeni dönemde siyasi kimlikleri hakkında daha net çizgiler çekme olanağı bulmuştur. DP döneminden bu yana muhafazakâr düşünce içinde yaşanan ekonomi-politik olarak Batı yandaşlığı, kültürel olarak Batı karşıtlığı çelişmesine bir ölçüde tepki veren ise AP’nin içinde siyaset üretme şansı kalmayınca bu partiden ayrılarak 1969 seçimlerinde Konya’dan bağımsız aday

⁶¹² Tanıl Bora, *a.g.m.*, s.163.

⁶¹³ 15 Mart 1965, Milliyet.

⁶¹⁴ 8 Ekim 1965, Milliyet.

olan Necmettin Erbakan olmuştur. Erbakan, “Milli Görüş” düşüncesi ile dini hassasiyeti yüksek seçmenlerin dikkatini çekerken II. Meşrutiyet dönemi İslâmcı siyaset fikriyatının telifçi Batıcılığında ilham alan görüşler öne sürmektedir. Erbakan, kendisi gibi bağımsız aday olan diğer arkadaşlarını “milli” olarak tanıtmakta, diğer parti ve adayları ise “Gayri milli” ve “Batı taklitçisi” olmakla suçlamaktadır.⁶¹⁵ Erbakan’ın ve Milli Görüş’ün kendilerinden önceki muhafazakâr/İslâmcı siyaset literatüründen kalan “yerlilik-yabancılık” karşıtlığına vurgu yaptıkları görülmektedir. 1970’de kurulan Milli Nizam Partisi (MNP), İslâmcı siyasetin Batı algısı ile daha net görüşler ifade etmektedir. MNP, Kuruluş Beyannamesi’ne şu satırlarla başlamaktadır:

*“Bugün; bundan bin sene önce şahlanıp haçlı ordularını göğsünde söndüren, beş yüz sene önce gemileri karadan yürüten, dört yüz sene önce Viyana kapılarını zorlayan, yarım asır önce Çanakkale ve İstiklal Harbimizin şaheserlerini meydana getiren Milli Ruh yeniden şahlanıyor, coşuyor ve Milli Nizam Partisi’ni kuruyor.”*⁶¹⁶

MNP’nin Kuruluş Beyannamesi’nde Osmanlı medeniyetinin kısa bir zaman önceye kadar Batı medeniyetinden çok önde olduğu belirtilmekte; Tanzimat’la birlikte başlayan “gayri millilik” ve “kozmpolitiklik” eleştiri konusu yapılmaktadır. Erbakan tarafından partinin kurucuları arasında Selçuklu Veziri Nizamülmülk’ten Sultan II. Abdülhamid’e kadar birçok tarihi kimliğin adı sayılırken, yapılan açıklamada mason, siyonist ve komünistler dışında herkesin MSP’ye üye olabileceğini vurgulamaktadır.⁶¹⁷ Masonluk, siyonizm ve komünizm Erbakan’ın şahsında MNP’nin zihnindeki Batı algısına ilişkin üç kilit kavram olarak göze çarpmaktadır. Erbakan’a göre siyonizm bir “timsah gibidir” ve “Bu timsahın üst çenesi masonluğu, alt çenesini de komünizmi”

⁶¹⁵ Ruşen Çakır, “Milli Görüş Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 6, İslâmcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.544.

⁶¹⁶ Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi,

<http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600498%20MNP%20KURULU%20%20BEYANNAMESI/197600498%20MNP%20KURULU%20%20BEYANNAMESI.pdf> Erişim Tarihi: 18.12.2013

⁶¹⁷ Ali Yaşar Sarıbay, “Milli Nizam Partisi’nin Kuruluşu ve Programının İçeriği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 6, İslâmcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.576.

temsil etmektedir.⁶¹⁸ Dönemin gazeteleri, Erbakan'ın sık sık başvurduğu timsah metaforunun resmini yaptırarak seçim meydanlarında kendisini dinleyenlere “İşte sizi yiyecek timsah” diyerek gösterdiğini yazmaktadır.⁶¹⁹ 12 Mart'tan sonra kapatılan MNP'nin yerini alacak Milli Selamet Partisi'nin Batı'ya ilişkin algısında önemli bir değişiklik gözlemlenmemektedir. Erbakan'a göre hem komünizm, hem kapitalizm sömürücü Batı ideolojileridir. Seçmenin karşısında bir yanda ahlaklı, dindar ve ehil Milli Görüş, diğer yanda ise siyonizme, komprodorlara hizmet eden “diskotek çocuklarının partileri” bulunmaktadır.⁶²⁰ Batılıların *demir yiyen bakteri* geliştirip Türkiye'nin tanklarını bir iki gün içinde yok edebileceği gibi komplo teorilerini söyleminden eksik etmeyen Erbakan, Türkiye'nin Avrupalı devletlerin kurduğu Ortak Pazar'a değil Doğulu ülkelerin ortak pazarına girmesi gerektiğini savunmaktadır. Erbakan'a göre bunun şöyle bir gerekçesi bulunmaktadır: “Türkiye Batıllara nazaran geri, Doğululara nazaran ileridir. Türkiye Ortak Pazar'a bugünkü şartlarda girecek olursa, bir sömürge haline gelecektir. Ortak Pazar bugünkü görünüşü ile üç katlı bir binaya benzemektedir. Üst katta Amerikan Yahudileri, orta katta Avrupalı icracılar oturmaktadır. Şimdi alt katta oturacak uşak-kapıcı aranmaktadır. Türkiye bunun için Ortak Pazara alınmak istenmektedir.”⁶²¹

Tarihi figürler ile kurulan bağlantılar, özellikle tekrarlanan yerlilik vurgusu, öze dönüşçülük, geri kalmışlığa ilişkin günah keçisi arayışı gibi muhafazakâr söylemde hali hazırdaki Doğu-Batı ayrımını tanımlamak için başvurulan repertuarı, MSP daha net ve kolay anlaşılır bir dille, üstelik komplo teorileriyle zenginleştirip hikâyeleştirerek yeniden inşa etmiş, çeşitlendirmiştir. Batı siyasal düşüncesinde de aşırı sağ akımların sıklıkla başvurdukları komplo teorileri, Osmanlı/Türk fikir hayatında her siyasi akımın stratejik olarak kullandığı spekülasyonlar olmuştur. Karl Popper'ın *Toplumsal Komplo Teorisi* kavramı, komplo teorilerinin geniş bir anlatı olduğunu ve içinde küçük de olsa gerçekten bir kırıntı olabileceğini öngörmektedir. Popper, komplo teorilerinin büyük bir

⁶¹⁸ 9 Ekim 1969, Milliyet.

⁶¹⁹ 28 Eylül 1979, Milliyet.

⁶²⁰ Menderes Çınar, Postmodern Zamanların Kemalist Projesi, *Birikim Dergisi*, Sayı: 91, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=85&dvid=2049&yazi=Postmodern%20Zamanlar%FDn%20Kemalist%20Projesi> Erişim Tarihi: 12.10.2013

⁶²¹ 28 Nisan 1970 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nden aktaran: Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s.392.

plan gerektirdiğini, “hiçbir şeyin niyetlendiği gibi gelişemeyeceğini” belirterek komplo hikâyelerinin tamamen başarısız anlatılar olduğunu iddia etmektedir.⁶²²

Ancak kadim muhafazakâr fikirler ile mukaddesatçılığı harmanlayan MSP söylemi, bir yandan toplumdaki İslâmi doku, diğer yandan yükselmekte olan Batı karşıtlığı sayesinde yerini bulmuş ve MSP, 1974 seçimlerinde üçüncü parti olarak CHP ile birlikte koalisyon kurmuştur. Bu koalisyon Türkiye’de Tanzimat’tan bu yana süren Batıcı akımla İslâmcı akımların iktidar koltuğunu ilk ve son kez paylaştığı sıradışı bir birliktelik olarak tarihe geçmiştir. Ancak bu dönemde Türkiye kamuoyunda Batı algısının yeniden tanımlanmasını sağlayan en önemli gelişme, 1974’te Kıbrıs’a yapılan askeri harekât olmuştur. Harekât öncesi, Kıbrıs’ta Türk nüfusa yönelik artmakta olan şiddet eylemleri, Kıbrıs’ta gerçekleşen faşist darbe sonrası şiddetin tırmanışı ve Batı ülkelerinden katliamlarla ilgili dikkate değer bir tepkinin gelmemesi, iç kamuoyunda milliyetçi tepkileri artırmıştır. Türkiye’nin Cumhuriyet tarihi boyunca Misak-ı Milli sınırları ötesindeki en büyük askeri operasyonu denilebilecek Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası ABD tarafından Türkiye’ye ambargo uygulanmaya başlanmış, bunun Batı kavramı üzerinde uzun vadeli etkileri olmuştur. Kıbrıs’taki Darbe Yönetimi’ni tanımayan, Barış Harekâtı öncesine kadar Türkiye’yle ortak hareket eden İngiltere’nin tutumu, Türk basını tarafından “ihamet” olarak yansıtılırken, ambargo kararı ise ABD’nin “vefasızlığı” olarak yorumlanmıştır.⁶²³

ABD’nin ambargo kararı sonrası dönemin CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, “Dünyada demokrasi misyonerliği yapmak iddiasında olan bazı büyük devletlerin, en koyu dikta rejimleri altındaki ülkelerle sıkı dostluk ve ittifak ilişkileri” kurmasına dikkat çekerek eleştirmekte⁶²⁴, NATO’nun gözden geçirilmesini talep etmekte ve “Bir ülkenin askeri araç ve gereçlerini hatta bunların yedek parçalarını aldığı kaynağı değiştirmek zorunda kalması, o ülkenin izlediği dış politikayı değiştirmek zorunda kalmasıdır” uyarısını yapmaktadır.⁶²⁵ Türkiye’nin Batı’yla ilişkileri açısından Cumhuriyet tarihinin en sorunlu dönemlerinden biri yaşanırken, Batı kamuoyunda da Türkiye karşıtı eğilim

⁶²² Karl Popper, “Toplum Bilimlerinde Öndeyi ve Kehanet”, Çev: Şahin Alpay, s.142; içinde Bryan Magee, *Karl Popper’in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, Remzi Yayınları, 1990, Ankara.

⁶²³ 20 Ekim 1974, Milliyet.

⁶²⁴ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s.165.

⁶²⁵ 5 Şubat ve 9 Şubat 1975, Milliyet.

ivme kazanmıştır. Uyuşturucu suçundan hapse atılan Amerikalı bir gencin cezaevinde gördüğü işkence ve kötü muameleyi konu edinen 1978 yapımı Geceyarısı Ekspresi, Batı'nın aynasından gördüğü kendi imajı konusunda her zaman duyarlı olan Türk ulusal kimliğinde önemli etkiler bırakmıştır. Filmin sadece adalet sistemini eleştirmediği, tüm Türkleri barbar gibi gösterdiği, Batı'nın filmi Türkleri haritadan silmek için tertiplelediği gibi tepkiler, Türkiye'nin dış temsilcilikleri aracılığıyla filmi yasaklatma girişimlerine kadar gitmiştir.⁶²⁶

1970'li yıllarda Batı algısının genel karakterini belirleyen komünizm ve Kıbrıs meselesi bağlamında şekillenen Türkiye'nin dış ilişkileri ve ülkede yaşanan iç savaş boyutlarındaki çatışma olmuştur. Milliyetçi/muhafazakâr siyaset ve düşünce dünyasının antiemperyalizmden öte Doğu-Batı ayrımını yeniden üretmeye dönük söylemi Türk fikir dünyasında derin etki bırakmıştır. Yüksel Taşkın'ın "muhafazakâr popülizm" olarak kavramsallaştırdığı siyasi durum, bir yandan Batı-Doğu ayrımını yeniden üretirken, bir yandan da İslâmcılık gibi merkezkaç olabilecek siyasi gerilimleri sistemin içine çekme derdine düşmüştür. Dönemin muhafazakâr düşünce adamlarının küresel ölçekteki güç ilişkilerini algılama biçimi, ekonomi-politik bir analizden ziyade Doğu ve Batı'nın farklı medeniyetler olması nedeniyle farklı ekonomi-politik ilişkilerin geliştiği varsayımına dayanmaktadır. Sözgelimi milliyetçi/muhafazakâr kesimin önemli yayın organlarından Tercüman Gazetesi'nde Ahmet Kabaklı, "Bu emperyalizm kapitalizm denen şey neden hiçbir Hıristiyan ülkesi üzerinde sömürücü emeller beslemez de ille Müslüman veya Budist ülkelere musallat olur?"⁶²⁷ diye sormaktadır. Doğu sınırlarını sadece Müslümanlar ve Budistler ile sınırlı tutan Kabaklı'nın daha net bir ifadeyle söylemek gerekirse eşitsiz gelişmenin nedeni olarak tarihsel sosyal ekonomik gelişmeleri değil "Haçlı Zihniyeti"ni gördüğünü söylemek mümkündür.

7. 12 Eylül'ün Ardından Batı Kavrayışında Yeni Yönelimler

1980 sonrasında Türkiye fikir hayatında Batı algısını dönüştüren önemli gelişmeler yaşanmıştır. 12 Eylül Darbesi sonrası Avrupa, Türkiye'deki darbe

⁶²⁶ 6 Şubat 1979, Milliyet.

⁶²⁷ Ahmet Kabaklı, *Müslüman Türkiye*, Toker Yayınları, İstanbul, 1975, s.19.

hukukundan kaçanlar için sığınacak bir liman, Türkiye’de kalanlar için ise insan hakları vb. meselelerde darbe yönetimini sıkıştırabilecek bir dış dinamik unsuru olmuştur. 12 Eylül’le siyasi kurumları ortadan kaldırarak işbaşına gelen Milli Güvenlik Konseyi’nin ilk açıklamalarından biri Türkiye’nin NATO’daki sorumluluklarına ve diğer tüm uluslararası antlaşmalara bağlı kalacağı olmuştur. Ağır sansür altındaki gazeteler, Batı basınının darbeyi “Türkiye’nin kurtuluşu” olarak gördüğünü yazmış,⁶²⁸ iç kamuoyunda meşruiyet için dışsal atıf yapma gereği hissetmiştir. Ancak, darbe yönetiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni geçici olarak askıya alması, ardından Avrupa Konseyi’nin (AK) Türkiye’nin üyeliğini askıya almasıyla* başlayan yeni bir süreç ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde Türkiye’ye gelen AK Parlamenterler Meclisi Raportörü Steiner raporunda Türkiye’nin AK’dan ihraç edilmesi halinde ülkenin Batı değerlerinden tamamen kopacağı uyarısını yapmıştır.⁶²⁹

Türkiye’deki insan hakları ihlallerine yönelik dış dünyadan gelen tüm eleştirilere “Dış mihrak” söylemi içerisinde savunmaya geçen 12 Eylül yönetiminin, Batı dünyasına bağımlılığı da göz ardı etmeyerek sık sık Türkiye’nin özgün koşullarını vurguladığı ve bu konuda “anlayış” beklediği görülmektedir. 1 Şubat 1982’de Devlet Başkanı Kenan Evren, TRT’den yayınlanan konuşmasında Avrupa’yı insan hakları konusunda “bir bardak suda fırtına koparmakla” suçlamakta, Avrupa’ya “(...) Türkiye bundan böyle girişilecek işleri müdahale şeklindeki tüm teşebbüslere müsamaha etmemeye ve bu yöndeki Avrupa Konseyi Danışma Meclisi çalışmalarını Türkiye için bir gündem maddesi olarak kabul etmemeye kararlı bulunmaktadır”⁶³⁰ uyarısında bulunmaktadır. 12 Eylül yönetiminin, daha önce siyaset kurumu tarafından üstlenilen fikir üretimi alanındaki boşluğu doldurabilmek için başvurduğu strateji, geleneksel muhafazakâr/milliyetçi söylemden pek farklı değildir. Devlet Başkanı Evren, hemen tüm konuşmalarında tüm olumsuzlukları “iç ve dış mihraklarla” ilişkilendirmekte, “yerlilik” unsuru taşıyan hiç kimsenin Türkiye’nin başını belaya sokan kökü dışarıdaki

⁶²⁸ 14 Eylül 1980, Milliyet.

* Aslında resmi olarak askıya alma durumu olmasa da TBMM de darbe yönetimi tarafından lağvedildiği için AK Parlamenter Asamblesi’nde üyeliği sona eren milletvekillerinin yerine yenilerini göndermek mümkün olmamış. AK de 1984 yılına kadar Türkiye’den gönderilmesi teklif edilen üyeleri kabul etmemiştir.

⁶²⁹ Kaan Esener, *Avrupa Konseyi ve Türkiye (1980–1986)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, s.34.

⁶³⁰ 2 Şubat 1982, Milliyet.

düşüncelerle ilişkisinin olamayacağını savunmaktadır: Avrupa ülkelerini de teröristlere destek vermekle suçlayan Evren, “Memleketi bu hale getiren örgütlerin kökü kazınmadıkça rahata erişilemez. Buların kökünü kazımak kolay değil. Çünkü her ülkede var. (...) Bir kısmı yurtdışına kaçtı. Bunların içinde kanını inkâr edenler var. Bunlar kansız, bunlar vatandaşımız değil”⁶³¹ demektedir. Devlet Başkanı Kenan Evren’in Türkiye’de komünist parti faaliyetlerinin yasak olmasını eleştiren Avrupa basınına “Avrupa’nın bazı ülkelerinde faşist parti yoktur ve yasaktır. Biz onlara söylüyor muyuz niye faşist parti yok diye?” şeklindeki yanıtı dikkat çekici niteliktedir.⁶³² Türkiye’deki darbe rejimi hakkında Alman Der Spiegel Dergisi’ne konuşan eski Başbakan Bülent Ecevit’i “jurnalcilikle” suçlayan Evren, “Türk evlatlarını yabancı odaklara, sapık ideolojilere, vatan ve millet düşmanlarına çaldırmayacağız. Türk Gençliğine el atan bütün hainlerin ellerini tutacak ve kıracağız.” diyerek muhafazakâr gramerin Batı ile ilgili repertuarına başvurmaktadır. Bu durum, 12 Eylül dönemine kadar, devlet söylemine pek girmeyen ve İslâmcı ya da milliyetçi kesimlerin söyleminde yer verdiği Batı karşıtlığının, temkinli bir şekilde devletin resmi görüşü içine girmesi anlamına gelmektedir. Murat Belge’ye göre 12 Eylül, Türkiye’nin Batı’yla “kritik yüzleşmesi” açısından önemli bir dönemi ifade etmektedir. 1980’lere kadar Atatürk’ün Batıcılık anlayışı pek tartışma konusu yapılmadan “muasır medeniyet seviyesi” adıyla resmi ideolojinin içine eklenirken, Batı değerlerine ontolojik olarak karşıtlığın devlet aklında yer edinmesi 12 Eylül rejimiyle mümkün olabilmiştir. Belge, bu durumu “Mustafa Kemal’in tavrından, Ziya Gökalp’in tavrına geçilmesi” olarak yorumlarken, 2000’li yıllara kadar aynı düşünsel iklimin etkili olduğunu şöyle açıklamaktadır:

“Kemalizm, Gökalp’in ‘hars-medeniyet’ ayrımına açık bir eleştiri getirmemiş, ama pratiğiyle de onu yok saymıştı. Batı’nın yalnız tankını, topunu ya da otomobilini değil, kültürünü de almaktan yanaydı. ‘Atatürk Devrimleri’ olarak bildiğimiz bütün uygulamalar, Gökalp’in getirdiği ayrımın kabul edilmemesi üstüne inşa olunmuştur. Ama 12 Eylül’den bu yana Türkiye Mustafa

⁶³¹ 23 Eylül 1983, Milliyet Gazetesi.

⁶³² Murat Belge, “Batılılaşma: Türkiye ve Rusya”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Modernleşme ve Batıcılık, Cilt 3, İletişim Yayınları, 2002, İstanbul, s.55.

Kemal'in ideallerinden çok Ziya Gökalp'in çizdiği değerler çerçevesinde yaşıyor."⁶³³

Bu tespitleri doğrulayan satırlar, milliyetçi muhafazakâr çizgideki Tercüman Gazetesi'nin önemli yazarlarından Ahmet Kabaklı'nın 12 Eylül yönetimiyle ilgili beklentileriyle de örtüşmektedir. Birçok milliyetçi muhafazakâr gibi Tanzimat'tan bu yana süren zamanı, toplumun asli unsurlarının değerlerine aykırı bir tür "aşırı Batılılaşma" süreci olarak gören Kabaklı, şöyle der: "Medeniyet, kültür ve sanatta kendimize dönüş ve kaynaklarımıza eğilim döneminin ayak sesleri gelmektedir. Yüzyıllık ihmal, gaflet ve cahilliklerden sonra İslami-Millî terkibe yönelik hazırlıklarını görmek neslimiz için yine de bir şanstır. Bu yolda harcanan ferdi gayretler beslenen ümitler, çekilen acılar boşa gitmemiş sayılır."⁶³⁴

Yüksel Taşkın'a göre Kemalizm'den "Kültüralizmi" öğrenen milliyetçi muhafazakârlar, söylemlerinin kurucu bir bileşimini Batılılaşma hareketinin Türkiye halkını köklerinden kopardığı tezi üzerine inşa etmiştir. Milliyetçi/muhafazakâr kültüralizm, ulusun küllerinden yeniden doğuşuna değil, millî kültürün yeniden oluşturulması idealine dayandırılmıştır.⁶³⁵ Temel bölünme "sessiz muhafazakâr/Müslüman millet" ile karşılıklarında fazlasıyla güçlü ve etkin "Batıcı azınlık" olarak iki kesim üzerine inşa edilmiştir.⁶³⁶ Bu bölünmede 12 Eylül dönemi, milliyetçi muhafazakâr aydınlar tarafından "sessiz muhafazakâr/Müslüman millet" için haklarının geri verileceği bir dönem olarak beklentiyle karşılanmıştır. Darbe yönetimi de bu beklentileri tam olarak karışlamasa da tümüyle boşa çıkarmamış, Belge'nin belirttiği gibi özellikle kültür ve eğitim politikalarını Ziya Gökalp'in hars-medeniyet ayrımı üzerine kurmuştur.

Türkiye'nin 2000'li yıllara kadar Batı algısını biçimlendiren üç önemli etmen, 1984 yılında silahlı eylemlere başlayan PKK'nın faaliyetleri, Avrupa Birliği'ne tam üyelik için yapılan başvuru ve Ermeni Meselesi'ne yönelik tartışmalar olmuştur.

⁶³³ Belge, *a.g.e.*, s.55.

⁶³⁴ Ahmet Kabaklı, "Değerlerimizin İdrakine Doğru", Tercüman 23 Nisan 1983'den aktaran: Yüksel Taşkın, *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.244.

⁶³⁵ Taşkın, *a.g.e.*, s.58.

⁶³⁶ *a.g.e.*, s.88.

Yeniden çok partili hayata geçilmesiyle birlikte iktidara gelen dört eğilimi birleştirme iddiasındaki Anavatan Partisi ve Turgut Özal için Batı kavramı, muhafazakâr kesimlerin geleneksel reflekslerinden öte bir anlama kavuşmuştur. Avrupalı muhafazakâr partilerle aynı birliğe giren, İngiltere Başbakanı Margareth Thatcher ve Almanya Başbakanı Helmut Kohl'e "Dünya'yı biz yönetiyoruz"⁶³⁷ diyecek kadar kendini Avrupa siyaset sisteminin bir parçası olarak gören Özal, Avrupa Birliği'ne resmi olarak tam üyelik başvurusunda bulunan bir hükümetin başındadır. Özal, bu türden yaklaşımları nedeniyle milliyetçi/muhafazakâr gelenek tarafından rahatsız edici bulunmuştur. Söz gelimi AB'ye tam üyelik başvurusu Özal'ın kendisinin de 1977'de aday olduğu Milli Görüş'ün o dönem yasaklı olan lideri Necmettin Erbakan tarafından Samuel Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezini hatırlatır biçimde "Tarihimiz Avrupa ve İslâm kültürleri arasında bin beş yüzyıllık bir çatışmanın tarihidir"⁶³⁸ sözleriyle eleştirilmiştir.

Özal, Demokrat Parti döneminden bu yana milliyetçi/muhafazakâr düşünce ile ilişkisini sınırlayan kentli orta sınıfların ve yüksek meslek sahiplerinin yeniden merkez sağ geleneğe eklenmesi anlamında özel bir Batıcılık anlayışına sahiptir. Yüksel Akça, CHP'nin doğal seçmeni olmasına karşın Ecevit'i "sola meylettiği" için, AP'yi de "fazla taşralı" bulduğu için arafta kalan seçmenin gereksinimine yanıt verebildiğini vurgulamaktadır.⁶³⁹ Gerçekten de Nakşebendi tarikatına bağlılığı, "Müslüman lider" kimliğinden uzak olmayışı ancak pozitif bilimlere atfettiği önem, AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmak gibi milliyetçi/muhafazakâr tahayyülün ötesine geçen yönüyle Özal, hem taşralı hem kentli orta sınıfların Batı algısını yeniden tesis etmiştir. Türkiye'nin iktisadi ve siyasi güç olma hedefi, AB entegrasyonu gibi meselelerde de kendisinden sonra sonraki AK Parti için ilham verici olmuştur.

Özal'ın Türkiye'nin yerini tartışmasız olarak Batı Bloku'nun yanında konumlamasına karşın, düşüncelerinin milliyetçi/muhafazakâr dünya anlayışından izole olduğunu söylemek mümkün değildir. Kendisinin de yeri geldiğinde muhafazakâr gramerin temel unsurlarına başvurmadan kaçınmadığı, özellikle Avrupa'dan

⁶³⁷ 3 Eylül 1986, Milliyet Gazetesi.

⁶³⁸ Hasan Hüseyin Ceylan, *Erbakan ve Türkiye'nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayınları, Ankara, 1996, s.35'ten aktaran Elisabeth Özdalga, *İslâmcılığın Türkiye Seyri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.116.

⁶³⁹ Yüksel Akça, *a.g.e.*, s.295.

Türkiye'ye yöneltilen insan hakları, demokrasi vb. konulardaki eleştirilere verdiği yanıtlarda görülmektedir. Özal, Türkiye'de insan hakları ihlallerini eleştiren Avrupa Konseyi'nin "Pek önem taşımayan bir kuruluş" olduğunu belirtirken, Anavatan Partisi'nin ilçe binalarına yönelik saldırıları doğrudan Batı ile ilişkilendirmektedir: "Türkiye'nin düşmanları hedef olarak Anavatan'ı görüyorlar. Bunun aslı dış mihraklardır. Dışarıda uzantıları vardır. Almanya'da, şurada burada."⁶⁴⁰

ASALA ve PKK eylemleri de Özal'a 12 Eylül yönetiminin sıklıkla başvurduğu "Dış mihraklar" söylemini muhafazakâr lügatın içinden yeniden çıkarması için bahane olmuştur. Özal, 12 Eylül öncesindeki iç savaş haline de gönderme yapar ve "Türkiye üzerine beslenen emellere" dikkat çeker: "(...) 1974'te bazı mihrakların da desteğiyle harekete geçtiler. Bunların içeride ve dışarıda aynı anda başlaması Türkiye üzerinde beslenen emellerin ne kadar ciddi olduğunu göstermektedir."⁶⁴¹

Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nun parçalanma sürecinde olduğu bu dönemde, muhafazakâr düşüncenin kendisini besleyen Soğuk Savaş dönemi refleksi ve reaksiyonerliğine alternatif arayışı içinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Türkiye Günlüğü Dergisi, entelektüel bir faaliyet olarak muhafazakâr-sağ düşünce hayatını ve siyasal pratiklerini dönüştürmekte önemli rol üstlenmiştir. Doğu Bloku'nun çöküşünün yanı sıra liberalizmin Özal'ın kapitalist açılımları sayesinde sağda yeni bir hareket alanı yarattığı bu dönemde, muhafazakâr düşünce mecralarında, Ziya Gökalp'ten kalma ünlü hars-medeniyet ayrımı yeniden tartışılmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Türkî Cumhuriyetler, Kafkaslar ve Balkanlar'daki eski Osmanlı toprakları üzerindeki gelişmeler, Türkiye Günlüğü çevresindeki fikir adamları için ilham verici olmuştur. Türkiye Günlüğü'nün başını çektiği Neo-Osmanlılık siyaseti Osmanlı'nın emperyal mirasını yeniden canlandırma ve bu yolla Büyük Türkiye'yi inşa etme amacındadır. "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" için gereken Çalık'ın ifadesiyle şunlardır:

"(...) felsefesi Müslüman, kaynağı yerli, zemini milli, perspektifi evrensel bir kültürel kimlik; eksiksiz bir demokrasi; insan ve tabiat değerlerini hiçe saymayan fakat dünya devleriyle yarışabilen bir iktisadi yapı ve her alanda değerlilerin öne çıktığı

⁶⁴⁰ 5 Kasım 1987, Milliyet.

⁶⁴¹ 9 Şubat 1984, Milliyet.

toplumsal hiyerarşidir. (...) Türkiye artık ne Kemalizme sığar, ne de İkinci Cumhuriyet'e. Türkiye yeni bir Osmanlı sentezi ve emperyal bir Cumhuriyet istiyor"⁶⁴²

Türkiye Günlüğü çevresindeki tartışmalar, Kemalist Batıcılığın, "Büyük Türkiye" ideali için uygun olmadığı yönündedir. Türkiye'nin ana çatışma eksenini olarak Batılılaşmacı yönetici seçkinlerin kültürü ile halk kültürü arasındaki karşıtlığı gören Mustafa Çalık, Mümtaz'er Türköne, Ahmet Turan Alkan gibi Yeni Türkiye yazarları, eleştirilerini bu temel üzerine bina etmektedir.⁶⁴³ Bu noktada, muhafazakâr düşüncenin önemli bileşenlerinden olan "yerlilik" vurgusu tekrarlanmaktadır. Türkiye Günlüğü'nde çeşitli nedenlerle eski sağ-sol kavramlarının artık ortadan kalktığı söylene de İsmet Akça'ya göre Türk soluna yönelik eleştirilerin omurgasını sıkça tekrarlanan "yerlilik" vurgusu oluşturmaktadır. "Bu yaklaşıma göre, sol düşünce ve pratik Batı'dan ithal ya da Türkiye'deki Batılılaşma sürecinin ürünleri olarak topluma yabancı ve sadece aydın ve gençliğin bir kesiminin destek verdiği bir 'seçkin kültürü'dür."⁶⁴⁴ Türkiye'de 1980 öncesi bir ölçüye kadar sınıfsal içerik barındıran düşünsel sol-sağ ayrımı, Türkiye Günlüğü yazarları tarafından kültürel bir çerçeveye bağlanırken Ahmet Turan Alkan, "Türk solcusunu" şöyle anlatmaktadır:

"Türk solcusu... mensubu bulunduğu medeniyetin bütün klasiklerine, değerlerine ve geleneklerine sırt çevirmiş bir insan tipidir... Solcunun umrunda değildir, kendi dışındakilerle iletişim kurmak ve bunun için kendi toplumunun klasiklerinde ortak bir zemin aramak!.. İçlerinde en ehil olanlar bile bu hususta liyakatlerini bir 'müsteşrik'in derecesine ancak vardiabilmişlerdir. Onlarda eksik kalan içinde yaşadıkları topluma aidiyet duygusudur... Halkının milli ve moral değerlerine hürmetkâr bir

⁶⁴² Mustafa Çalık, "Neo-Osmanlı Tartışmalarına Sadece Bir Derkenar", *Türkiye Günlüğü*, 21, 1992, Ankara, s.59 ve Mustafa Çalık, "Sene Sonu Mektubu", *Türkiye Günlüğü*, 31, 1994, Ankara, s.4'ten aktaran İsmet Akça, "Türkiye Günlüğü, Yeni Sağın Organik Aydınları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 5: Muhafazakârlık, İletişim Yayınları, 2002, İstanbul, s.461-462.

⁶⁴³ İsmet Akça, *a.g.m.*, s.463

⁶⁴⁴ Mümtaz'er Türköne, "Seçkin Kültürü Olarak Türk Sosyalizmi", *Türkiye Günlüğü*, 15, 1991, s.63 ve Ahmet Turan Alkan, "Türkiyede Solun Zihni Donanım Problemleri Üzerine Bir Deneme ve Bir Teklif", *Türkiye Günlüğü*, 15, 1991, s.58-60'tan aktaran: İsmet Akça, *a.g.m.*, s.464.

*“Türk solu fikir ve siyaset hayatımızda gerçekten özlediğimiz bir unsurdur”*⁶⁴⁵

Osmanlı/Türk düşünce hayatında Batı fikrinin inşasında konjonktürel ve muhayyel bir “yerlilik” vurgusunun önemli bir bileşen olduğu anlaşılmaktadır. Bu vurgunun, Batı ile karşılaşmaların niteliği değiştikçe süreğenlik gösterdiğini söylemek mümkündür.

7.1. Soğuk Savaş Sonrası Batı Algısı’nda Radikal Dönüşüm

Türkiye’de Kemalist Batıcılık ve milliyetçi/muhafazakârlık fikriyatı, 1990’larda iki önemli meydan okumayla karşılaşmıştır. Bunlardan biri, 1960’lardan bu yana içine kısıtıldığı milliyetçi/muhafazakâr düşünceden özerkleşmekte olan İslâmcılar, bir diğeri ise demokratikleşme ve sivilleşme talebiyle gelen liberal ve sol çevrelerdir. Bu dönemde önemli siyasal tartışmaların TV yoluyla kitleleştiği; özellikle Kürt meselesi, başörtüsü sorunu, düşünce özgürlüğü gibi konularda girilen Kemalizm eleştirisinin bu iki kesimi yakınlaştırdığı görülmektedir. İslâmcı ve liberal-sol düşüncenin bir ölçüde diğer fikirler üzerinde hegemonya sağladığı 1990’larda bunun karşısındaki milliyetçi/muhafazakâr ya da Batıcı/Kemalist refleksin, anti-emperyalist bir otokrasi ya da içe kapanmacı ve ithal ikâmecî bir kapitalizm önermekten çok da ileriye gidemediği gözlenmektedir. Güneydoğu’da büyüyen Kürt hareketine karşı alınan askeri önlemler Batı’dan tepki görürken, devletin buna verdiği yanıtlar, Soğuk Savaş dönemi muhafazakâr/milliyetçi bakışından izler taşımaktadır. Mesela, 1995’te Türkiye’deki insan hakları ihlalleri ve seçim sistemi konusunda Avrupa’dan gelen eleştirilere Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, şöyle yanıt vermektedir:

“Türkiye’de daha çok demokratikleşme lazım deniyor. Türkiye neyi yaparsa demokratik sayılacak. Türkiye’nin kusuru nedir? Söylenen Güneydoğu Anadolu’da halka yapılan eziyettir, işkencedir. İddialar bunlardır... Batı’nın ne istediğini ben biliyorum.

⁶⁴⁵ Ahmet Turan Alkan, “Türkiye’de Sol’un Zihni Donanım Problemleri Üzerine”, *Türkiye Günlüğü*, Sosyalizm ve Türk Solu Özel Sayısı, 15, Yaz 1991, s.57-60’dan aktaran: Yüksel Taşkın, *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya...a.g.e.*, s.353.

Sevr'i istiyorlar. Fırat'ın ötesini istiyorlar. Ne yapsak Batı'yı tatmin edemeyiz."⁶⁴⁶

PKK yöneticilerinden önemli bölümünün Fransa, Almanya gibi Avrupa ülkelerinde ikamet etmesi ve bu ülkelerden Kürt silahlı hareketine destek verildiği iddiaları, Türkiye'nin demokratikleşme ve insan hakları konusundaki eksiklikleri üzerine Batı'dan yükselen eleştirilerle ilişkilendirilerek 1990 sonrasında toplumunda Batı algısı, "İç düşmanı besleyen dış düşman" söylemi içinde değerlendirilmiştir. Dönemin idarecileri için bir yandan PKK ile mücadelede iç kamuoyunu ikna edebilecek stratejik bir amaca hizmet eden, diğer yandan da bu mücadeledeki başarısızlıklar için kayda değer bir mazeret oluşturan bu söylem, özellikle popüler basında çarpıcı örnekler vermiştir. Akçam'ın sözünü ettiği tarzda "geç kalmış-saldırgan milliyetçilik" izlerini taşıyan bu örnekler arasında en ilginç olanları, Fransa Cumhurbaşkanı Mitterrand'ın eşi Danielle Mitterrand ile ilgili haberlerdir. Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin döneminde yapılan kimyasal saldırı sonrası Türkiye'ye kaçan Kürtleri ziyaret eden Mitterrand, Türkiye basını tarafından imalı başlıkların hedefi olmuştur. "Madam'dan PKK ağzı"⁶⁴⁷, "Mücevherleri Kürtlere feda"⁶⁴⁸ gibi başlıklar taşıyan haberlere konu olan Danielle Mitterrand'ın kişiliğinde Batı, Türkiye'yi karıştırmak isteyen bir dış düşman olarak resmedilmektedir. Aynı söylem biçimine, Saraybosna'da Boşnaklara yönelik katliam ve Ermeni Meselesi ile Batı parlamentolarında alınan kararlarla rastlamak mümkündür. Türkiye Günlüğü yazarlarından, milliyetçi/muhafazakâr çizginin önemli teorisyenlerinden Taha Akyol, Milliyet'teki köşesinde Bosna'da yaşananlar konusunda duyarsız kalan Avrupa ve Amerika için "*Batı'nın kepezeliği*" derken bir yandan da "*Bütün bu vahşetin utancı ahlaki iflas damgası olarak dünyanın patronu Clinton'un alınına vurulmuştur*"⁶⁴⁹ sözleriyle Batı'nın üstünlüğünü de kabul etmektedir.

Milliyetçi/muhafazakâr düşüncede Batı, "Haçlı Zihniyeti"nin bir tür devamı gibi görülürken, Sol Kemalist çevrelerde ise Batı figürü kuşku uyandırıcı olmuştur. Bu kesimleri heyecanlandıran yazılara imza atan Cumhuriyet Gazetesi Yazarı Uğur Mumcu, ulusal bağımsızlık için ABD'den uzaklaşmak gereğini vurgularken, ABD

⁶⁴⁶ 15 Aralık 1995, Milliyet.

⁶⁴⁷ 13 Aralık 1995, Milliyet.

⁶⁴⁸ 5 Aralık 1995, Milliyet.

⁶⁴⁹ Taha Akyol, "Batı'nın Kepezeliği", 19 Nisan 1994, Milliyet.

yönetiminin, dünyanın her yerinde ilerici ve bağımsızlıkçı hareketlere düşman olduğundan söz etmektedir. Mumcu, “Türkiye’nin Ermeni ve Kürt meselelerinde de, “Amerikan parmağı” ile “Sovyet” ve “Batı” desteğine dikkat çekmektedir.⁶⁵⁰ Sol-Kemalist çevrelerin Batı algısında milliyetçi/muhafazakâr fikriyatın Batı ile ilişkisini biçimlendiren kültüralist reaksiyoner boyut noksan olmakla birlikte, anti-emperyalist savunma dürtüsünün önemli bir motivasyon olduğu göze çarpmaktadır. Bora’ya göre “ABD ve Amerikan imgesi, sol düşüncenin bir yandan *kendisini açmasına*, politik ilinti bulmasına, popülerleşmesine yardımcı olmuş, diğer yandan sol düşünüşün (ya da özgül tanımıyla Marksist vb. sosyalist fikriyatın) normatif ve etik çerçevesi açısından problemlili olabilecek sonuçlar doğurmuştur.”⁶⁵¹ Bora’nın sözünü ettiği problematik, 1970’lerin Devrimci Yol, Aydınlanıçılık vb. fraksiyon çatışmalarında izleri görülen, Türkiye’ye uygun sosyalizm gibi tartışmalarda dile getirilen, ancak 2000’lerin Türkiye’sinde ulusalcı hareketlerin Batı algısına asıl nüvesini verecek olan düşüncelerde yerini bulacaktır.

7.2. İslâmcı Siyasetin Yükselişi ve Muhazakâr Sağ’da Kırılma

1990’ların ikinci yarısında Batı algısına ilişkin görülen değişimin temel nedenlerinden biri de İslâmcı siyasetin yükselişidir. 1979’daki İran Devrimi ve Sovyetler Birliği’in Afganistan’ı işgalinden bu yana Müslüman toplumlarda belirgin biçimde ideolojik hegemonya kurmaya başlayan İslâmcı siyasetçiler, 1990’larda Cezayir ve Türkiye’de demokratik yollardan iktidara gelme şansı bulmuştur. Merkez sağ iktidarları, kalkınma vaatlerinin inandırıcılık yitimine uğradığı dönemlerde baskılama şansı bulan İslâmcı siyaset, Özal sonrası merkez sağ çizgiden hızla özerkleşmiştir.⁶⁵² Milli Nizam Partisi (MNP) ve Milli Selâmet Partisi (MSP) deneyimlerinden sonra Refah Partisi’ni (RP) kuran Milli Görüş geleneği, otuz yıldır sadakatini koruyan kendi tabanının dışında milliyetçi/muhafazakâr seçmen için de artık marjinal bir alternatif olmaktan çıkıp sahici bir seçenek haline gelmiştir. RP de siyasi

⁶⁵⁰ Tanıl Bora, “Türkiye’de Siyasi İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi: Amerika: En Batı ve Başka Batı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.161.

⁶⁵¹ Bora, *a.g.m.*, s.166.

⁶⁵² Taşkın, *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya... a.g.e.*, s.379.

mirasçısı olduğu MNP ve MSP gibi Batı ve Doğu’yu birbirine karşıt iki medeniyet olarak görürken, ANAP ve DYP gibi merkez sağ partileri ise yerli olmamakla, masonlukla suçlamaktadır. ANAP’ın içindeki muhafazakârları tasfiye ederek “masonlaştığını” öne süren RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, “Hıristiyanların menfaatlerini korumak için yabancı askerleri Türkiye’ye getirdiler. Bush ağabeyleri izin vermezse bunlar yerlerinden kıpırdamazlar”⁶⁵³ sözleriyle de merkez sağa merkez sağ iktidarların Amerika’ya bağlı olduğu şeklindeki eleştirilerini sıklıkla tekrarlamaktadır. Erbakan’ın terminolojisinde Batı algısı oldukça karikatürize ve halkın dikkatini çekecek ölçüde cinsiyetçi bir söylemle ifade edilmektedir. Gümrük Birliği ve AB antlaşmalarını tanımayacaklarını anlatarak Kürt ve Ermeni meseleleri nedeniyle Batı’ya hınç duyan seçmenin dikkatini çeken Erbakan, milliyetçi/muhafazakâr düşüncedeki “Şeytani Batı” algısını popüler siyaset dilinde şu sözlerle canlandırmaktadır:

*“Batı buraya ne getirecek? Hilekârlık, homoseksüellik getirecek. Erkeğin erkekle evlenmesini getirecek. Bu yüce gaye değil, cüce gayedir. Bre cüceler. Sizi gidi masonik kafalar, sizi gidi gâvur âşıkları sizi. RP, Türkiye’ye Batı uşaklığı değil, Dünya İslâm Birliği öneriyor.”*⁶⁵⁴

Erbakan, bu konuşmayı yaptıktan 4 yıl sonra partisi kapatılıp 4 yıl 26 günlük hapis cezasına çarptırılmasının ardından bu cezanın durdurulması için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvururken, görüşlerinin değil Avrupa’nın değiştiğini, artık AB üyeliğini desteklediğini söylemektedir.⁶⁵⁵ Otuz yıllık Milli Görüş geleneğindeki bu değişim, Avrupa’nın Türkiye’nin demokratikleşmesi için iç dinamiklerin harekete geçmediği bir ortamda yegâne “dış dinamik” unsuru olmasıyla yakından ilgilidir. Öte yandan muhafazakâr popülizmin önemli bir çehresini oluşturan “Şeytani Batı” söylemi, düşünce ve siyaset hayatını etkilemeye devam etmiş, merkez sağ partilerin sunduğu kalkınma idealinin kendileri için bir anlam ifade etmediğini görenler, Yüksel Akça’nın deyimiyle “tünelin ucunda ışığın olmadığını fark edenler”⁶⁵⁶ ise İslâmcı siyasetin yükselişine büyük destek sunmuştur. Milli Görüş’ün yol haritasında görülen bu kritik

⁶⁵³ 16 Ekim 1991, Milliyet.

⁶⁵⁴ 6 Temmuz 1995, Milliyet Gazetesi.

⁶⁵⁵ 26 Temmuz 1999, Milliyet Gazetesi.

⁶⁵⁶ Yüksel Taşkın, *AKP Devri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.34.

eşik, yani kültüralist Batı karşıtlığından, stratejik Batı yandaşlığına dönüş manevrası RP'nin varisi Fazilet Partisi'ni (FP) AB sürecine destek vermeye yöneltmiştir. Kemalizm'i ve kurulu düzenin dayattığı siyaset biçimini aşmak için dünya siyasi sistemine entegre olma gerekliliği, Milli Görüş geleneği içinden çıkan AK Parti'nin ulusal ve uluslararası meşruiyet kazanmasına ciddi oranda katkı sağlamıştır.

7.3. AK Parti Dönemi ve Yeni Arayışlar

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), İslâmcılar, milliyetçi muhafazakârlar ya da liberal demokratlar arasında teorik tartışmalar sonucu, entelektüel bir iddiayla ortaya çıkmamıştır. AK Parti, kurucusu Recep Tayyip Erdoğan'ın belirttiği gibi henüz kurulmadan önemli bir seçmen kitlesinin desteğini alarak yola çıkmıştır.⁶⁵⁷ Erdoğan'ın "Milli Görüş" gömleğini çıkardıklarını açıklamasıyla da partiyi doktriner olarak bağlayıcı kılan herhangi bir yörünge kalmamış, bu durum AK Parti'nin mevcut siyaset skalasında olabildiğine pragmatik bir pozisyon belirlemesini mümkün kılmıştır. Türkiye tarihi için 2000'ler sonrası 3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra başlamış ve Cumhuriyet'in önceki 79 yılıyla büyük benzerlikler ve tezatlıklar içermiştir.

AK Parti'nin kurucu kadrolarının büyük çoğunluğu Soğuk Savaş sonrası milliyetçi/muhafazakâr görüşlerini Kemalizm ve Batıcı seçkin bürokratik kadro eleştirisine yönelten muhafazakâr-liberal çizgideki siyasetçiler ve düşünce adamlarından oluşmaktadır. Çağdaş Sümer ve Fatih Yaşlı, AK Parti düşüncesinin kökenlerini İttihat ve Terakki'deki Ahmet Rıza-Prens Sabahattin ayrışmasında liberal ve adem-i merkeziyetçi Sabahattin yanlılarının pozisyonlarına kadar götürmektedir.⁶⁵⁸

AK Parti, Batı'ya bakışında Milli Görüş çizgisinden önemli ölçüde farklı bir anlayışa sahip olup olmadığı konusundaki şüpheleri dağıtmak için iktidarının ilk döneminde çeşitli jestlerle konumunu netleştirmeye çalışmıştır. AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "AB hedefi için CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'a birlikte çalışma teklifi"⁶⁵⁹ götürmesi bu jestlerden biri olarak görülebilir. AK Parti'nin 2007'ye

⁶⁵⁷ 15 Mayıs 2001, Milliyet Gazetesi.

⁶⁵⁸ Fatih Yaşlı & Çağdaş Sümer, "Liberal-Muhafazakâr İttifak Üzerine Notlar", *Hegemonyadan Diktatöryaya: AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak* içinde, (Der.) Çağdaş Sümer-Fatih Yaşlı, Tan Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, s.16.

⁶⁵⁹ 5 Kasım 2002, Milliyet Gazetesi.

kadar olan süreçte AB'ye tam üyelik bağlamında giriştiği reformlar, Türkiye'de siyasal kutuplaşmanın, milliyetçilik ve statükoculuk üzerinden belirlenmesini beraberinde getirmiştir. Kemalizm ve resmi ideolojinin siyaset yapma biçimine blokajı aşmak için DP'nin ve ANAP'ın yaptığı gibi uluslararası sisteme entegrasyonu gerekli gören⁶⁶⁰ AK Parti, oy aldığı seçmenler nezdinde de Batı algısını yeniden şekillendirmiştir. Atina'yı ziyaret eden Erdoğan, Yunanistan Başbakanı Simitis'e "Atatürk ve Venizelos gibi olalım" teklifinde bulunurken, milliyetçi/muhafazakâr düşünce adamlarının bir dönem "Batıcı seçkin" olarak eleştirdikleri kesimler, özellikle ulusal çıkarlar bağlamında AK Parti hükümetini eleştirmeye yönelmiştir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Rum Kesimi'nin federatif bir yapıda birleşmesini öngören Annan Planı'na destek veren AK Parti hükümetinin tutumu, ulusalcı duyarlılığı yüksek çevrelerin AK Parti'yi "Batı'nın taşeronu" olarak nitelenmesine yol açmıştır. Bu süreçte sol görüşlü şair Attila İlhan'dan MHP kökenli Sadi Somuncuoğlu'na, Cumhuriyet Gazetesi Yazarı İlhan Selçuk'tan milliyetçi avukat Kemal Kerinçsiz'e kadar uzanan ve popüler basında kendilerine "Kızılma Koalisyonu" denilen düşünsel ittifaklar ortaya çıkmıştır.⁶⁶¹

AK Parti'nin Avrupa Birliği perspektifine destek veren kesimler arasında ise Türkiye'nin iç dinamikleri ile demokratikleşmesinden umudunu kesmiş liberallerden geçmişte AB'ye kültüralist bir refleksle karşı çıkan milliyetçi/muhafazakâr düşünce adamlarına, TÜSİAD'ın temsil ettiği büyük sermaye çevrelerinden Kürt siyaseti temsilcilerine kadar geniş bir kesim bulunmaktadır. Başbakan Erdoğan, ulusalcı ittifakları Türkiye'yi AB yolundan çevirmek isteyen "marjinal çevreler" olarak nitelerken, "Türkiye'nin demokrasi standardını yükseltmesinin bu kültüre sahip olmayan ve bize özgü yapısal defolardan beslenen küçük mutlu azınlık için iç açıcı bir gelişme olmadığı bellidir"⁶⁶² demektedir. Erdoğan'ın AK Parti'si, bu dönemde milliyetçi/muhafazakâr düşüncenin de muhafazakâr popülizmin de söyleminde temel dayanakları oluşturan antisemitizm, masonluk suçlamaları vs. birçok söylemi terk etmiştir. İstanbul'da Galataport ihalesinin Yahudi işadamı Sami Ofer'e verilmesi nedeniyle gelen eleştirilere Başbakan "Kimse kuru kuruya Yahudi düşmanlığı

⁶⁶⁰ Yüksel Akça, *AKP Devri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.36.

⁶⁶¹ Sümer-Yaşlı, *a.g.m.*, s.21

⁶⁶² 1 Mayıs 2004, Milliyet.

yapmasın”⁶⁶³ diyerek yanıt vermektedir. Bu dönemde Erdoğan hakkında geçmişte Milli Görüş geleneğinin siyasi rakiplerini karalama adına gündeme getirdiği yerli olmadığı yönündeki karalamalar, “Yahudi soyundan geliyor” gibi dedikodular kitap haline getirilerek yapılmaktadır. Erdoğan ise milliyetçi/muhafazakâr geleneğin de, Kemalist milliyetçiliğin de sınırlarını epey zorlamakta, yabancılara devlet kurumlarının satışları konusundaki itirazları bile, Özal’ı hatırlatan bir liberal yaklaşımla şöyle yanıtlamaktadır: “Birileri yabancı yatırımın Türkiye'ye gelmesinden endişe ediyor. Diyorlar ki, bunlar stratejiktir. Yahu, neye göre stratejiktir? Stratejik diye bir şey yok artık. Silahtan öte stratejik bir şey var mı? Dünyada silah üretimi artık özel sektörün elinde, bundan ötesi var mı?”⁶⁶⁴

AK Parti, iktidarının Batı ile kritik yüzleşmesi, 2010 yılında yapılan Anayasa Referandumu’ndan sonra yaşanmıştır. Referandum öncesi AB, çeşitli temsilcileri aracılığıyla AK Parti’nin talep ettiği değişiklikler için destek verirken, 2010 sonrası AB’den Türkiye’deki hukuk ve düşünce özgürlüğüne ilişkin eleştiriler yükselmiştir. AK Parti sözcülerinin ise bu dönemde muhafazakâr popülizm ve reaksiyoner muhafazakârlığın geleneksel söyleminden yararlandıkları göze çarpmaktadır. Aslında Erdoğan başta olmak üzere parti sözcüleri, 2007’den sonra çok sık olmasa da Batı algısı ve Tanzimat sonrası Osmanlı/Türk Batıcılığını eleştirmekten geri durmamıştır. Söz gelimi Başbakan Erdoğan 2008’de yurtdışına burslu gönderilecek öğrencilere hitap ederken “*Biz Batının ilmini sanatını almadık. Maalesef değerlerimize ters düşen ahlaksızlıklarını aldık. Biz Batının ilmini sanatını almakta bir yarışa girmeliyiz*”⁶⁶⁵ diyerek Kemalist Batıcılığın bütüncüllüğüne ilişkin üstü kapalı bir eleştiride bulunmaktadır. AB’nin Türkiye’nin tam üyeliği konusunda izlediği çelişkili tutum, Batı’yı etkisi altına alan ekonomik kriz gibi nedenler başta olmak üzere dış politikada yeni bir arayışa giren AK Parti’de, 2009’da Ahmet Davutoğlu’nun Dışişleri Bakanı olması sonrası eski Osmanlı coğrafyasına yönelik ilgi artmıştır. Bununla eşzamanlı olarak AK Parti sözcüleri ve bizzat Başbakan Erdoğan, AB dışında diğer alternatif oluşumları sözgelimi Rusya ve İran’ın başını çektiği “Şangay Beşlisi”ne üyeliği periyodik olarak gündeme getirmiştir. Yüksel Taşkın’a göre Davutoğlu’nun göreve

⁶⁶³ 3 Ekim 2005, Milliyet.

⁶⁶⁴ 3 Ekim 2005, Milliyet.

⁶⁶⁵ 24 Ocak 2008, Milliyet.

gelmesiyle artan AK Parti'nin dinsel milliyetçi söylemi, Parti'nin Batı yaklaşımını doğrudan biçimlendirmiştir.⁶⁶⁶ Geçmişte Kemalizm eleştirisi ve demokratikleşme konusunda ortak paydada buluştukları AK Parti'ye yurtiçi ve dışında entelektüel güç sağlayan liberal düşünce adamlarının tasfiyesiyle AK Parti, yeniden geleneği yani muhafazakâr popülizmi anımsamıştır. Bu söylem içinde Soğuk Savaş dönemi reaksiyoner muhafazakârlığının izlerini taşıyan yerlilik, halkın öz evlatları vurgusu ile birlikte; hoşlanılmayan her durumda sağ popülizmin komplo dilinden unsurlar barındırmaktadır. Uluslararası ilişkiler alanına dair “küresel/bölgesel güç Türkiye” söylemi ve çelişkili gibi görünse de “güçlü/acımasız Batı ve mağdur Doğu” vurgusu da bu söylemden eksik değildir.

AK Parti döneminde, Kemalizm'in devletin kuruluş sürecinde, muhafazakâr düşünce adamlarının kimlik krizi karşısında, darbe yönetimlerinin ise Avrupa'ya karşı sivil hakların tam olarak niçin garanti edilmediğine karşı bir mazaret olarak ileri sürdükleri “Türk başkalığı” kavramının, stratejik olarak yeniden kullanıldığı görülmektedir. AK Parti'li Başbakan Tayyip Erdoğan'ın Türkiye'nin AB'ye alınmaması halinde “Kopenhag Kriterleri”nin yerine “Ankara kriterleri”ni koyarak yola devam edeceklerine ilişkin sözleri, Amerikan tipi başkanlığa karşı “Türk tipi başkanlık” önermesi Türkiye'nin benzersiz, farklı ve biricik bir örnek olarak varolduğunu vurgulamaya yöneliktir.

8. Garbiyatçılık Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Osmanlı/Türk düşüncesinde Batı algısının sabit bir kavram olmadığı görülmektedir. Düşünce akımlarının önerdiği Batı kavrayışının çeşitliliği kadar, her bir düşüncenin Batı fikrini üretimi de konjonktürel ve fragmenter bir nitelik taşımaktadır. Bu yönü itibariyle Türkiye'de Batı kavrayışına, Garbiyatçılık perspektifinden bakıldığında zihin açıcı bir çözümleme yapma olanağı bulunmaktadır.

Dünyada Garbiyatçılık ile ilgili literatür, önemli ölçüde post-kolonyal çalışmalarla bağlantılı bir görünüm arz etmektedir. Post-kolonyal bir ülke olmamasına

---

⁶⁶⁶ Yüksel Taşkın, *AKP Devri.....a.g.e.*, s.125.

karşın modernleşme ile arasındaki zaman aralığı (*time lag*) yüzünden Batı hakkında karmaşık görünümlerinin ortaya çıktığı Türkiye'nin, Garbiyatçılık açısından sıradışı bir birikime sahip olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de Batıcılığa ve modernleşmeye Garbiyatçılık perspektifinden yaklaşan çalışmalar, özellikle son yıllarda ivme kazanmaktadır. Garbiyatçılığın hem üretici hem tüketicisi olma halinin de etkisiyle, Türkiye'de teorik anlamda bu konuda farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Ancak, kabaca temel iki yaklaşımın varlığından bahsedilebilir: Bunlardan biri Garbiyatçılığı, Türkiye'de iktidar ilişkileri ve hegemonya ile ilişkilendirmeye; Batı fikrinin iktidar inşa edilmesi için araçsallaştırıldığı savına dayanmaktadır. Bir diğer görüş ise Garbiyatçılığı, modernleşmeci pozitivizmin ve Batı emperyalizminin yarattığı “bilişsel travmalar” olarak görme eğilimindedir.

Meltem Ahıska, Garbiyatçılığı “Hem Batıcılık hem Batı karşıtlığı anlamında oluşturulan tepkileri” de kapsayan bir mercekten görürken “(...) anlatıların ve pratiklerin anlamlandırıldığı hegemonik bir üst dile”⁶⁶⁷ işaret etmektedir. Bu üst dil, “bize özgü” ve “yabancı” arasında bir ayırım yapmaya yaramakta ve arzu, nefret vb. birçok karmaşık duyguyla oluşturulan bir “toplumsal gramer”e dayanmaktadır. Garbiyatçılık kavramını, Türk ulusal kimliğinde Batı'nın zamansal/uzamsal imgelemde ortaya çıkma biçimini kavramsallaştırmak için öneren Ahıska, hem modernleşmeci elitlerin hem karşıtlarının bir iktidar söylemi olarak modernleşme ve Batı görünümleri ürettiğini vurgulamaktadır. Ahıska'nın Garbiyatçılığın temel kaynaklarından biri olarak modernleşme sürecindeki zaman aralığı (*time lag*) ve bunun yarattığı “*treni yakalama kaygısını*” gördüğünü söyleyebiliriz. Bu temelde Ahıska, Garbiyatçılığı, Batı karşıtı ya da yandaşı söylemler gibi kategorilerde değil, “(...) iktidarı elinde bulunduranların pragmatik çıkarları çerçevesinde hegemonyalarını güçlendirmek ve müzakere etmek üzere “Batı” fikrini üretmeleri ve tüketmelerini anlatan bir sosyal imgelem sahası...”⁶⁶⁸ olarak ele almaktadır.

Türkiye'de Garbiyatçılığın bir diğer anlaşılma biçimi ise, “*sömürgeciliğin keşif kolu*” olarak görülen Şarkiyatçılıkla ilişkili bir görünüm arz etmektedir. Bu yorumda,

---

⁶⁶⁷ Meltem Ahıska, “Garbiyatçılık: Türkiye'de Modernliğin Grameri”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 9, İstanbul, 2009, s.1052.

⁶⁶⁸ Meltem Ahıska, “Occidentalism: The Historical Fantasy of The Modern”, *The South Atlantic Quarterly*, 102(2/3), Spring-Summer 2003, s.366.

Garbiyatçılık, Şarkiyatçılığın ve Batılılaşmacı modernitenin bir sonucu olarak algılanmaktadır. Âlim Arlı, Garbiyatçılığın Şarkiyatçılık ile karşılaştırılmasının hem siyasi hem ontolojik olarak mümkün olmadığını belirtirken şunlara değinmektedir:

*“Oksidentalizmin belki de oryantalizm ile hiçbir zaman karşılaştırılmayacak özelliği, onun emperyal bir siyasetin aleti ve üreticisi olmamasıdır. Oksidentalizm, daha çok bir ‘bilişsel travma’ ile başa çıkmaya çalışan bir söylemdir. Bu anlamıyla da oryantalizmin narsisizminden uzak, belirli bir düzeyde bir simgesel şiddetle de yüzleşmiş olan tarihi bir sürecin ürünüdür.”*⁶⁶⁹

Garbiyatçı düşüncüyü oluşturan tarihsel bilincin, bizzat oryantalist söylemin ve modernliğin oluşturduğu yeni epistemik düzlem ve kavramlarla ilişkili olduğunun altını çizen Arlı, “Batı dışının Batı’yı sömürgeleştirme gibi bir durumu” olmadığından Garbiyatçılığın ötekileştirmeci olmayan “gerçek karakteri”nin ortaya çıkacağını vurgulamaktadır.⁶⁷⁰ Dolayısıyla, “Oryantalizmin eleştirilerini bertaraf etmek için, oksidentalizmin onun simetriği olduğunu iddia edip aynı düzleme yerleştirmek ise hiçbir biçimde temellendirilebilir değildir.”⁶⁷¹

Bu çalışmada, Garbiyatçılık kavramı, Doğulu’nun gözündeki Batı imgesi gibi masum bir içerikle ilişkilendirilmeyecektir. Garbiyatçılık, hem Batı imgesini, hem de “bilişsel travmaları” da içeren, ancak Ahıska’nın da sözünü ettiği gibi, “(...) iktidarı elinde bulunduranların pragmatik çıkarları çerçevesinde hegemonyalarını güçlendirmek ve müzakere etmek üzere “Batı” fikrini üretmeleri ve tüketmelerini anlatan bir sosyal imgelem sahası...”⁶⁷² olarak ele alınacaktır.

⁶⁶⁹ Alim Arlı, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, Küre Yayınları, 2009, s.78

⁶⁷⁰ Alim Arlı, *a.g.e.*, s.78

⁶⁷¹ Arlı, *a.g.e.*, s.78

⁶⁷² Meltem Ahıska, “Occidentalism: The Historical Fantasy of The Modern”, s.366.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRT HABERLERİNİN GARBİYATÇILIK SORUNSALI BAĞLAMINDA ÇÖZÜMLENMESİ

I. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

1. Araştırmanın Sorunsalı

“Televizyon Haberlerinde Gerçekliğin İnşası ve Garbiyatçılık Sorunsalı” başlıklı bu çalışmanın temel problemi, Batı ve Doğu kavramlarının coğrafi bir ayırmadan çok bir sınıflama (*classification*) ve kategorizasyon sistemi içerdiği; televizyon haberlerinin bu ayırımı altını çeşitli boyutlarda çizerek Batı ve Doğu kavramlarını sosyal olarak inşa ettiği düşüncesidir. Bu sistemin bütünü olarak ele alınan Garbiyatçılık sorunsalı, televizyon haberlerinin çözümlemesinde anahtar kavram olmuştur. Gerçekliğin sosyal inşası ve çerçeveleme teorisi ise araştırmanın kuramsal dayanağını oluşturmaktadır. Araştırmanın sunumunda ilk bölüm; araştırmanın amacı, özgünlüğü, araştırma evreni, örneklem seçimi, sınırlılıklar ve yararlanılan analiz tekniğini anlatmaktadır. İkinci bölüm ise elde edilen bulguların yorumlanmasını içermektedir.

2. Araştırmanın Amacı

Televizyon haberlerinde gerçekliğin sosyal inşasını Garbiyatçılık sorunsalı bağlamında araştıran bu çalışmanın amaçları şunlardır:

- Televizyon haberlerinde Batı fikrinin hangi temel kategoriler çerçevesinde inşa edildiğini anlamak.
- Haberleri, kaynaklar ve haber aktörleri (eyleyenleri) bağlamında incelemek.
- Haber metninin içeriğindeki epizodik-tematik, ahlaki-teknik çerçeveler aracılığıyla Batı anlatısına yüklenen moral değerleri, iktidar ilişkisi bağlamında sorgulamak.
- Televizyon haberlerindeki Garbiyatçı öğelerin, düşünce ve siyaset alanında geçmişten bugüne oluşmuş Batı imgesi ile etkileşimini vurgulamak.

3. Araştırma Evreni ve Örneklem

“Televizyon Haberlerinde Gerçekliğin İnşası ve Garbiyatçılık Sorunsalı” başlığını taşıyan bu araştırmanın evreni Türkiye televizyonlarındaki haberlerdir. Ancak, sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ile ilgili yaklaşımların birçoğu, evrenin araştırmacının çözümleyebileceği boyutun çok üzerinde olması durumunda, araştırmanın belirli bir örneklem üzerinden gerçekleştirilmesini önermektedir. Kitle iletişim araçlarına yönelik analizlerin çoğunda çok aşamalı bir örneklem belirlendiğini söylemek mümkündür.⁶⁷³ Örneklem belirlenirken, en kritik nokta eldeki daraltılmış verinin araştırma evrenine genellenebilecek bulguları içermesidir. Bu araştırmada, sorunsal ve amaçlar da dikkate alınarak araştırma evreninden “amaçsal örneklem” alınmıştır. Örneklem amaçsal olarak alınması, araştırmacının kendi amacına ve yargısına uygun olarak hangi birimlerin örnekleme gireceğini saptaması demektir.⁶⁷⁴ Ancak bu durum, araştırmacıya sınırsız bir hareket sahası bahşedildiği anlamına gelmemektedir. Araştırmacının, amaçsal örneklem seçimine ilişkin yargısını literatüre dayanarak meşrulaştırması gerekli görülmektedir.

Bu araştırmada, amaçsal örneklem üç aşamalı bir süreçte belirlenmiştir. Araştırmaya konu olan iletişim metninin seçiminde, tezin ikinci bölümünde ayrıntılı olarak vurgulandığı gibi Türkiye’nin Batı ile kurduğu tarihsel ilişkiler ve devletin bu ilişkilerdeki belirleyici unsur olması dikkate alınmıştır. Batı fikrinin üretimindeki stratejik nedensellik ve çeşitlilik konusunda temel karar verici aktörün devlet olduğundan hareketle, örnekleme konu olan iletişim kaynağı, Türkiye’de devlete bağlı “özerk”^{*} yayın teşkilatı Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) bünyesindeki TRT Haber kanalı olacaktır. Örneklem ikinci aşamasında ise araştırma bulgularını zaafa uğratmayacak şekilde zaman bakımından sınırlamaya gidilmiştir. 1967 yılından bu yana televizyon yayıncılığı yapan ve günlük haber veren TRT’nin on binlerce saatlik yayını

---

⁶⁷³ Ümit Atabek, “İçerik Çözümlemesi: İletişim Çalışmalarının Olağan Yöntemi”, *Medya Metinlerini Çözümlemek, İçerik, Göstergibilim ve Söylem Çözümleme Yöntemleri* içinde, (Der.) Gülseren Şendur Atabek-Ümit Atabek, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s.11.

⁶⁷⁴ Atabek, *a.g.m.*, s.12.

* Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, kamu bütçesinden finanse edilmesine karşın 1993 yılında TBMM kararıyla Anayasal özerklik tanınmış bir statüye sahiptir. Ancak, editoryal olarak tarafsızlığı ve özerkliği tartışma konusu olabilmektedir. Bu tartışmalara araştırma metaryalinin anlatıldığı bölümlerde değinilmiştir.

içinden araştırmanın sınırlılıkları dikkate alınarak belli bir zaman dilimini seçmek zorunlu olmuştur. Bu nedenle, televizyon haberlerinde araştırma amaçlarına uygun verilerin daha yoğun olarak yer aldığı varsayılan bir zaman dilimi seçilmiştir. ABD ve AB ile karşılıklı ziyaretlerin, Suriye’deki iç savaşa, Mısır’daki darbe sürecine ilişkin haberlerin yoğunluk kazandığı, 1 Nisan 2013’ten 1 Ağustos 2013’e kadar olan 4 aylık dönemdeki toplam 86 saat 42 dakika 7 saniyelik bülten yayını bilgisayar aracılığıyla kaydedilerek incelenmiştir.* Üçüncü aşamada ise verilerin anlamlı bir sonuç üretebilmesi amacıyla niteliksel bir kısıtlamaya gidilmiştir. Holsti, araştırmacının iletişim kaynaklarını ve dökümanları seçtikten sonra bunlar arasından araştırma amaçlarına uygun olarak hangilerini örnekleme alacağı konusunda bir kısıtlamaya gidebileceğini vurgulamaktadır.⁶⁷⁵ Bu paralelde, araştırma amaçlarına uygun olarak TRT Haber’in akşam saat 20.00’de başlayan ana haber bülteni içinde yer alan Batı kaynaklı haberlerin yanı sıra, Batı kavramı ile ilgili açık ya da örtük mesaj içeren tüm haberler örnekleme dahil edilirken; araştırma amaçlarının tamamen dışında yer alan ve araştırmaya uygun veri içermeyen, çözümlenebilirliği araştırma amacına uygun olmayan konularda (Bir kasabadaki uçurtma festivalini anlatan haberler gibi) yayınlanan haberler, örnekleme alınmamıştır. Bu kısıtlama ile birlikte araştırma amaçlarına uygun olan haberlerin 9 saat 28 dakika 18 saniyelik bölümü örnekleme dâhil edilirken, geri kalan haberler örnekleme dışında bırakılmıştır.

4. Araştırmanın Özgünlüğü

Bu araştırma, Türkiye’de televizyon haberlerindeki Garbiyatçı anlatımın inşasına odaklanan ilk çalışma olacaktır. Araştırma, televizyon haberlerinin müphem ve çelişkili bir Batı imajı çizmekten çok, Batı ve Doğu’yu ontolojik ve epistemolojik düzeyde belli kategoriler dâhilinde sınıflandırdığı, kültürel ve ekonomik farklılıkları çizerek ayrımı

---

* TRT Haber, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın ABD Başkanı Barrack Obama ile görüştüğü 16 Mayıs 2013 günü 5.5 saatlik özel bir bülten yayınlamıştır. Örnekleme dahil edilen 121 günlük süre içindeki toplam 5 günde ise aynı saatte başka canlı yayınlar olması nedeniyle Ana Haber Bülteni yayınlanmamıştır. Ana Haber Bülteni olmayan günlerde Gece Bülteni kaydı çözümlenmeye dahil edilmiştir.

⁶⁷⁵ Ole Rudolf Holsti, “Content Analysis”, *The Handbook of Social Psychology*, Second Edition, Vol:2 içinde, (Eds.) Gardner Lindzey & Elliot Aranson, Addison-Wesley Publishing Company, 1969, s.596–692.

derinleştirdiği varsayımına dayanmaktadır. Bu sınıflandırmanın, hem Batı karşıtlığı, hem Batı yandaşlığının çeşitli görünümünü içerdiğini vurgulamak gerekmektedir. Araştırmanın temel amacı televizyon haberlerinde Garbiyatçı düşüncenin çerçevelenmesini ortaya çıkarmak kadar, Türk siyasal düşüncesinin her tonuna geniş bir manevra sahası yaratan bu durumu sosyo-politik ve tarihsel özellikleri ile de analiz edebilmektir

5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın temel sınırlılığı, zaman ve materyale ulaşım konusunda yaşanmıştır. Araştırma evrenine daha sağlıklı olarak genellenebilecek bir veri elde edebilmek için örneklemin daha geniş bir zaman dilimini kapsamaya tercih edilse de araştırma maliyetinin “makul” sınırlarda tutulması için örneklem 4 ayla sınırlı tutulmuştur. Araştırma materyalinin, daha geniş bir zaman diliminden “Sistemik Rastlantısal Örneklem” şeklinde alınması yoluyla elde edilecek veriler daha uzun dönemli ve karşılaştırmaya uygun bir analiz ortaya koyacağı halde, iletişim kaynağının sahibi olan TRT kurumu, kayıtlı bulunmayan 2012 yılından önceki haber bülteni arşivlerini akademik araştırmalar için kullanılmak kaydıyla dahi dolar üzerinden belli bir ücret karşılığında satabileceğini bildirmiştir. 4 aylık bülten arşivinin 86 saatin üzerinde bir süreyi kapsadığı düşünülürse kuruma diğer yıllar için ödenecek meblağın bu araştırma için hedeflenen maliyetin oldukça üzerinde olduğunu söylemek mümkündür.

6. Analiz Metodu

Kitle iletişim araştırmalarında özellikle II. Dünya Savaşı sonrası medya metninin çözümlenmesine yönelik çalışmalar ağırlık kazanmıştır.⁶⁷⁶ Bu araştırma da özü itibarıyla medya metninin içeriğinin çözümlenmesine yöneliktir. Araştırmanın kuramsal temelini, gerçekliğin sabit bir alan olmadığını savunan gerçekliğin sosyal inşası teorisi oluşturmaktadır. Bu bağlamda, haber metninin temel yapıcı unsuru olan dile, gerçekliğin bireyden topluma ve toplumdan bireye akışını sağlayan, dolayısıyla gerçekliğin sosyal inşasını mümkün kılan temel araç olarak bakılmıştır. Araştırma

---

⁶⁷⁶ Aysel Aziz, *Siyasal İletişim*, Nobel Yayınevi, 1997, s.157.

yöntemi olarak içerik çözümlemesinin seçildiği bu çalışmada verilerin nicelleştirilmesi frekans analizi tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Bulguların yorumlanmasında ise haberde çerçeveleme yaklaşımından yararlanılmıştır.

Sosyal bilimlerde, nitel çıkarsamalar gerektiren araştırmaların nicel verilerden yararlanması önemli bir tartışma konusudur. Berelson'a göre "İçerik çözümlemesi, iletişimin açık/aşikâr (manifest) içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel olarak betimlenmesine yönelik bir araştırma tekniğidir."⁶⁷⁷ Ancak bu konuda sosyal bilimciler arasında görüş birliği olduğunu söylemek zordur. Söz gelimi Thomas, açık/aşikâr içerik ile kapalı/örtük içerik anlamları arasında sınırların kolayca çizilemeyeceğini vurgulamaktadır.⁶⁷⁸ Bilgin'e göre de içerik çözümlemesi, "Söylemin görünen, kolayca yakalanan, sergilenmiş ve ilk bakışta algılanan içeriği yerine, gizil, üstü örtülü içeriğini ortaya çıkarmayı sağlamaktadır".⁶⁷⁹ İçerik çözümlemesinin sadece nicel verilerden ibaret olup olmadığı da tartışılmaktadır. Yumlu, içerik çözümlemesinde artık niceliksel ve niteliksel yaklaşımların birbirlerini tamamlayıcı olarak kullanıldığına dikkat çekmektedir.⁶⁸⁰ İçerik analizi "kantitatif doğası, metinsel bütünlükleri fragmente etmesi, pozitivist nesnellik nosyonu, bir anlam teorisinden yoksunluğu nedeniyle eleştirilse"⁶⁸¹ de, günümüzde medya çalışmalarında söylem analizi yanında en çok kullanılan yöntem olma özelliğini korumaktadır. İçerik analizinin aşamalarını; araştırma sorunsalının belirlenmesi, iletişim metni ve örneklemin seçimi, çözümleme kategorilerinin belirlenmesi, bir kodlama listesinin oluşturulması olarak sıralamak mümkündür.⁶⁸² Bu çalışmada benimsenen içerik çözümlemesinde hem nicel hem nitel verilerin ele alınmasına olanak tanınmıştır. Örneğin frekans analizi temelde nicelleştirmeye dayansa da, çerçevelerin belirlenmesi ve yorumlanması nitel bir süreci içermektedir.

Bu çalışmada elde edilen veriler, birbirini tamamlayan iki ayrı bölümde analiz edilmiştir. Bu bölümler, tezin teorik çerçevesi hazırlanırken geniş biçimde anlatılan

---

⁶⁷⁷ Bernard Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, Free Press, New York, 1952, s.18'den aktaran Atabek, *a.g.m.*, 4.

⁶⁷⁸ Sari Thomas, "Artifactual Study in the Analysis of Culture: A Defence of Content Analysis in a Post Modern Age", *Communication Research*, Cilt 21, Sayı: 6'dan aktaran Atabek, *a.g.m.*, s.4.

⁶⁷⁹ Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*, Siyasal Kitabevi, II. Baskı, Ankara, 2006, s.1.

⁶⁸⁰ Konca Yumlu, *Kitle İletişim Kuram ve Araştırmaları*, Yayl. Y., İzmir, 1994, s.76.

⁶⁸¹ Ralph Negrine, Chris Newbold, Anders Hansen, *Mass Communication Research Methods*, MacMillan Press, London, 1998, s.91.

⁶⁸² *a.g.e.*, s.98.

“çerçeveleme” yaklaşımından yola çıkılarak oluşturulmuştur. Yinelemek gerekirse; bu çalışmada, çerçeve kavramına Entman’ın sözünü ettiği gibi bir “seçme ve belirginleştirme”⁶⁸³ süreci olarak bakılmış, bir konunun metinde daha görünür ve vurgulanır hale getirilmesi çerçeve olarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında, haber metninin makro niteliklerine odaklanarak yapısal özellikleri hakkında bir yorumun ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu aşamada, haber metni, daha önce İngiltere, ABD ve Hollanda’da çeşitli iletişim araştırmalarında kullanılan *Generic Frames (Genel Çerçeveler)* dâhilinde analiz edilmiştir. Genel Çerçeveler’in, haber metninin makro niteliklerini çözümlenme konusunda farklı zaman ve kültürel kodlarda da sonuç verici olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁸⁴

Araştırmanın diğer aşamasında ise haber metninin içeriğindeki Garbiyatçı anlatının çıkarsanması (interference) için De Vreese’nin sözünü ettiği “konu-odaklı çerçeveleme” (*issue-specific framing*) kullanılmıştır. De Vreese’ye göre konu-odaklı çerçeveler, belirli konuları detaylı ve tüm özellikleriyle ele almayı sağlamaktadır. Ancak sağladığı detay ve konuya odaklı hassasiyet, teori oluşturmada genelleme yapma, karşılaştırma güçlükleri yaratmaktadır. Genel çerçeveler ise aksine herhangi bir olayı ele almada, ince detaylar sağlamasa da, farklı ülkeler arasında çerçeveler, başlıklar ve çerçeveleme pratikleri konusunda karşılaştırmalar yapmaya olanak tanımaktadır.⁶⁸⁵ Ancak, bu araştırmada konu odaklı çerçeveleme çözümlenmesine yönelmek, medya metninin içeriğindeki Garbiyatçılık unsurunun deşifre edilmesi ve çalışmanın özgünlüğü açısından zorunlu görünmektedir. Bu amaçla, çalışmanın teorik kısmında anlatılan Türk siyasi düşüncesindeki Batı kavramının temel niteliklerinden yola çıkılarak, örneklem üzerinde yapılan ön inceleme sonucu bu çalışmaya özgü çerçeveler belirlenmiştir. Bu çerçeveler, çalışma öncesi tasarlanan başlıkları içerdiği gibi, kimi zaman verinin yönlendirmesiyle yeni kategorilerin eklenmesi biçiminde de gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla konu-odaklı çerçeveleme, *a priori* ve *a posteriori* bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Belirlenen konu-odaklı çerçeveler, iletişim metninin

---

⁶⁸³ Robert Entmann, “Framing: Toward clarification of a fractured paradigm”. *Journal of Communication*, 43(4), 1993, s. 52.

⁶⁸⁴ Claes de Vreese, Jochen Peter ve Holli A. Semetko, “Framing Politics at the Launch of the Euro: A Cross-National Comparative Study of Frames in the News”, *Political Communication*, 18, 2001, s.108.

⁶⁸⁵ Claes de Vreese vd., *a.g.m.*, s.108.

mesajları birimlere bölünerek frekans analizi tekniği ile nicelleştirilmiştir. Frekans analizi, bu çerçevelerin yüzdesel ve oransal olarak görünme sıklığını, dolayısıyla televizyon haberlerindeki ağırlığını vermektedir.

Bu araştırmada yapılan çerçeveleme çözümlemesinin, genel çerçeveler (*generic frames*) ve konu-odaklı çerçeveler (*issue-specific frames*) olarak birbirini tamamlayıcı nitelikte kullanımı; içerik analizinin niceliksel temelini ortadan kaldırmadığı gibi, araştırma amaçlarına uygun anlamlı yorumlar üretmeye katkıda bulunmuştur.

7. Çözümleme Birimi

İçerik çözümlemesinde sayılan birim, çözümleme birimi anlamına gelmektedir. Verilerin nicelleştirilmesi için en uygun birimler olarak fiziksel ve sözdizimsel birimler öne çıkmaktadır.⁶⁸⁶ Fiziksel birimlerin içine gazeteler için sayfa-haber sayısı, sütun-santim ölçüsü gibi parametrelerin yanı sıra görsel ve işitsel iletişim metnindeki süre ölçümü de girmektedir. Sözdizimsel birimler ise sözcük sayısı gibi unsurlara dayanmaktadır. Ancak içerik çözümlemesinde nitel bulgulara erişmek için tematik birimler de kullanılmaktadır.⁶⁸⁷ Bu araştırmada, medya metni, öncelikle tematik birimlere (kategorilere), sonra ise fiziksel birime bölünmüştür. Görüntüler ise veri olarak alınmamıştır. Tematik birimleme aşamasında, araştırmanın dayandığı çerçeveleme yaklaşımına uygun olarak medya içeriği mesajın anlamına yönelik olarak ayrılmıştır. Tematik birimleme işlemin ardından, diğerinden kavramsal bakımdan farklılaşan her birim, süre olarak saniye cinsinden ölçülmüştür. Bu aşamanın sonucunda nicel ve nitel bulgular elde edilmiş, bu bulgular birinci ve ikinci bölümde oluşturulan teorik çerçeve doğrultusunda yorumlanmıştır. Tüm bulgular sonuç ve değerlendirme kısmında bütünlük olarak ayrıca değerlendirilmiştir.

---

⁶⁸⁶ Atabek, *a.g.m.*, s.13.

⁶⁸⁷ *a.g.m.*, s.14.

8. Materyal (İletişim İçeriği)

Bu araştırmanın uygulanacağı iletişim kaynağını oluşturan haberler, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu tarafından üretilmektedir. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), kendi internet sitesinde yer alan ifadeye göre “(...) özerkliği ve tarafsızlığı Anayasa’da hükme bağlanan, radyo ve televizyon ile tüm medya araçlarından yayın yapan kamu hizmeti yayıncısı olarak hizmet vermektedir.”⁶⁸⁸

TRT’nin temelinde 1927’de radyo yayını için devlet tarafından kurulan Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi bulunmaktadır. Çankaya, o dönem için radyonun önemini “Birbiri ardına yapılan devrimlerin benimsetilmesi, topluma anlatılması açısından radyo en ideal araçtır”⁶⁸⁹ cümlesiyle açıklamaktadır. Radyonun, iktidarcı kullanımı tek parti döneminde CHP, 1950 sonrasında ise DP tarafından ciddi bir itiraz olmadan sürdürülmüştür. Sadece 1952 yılında CHP milletvekili Ahmet Barutçu’nun devlet radyosunun seçim dönemleri dışında da siyasi partilerin açıklamalarına yer vermesini isteyen bir yasa önerisi olmuşsa da, bu hayata geçirilememiştir.⁶⁹⁰ 1950’li yıllarda radyonun siyasi iktidarcı en radikal biçimde kullanımına, DP tarafından oluşturulan Vatan Cephesi’ne katılanların isimlerinin, “Partiye inananların ve ülkenin esenliğine çıkmasını isteyenler” olarak her akşam saatlerce okunması gösterilebilir.⁶⁹¹ 27 Mayıs 1960’a kadar Vatan Cephesi’ne katılanların isminin okunduğu radyo, bu tarihte darbe bildirisinin okunmasına aracılık etmiştir: “Dikkat dikkat... Muhterem vatandaşlar. Radyolarınızın başına geçiniz. Güvendiğiniz Silahlı Kuvvetlerimizin sesi birkaç dakika sonra size hitap edecek.”⁶⁹² Darbeyi düzenleyen askerlerin, ilkin radyo binasını zaptetmesi bu kitle iletişim aracının nasıl bir güç unsuruna dönüştüğünün kanıtı gibidir. Nitekim, 20 Mayıs 1963’te cuntacı Albay Talat Aydemir, önce radyo binasını ele geçirip yönetime el koyduğunu anons etmiş, birkaç saat sonra hükümet yanlısı askerlerin radyo binasını geri almasının ardından “Bir yanlış anlama” yaşandığı anonsu

⁶⁸⁸ *Tarihçe*, <http://www.trt.net.tr/Kurumsal/s.aspx?id=tarihce> Erişim Tarihi: 10.11.2013

⁶⁸⁹ Özden Çankaya, *Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi: TRT 1927-2000*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.19

⁶⁹⁰ Çankaya, *a.g.e.*, s.46

⁶⁹¹ *A.g.e.*, s.47

⁶⁹² Jülide Gülizar, *Haberler Bitti Şimdi Oyun Havaları*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994, s.85

yapılarak marş yayını yapılmıştır.⁶⁹³ Aydemir, idamından yıllar sonra yayınlanan cezaevinde kaleme aldığı anılarında, kendisine bağlı askerler arasında, hükümet güçleri tarafından radyonun ele geçirilmesi sonrası çözüme yaşandığını belirtecek ve başarısız darbe girişiminden radyoyu sorumlu tutacaktır.

Türkiye’de radyo yayınları dünyanın gelişmiş ülkelerine göre 3-5 yıllık bir gecikmeyle başlamış olsa da televizyon yayınlarına oldukça gecikmeli olarak geçilmiştir. İstanbul Teknik Üniversitesi’nde 1952’de haftalık bir saat olarak başlayan yayınların dışında 1968 yılına kayda değer bir televizyon yayınına rastlanmamaktadır.⁶⁹⁴ Bu arada, radyo yayınlarının devlet tarafından tanzimine özel bir ağırlık verilmiş, 1964 yılında devlete bağlı özerk tüzel kişiliğe sahip TRT kurulmuştur. Türkiye’de TRT aracılığıyla televizyon yayınları da 31 Ocak 1968’de başlamıştır. TRT’nin özerk yapısı, özellikle 12 Mart Muhtırası sonrası kurulan hükümet içinde önemli bir sıkıntıya neden olmuş, özerkliği düzenleyen Anayasa maddesi iptal edilerek yerine “tarafsız yayıncılık” ilkesi konulmuştur. Dönemin Başbakanı Nihat Erim, bunu, “TRT’de öyle yayınlar oldu ki, bundan tedirgin olmayan, rahatsız olmayan vatandaşımız kalmadı. Bana getirdiler bazı yayınları. Mesela ‘Köyün Saati’nde yapılmış olanı, okudum, tüylerim ürperdi”⁶⁹⁵ şeklinde gerekçelendirmiştir. TRT’nin ilk Genel Müdürü Adnan Öztrak, 2 Haziran 1971 yılında “Sağlığının giderek bozulduğu ve artık TRT Genel Müdürlüğü gibi ağır sorumluluğu gerektiren bir görevi yürütmesinin imkânsız hâle geldiği” gerekçesiyle görevinden istifa etmiş, yerine TRT Yönetim Kurulu kararı ile 27 Temmuz 1971 tarihinde Tümgeneral Musa Öğün atanmıştır.⁶⁹⁶ Tümgeneral Öğün’e oy vermeyen Yönetim Kurulu üyesi Emin Galip Sandalcı ise bir süre sonra tutuklanmıştır.⁶⁹⁷

TRT yayınlarının tarafsızlığı ve iktidar ile ilişkisi, 12 Mart sonrası dönemde de önemli siyasi gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. CHP’nin MSP ile kurduğu koalisyon ortaklığı döneminde TRT Genel Müdürü olarak görev yapan İsmail Cem, hükümetin değişmesinin ardından Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli

⁶⁹³ Bkz: Albay Talat Aydemir, *Hatıratım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010

⁶⁹⁴ Mahmut Tali Öngören, “Türkiye’de Televizyonla İlgili Çeşitli Tarihler”, *Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu İletişim Dergisi*, 4, 1982, s.273

⁶⁹⁵ 14 Haziran 1971, Milliyet Gazetesi.

⁶⁹⁶ 28 Temmuz 1971, Milliyet Gazetesi

⁶⁹⁷ 27 Mayıs 1972, Milliyet Gazetesi

Selamet Partisi'nden oluşan Milliyetçi Cephe hükümeti tarafından “Kamu düzeni ve milli güvenlik bakımından zaruri” denilerek görevden alınmıştır.⁶⁹⁸ TRT’de 500 gün kitabında Cem, siyasi baskılara karşın Kıbrıs’a düzenlenen Bayrak Harekâtı’nın duyurulması gibi ciddi yayıncılık başarılarına imza attıkları vurgulamaktadır.⁶⁹⁹ Ancak, o dönemde TRT’de prodüktör olarak çalışan Özden Çankaya, özerkliğin kaldırılmasından sonra TRT yayınlarının hiçbir zaman eskisi kadar özgür olmadığını vurgulamaktadır.⁷⁰⁰ 1970’ler boyunca Türkiye’de yaşanan siyasi kutuplaşmanın TRT yayınları ve kadrolarının biçimlenmesine de yansıdığını söylemek mümkündür.

TRT için bir diğer kritik tarih ise 12 Eylül 1980 darbesi olmuştur. 12 Eylül günü yayınına sabah saat 04.00’te darbe bildirisini yayınlarak başlayan TRT televizyonu, Devlet Başkanı Kenan Evren’in konuşmaları ve basın toplantılarını da 2 yıl boyunca banttan ya da canlı olarak tamamen yayınlamıştır. Bu dönemde 101 kurum çalışanı “başka kurumlar kendileri ile çalışmak istediği” gerekçesiyle TRT dışındaki kamu kurumlarına atanmıştır. TRT’nin yayıncılık alanındaki tekelinin 1990’da fiilen, 1993’te resmen yıkılmasının ardından kurumun yayınlarındaki siyasi içerikle ilgili tartışmalar azalmıştır. Ancak, TRT, hem kadrolaşma, hem de Türkiye’nin en geniş alanına ulaşan kitle iletişim aracı olma nosyonu nedeniyle siyasi iktidarların gözünü üzerinden alamadıkları bir kurum olagelmıştır.

Türkiye’nin kolektif belleğinde önemli bir mecra olan TRT’de 12 Mart ve 12 Eylül’ün önemli izler bıraktığı ortadadır. Ancak, askeri yönetimler dışındaki zaman diliminde de siyasi iktidarların kurum üzerinde kontrol ve baskı çabaları da azımsanmamalıdır. Kurumun özerkliğinin yeniden anayasal güvenceye kavuştuğu 1993’ten sonra yayıncılık politikasında radikal bir değişim yaşandığını söylemek mümkün değildir. TRT, elektrik faturalarından alınan yüzde 2’lik pay ve kamu kaynaklarıyla finanse edilen bir kurum olmasının yanında, Genel Müdür atamasının Başbakan ve Cumhurbaşkanı’nın imzasıyla gerçekleşebildiği bir kurumdur. Dolayısıyla, Anayasa ile belirlenen “kamu hizmeti yayıncılığı” nosyonu, tartışılmaktadır.

---

⁶⁹⁸ 18 Mayıs 1975, Milliyet Gazetesi

⁶⁹⁹ İsmail Cem, *TRT’de 500 gün*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.125

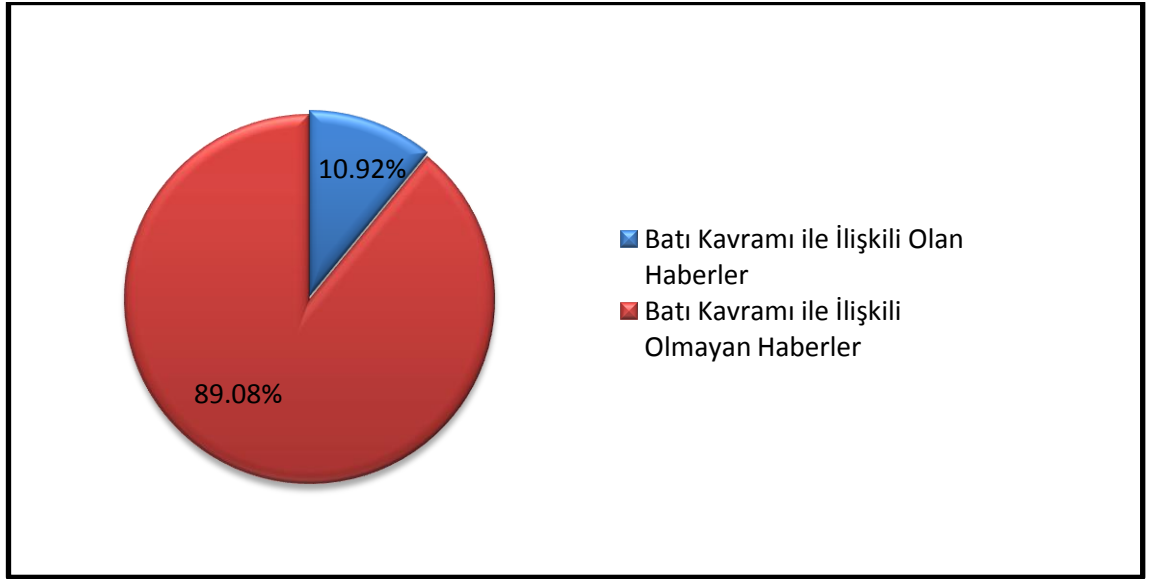
⁷⁰⁰ Özden Çankaya, *a.g.e.*, s.124

II. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

1. Örneklem Bütününe İlişkin Bulgular

Televizyon Haberlerinde Gerçekliğin İnşası ve Garbiyatçılık Sorunsalı başlıklı bu araştırmanın ilk aşamasında, çözümlemede ortaya çıkan bulguların yorumlanmasına yardımcı olacak bazı nicel verilerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu yolla, TRT Haber’de yayınlanan haberlerin makro niteliklerinin vurgulanması da mümkün olacaktır.

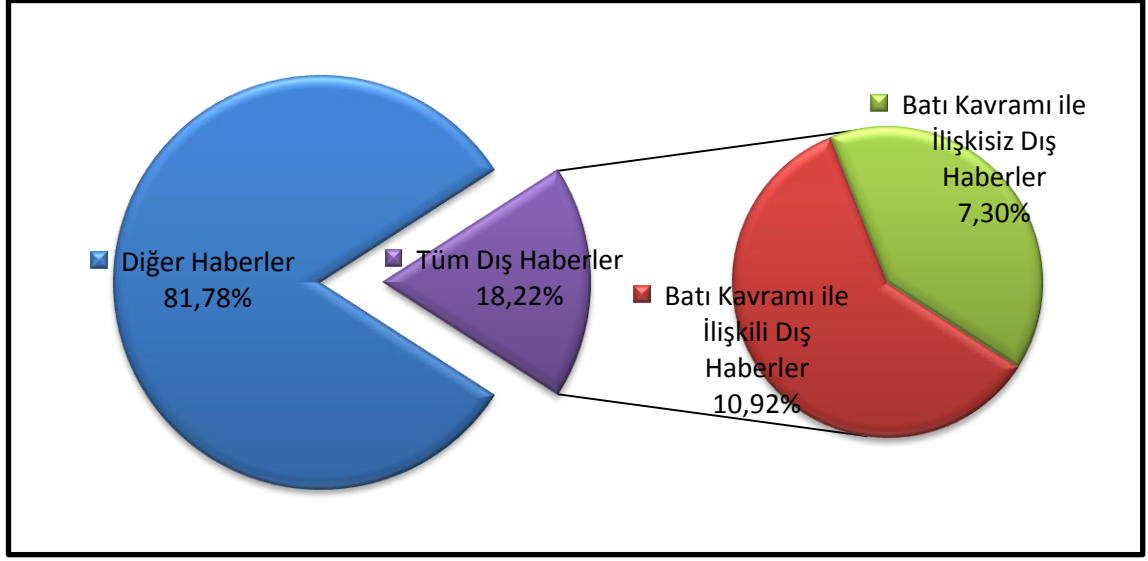
Araştırmanın yapıldığı 1 Nisan 2013 ile 1 Ağustos 2013 tarihleri arasında TRT Haber Ana Haber Bülteni’nin toplam süresi 86 saat 42 dakika 7 saniye (312.127 saniye) olarak ölçülmüştür. Bu süredeki haberlerin yüzde 10.92’si, yani 9 saat 18 dakika 18 saniyesi (34.098 saniye) doğrudan Batı kavramı ile ilişkilidir.

TABLO 1: Haber Bültenleri'nde Batı Kavramı ile İlişkili Haberlerin Oranı

Bu noktada, hangi haberin Batı kavramı ile ilişkili, hangi haberin böyle bir ilişkiden yoksun olduğunu belirlemenin araştırma amaçlarına ulaşılması anlamında önemli bir ayırım olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmanın teorik kısmında bahsedildiği üzere, Garbiyatçılık, bir coğrafya ya da düşünce biçimini; nesneleştirme, sınıflama, homojenleştirme olarak algılanmaktadır. Bu nedenle, çözümleme sırasında Batı kavramı kodlanırken, coğrafi bir ayırmadan öte “iletişim mesajındaki felsefi ve kültürel bir anlam” olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla, Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, Norveç, İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) yanı sıra Rusya ve İsrail gibi böylesi bir kategorizasyonda siyasi bakımdan oldukça tartışmalı pozisyonundaki ülkelerle, onların politikaları ve kültürleriyle ilgili haberler de Batı kategorisine dâhil edilmiştir. Yine teorik bölümde, Türk siyasal düşüncesinde Batı’yı anlatırken bunun zamansal ve mekânsal uzanımından söz edilmiş; Batı tasavvurunun oluşumunda dinin ve siyasal kültürün belirleyiciliğine değinilmiştir. Garbiyatçılık grameri, Batı’nın stratejik olarak Amerikan, İngiliz, Yahudi ya da Rus olarak anlaşılabilmesine imkân vermektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada Batı ile ilgili olarak nicelleştirilen veriler, doğrudan bu kavramı betimleyen, sınıflayan; örtük ya da aşikâr; coğrafi ya da siyasi olarak Batı, ya da Batılı olarak tarif edilen ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla ilgili yayınlanan haber süresini içermektedir.

TRT Haber bültenlerinde Batı ile ilgili haberlerin ağırlığı, toplam dış haber süresi dikkate alındığında daha anlamlı bir yorumu mümkün kılmaktadır. TRT Haber’de incelenen dönem içinde yayınlanan haberlerin yüzde 18.22’sini dış haberler oluşturmaktadır. Batı ile ilgili yayınlanan haberler tüm haberlerin yüzde 10.92’sini oluşturmakla birlikte tüm dış haberlerin yarısından fazlası, yani yüzde 59.94’ü Batı hakkındadır. Geri kalan dış kaynaklı haberlerin yüzde 28’i ise Ortadoğu ülkeleri hakkındadır.

TABLO 2: Tüm Haberler Arasında Batı Kavramı ile İlişkili Haberlerin Oranı

Bu rakamlar, Batı'nın gerek coğrafi gerek siyasal olarak Türkiye'nin resmi devlet televizyonunda oldukça geniş şekilde temsil edilen bir figür olduğunu göstermektedir. Osmanlı/Türk siyasi düşüncesinin 200 yılı aşan modernleşme serüveni dikkate alındığında müspet ya da menfi olarak Batı'nın önemli bir referans noktası olmaya devam ettiği görülmektedir. Araştırmanın bundan sonraki aşamalarında, örnekleme, yani 4 aylık toplam bülten süresinin yüzde 10.92'sini oluşturan 9 saat 18 dakika 18 saniyelik Batı ile ilgili haberlerin çerçeveleri tartışılacaktır.

2. Genel Çerçeveler

Çerçeveleme araştırmasının ilk bölümünde, daha önce bu konuda yapılan araştırmalardan yola çıkılarak bulgular değerlendirilmiştir. Haber metinleri tematik ve epizodik, ahlaki ve teknik çerçevelerinin yanı sıra çerçeve sponsorları bağlamında da incelenmiştir. Bulgular ve yorumlar aşağıda yer almaktadır.

2.1. Haberlerin Epizodik ve Tematik Çerçevesi

Ana akım kitle iletişim araçlarının nesnellikle ilgili temel iddiası, genelde haber ve yorumun birbirine karıştırılmadığı gibi bir gerekçeye dayanır. Türkiye'deki gazeteciler arasında da “Eğer olaya ilişkin düşüncemizi habere açık bir dille katmazsak nesnel olabiliriz” biçiminde bir inanış bulunmaktadır⁷⁰¹. Oysa haber içeriğinin oluşturulmasında bireysel, mesleki, kurumsal, sosyal, siyasi, ideolojik ve ekonomik faktörler önemli rol oynamaktadır.⁷⁰² Bu faktörlerin haber ürününe etkisi minimize edilse dahi, dil nasıl bir anlam şeffaflığı içinde düşünceleri hasarsız aktaramazsa, temel yapıtaşı olarak dili kullanan haber metni de gerçekleri aktarmak konusunda mükemmel bir iletken değildir.⁷⁰³ Ayrıca habere konu olan olayların bağlamından soyutlanıp metne aktarılması Van Dijk'in da dikkat çektiği gibi, metindeki nesnellik iddiasını sakatlayan bir diğer önemli sorundur.⁷⁰⁴ Haberde ardalın ve bağlam sorununun doğrudan hikâyenin yapısını değiştirdiğini savunan Iyengar'ın getirmiş olduğu epizodik çerçeve ve tematik çerçeve ayrımı, haber metni üzerine çalışmalara yeni bir boyut eklemiştir. Bu çalışmanın teorik bölümünde ayrıntılı olarak aktarılan Iyengar'ın çerçeveleme araştırmalarına göre, epizodik çerçevesi olan haberler; haber anlatısına konu olan olayları; bağlantısız, fragmente hikâyeler serisine, bağımsız etkinliklere veya vakalara indirgemektedir.⁷⁰⁵ Tematik çerçevesi olan haberlerde ise anlatı belirli bir bağlama oturtulmakta; zaman ve mekân sınırlamalarını aşma kapasitesi barındırmaktadır. Ancak hazırlaması daha uzun süren derinlemesine, yorumsal analizler gerektireceğinden ve gazetecilik önyargısı üzerine suçlamalara daha açık olacağından tercih edilmemektedir.⁷⁰⁶

Bu çalışmada çözümlenen verilere göre TRT Haber'in Batı kavram ve düşüncesi ile ilgili haberleri çok büyük ağırlıkla, yüzde 94.35 gibi oranla, epizodik çerçevesi olan haberlerin oranı ise yüzde 5.65'tir.

⁷⁰¹ Ayşe İnal, “Yazılı Basın Haberlerinde Yapısal Yanlılık Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, 67, s.114.

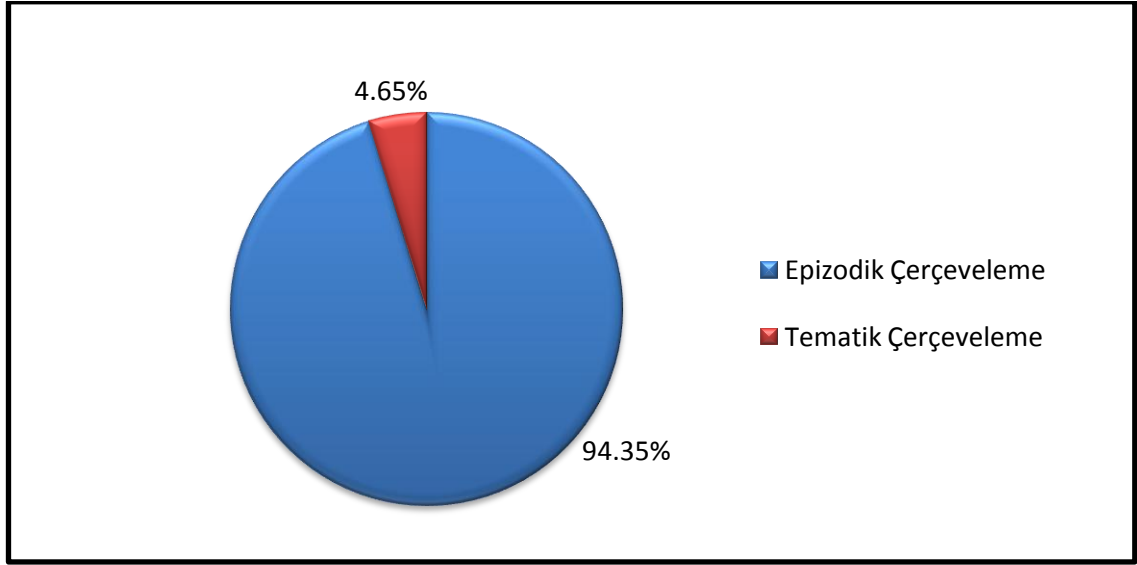
⁷⁰² Sadullah M. Çebi, “Haber İçeriğinin Nesnellik Efsanesi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 1997, s.14. ss. 13-42.

⁷⁰³ İnal, *a.g.m.*, s.69.

⁷⁰⁴ Teun A. van Dijk, “Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları”, *Medya, İktidar, İdeoloji* içinde, (Der.) Mehmet Küçük, Ark Yayınları, Ankara, 1999, s.366.

⁷⁰⁵ Shanto Iyengar, “Siyasette Erişim Yanlılığı: Televizyon Haberleri ve Kamuoyu”, *Medya Kültür Siyaset* içinde, Der: Süleyman İrvan, Ark Yayınevi, Ankara, 1997, s.233- 253.

⁷⁰⁶ Shanto Iyengar, *Is Anyone... a.g.e.*, s.14 ve s.138-139

TABLO 3: Haberlerin Epizodik-Tematik Çerçevenmesi

Haberlerin çok büyük oranda epizodik olarak çerçevesi, bağlam ve ardaan bilgisinden bir o kadar uzak olduklarını göstermektedir. Epizodik çerçevesi haberler, genelde bir haber kaynağının konuşması ya da gelişen bir olayın aktarılması üzerine kuruludur. Bu nedenle haberler, çok büyük oranda kaynak söylemine bağımlı niteliktedir. Bunun yanında TRT Haber bültenlerinde dikkat çeken bir diğer husus, epizodik çerçevesinin haber anlatısındaki nedensellik bağımlı neredeyse bütünüyle ortadan kaldırmış olduğudur. Söz gelimi, incelenen dönemde 7 Haziran 2013 günü ABD Büyükelçiliği'nin, 13 Haziran 2013'te AB Parlamentosu'nun, 19 Haziran 2013'te ise Almanya Başbakanı Angela Merkel'in Türkiye'deki insan hakları ihlallerine yönelik eleştirilerine bültenlerde hiç yer verilmemiş; ancak 8, 14 ve 21 Haziran'da bu açıklamalara yanıt veren Türkiye'deki hükümet yetkililerinin açıklamaları bültenlerde yer almıştır. Ancak, Batı kaynaklı söz konusu eleştirilerin, Türk yetkililerinin bu eleştirilere yanıtını içeren haberlerde dahi yer bulamamaları dikkat çekici niteliktedir. Haberlerin epizodik çerçevesi konusunda hayli "radikal" sayılabilecek bu tutumun, bağlamın noksanlığına değil, bağlamın bütünüyle yok oluşuna bir örnek olduğunu söylemek mümkündür.

Iyengar'a göre televizyon haberciliğinde epizodik çerçevelemenin en büyük sonucu, politik konularda sorumluyu gizleme etkisidir.⁷⁰⁷ TRT Haber bültenlerinin, incelenen dönemde, oldukça yoğun bir şekilde epizodik çerçevelemeye yönelmesi nedeniyle, haber anlatısının bağlamından ve derinliğinden koparılmış, meseleleri derinlemesine ele almaktan uzak olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla TRT bültenlerindeki epizodik çerçevelemenin ağırlıkta olması, neden sonuç ilişkisini engelleyerek, izleyici açısından bütüncül bir anlam oluşturmayı oldukça zorlaştırmaktadır.

2.2. Çerçeve Sponsorları (*Frame Sponsors*)

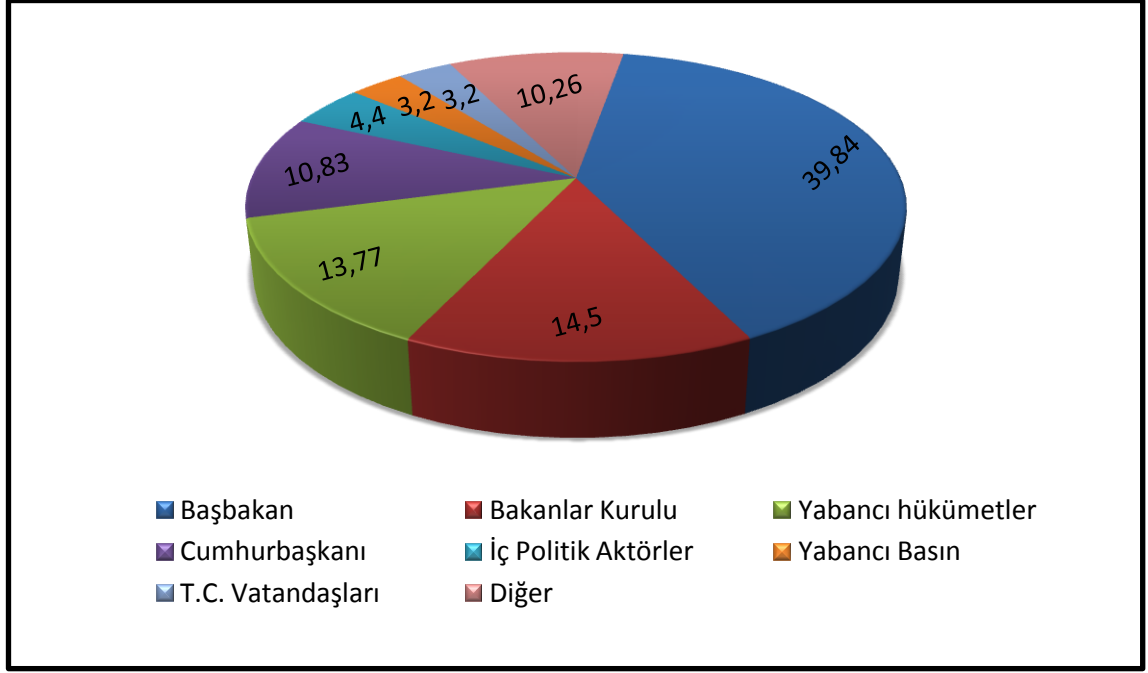
Haber çerçevelerinin oluşumu, sadece medya profesyonelinin denetiminde değildir. Von Gorp'un Çerçeve Sponsorları (*Frame Sponsors*) olarak sözünü ettiği haber kaynakları, baskı grupları, politikacılar kendi çerçevelerini etkin kılmak için bir mücadele içindedir. En manipülatif kitle iletişim sisteminden en demokratik olanına; tartışmalı konular hakkında yapılan haberlerde, toplumda statüsü yüksek görünen iktidar sahiplerinin kendi tanımlamalarını kabul ettirdiği hayli sık görülmektedir. Haber öykülerindeki çerçevelerin “gücün mührü”nü taşıdığını belirten Entman'a göre bu çerçeveler “Metne hâkim olmak için rekabet eden aktör veya çıkarların” kimliğini kaydetmektedirler.⁷⁰⁸

Araştırmanın bu aşamasında, TRT haberleri, kaynaklar ve haber eyleyeni (aktörü) bağlamında irdelenmiştir. TRT haberlerinde, hangi haber aktörlerinin etkili olduğu aşağıdaki tabloda (TABLO 4) gösterilmektedir:

---

⁷⁰⁷ Shanto Iyengar, *Is Anyone... a.g.e.*, s. 2.

⁷⁰⁸ Robert Entman, “Framing: Toward clarification of a fractured paradigm”. *Journal of Communication*, 43(4), 1993, s. 53.

TABLO 4: Haber Aktörlerine Göre Haberlerin Çerçevesi

Araştırmanın bulgularına göre, TRT Haber Ana Haber Bülteni'nin incelenen döneminde önde gelen çerçeve sponsorunun Başbakan olduğu görülmektedir. Başbakan'ın yüzde 39.84'lük oranla en başta gelen haber aktörü olarak göze çarptığı verilere göre Bakanlar Kurulu, yüzde 14.50'lik payla en önemli ikinci haber aktörü durumundadır. Batı ile ilgili haberlerde yabancı hükümetlerin temsilcilerinin haberlerde bir aktör olarak yer alışı yüzde 13.77'dir. Cumhurbaşkanı'nın yüzde 10.83'lük oranla dördüncü sırada yer aldığı gözlenirken, yüzde 4.4 ile Türkiye'deki siyasetçiler, Cumhurbaşkanı'nı izlemektedir. Yabancı basın ve Türk vatandaşlarının Batı ile ilgili haberlerde varlığı yüzde 3.2'lik bir düzeydedir. Yerli ve yabancı diplomatların, yerli uzmanların haber aktörü olarak ağırlıkları ihmal edilebilir düzeyde kalmıştır.

Bu bulgulara göre, TRT Haberleri'nin en etkili çerçeve sponsorunun siyasi iktidar olduğu gözlenmektedir. Batı'yı tanımlamada, Başbakan ve Bakanlar Kurulu üyelerinin toplam yüzde 54.34'lük bir oranla hegemonik bir ağırlığa sahip olduğunu söylemek mümkündür. Hükümet üyelerinin haber aktörü olarak karşımıza çıkma biçimi, günlük rutin programları içinde çeşitli nedenlerle yaptıkları konuşmaların haberleştirilmesi biçiminde olduğu kadar, TRT Haber'in özel röportajları, canlı yayın

ağırlamaları gibi örgütsel organizasyonları şeklinde de gerçekleşmiştir. Devlet televizyonun haber bültenleri içinde siyasi iktidarın bu ağırlığı, Batı kavramı ile ilgili çerçevelerin oluşumuna hayli aktif bir katkıda bulunduğunu göstermektedir.

2.3. Haberlerin Ahlaki-Teknik Olarak Çerçevenmesi

Kitle iletişim araçlarının haber verme işlevi, nötr ve informatif bir süreçten ibaret değildir. Haberler, iyinin, doğrunun, güzelin ne olduğuna ilişkin de bir referans ortaya koymaktadır. Algılanan gerçekliğin kimi özelliklerinin seçilmesini çerçeveleme olarak gören Entman, haber metninin ahlaki değerlendirmeler yaparak da bir tür çerçeve oluşturduğunu vurgulamaktadır.⁷⁰⁹ Haberlerin ahlaki olarak çerçevenmesi, haber içeriğinin moral değerler ya da etik nitelermeler barındırması anlamına gelmektedir. Semetko ve Valkenburg'un çalışmalarında, haber içeriğinin ahlaki ya da teknik olarak çerçevenmesinin haberin niteliğine ilişkin önemli bir bulgu olduğu vurgulanmaktadır.⁷¹⁰ Entman, Soğuk Savaş boyunca yaşanan kimi iç çatışmalarda isyancıların haberlerde nasıl çerçvelendiği ile ilgili bir çalışmada, direnişçilerin "Dinsiz saldırganlar" gibi ahlaki-dinsel nitelermelerle anılmasını, haberlerin ahlaki çerçevenmesine örnek olarak göstermektedir.⁷¹¹

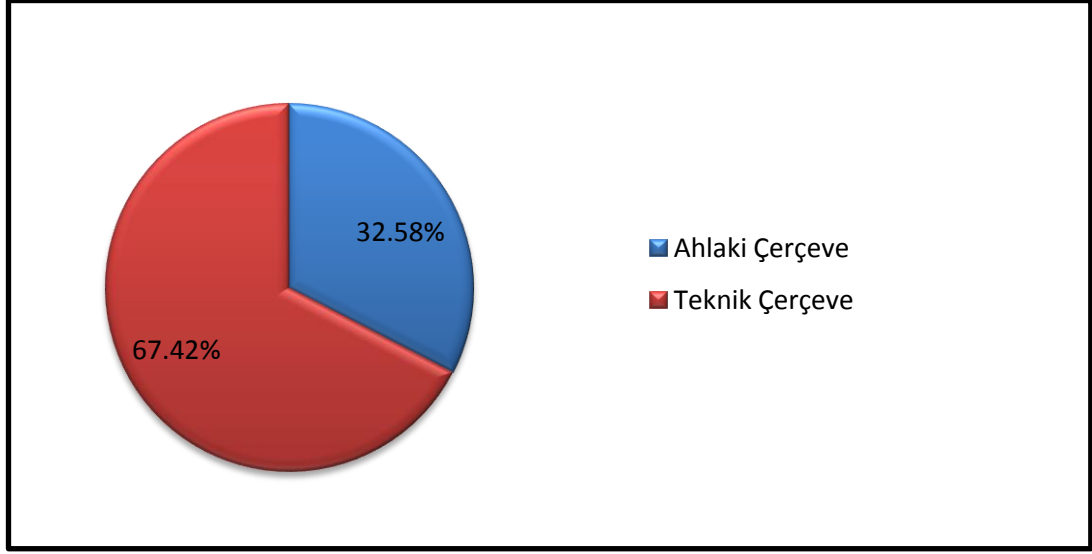
Çözümlemenin bu aşamasında, TRT Haber Ana Haber Bülteni'nde yayınlanan haberlerin, Batı kavramı ya da düşüncesine ilişkin ahlaki değerlendirme içerip içermediği incelenmiştir. Bulgular aşağıdaki TABLO 5'te yer almaktadır:

---

⁷⁰⁹ Entman, *a.g.m.*, s.52.

⁷¹⁰ Holli A. Semetko & Patti M. Valkenburg, "Framing European Politics: A Content Analysis of Press and Television News", *Journal of Communication*, 50(2), 2000, s.95.

⁷¹¹ Entman, *a.g.m.*, s.53.

TABLO 5: Haberlerin Teknik-Ahlaki İçeriklerine Göre Çerçevenmesi

Elde edilen bulgulara göre, TRT Haberleri yüzde 32.58 oranında ahlaki yargılar içeren şekilde çerçevenmiştir. Haberlerin yüzde 67.42'si ise ahlaki açıdan yüksüz diyebileceğimiz, “teknik” çerçevenmiş haberlerden oluşmaktadır. Ahlaki olarak çerçevenmiş haberlerdeki ifadeler şu örnekler verilebilir:

(ALT SES) “Demokrasinin beşiği olduğunu ilan edenler darbe diyemedi. Adeta darbeyi meşru gördü. Avrupa “endişeyle izliyoruz. Askerin siyasete müdahalesinden yana değiliz” korusu ile aynı şeyi söyledi.” (14 Haziran 2013 / Mısır’da ordunun yaptığı darbenin ardından yayınlanan haber)

(ALT SES) “Batı, egemen güçler susarken Türkiye konuşuyor. Devletin zirvesinden Cumhurbaşkanı’ndan, muhalefetten CHP’den tepki var.” (5 Temmuz 2013 / Mısır’daki darbe sonrası halkın üzerine ateş açan güvenlik güçlerinin neden olduğu ölümler hakkındaki haber)

Haber metninin Batı hakkında “konuşurken” üçte bire yakın bir oranda ahlaki yargı içermesi ve bu konuda göndermeler yapması araştırmamızın sorunsalı açısından önemli bir bulgudur. Bu veriyi, araştırma sorunsalı için anlamlı kılan, haber anlatısının Batı kavramı hakkında bir tür temsil iddiasını kendinde bulmasıdır. Şarkiyatçılığı Said’in anlattığı gibi, Batı’nın Doğu’yu nesneleştirip, felsefi ve ahlaki stereotipler üzerinden özsel bir kimlik ortaya koyması olarak anılıyor isek, Garbiyatçılığın da benzer bir özelleştirmeyi Doğu’dan Batı’ya doğru yaptığını söyleyebiliriz. Haber metninde, “*Egemen güçler*”, “*Demokrasinin beşiği olduğunu iddia edenler*” şeklinde kullanılan metonimler; Batı’nın gerçek kimliği ile kendisine atfettiği değerler arasında mesafe olduğuna dikkat çekmektedir. TRT haber bültenlerinin Batı kavram ve düşüncesi ile ilgili haberlerinde, azımsanmayacak bir oranda ahlaki çerçevelenmeye yönelmesi, metnin Garbiyatçı söylem barındırması açısından dikkate değer bulgulara işaret etmektedir. Öte yandan, ana akım kitle iletişim araçları, genelde haber anlatısını oluştururken, medya profesyonelleri tarafından nesnellik iddiası sık sık dile getirilmektedir. Nesnellik, iletişim bilimi için tartışmalı kavramlardan biri olsa da, medya profesyonellerinin nesnellik iddiası pratikte haberlerin epizodik ve teknik çerçevelenmeye yönelmesini beraberinde getirmektedir. Ancak TRT’nin haberlerinde ihmal edilmeyecek ölçüde ahlaki çerçevelenmeye yönelmesi, “özerk” statüdeki bu kurumun genel geçer medya pratiklerinden uzaklaşma eğiliminde olduğunu düşündürmektedir.

3. Konu-Odaklı Çerçevelemeler

Bu çalışmada, haber çerçevelerine ilişkin çözümlemenin sadece metnin makro yapısıyla sınırlı kalması, araştırma amaçları açısından yeterli görülmemektedir. Çözümlemenin bu aşamasında, TRT bültenlerindeki Garbiyatçı söylemin hangi çerçeve ve kategoriler aracılığıyla inşa edildiğinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, haber çerçeveleri, De Vreese’nin önerdiği gibi konu-odaklı (*issue-specific*) olarak çözümlenecektir. Araştırmanın sorunsalı olarak söz ettiğimiz Garbiyatçılık kavramı, bu çalışmada Batı karşıtı ya da yandaş söylemler gibi kategorilerde değil, “(...) iktidarı elinde bulunduranların pragmatik çıkarları çerçevesinde hegemonyalarını güçlendirmek ve müzakere etmek üzere “Batı” fikrini üretmeleri ve tüketmelerini

anlatan bir sosyal imgelem sahası...”⁷¹² olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla, araştırmanın, TRT haberlerinde Batı fikrinin ontolojik ayrımını test ettiği ölçüde, bu ayrımın hem nedeni, hem de sonucu olarak ortaya çıkan “biz” (Türk, müslüman vs.) kimliğini kurmaya koyduğu üretici katkıyı da sınaması amaçlanmaktadır.

Örnekleme üzerinde yapılan ön inceleme sonucunda, haber anlatısının Batı fikrine ilişkin barındırdığı iki temel çerçevenin “yerlilik” ve “yabancılık” tanımı yapmaya yönelik olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle TRT haberlerinde Batı fikrinin üretimi, “Ontolojik Karşıtlık” ve “Epistemolojik Kuruculuk” olarak iki ana çerçevede analiz edilecektir. Bu iki ana çerçeve, kendilerini oluşturan alt kategoriler içinde yorumlanacaktır.

Araştırma bulgularına geçmeden önce, bu kavramların hangi bağlamlarda kullanıldığının altını çizmek gerekmektedir. Bu araştırmaya özgü olarak belirlenen konu-odaklı iki çerçevelemenin kesişme ve ayrışma noktaları, sosyal psikolojideki sosyal kimlik ve sosyal kategorizasyon kavramlarıyla ilintilidir. Sosyal kimlik kuramına göre insanlar, çevrelerini düzenlemek, sosyal dünyada kendi yerlerini belirlemek ve tanımlamak için kategorizasyon sürecini kullanırlar. Bu yolla, çevrenin karmaşıklığını azaltıp, dünyayı daha kolay öngörebilecekleri bir yer haline getirirler. Kognitif bir süreç olarak görebileceğimiz sosyal kategorizasyon sürecinin, Tajfel’e göre iki temel işlevi bulunmaktadır: 1- Sosyal çevrenin anlaşılması için yardımcı olur ve yol gösterir 2- Bireyin belirli bir toplumda özel bir yer oluşturmasında ve kendini tanımlamasında rol oynar.⁷¹³

Kitle iletişim araçlarının bu bilişsel sürece, her bir kategori içerisinde algılanan benzerlikleri ya da farklılıkları vurgulama yolu ile katkıda bulunduğu söylenebilir. Haberleri çözümlemede kullanılan Ontolojik Karşıtlık Çerçevesi, bu çalışmada önerilen Garbiyatçılık kavramına paralel olarak, yani iktidarların kurucusu olduğu pragmatik bir Batı imgesinin üretimine katkıda bulunan haberlere karşılık gelmektedir. Bu çerçeve

---

⁷¹² Meltem Ahıska, “Occidentalism: The Historical Fantasy of The Modern”, *The South Atlantic Quarterly*, 102(2/3), Spring-Summer 2003, s.366.

⁷¹³ Henri Tajfel, *Social Categorization, Social Identity and Social Comparison*, Der: Henri Tajfel, *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations* (61–76), Academic Press, 1978, London’dan aktaran: Gülgün Meşe, *Sosyal Kimlik ve Yaşam Stilleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1999, s.18.

dâhilinde, Batı fikrinin kategorize edildiği ve sistematik bir sınıflandırmaya dayanarak inşa edildiği öne sürülecektir. Epistemolojik Kuruculuk Çerçevesi ise, Batı fikrinin muhayyel bir “biz” tanımlamaya yönelik söylemini içermektedir.

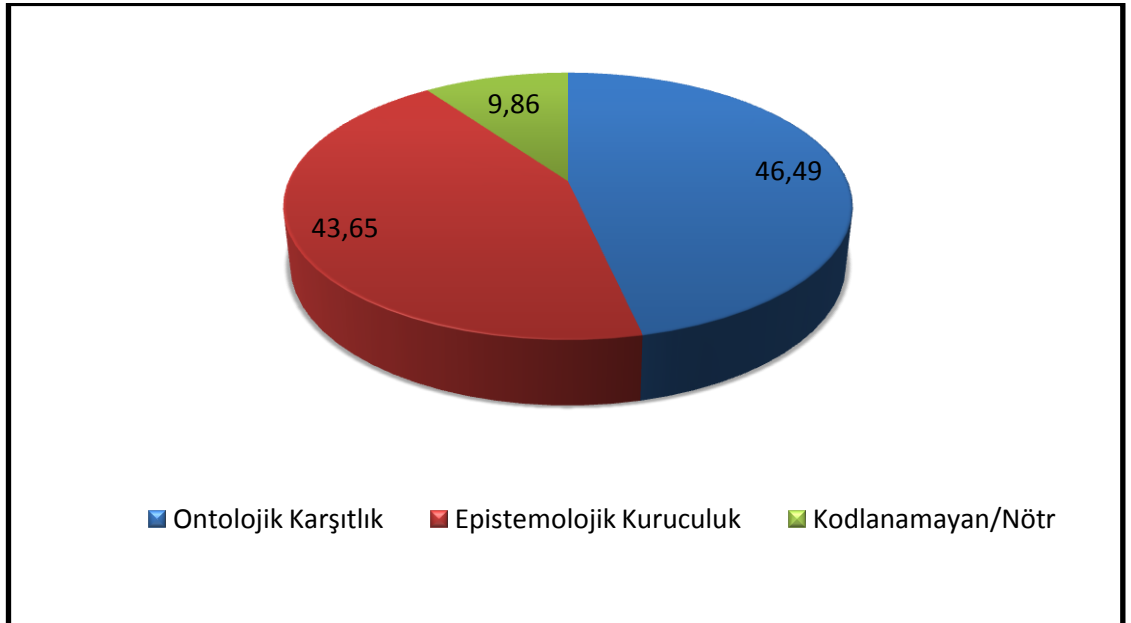
Bu bağlamda, TRT haberlerinde Batı fikrinin “Ontolojik Karşıtlık” olarak çerçevelenmesine ilişkin üç temel kategori belirlenmiştir. Bu kategoriler, Batı kavramının TRT Haberleri’nde “biz”den farklı olanın sınıflandırılmasına yönelik genel stratejiler anlamına gelmektedir. Bu üç kategori/strateji şunlardır:

- 1- Bir Ressentiment (*Hınç*) Nesnesi Olarak Batı
- 2- Komplocu Bir Düşman Olarak Batı
- 3- Mimetik Bir Arzu Nesnesi Olarak Batı

Haberlerin “Epistemolojik Kuruculuk” olarak çerçevelenmesine yönelik çözümlenmesindeki alt kategorileri ise şunlardır:

- 1- Kıyas-Referans Noktası Olarak Batı
- 2- Göz-Ayna Olarak Batı
- 3- Popülizm Nesnesi Olarak Batı

Yapılan çözümlemede her iki çerçeve ve alt kategorileri ölçüldüğünde ulaşılan bulgular şu şekildedir:

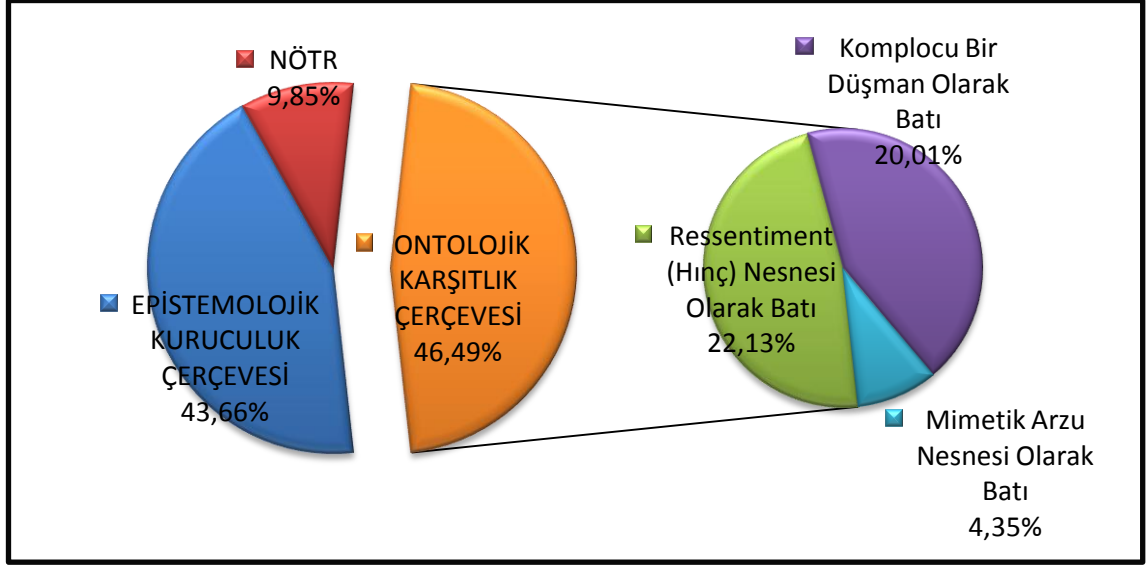

TABLO 6: Haberlerin Konu Odaklı Çerçevenmesi

Araştırma bulgularına göre TRT haberlerinde Batı fikrinin Ontolojik Karşıtlık ve Epistemolojik Kuruculuk olarak çerçevelenmesinin oldukça yakın değerler içerdiği görülmektedir. Örneklem dâhilindeki haberlerin yüzde 46.49'u Ontolojik Karşıtlık Çerçevesi içinde yer alırken, yüzde 43.66'sı Epistemolojik Kuruculuk Çerçevesi'ne yönelik görünmektedir. Verilerin yüzde 9.85'i ise araştırma amaçları ve hali hazırdaki çerçeve ve kategorilere göre anlamlı bir sonuç içermediğinden kodlanamamıştır. Her iki çerçeveye ilişkin bulguların nicelik olarak birbirine yakın rakamlara karşılık gelmesi, haberlerdeki Batı anlatısının hem sınıflayıcı ve kategorize edici, hem de “biz” grubu oluşturmaya yardım eden çifte fonksiyona sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmanın bundan sonraki bölümünde, bu iki çerçeve dâhilindeki kategorilere ilişkin bulgular yorumlanacaktır.

3.1. Ontolojik Karşıtlık Çerçevesi

Yapılan çözümlenmede, örnekleme yer alan haberlerin yüzde 46.49'unu oluşturan Ontolojik Karşıtlık Çerçevesi, üç kategori dâhilinde incelenmektedir. Bu kategorilerden örneklem içindeki ağırlığı en yüksek olanı yüzde 22.13 ile “Bir Ressentiment (Hınç) Nesnesi Olarak Batı” kategorisidir. “Komplocu Bir Düşmanı Olarak Batı” kategorisine giren haberlerin oranı yüzde 20.01, “Mimetik Bir Arzu Nesnesi Olarak Batı” kategorisinininki ise yüzde 4.35'tir.

TABLO 7: Ontolojik Karşıtlık Çerçevesi İçindeki Kategoriler

3.1.1. Bir Ressentiment (Hınc) Nesnesi Olarak Batı

Örnekleme oluşturan tüm veriler içinde, TRT haberlerinde Batı fikrinin en yüksek oranda “Bir *Ressentiment** (Hınc) Nesnesi” olarak temsil edildiği görülmektedir. Haberlerin yüzde 22.13’lük bir oranını oluşturan bu kategori, araştırmanın teorik çerçevesinde açıklanan Batı’ya ilişkin siyasal ve kültürel kavrayışın tarihi sürekliliğini göstermesi açısından önemli bulgular içermektedir. Bu kategorideki haber anlatısında, seçilmiş travmalar ve mağduriyetlerden faydalanılarak Batı fikrinin, insani nitelikler bağlamında sorgulanmakta olduğu; Batı’nın kurban isteyen bir nesne, Doğu’nun ise mağdur bir özne olarak temsil edildiğini söylemek mümkündür. Bu kategori dâhilinde analiz edilen haberlerin yorumlanmasında, ilk olarak Nietzsche’nin “Ahlakın Soykütüğü” kitabında terimselleştirdiği “*ressentiment*” kavramı anahtar olacaktır. *Ressentiment*’in kökeninde “bir acı çekenin” bir de “fail gereksinimi”nin bulunduğundan söz eden Nietzsche, şöyle der:

* Max Scheler, “*Ressentiment*” kitabının önsözünde, Fransızca kökenli bu sözcüğün niçin Almanca karşılığını kullanmadığı hakkında, Nietzsche’nin de kavramın Almanca karşılıkları yerine *ressentiment* sözcüğünü tercih ettiğinden bahseder. Scheler, *ressentiment*’ın Alman dilinde Groll (hınc) ve Hamischkeit (küçümseyici garaz) gibi karşılıkları olmasına karşın Nietzsche’nin “*ressentiment*” sözcüğüne yüklediği anlamı bu sözcüklerden tam karşılayamadığını vurgulamaktadır. (Bkz. Max Scheler, *Hınc/Ressentiment*, Çev.: Abdullah Yılmaz, Kanat Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2004, s.7) Bu nedenle bu çalışmada da “hınc” yerine “*ressentiment*” sözcüğü kullanılmıştır.

“Her acı çeken, içgüdüsel olarak acısına bir neden arar çünkü daha doğrusu bir fail, daha belirlersek, acıya duyarlı, suçlu bir fail, kısacası duygulanımlarını herhangi bir bahane üzerinden, fiilen ya da giyaben boşaltabileceği herhangi bir canlı: duygulanımları boşaltma, acı çekenin en büyük rahatlama –yani uyuşturma girişimidir çünkü her tür ıstıraba karşı elinde olmaksızın arzuladığı uyuşturucusudur. Hınç, intikam ve bunlara akraba şeylerin gerçek fizyolojik nedeni ancak burada bulunabilir kanımca, ıstırabı duygulanım yoluyla uyuşturma isteğinde yani...”⁷¹⁴

Scheler’in *zihnin kendini zehirlemesi* olarak ifade ettiği *ressentiment*, hukuki eşitlik ile siyasi ve ekonomik eşitsizlikler arasındaki farkın ya da maddi zenginlik ile siyasi güçsüzlük arasındaki çelişkinin belirgin bir görünümüdür. Scheler, *ressentiment*’ın iki temel kökeni olduğunu belirtir: Bastırılmış intikam güdüsü ve haset.⁷¹⁵ *Ressentiment*, ortaya çıkmak için bazı uyaranları sabırla bekler; yoksa da bulur.

Haberlerdeki Batı anlatısının Nietzsche ve Scheler’in kullandığı anlamda bir *ressentiment*’ın üretimine katkıda bulunup bulunmadığını tartışmadan önce, bu çalışmanın kuramsal çerçevesinde sözünü ettiğimiz Türk siyasi düşüncesindeki Garbiyatçı gramerin önde gelen kaynaklarından biri olan mağduriyet hissini altını çizmek yerinde olacaktır. Soyut nitelikteki bu tespitlerin daha iyi anlaşılabilmesi için, TRT haberlerinde, gerek haber aktörü olarak çerçeve sponsoru konumunda bulunan grup ya da kişilerin; gerekse haber metninde yer alan ifadelerin genel niteliklerine bakmak gerekmektedir. Batı fikrinin, haberlerde “*mağdur eden*” olarak resmedildiği ifadelere şu örnekler verilebilir:

- 1- (ALT SES) “*Özgür Suriye Ordusu Komutanı’na işkence yaptılar. ABD merkezli sosyal paylaşım sitesi, işkence görüntülerini yükleyenlerin kimliğini, emniyete (Türk Polisi Y.N.) vermedi. Polisin ısrarı üzerine verilen karşılık, daha da düşündürücü idi: Şirket yetkilileri görüntülerin Amerika’nın güvenliğini ilgilendiren bir tarafı olmadığını bildirdi.*” (11 Nisan 2013 – TRT Haber)

⁷¹⁴ Friedrich. Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü – Bir Polemik*, Çev: Zeynep Alangoya, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012, s.132.

⁷¹⁵ Max Scheler, *Hınç/Ressentiment*, Çev: Abdullah Yılmaz, Kanat Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2004, s.7.

- 2- (ALT SES) “Avrupa Kuzey Kutbu’na sıkışmış iki balınaya gösterdiği ilgi ve gayreti Suriye meselesinde göstermedi.” (6 Haziran 2013 – TRT Haber / TBMM Başkanı Cemil Çiçek, AB’nin Suriye’deki iç çatışmalar ile ilgili tutumunu değerlendiriyor)
- 3- (ALT SES) “CNN, Başbakan’ın danışmanını (İbrahim Kalın Y.N.) yayından aldı. İbrahim Kalın’ın yanıtı kritik bir noktaya geldiğinde Amanpour müdahale etti. Mülakatın Kalın’ın ilginç bir örnek verdiği sırada kesilmesi dikkat çekti.” (12 Haziran 2013 – TRT Haber)
- 4- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “Yunanistan’da İngiltere’de Almanya’da neler oluyor. Bunlara karşı sessiz kalacaksınız. Burada işgal var. Sonra koruma kollama görevi yapan güvenlik güçlerine karşı karar alacaksınız. O zaman sen de anti demokratsın.” (17 Haziran 2013 – TRT Haber / Başbakan Erdoğan, Gezi Parkı protestoları sırasında polisin orantısız güç kullandığı yönünde tespitler yapan AB Parlamentosu kararını değerlendiriyor)
- 5- (ALT SES) “Almanya müzakere başlığını Taksim’deki olaylar bahanesiyle engellemeye çalışılıyor.” (22 Haziran 2013 – TRT Haber)
- 6- (HABER AKTÖRÜ / TELEFONDA AÇIKLAMA) “Paris, Londra, Washington, Brüksel gerçek demokrasiyi İslam dünyasında istemiyor. Çünkü kendi çıkarlarını, İsrail’in çıkarlarını koruyamıyorlar. (...) Amerika başta olmak üzere Londra ve Brüksel’in olanlarda büyük bir sorumluluğu var.” (27 Temmuz 2013 – TRT Haber / Star Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Mustafa Karaalioglu, canlı yayın konuğu olarak Mısır’da darbeden sonra yapılan protesto gösterilerinde yaklaşık 200 kişinin öldürülmesini değerlendiriyor)

Araştırmanın nicel bulgularından ve yukarıdaki sınırlı sayıdaki alıntıdan yola çıkarak, hem kutsal hem de din dışı mağduriyet kavramlarının TRT haberlerindeki Batı fikrinin üretimine dikkate değer bir katkı koyduğunu söylemek mümkündür. Yukarıdaki, alıntılarda çerçevesi çizilen ilişkinin temel olarak *gaddar* ile *gadre uğrayan* diyalektiğini yansıttığı görülmektedir. Batı veya haber aktörlerinin nitelendirmesiyle “Paris, Londra, Washington ve Brüksel”, ya (Hristiyan) kendi için layık gördüğü demokrasiyi, Müslümanlar (biz) için gereksiz bulan homojen bir

ressentiment nesnesine dönüştürülmekte, bu yolla kutsal bir mağduriyetin nedenini oluşturmaktadır; ya da diğer alıntılarda olduğu gibi “biz”e karşı çifte standartlı bir tutum içinde olan, kasıtlı olarak çıkarlarımızın aksi yönde davranan bir düşman halini almaktadır. Bu noktada, haber anlatısında resmedilen Batı’nın bir tür “seçilmiş travma” kaynağı olarak işlev gördüğünü iddia etmek olasıdır. Seçilmiş travma, bir grubun üyelerinde başka bir grubun üyeleri tarafından aşağılanmışlık ve mağdur edilmişlik şeklinde yoğun duygular uyandıran bir olay anlamına gelmektedir.⁷¹⁶ Haberlerdeki Batı anlatısı, yaptıklarıyla olduğu kadar yapmadıklarıyla da, (Mısır’daki darbeye gerekli görülen tepkiyi göstermediği, Bosna’daki katliama zamanında müdahale etmediği gibi gerekçelerle) kesintisiz olarak çeşitli gerekçelerle mağduriyet üreten bir pozisyona sahiptir.

Mağduriyet, politik “biz” ve “öteki”nin oluşumunda kritik bir öneme sahiptir. Ancak, yaşanan mağduriyetin üstesinden gelebilmek için bireysel ve toplumsal anlamda, en ciddi olumsuz yansıma, insanlık dışına atma (*de-humanisation*) yönelimi olarak görülmektedir. Bu zihinsel mekanizma, sürece yayılan bir tür stereotipleştirme-dir. Gruplararası ilişkilerde, ötekileştirmenin uç tarzlarından biri olarak kuramsallaştırılan *de-humanisation* (insan-değil) kavramı, *infra-humanisation* (insanlıkta alçaltma) kavramı ile birlikte insanlık durumunda yarattığı hiyerarşik algı nedeniyle ayrımcılığın temelini oluşturur. İnsanlık dışına atma (*de-humanisation*) kavramı⁷¹⁷, iç gruba ‘insani’ özellikler atfedilirken, dış grubun bundan yoksun görülmesi/gösterilmesi olarak özetlenebilir. “Öteki”, ilk aşamada bir düşman algısına dâhil edilerek, insani duygu ve özelliklerden yoksun bir makine ya da bir canavar olarak resmedilmektedir. Sonraki aşamada, gaddar olanın insani özden uzaklaştırılmasıyla gadre uğrayan için sözel ya da fiziksel şiddet meşru hale gelebilmektedir.⁷¹⁸ Çözümlemeye konu haberlerde Batı tasavvurunun, özellikle moral

---

⁷¹⁶ Vamik Volkan & Norman Itzkowitz, *Türkler ve Yunanlılar: Çatışan Komşular*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.20.

⁷¹⁷ Kavramın detayları için bkz; **Jacques-Philippe Leyens et al.**, “The Emotional Side of Prejudice: The Attribution of Secondary Emotions to Ingroups and Outgroups”, *Personality and Social Psychology Review*, 4(2), 2000, s.186-197 ve Vaes., J et al. "On the behavioural consequences of infra-humanization: The implicit role of uniquely human emotions in intergroup relations" *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 2004, s. 186–197.

⁷¹⁸ Abdulkadir Çevik, “Mağduriyet Psikolojisi ve Toplumsal Yansımaları”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, 2, Aralık-Ocak-Şubat 2012–2013, s.74.

değerler açısından ciddi bir sorgulamaya tabi tutulduğu dikkat çekmektedir. Bu haberlerde insanlık dışına atma (*de-humanisation*) vurgusu sistematik bir anlatı olarak değil, söyleme sinmiş bir yönelim olarak dikkat çekmektedir. Çünkü Batı fikri, insanlığın gerektirdiği ulvi duyguların bir bölümünden yoksun; dolayısıyla “eksik insani” nitelikler taşıyan yekpare bir bütüne atıfla üretilmektedir. Bu metinlerde, Batı’nın eksik insani niteliklerinin altı çizilmesine karşıt olarak gizli özne “biz”, akli ve vicdanı ile tam bir insandır:

- 1- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Bu (yardımlar Y.N.), bizim için bir onur vesilesidir. Ama bu kadar çok mülteci Türk sınırına gelirken bu konularda sessiz kalanlar utansın.*” (3 Nisan 2013 – TRT Haber / Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Suriye’de iç çatışmalardan kaçan mültecilere uluslararası kuruluşların sahip çıkmadığı konusunda eleştirilerini dile getiriyor.)
- 2- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*İrkçılık, farklı kültürler ve hayat biçimlerine yönelik hoşgörüsüzlük, ne yazık ki Batı toplumlarının en müzmin hastalıklarından biridir.*” (11 Nisan 2013 – TRT Haber / Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün açıklamaları)
- 3- (CAM SPİKER) “*Demokrasi vurgusu yapan AB, Rusya ve ABD’den hangi açıklamalar geldi ya da gelmedi. İzleyin siz karar verin...*” (4 Temmuz 2013 – TRT Haber / Mısır’da ordunun yaptığı darbe sonrası değerlendirmeler)
- 4- (CAM SPİKER) “*Mısır’daki darbe dünya için samimiyet sınavına döndü. Demokratik değerleri ön plana çıkaran AB, sessiz kalırken Afrika Birliği Mısır’ın üyeliğini askıya aldı.*” (5 Temmuz 2013 - TRT Haber / Mısır’daki darbe sonrası değerlendirmeler)
- 5- (ALT SES) “*Demokrasinin beşiği olduğunu ilan edenler darbe diyemedi. Adeta darbeyi meşru gördü. Avrupa ‘endişeye izliyoruz. Askerin siyasete müdahalesinden yana değiliz’ korusu ile aynı şeyi söyledi.*” (5 Temmuz 2013 – TRT Haber / Mısır’daki darbe sonrası değerlendirmeler)
- 6- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Demokrasi ve insan hakları havariliği yapanların beyanlarının sadece lafta kaldığı ortaya çıktı.*” (27 Temmuz 2013 – TRT

Haber / Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ, Mısır’da darbeyi protesto gösterilerinde 200 kişinin öldürüldüğü olayı değerlendiriyor)

- 7- “(HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Darbeye darbe diyemeyenler elbette bu katliamın ortağıdır. Oscarlılar’a tam sayfa ilan yayınlatanlara sesleniyorum. Siz neredesiniz. İnsanlık vicdanı nerede?*” (27 Temmuz 2013 – TRT Haber / AKP Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik, Mısır’da darbeyi protesto gösterilerinde 200 kişinin öldürüldüğü olayı değerlendiriyor.)

Yukarıdaki haber metinlerine bakarak, önerilen Batı fikri üzerine bir çıkarım yapmak mümkündür. Haberlerde yer alan ifadelerin Batı fikrini yekpare bir bütün olarak tarif etmeye yönelik olduğu söylenebilir. Söz konusu yekpare bütünlük, haber metinlerinde yer alan ifadelere göre, “*Demokrasinin beşiği olduğunu iddia edenler*”, “*Darbeye darbe diyemeyenler*”, “*Demokrasi ve insan hakları havariliği yapanlar*” ve “*Sessiz kaldığı için utanması gerekenler*”i de kapsamaktadır. Kullanılan bu metonimlerin, Batı ülkeleri ve bunların yönlendirdiği öne sürülen uluslararası kuruluşlara karşılık geldiği anlaşılmaktadır. İnsani niteliklerin bir bölümünden yoksun olarak resmedilen Batı; iki yüzlülük, ahlaken noksanlık gibi olumsuz özelliklerle ilişkilendirilerek nesneleştirilmektedir. Bu nesneleştirmenin, barındırdığı duygusal ve ahlaki yargılamalar yoluyla stereotipleştirmeye ve ontolojik bir ayırım üretmeye yardımcı olduğu, Batı kavramını insanlık dışına atmaya (*de-humanisation*) yöneldiği iddia edilebilir. Bu söylemi Leen Boer’in yaptığı Garbiyatçılık tanımı ile ilişkilendirmek mümkündür. Boer, Garbiyatçılığı, “*Batı, değerler rasyonelitesi az, ancak araçsal akılcılığı fazla olarak resmedilir. Batı zihni böylelikle yüksek düzeyde bir aptallık olarak görülür*”⁷¹⁹ şeklinde tanımlamaktadır.

Bu tezin kuramsal çerçevesini çizerken Osmanlı/Türk siyasi düşüncesinde Batı kavramı ile ilgili repertuarın birbiri ile son derece çelişkili ve ilişkili değerlerden oluştuğu vurgulanmıştır. İttihatçılar’dan Kemalistler’e, İslâmcılar’dan milliyetçilere değişik kesimler, özellikle teknik anlamda Batı’ya ihtiyaç duyulduğu konusunda önemli bir görüş ayrılığı yaşamazken; Batı ya da Batılı’nın insani hasletleri ve güvenilirliği

⁷¹⁹ Leen Boer, a.g.e., 548.

üzerine açık veya örtük rezerve sahiptir. Batı, yeri gelir Mehmet Akif'in kaleminde "Tek dişi kalmış canavar" olur, yeri gelir Necip Fazıl'ın satırlarında "Maddeciliğe teslim oluşun kalesi." Özellikle "muhafazakâr popülizmin", Batı ile kurduğu ilişkide bu kültürel bagajın içindeki *ressentiment* (hınç) birikimi, Türkiye'deki Garbiyatçı gramerin oluşmasında önemli bir üretici olmuştur. Shayegan, *Yaralı Bilinç*'te İslâm dünyasının Batı'nın maddi gücüyle karşılaşmasının başlarında, kendi gecikmesini ve onu Avrupa'dan ayıran uçurumu fark ettiğini; ilk önce bu gücü övgüyle ve coşkuyla karşıladığını; sonrasında ise saplantılı bir reddedişin histerili diline teslim olduğunu vurgulamaktadır.⁷²⁰ TRT haberlerinde Batı'nın insanlık dışına atılmış (*de-humanised*) bir *ressentiment* nesnesi olarak resmedilmesini, bir icat değil, düşünce hayatında hali hazırda bulunan Batı'ya ilişkin birkaç asırlık bir repertuara, ihtiyaç duyulduğu anda dönüş yapılması olarak görmek mümkündür.

Ancak, bu gramerin Shayegan'ın bıraktığı noktadan devam edersek hayli sorunlu denebilecek bir doğası olduğunu söyleyebiliriz. Buradaki sorun, söylemin Scheler'in sözünü ettiği tarzda bir *ressentiment*'in üretimine katkı yaparken – zihne, zehir verirken – çarpan etkisi yaratan niteliği ile ilgilidir. Kitle iletişim araçlarınca Batı fikrinin insani özden yalıtılarak homojen bir bütünlükmüş gibi inşa edilmesi, toplumsal bir *ressentiment*'in üretimini beslemektedir. Üstelik böylesi bir üretimin, Deleuze'un Nietzsche'deki *ressentiment* kavramını açıklarken sözünü ettiği gibi "bilinçteki doku sertleşmesi"⁷²¹ ile benzerlikleri de çoktur. *Ressentiment*, bir kez üretilmeye görsün, bu noktadan sonra ilgisi olsun ya da olmasın tüm uyaranlar, aynı algı çerçevesi içinde yer bulacaktır; bilinç, belleğin esiri olacaktır.

3.1.2. Komplocu Bir Düşman Olarak Batı

Çözümlemede elde edilen bulgular, örnekleme oluşturan haberlerin beşte birinde Batı fikrinin "Komplocu Bir Düşman" olarak üretildiğini göstermektedir. Tüm haberlerin yüzde 20.01'ine karşılık gelen bu kategorinin, Batı kavrayışının stratejik kullanımına radikal bir örnek oluşturduğu söylenebilir. Batı'nın art niyetli ve kötücül amaçlar besleyen "dış mihraklar", "kan emici uluslararası lobiler", "pusuya yatmış

⁷²⁰ Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s.10.

⁷²¹ Gilles Deleuze, Nietzsche ve Felsefe, Çev: Ferhat Taylan, Norgunk Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2010, s. 150.

küresel aktörler” gibi kategoriler dâhilinde resmedilmesinin, iktidarlar açısından çift yönlü kazancı olduğunu söylemek mümkündür. Komplo teorileri, toplumun yeniden iktidar etrafında kümelenmesi için azımsanmayacak bir manevra alanı yaratırken, diğer yandan, mevcut başarısızlıkların sorumluluğu konusunda dışsal atıf yapma veya mesuliyeti tamamen ortadan kaldırma/erteleme şansı vermektedir. Serge Moskovici, komplo teorilerinin bir başka işlevine dikkat çekmektedir. Moskovici’ye göre komplo teorileri; halkı, şeyleri ve eylemleri “temiz olan” ve “kirli olan” şeklinde ikiye ayırmaktadır: “Sosyal olmayan, ulusal olmayan her şeye karşılık sosyal, ulusal olan her şey.”⁷²²

Bu kategorideki araştırma bulgularının yorumlanmasında, Moskovici’nin önerdiği “temiz olan” ve “kirli olan” ayrımı, anahtar kavram olacaktır. Haberlerin genel çerçevesi, öncelikle sınırları belirsiz bir “yabancı parmağı” söylemini imal etmeye dayanmaktadır. Bu yolla, “dost/bizden” olanların püritenliğini mütemadiyen bozan ve kirleten bir “düşman (öteki)” olduğundan bahsedilmektedir. Ancak, komplocu yaklaşımın Batı kavrayışını sakatlaması, sadece dışarılıklı bir düşmanın keşfinden ibaret değildir. Yine Moskovici’nin kavramsallaştırmasından devam edersek başlangıçta “temiz olan” halkın bir bölümü ne yazık ki “dış mihraklar” tarafından kandırılmış, dolayısıyla kirletilmiştir. Burada, “dış mihrak” pozisyonunu işgal eden Batı’nın, ya da bazı Batılıların, aynı zamanda “iç mihrak” üretmede de mahir ve güçlü olduğu inancı pekiştirilmektedir. Ancak, bu söylemin stratejik noktası, “biz”in içinden iğfal edilmiş olan bir kitlenin de komplocu düşmanla işbirliği yaptığı olduğu vurgusudur.

TRT haberlerinde Batı kavrayışının, komplocu bir düşman olarak sunulmasına ilişkin “dış mihrak” kategorisinde yer alan ifadelere şu örnekler verilebilir:

- 1- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Olay Gezi Parkı olayı değil. Olaylar organize; içeriden dışarıdan bağlantıları olan eylemler... Olay, aslında sandıkta mağlup edemeyenler, sandıkta AK Parti’yi demokratik yollardan geride bırakamayanlar bu yolların gayretine giriyorlar.*” (3 Haziran 2013 - TRT Haber / Başbakan, Gezi Parkı olayları ile ilgili değerlendirme yapıyor)

---

⁷²² Serge Moskovici, “Yabancı Parmağı: Komplo Zihniyeti”, Çev: Hacer Harlak, *Birikim*, 90, 1996, s. 45–59.

- 2- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “Uluslararası medya Türkiye’yle ilgili pırıltılı rüya görebilir mi? Bunların içerideki uzantıları Türkiye’yle ilgili hayırlı rüya görebilir mi? Görsel medya ile yazılı medya ile iktidarımıza saldırıyorlar. Kimlerle birlikte bunları yapıyorlar? Faiz lobisiyle birlikte yapıyorlar. Ulusal ve uluslararası faiz lobisi ile birlikte yapıyorlar. Borsa Lobisi enteresan, spekülâtörler enteresan.” (9 Haziran 2013 – TRT Haber / Başbakan, uluslararası medyanın Gezi Parkı olaylarıyla ilgili yayımlarını eleştiriyor)
- 3- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “Olayın dış bağlantılı olduğuna ilişkin elimizde somut deliller var. Sadece bir tek delil değil. Bir yargı sürecinde ve siyasi değerlendirme noktasındayız. Olayın iç ve dış boyutu üzerinde ciddiyetle duruyoruz. Bu olaylar adeta bir merkezden planlanıyor gibi olmuştur. Türkiye’de de muhtelif merkezlerin daha çok tahribat oluşturmalarına ilişkin gayreti var.” (10 Haziran 2013 – TRT Haber / Hükümet Sözcüsü Bülent Arınç, Bakanlar Kurulu sonrası Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor)
- 4- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “Türkiye’nin şaha kalktığı, prangalarını parçaladığı bir anda önce Reyhanlı saldırı gerçekleşti. Ardından da malum Gezi Parkı olayları meydana geldi. Bu tezgâhın ardında kimler var? Türkiye’yi bu oyunun içine çekmeye çalışıyorlar.” (14 Haziran 2013 – TRT Haber / Başbakan, Reyhanlı’da bombalı saldırı ve Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor)
- 5- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “Taksim’de bu büyük açık hava tiyatrosunun perde arkasında çok daha farklı bir durum var. Bu düğmeye nereden basıldı? Gezi Parkı, bu işin kullanılan bir enstrümanıdır. Türkiye imajı üç tane yalan haberle sarsılacak bir ülke değil. Bunlar başka ülkelere gidip bunları yapabilirler. Ama benim ülkemde sökmez.” (14 Haziran 2013 – TRT Haber / Başbakan, Gezi Parkı olaylarını değerlendiriyor)
- 6- SPİKER: “Uluslararası camiada bunu planlayanların hangi damarına basıldı. Ne istediler de Türkiye yapmadı?:
HABER AKTÖRÜ / CANLI YAYIN KONUSU: Bir senaryo var. Bir oynayanlar var. Küresel bir oyun oynandığı açık görülüyor. Arka kısımda ne olduğunu görmesi gerekiyor halkımızın. Mayıs ayında Türkiye’de ne var. Türkiye’de ne oldu.” (14 Haziran 2013 – TRT Haber / Devlet Bakanı Fatma Şahin, Gezi Parkı olaylarını değerlendiriyor)

- 7- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Amaç Türkiye’yi tökezletmektir. Dışarıdan propagandalarla millet ayaklanmaz.*” (15 Haziran 2013 – TRT Haber / Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım, Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor)
- 8- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*CNN International’ın 9 saat boyunca canlı yayın yapması, savaş muhabirlerini göndererek gaz maskesiyle yayın yaptırması Türkiye üzerinde oynanan bir oyunun göstergesi olduğu görülüyor.*” (15 Haziran 2013 – TRT Haber / Devlet Bakanı Fatma Şahin, Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor)
- 9- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Bunun uluslar arası boyutu var, uluslar arası medya boyutu var. Bu süreçten herkesin ders çıkarması gerekiyor. CNN’in 8 saat reklamsız yayın yaptığının dikkate alınması gerekiyor. Boston’daki patlamada bile yayını kesmediği halde.*” (16 Haziran 2013 – TRT Haber / AKP Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik, uluslararası medyanın Gezi Parkı protestoları ile ilgili yayınlarını eleştiriyor)
- 10- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Yaşanan bu gerilimin arkasında uluslararası medyanın katkısı halkımız tarafından bilinmektedir. Güçlü Türkiye üzerinde küresel bir oyun oynanmak istenmiştir. Halkımız da hükümetimiz de bu oyuna gelmeyecektir.*” (21 Haziran 2013 – TRT Haber / AKP Antalya Milletvekili Mevlüt Çavuşoğlu, Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor)
- 11- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Dünya güçlü bir Türkiye istemiyor. Bölgemizde oynanan oyunlar bunun içindir.*” (18 Temmuz 2013 – TRT Haber / Başbakan, Mısır’daki gelişmeleri değerlendiriyor)
- 12- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Uluslararası bazı çevreler, Türkiye’nin güçlenmesinden rahatsız. Egemen güçler, emperyal güçler Türkiye’nin güçlenmemesi için elinden geleni yapıyor.*” (21 Temmuz 2013 – TRT Haber / Başbakan, Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor)
- 13- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Bunlar düşüncelerini fikirlerini kiraya vermiş tipler. Bunlar demokrasiye inanmış tipler olsa bu ülkede yüzde 50 oyla iktidar*

olmuş bir partinin liderine diktatör diyemezdi. Bu dört dörtlük bir densizliktir. Sen bizi nereden tanıyorsun, ne zaman görüştün Tayyip Erdoğan'la. Times'in da bu ahlaki zaafıdır. O da sayfalarını kiraya veriyor.” (26 Temmuz 2013 – TRT Haber / Başbakan, İngiliz The Times Gazetesi'nde Gezi Parkı protestoları sırasında iktidarın ve polisin tutumunu kınayan bir ilan veren sanatçıları eleştiriyor)

Araştırma bulguları arasından seçilen kısıtlı sayıdaki örnekten de anlaşıldığı üzere TRT haberlerinde Batı ya da Batılı kavrayışının önemli unsurlarından birini komplo algısı oluşturmaktadır. Özellikle, haber aktörlerinin durum tanımları, Batı'nın son derece hegemonik ve başkalarının kaderi üzerinde de söz sahibi olmayı becerebilen oyun kurucu bir özne olduğu imgesini yaratmaktadır. Batı, yerine göre uluslararası toplum, yerine göre küresel medya ya da dünyanın tamamı olabilmektedir. Bu durumu, bir aşamaya kadar Osmanlı/Türk düşünce hayatındaki entelektüel tembellikle açıklamak mümkün gözükmemektedir. Ancak, komplo zihniyetinin politik görünüşleri daha evrensel bir izah önermektedir. Karl Popper, komplo teorilerini “(...) insanların genellikle hoşlanmadıkları savaş, işsizlik, yoksulluk, kıtlık dâhil- tüm toplumsal olayların bazı güçlü birey ya da gruplar tarafından planlandığı görüşü (...)”⁷²³ olarak tanımlamaktadır. Araştırmanın örneklemini oluşturan zaman diliminde, Türkiye’de Gezi Parkı protestolarının yanı sıra Mısır’da darbe, Suriye’de iç çatışmalar gibi Türkiye üzerinde yansımaları olan çok sayıda önemli gelişme yaşanmaktadır. Bu olayların haber aktörleri için ortak izah noktası kasıtlı ve sistemli olarak Türkiye’yi hedef alan, rastlantısallıktan uzak gelişmeler biçiminde değerlendirilmesidir. Haberlerde hegemonik bir ağırlık oluşturan bu söylemlerde; Batı, komplocu eylemlerin kaynağı iken, hedef ise Türkiye başta olmak üzere *bölgemizdir*. Böylesi bir durum tanımı, Batı imgesinin gerçekte olduğundan daha güçlü bir iktidar tasavvuru olarak inşa edilmesi ile sınırlı kalmamakta, yerliliğin bilinçaltındaki güvensizliğini ve zaafiyetini dışa vurmaktadır. Yerlilik-yabancılaşma dikotomisinin komplo teorileri için verimli bir karşılık oluşturduğuna dikkat çeken Moskovic, bu durumun komplo zihniyeti olarak ortaya çıkışını şöyle anlatır:

---

⁷²³ Karl Popper, “Toplum Bilimlerinde Öndeyi ve Kehanet”, Çev: Şahin Alpay, *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı* içinde, (Ed.) Bryan Magee, s.142, ss.135–149, Remzi Yayınları, 1990, Ankara.

“(...) çoğunluk –yerliler de diyebilirsiniz– bir aşağılık ve güçsüzlük duygusu sergiler. İnsanlar bu küçük “yabancı” gruplar tarafından tehdit edildiklerini, haklarını kaybettikleri, kendi ülkelerinin ellerinden alındığını iddia ederler. (...) Böylece sözünü ettiğim horgörme, bir aşağılık duygusuyla, gizli bir hasetle birleştirilir. Kişi borcunu ödeyemediği için apartmandan tahliye edilmekten korkan kiracı gibi sürekli güvensizlik içinde yaşar.”⁷²⁴

Çözümlenen haberlerdeki komplocu Batı imgesinin temiz yerliler – kirli yabancılar ikiliğinde algılanmasını mümkün kılan önemli bir veçhesini “iç mihraklar” söylemi oluşturmaktadır. Yerlileri kovmak, ülkelerini elinden almak isteyen komplocu Batılılar’ın amaçlarına alet oldukları için “kirlenen” bu kesim, artık “büyük oyunun bir parçası” olmuştur. Tanıl Bora’nın deyişiyle, ideolojik olarak “zımmileştirilen”⁷²⁵ bu kesimlerin, yerliler nezdinde komplocu Batılılardan daha büyük bir öfkenin hedefi olduğunu söylemek mümkündür. TRT haberlerinde, özerk bireyler olarak değil komplocu Batı’nın bir uzantısı – ayrılmaz parçası, nesnesi – olarak temsil edilen bu kesimin dış güçlerin oyuncağı olduğuna, ya da safdillik yaptığının sistematik bir söylem oluşturulmuştur. Bu türden haberlerde geçen bazı ifadeler aşağıdaki alıntılarda yer almaktadır:

- 1- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “Bu işin kaynağı neresi bunları göreceksiniz. Bu iş içeride ve dışarıda koordineli yürüyen bir süreçtir. Bu ihanet şebekesini millete tanıtacağız. Türkiye’ye bir başka tuzak kurdular. Bir sanatçı çıktı bir tweet attı. ‘Mesele sadece Gezi Parkı değil arkadaş. Sen hala anlamadın mı?’ Bu ülkede hukuk varsa sana bunun hesabını soracağız.” (15 Haziran 2013 – TRT Haber / Başbakan Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor.)
- 2- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “Uluslararası medyanın, Türkiye düşmanlarının içerideki çeteleri, piyonları ne yaparsa yapsın Türkiye bu tuzağa düşmeyecek bu oyuna gelmeyecektir. Türkiye’de Alevi kardeşlerimiz üzerinde çok çirkin oyunlar oynanmak isteniyor.” (21 Haziran 2013 – TRT Haber / Başbakan Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor.)

⁷²⁴ Serge Moskovici, “Yabancı Parmağı: Komplo Zihniyeti”, Çev: Hacer Harlak, *Birikim*, 90, 1996, s.45–59. www.birikimdergisi.com Erişim Tarihi: 12 Nisan 2014.

⁷²⁵ Bora, *Türk Sağının Üç Hali.....a.g.e.*, s.33.

- 3- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Samimi olarak ağaç ve çevre eylemi yapan vatandaşlarımızı tenzih ediyorum. Samimi vatandaşlarımızın dışında kalan eylemciler maalesef çok büyük bir senaryonun parçası oldular. Kendi ülkelerini hedef alan bir senaryoda aktör olarak kullanıldılar.*” (26 Haziran 2013 – TRT Haber / Başbakan Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor.)
- 4- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Türkiye’nin büyümesinden rahatsız olanlar var. İçeride ve dışarıda. Biz onların bu rahatsızlığı karşısında asla geri adım atmıyoruz. (...) Bu coğrafyanın insanını her oyuna boyun eğer görünler büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Benzer bir senaryoyu Türkiye’de de uygulamak için ağaç diyerek, park diyerek insanları sokağa döktüler.*” (12 Temmuz 2013 – TRT Haber / Başbakan Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor.)
- 5- (ALT SES): “*Başbakan Türkiye’yi farklı gösteren uluslararası medyaya da seslendi:*
HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Bu millet, sizlerin dünyaya tanıttığını millet değil. Bu millet gece tencere tava çalan bir millet değil. Türkiye uluslararası medya kuruluşlarının üzerinde operasyon yapabileceği bir ülke değildir. Arap Baharı’nı gördük. Şimdi de Türkiye baharına hazır olun diyorlar. Dışarıdaki bazı kendilerini bilmez ve içeride onların uzantısı olan bazı kendilerini bilmezler. Türkiye sosyal medya üzerinden üzerinde ameliyat yapılabilecek bir ülke değildir. Gezi Parkı boşaltıldı ve bu millete teslim edildi.*” (16 Haziran 2013 – TRT Haber / Başbakan Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor.)
- 6- (ALT SES) “*Erdoğan’ın hedefinde twitter’da yazdıklarıyla tepki toplayan BBC muhabiri de vardı:*
HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Allah aşkına bir insan kendi ülkesine karşı böyle bir tutum içinde olabilir mi?*” (25 Haziran 2013 – TRT Haber / Başbakan Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor)
- 7- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Birçok çevreyi rahatsız ediyor güçlü Türkiye. İçeride ve dışarıda. Bunlar dayanışma içinde.*” (21 Temmuz 2013 – TRT Haber / Başbakan, Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor)

Haberlerde komplonun Batı imgesinin bir bileşeni gibi resmedilmesinin Türkiye'nin siyasal kültürü ile, özellikle de muhafazakâr-sağ düşüncenin kültürel olarak Batı karşıtlığı ile, ilişkisi olduğu söylenebilir. “Bizans oyunu” , “İngiliz tuzağı” vb. deyimlerle sözlüğe – ve kolektif belleğe – giren bu miras, on yıllara yayılan geniş bir bilinçaltının eseridir. Lewis'e göre II. Meşruiyet'in ilanında Yahudilerin, Masonların, Katolik Kilisesi'nin, Orléans Hanedanı'nın, Alman Genelkurmayı'nın ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın rolü olduğuna ilişkin çok çeşitli rivayetler dile getirilmiştir.⁷²⁶ Ancak, olumsuz olarak algılanan her gelişmede Yahudi parmağı, komünist tertip ya da siyonizm izi aramak Türkiye sağı için; Amerikan oyunu aramak Türkiye solu için yeni bir refleks değildir. Tanıl Bora, milli kimliğin inşa dönemindeki tekbenci (soliptist) bilinç hali ve devlet aygıtının *aşırı hassas* tehdit algısının da komplo zihniyeti için bereketli bir alan yarattığını vurgulamaktadır.⁷²⁷

Ancak, bu araştırmanın Garbiyatçılıkla ilgili kuramsal bölümünde de izah edildiği üzere, Türkiye'ye benzer biçimde *gecikmiş modernleşme* girişimlerine koyulan Çin gibi ülkelerde de Garbiyatçı söylemin temel dayanaklarından biri ülkeyi karıştırmak isteyen Batılıların niyetlerini sorgulamak üzerine kuruludur.⁷²⁸ Benzer biçimde Türkiye, Rusya ve Çin gibi gecikmiş modernleşme öykülerinin bir başka örneği olan İran'da benzer refleksleri görmek olasıdır. Shayegan, İslâm Devrimi öncesi İran'dan politik manzaralar aktarırken bir bilişsel yara olarak komploculuğun dönemin ruhuna nasıl sirayet ettiğini şöyle anlatır:

“Güçsüzlüğümüzden öylesine emindik ki zamanında ilahi güce atfettiğimiz sihirli nitelikleri bu kurnaz yabancılara atfettik. Bu İngilizler'in işi, diyorduk! Bu Ruslar'ın işi! Bu İngiliz, Amerikan vb. gizli servislerin komplosu. Şah gitti, çünkü “Onlar” öyle karar verdiler. Ben deliler gibi yollara düşüp bağırdım, çünkü BBC tarafından hipnotize edilmiş, CIA tarafından maşa olarak kullanılmışım. Tüm dünya bize karşı birleşiyor, bizi sömürüyor, itip kakıyor, hırpalıyordu ve biz sırtımıza sapanan bunca bıçaktan

⁷²⁶ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.211.

⁷²⁷ Tanıl Bora, “Komplo Zihniyetinin Örnek Ülkesi Türkiye”, *Birikim*, 90, s.43, s.42–44.

⁷²⁸ Xiomei Chen, *Occidentalism: A Theory of Counter Discourse in Post Mao China*, Oxford University Press, New York, 1995, s.5.

*iflahımız kesilmiş bir halde umutsuzca işin içinden zarara uğramadan sıyrılmaya çalışıyorduk.*⁷²⁹

TRT bültenlerindeki haber aktörlerinin ifadeleri gibi Shayegan'ın metninde de dikkat çeken bir nokta, komplocu bir düşman olarak Batı'ya ilişkin yekpare algı ve bunun üzerine bina edilen bütüncül anlatımdır. Bu algının (anlatımın) içinde “Türkiye’yi ameliyat etmek isteyen”, “pırlıtlı rüya görmeyen” BBC, CNN gibi uluslararası basın kuruluşları da, “düşüncelerini kiraya vermiş” sinema oyuncularını da, “twitter gibi baş belaları” da hatta CIA gibi istihbarat örgütleri aynı yekpare bütünlüğün parçası olarak görülmektedir. Ayrıca, “Büyük bir senaryonun parçası olan içteki uzantuların” da bu kategoriye ara ara dâhil edildiği söylenebilir.

Kuşkusuz, komplo söyleminin Batı imgesini üretmede kesintisiz ve tutarlı olması gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır. Ancak, TRT haberlerinde Batı'nın ontolojik olarak ayrımı konusunda komplo söyleminin oldukça üretici biçimde kullanıldığı görülmektedir. Popper, komplo teorisine göre bütün olayların – hatta ilk bakışta herhangi bir kimse tarafından amaçlanmıya benzemeyen olayların bile – bu sonuçlardan çıkarılabilecek bazı kimselerin eylemlerinin sonucu olduğuna ilişkin bir inancın varlığına dikkat çekmektedir. Ancak, insan eylemlerinin sonucuna ilişkin bir kestirme mümkün olmadığından komploculuk, “(...) dinsel batıl inançların laikleşmesinin bir sonucu”⁷³⁰ olmaktan öteye gitmemektedir. Komplo zihniyetinin, sahici bir komplonun varlığı ya da yokluğu ile ilişkisi de oldukça sorunludur. Çünkü “Komplo zihniyeti, anlamak için değil, bertaraf etmek için ifşa eder.”⁷³¹

3.1.3. Mimetik Bir Arzu Nesnesi Olarak Batı

Bu çalışmanın sorunsalı doğrultusunda bir araştırma metodolojisi oluşturulurken, Batı fikrinin ontolojik ayrımı çerçevesinin içinde, Batı'nın “*Mimetik Bir Arzu Nesnesi*” olarak üretildiğine ilişkin bir kategori konulması gereği duyulmuştur. Metodoloji kısmında da belirtildiği üzere bu kategorilerin bir bölümü *a priori*, bir

⁷²⁹ Shayegan, *a.g.e.*, s.23.

⁷³⁰ Karl Popper, “Toplum Bilimlerinde Öndeyi ve Kehanet”, Çev: Şahin Alpay, ss.135–149, s.142; içinde Bryan Magee, Karl Popper’ın Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı, Remzi Yayınları, 1990, Ankara

⁷³¹ Serge Moskovici, *a.g.m.*, www.birikimdergisi.com Erişim Tarihi: 12 Nisan 2014.

bölümü ise *a posteriori* olarak belirlenmiştir. Batı fikrinin, “Mimetik Bir Arzu Nesnesi” olarak üretimine ilişkin kategori; veriler, henüz ön incelemeden *a priori* olarak belirlenen kategorilerden biridir. Böyle bir kategori oluşturulmasına gerek duyulmasının nedeni, bu çalışmanın Türk Düşüncesi’nde Garbiyatçılık konusunu anlatan bölümlerinde de değinildiği üzere Osmanlı/Türk siyasi tasavvurunda Batı ile kurulan ilişkinin aynı zamanda taklit ve hayranlığı içeren bir boyutunun olmasıdır. Bu hayranlık ve onun yol açtığı taklit gereksinimi, söz gelimi Mehmet Akif gibi İslâm’ı sanatının önemli değerlerinden biri olarak tarif eden bir şairde bile Almanların çalışkanlığını takdir eden coşkulu satırlara dönmekte; Tanzimat paşalarına göre devletin kurtuluşu için, İttihatçılar’a göre ise güçlü olmak için Batı’nın muhakkak taklidi gerekmektedir. Cumhuriyet elitinin siyasi düşüncesinde ise Osmanlı’nın temkinli ve ikircikli batıcılık anlayışına radikal bir tepkinin varlığından söz edilebilir. Kısacası Lale Devri’nden bugüne, Üç Tarz-ı Siyaset’in, yani İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık’ın tümü için Batı, ya tekniği alınıp kültürü bırakılarak ya da ne gelirse buyur edilerek, taklit edilmesi gereken bir referans noktasıdır.

Ancak, araştırmada *a posteriori* temaların belirlenmesi ve çerçevelerin oluşturulması için yapılan ön incelemede, Batı’nın “Mimetik Bir Arzu Nesnesi Olarak” resmedildiğine ilişkin bulguların yetersizliği dikkat çekici olmuştur. Bu noktada, kategorinin anlamlı bir yorum üretememe riski nedeniyle araştırmadan çıkarılması gündeme gelmiş olsa da, bugünün Türkiye’sinde Batı’nın bir arzu nesnesi olarak resmedilmekten uzaklaşılmasının dahi kendi başına önemli bir veri olduğu düşünülmüştür.

Elde edilen bulgulara göre, TRT haberlerinde örnekleme oluşturan haberlerin yüzde 4.35’i Batı fikrinin “Mimetik Bir Arzu Nesnesi” olarak üretildiğini göstermektedir. Batı kavrayışının “Mimetik Bir Arzu Nesnesi” olarak ele alındığına ilişkin, kısıtlı miktardaki haberlerde yer alan ifadelerden bazı örneklerle aşağıda yer verilmiştir:

- 1- (ALT SES) “Obama’dan Suriye’ye uyarı... Obama, Suriye’de kimyasal silah kullanıldığı yönündeki iddiaları değerlendirdi. Obama “Bu oyunun kurallarını tamamen değiştirir.” dedi. Şu anda elimizde deliller var diyen Obama, incelemenin en kısa

sürede sonuçlandırılacağını söyledi. İnsanlar üzerinde kimyasal silah kullanılmasına izin vermeyeceklerini belirten Obama, sonuna kadar beklemeyeceklerini söyledi.” (28 Nisan 2013 – TRT Haber)

- 2- (ALT SES) *“ABD Başkanı Barack Obama, Suriye’de kimyasal silah kullanıldığına dair ellerinde kanıt bulunduğunu söyledi. Obama, silahları kimin nasıl kullandığını bilmediklerini söyledi. Suriye konusunda orduya “seçeneklere hazır olun” talimatını geçen yıl verdiğini belirten Obama, Suriye’ye gözdağı veren ifadeler kullandı.” (30 Nisan 2013 – TRT Haber)*
- 3- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) *“Arzu ediyoruz ki Avrupa Birliği de vize politikasını biraz daha anlayışlı hale getirir. Katı vize politikası doğrusu anlayamadığımız bir husus.” (4 Mayıs 2013 – TRT Haber / Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Portekiz temaslarında AB’nin Türk vatandaşlarına vize uygulamalarını değerlendiriyor)*
- 4- (ALT SES) *“Kılıçdaroğlu, Brüksel’de Başbakan Erdoğan’ı Esed’le karşılaştırdı. İlk tepki Swoboda’dan geldi. Bugün siyasetin gündeminde bu konu vardı. Başbakan Yardımcısı Atalay, Swoboda’ya destek verdi:*
(HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) *“CHP dışarıya gidiyor Türkiye’yi şikayet ediyor. Kendi Başbakanı’nı kendi vatandaşına zulmeden Esed’le karşılaştırıyor. (16 Mayıs 2013 – TRT Haber / Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun AP Parlamentosu’nda yaşadığı tartışmayı değerlendiriyor)*
(HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) *İftira siyasetinin Avrupa’da yeri olmadığını fark etmiştir.” (16 Mayıs 2013 – TRT Haber / Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun AP Parlamentosu’nda yaşadığı tartışmayı değerlendiriyor)*
- 5- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) *“AB üyesi olmayı birçok AB üyesinden daha çok hak eden biziz.” (10 Mayıs 2013 – TRT Haber / Başbakan, Türkiye’nin AB üyeliği hakkında konuşuyor)*
- 6- (HABER AKTÖRÜ / CANLI YAYIN KONUĞU) *“Büyük devletleri gözardı ederek kritik sorunları çözmeniz mümkün değildir.” (15 Mayıs 2013 – TRT Haber / Başbakan’ın ABD ziyareti ile ilgili özel yayında Prof. Dr. Ramazan Gözen ABD’nin Suriye’deki çatışmalarla ilgili pozisyonunu değerlendiriyor)*

Haberlerde yer alan ifadelerden anlaşıldığı üzere, Batı'nın "Mimetik Bir Arzu Nesnesi" olarak kavranmasının temel unsurunu "güç" algısı oluşturmaktadır. Haber anlatısının tümünde, Batı'nın, iktidar sahibi bir aktör olduğu ve eylemlerini gerçekleştirme gücünü kendinde bulduğu görüşüne rastlanmaktadır. Batı, haberlerde geçen ifadelerle göre, gerektiğinde karşısına "gözdağı" verebilen, kritik sorunları çözmek için *gözardı edilmemesi* gereken "büyük devletlerdir." İlk sıradaki numaralı alıntıdan anlaşıldığı üzere, büyük devlet demek, "oyunun kuralını koyan" ve bu kuralların bekçiliğini yapan anlamına gelmektedir. Ayrıca Batı, "biz"i de artık arasına alması beklenen, en azından vize politikası gibi meselelerde "anlayış" göstermesi istenen, "iftira" gibi yurtiçinde bir ölçüye kadar görmezden gelinebilecek gayri ahlaki siyaset biçimlerine asla izin vermeyen etik açıdan üstün bir kulüptür.

Türk siyasi düşüncesinde Batı'nın güç ve iktidar kavramlarıyla açıklanması, köklerini 300 yıllık tarihsel geri çekilme sürecinde bulur. Bu döneme kadar *Dar'ül Harb* ya da *küfr diyarı* olarak aşağılanan Batı medeniyeti, bitmek bilmeyen askeri yenilgilerin ardından üstünlük duygusunun yerle bir olması, hatta aşağılık kompleksine dönüşmesiyle, "sorunlu" denebilecek bir güç kavramıyla özdeşleştirilmiştir. Burada kastedilen sorun, Batı'nın bir yanı "Sosyal Darwinizm"e çalan bir tür "güç fetişizmi" ile beraber algılanmasıdır. Bu çalışmanın kuramsal çerçevesini çizerken de anlatıldığı gibi, Jön Türk düşüncesinde, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet gibi önemli figürlerin satırlarında Batıcı eğilimlerin temel gereğinin aslında bir şekilde güce ulaşma arzusu olduğu göze çarpmaktadır. Bu eğilimin tarihi süreklilik taşıdığı da bir gerçektir. Kemalizm'in "Muasır Medeniyet" olarak yön tarifi yapmadan cisimleştirdiği şey, aslında o güne göre güçlü olan Batı medeniyetidir. Muasır medeniyet, II. Dünya Savaşı sonrası yeni güç dağılımına göre güncellenir ve bu kez "(...) dünyanın bugün her bakımdan en kuvvetli, en ileri ve en demokrat devleti olan Amerika"ya da dönüşebilir.⁷³² 1950'lerde Demokrat Parti'nin varlığıyla bütünleşen "Küçük Amerika" vaadi, her şeyden önce güç ve refah vaadidir. Özetle, Türkiye'de devleti yönetenlerden sokaktaki adama kadar, eksikliği hissedilen "güç" arzusuna, Batı'nın kuvveti

---

⁷³² Daver'den aktaran Tanıl Bora, *a.g.e.*, s.152.

vurgulanarak oluşturulan yanıt, Garbiyatçı fantazyanın önemli bir görünümünü oluşturmaktadır. Bu iktidar eksikliği ve buna bulunan Batı kaynaklı çare, türlü früstasyonlar sonucu pekâlâ arzunun nefrete dönüşmesine de neden olabilir. Araştırmanın önceki bölümlerinde de vurgulandığı üzere arzu nesnesi olarak yüceltilen şey, hınç nesnesine, komplocu bir düşmana evrilebilir. Lacan'ın "imkânsız arzu" kavramı ile ilişkilendirirsek, Batı'nın bu görünümünü, Türkiye'de iktidar iddia eden her birey ve kurumun söylemine sinen bir tür "*fallus*"* olarak değerlendirmek mümkündür. Batı, bu noktada bir türlü kapatılmayan güç eksikliğinin sembolüdür.

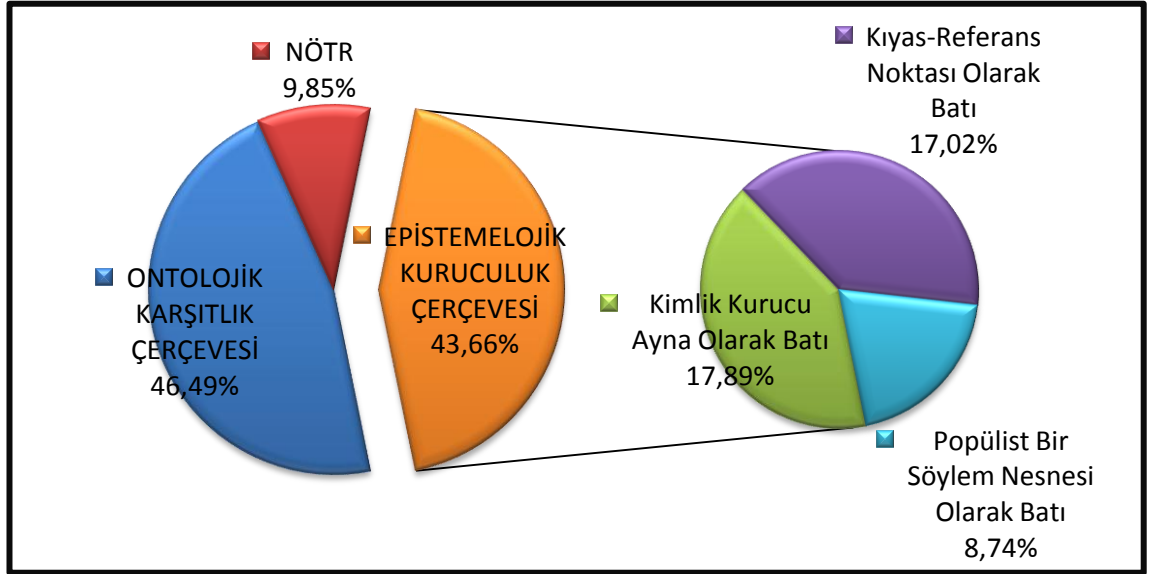
Bu araştırmanın konjonktürel açıdan anlamlı, Türkiye'deki 250 yıllık modernleşme ve Batılılaşma geleneği açısından ise ilginç bir bulgu olarak değerlendirilen tarafı, örneklemleri oluşturan haberlerin sadece yüzde 4.34'ünde Batı'nın "*Mimetik Bir Arzu Nesnesi*" kategorisi içinde inşa edildiğinin görülmesidir. Türkiye'nin modernleşme ve Batılılaşma serüveni dikkate alındığında, Batı'nın bu kategoriye giren görünümünün artık görelî olarak geri planda kaldığı söylenebilir. Lale Devri'nden bugüne Batı temsilinin önde gelen "hallerinden" birini oluşturan, *Felâhî Bey ile Rakım Efendi* gibi sayısız taşlamanın ana fikrini oluşturan "Batı taklitçiliği" meselesine yönelik bulguların, araştırmaya konu olan dönemde devlet televizyonunun haber anlatısında ya da kaynak söylemlerinde geniş bir alan kaplamadığı görülmektedir. Araştırmanın kuramsal bölümünde de bahsedildiği üzere, Türkiye'de Batı algısının dönüşüm yaşadığı bir dönemde, Batı görünümlerinin en önemli üreticisi durumundaki devletin, üstelik de kendi resmi televizyonundaki haber anlatısında dikkat çeken bu noktanın altının çizilmesinde önem görülmektedir. Ancak, Türkiye'de Garbiyatçı gramerin iktidar diliyle senkronize ilişkisi göz önüne alındığında, Batı fikrinin "Mimetik Bir Arzu Nesnesi" olarak temsilinin iktidarın pragmatik gereksinimlerine göre azalıp artabileceğini söylemek de yanlış olmayacaktır.

---

* Fallus, bu çalışmada bir gerçeklik değil iktidarın sembolü olarak ele alınmıştır. Lacan, fallustan, annenin eksik, babanın ise sahip olduğu sanılan "şey" olarak; yani ötekinin (annenin) arzusunu arzulayan çocuğun ulaşmak istediği bir güç olarak bahseder. Bu arzu giderilemeyecektir, çünkü hayal edildiği gibi bir iktidar hiç olmamıştır, olmayacaktır. (Bkz. Jacques Lacan, *Fallus'un Anlamı*, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul, 2013.)

3.2. Epistemolojik Kuruculuk Çerçevesi

Çözömlenen haberlerde Batı fikrinin ontolojik ayrılık çerçevesi dışında, bir “biz” üretmeye ve pekiştirmeye katkı koyacak epistemolojisi dikkat çekmektedir. Bu çerçeve dâhiline giren haberlerin Batı kavramını betimlediği ölçüde, “biz” hakkında da fikir veren, referanslarda bulunan ve “biz”e kendimizi anlatan bir içeriğe sahip olduğu görölmektedir. Batı, bu noktada biz” üretmeye dönük bir performansın nesnesi olmuştur. Bulguların yüzde 43.65’ini oluşturan bu haberler, “*Epistemolojik Kuruculuk*” Çerçevesi içinde incelenecektir. Bu çerçevede oluşturulan üç alt kategori arasından örnekleme en geniş yer kaplayan yüzde 17.89’luk bir ağırlığa sahip olan “2Bir Kimlik Kurucu Ayna Olarak Batı” kategorisi olmuştur. “Kıyas-Referans Noktası Olarak Batı” kategorisinin ağırlığı yüzde 17.02 olurken, “Popülist Söylem Nesnesi Olarak Batı” kategorisinin oranı yüzde 8.74 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 8: Epistemolojik Kuruculuk Çerçevesi İçindeki Kategoriler

3.2.1. Kimlik Kurucu Bir Ayna Olarak Batı

Türk Garbiyatçılığı'nın en karmaşık görünülerinden biri, Batı fikrinin bizi yansıtan – genelde muhteşem gösteren – bir ayna olarak resmedildiği bu kategoriye girmektedir. “*Kimlik Kurucu Bir Ayna Olarak Batılı Bakışı*” kategorisi, çözümlenen haberlerin yüzde 17.89'luk bölümünü oluşturmaktadır. Bu haberlerin genel vurgusu, Batılı öznenin nesneleştirilmesiyle – çoğu zaman onun adına konuşma hakkının da ele geçirilmesiyle – “biz”e ait niteliklerin ve konumun teyidine yöneliktir. Bu kategoriye giren haberlerden bazıları, aşağıdaki alıntılarında yer almaktadır :

- 1- (ALT SES) “*Başbakan'ın ABD ziyaretinde bir ilk yaşanacak. Erdoğan devlet başkanlarına uygulanan A Protokolü ile ağırlanacak. Blair House'da kalacak.*” (22 Nisan 2013 – TRT Haber / Başbakan'ın ABD ziyareti öncesi hazırlığı anlatan haber)
- 2- (ALT SES) “*Türkiye'nin gelişen ekonomisiyle birlikte imajının da değiştiğini yazan İngiliz Daily Mail Gazetesi, TRT Genel Müdürü İbrahim Şahin'in görüşlerini ön plana çıkardı.*” (9 Mayıs 2013 – TRT Haber / Türkiye'nin IMF'ye olan borcunun son taksidini ödemesine ilişkin dış dünyadan tepkiler)
- 3- (MUHABİR ANONS) “*Washington Başbakan'ı bekliyor... Başbakan ABD ziyareti sırasında üst düzey protokolle ağırlanacak. ABD Erdoğan'ın ziyareti için günler öncesinden hazırlanmaya başlandı. Başbakan için iki ayrı tören düzenlenecek. Beyaz Saray'da ve Obama görüşmesi öncesi. Gösterilen önemin en belirgin taraflarından biri Başbakan'ın Blair House'da ağırlanacak olması. Burası sadece seçkin misafirler için ağırlanıyor.*” (14 Mayıs 2013 – TRT Haber / Başbakan'ın ABD ziyareti öncesi son gelişmeler anlatılıyor)
- 4- (ALT SES) “*Başbakan Erdoğan Washington'da üst düzey törenle karşılandı. Tören öncekilerden farklıydı. Sadece devlet başkanları için uygulanan protokol uygulandı.*
(MUHABİR ANONSU) *Aslında burası trafiğe açık bir alan. Ancak özel bir ziyaretçi olduğunda Blair House açılıyor ve bu cadde trafiğe kapatılıyor. Blair House'da sadece özel misafirler ağırlanıyor.*” (15 Mayıs 2013 – TRT Haber / Başbakan'ın ABD ziyareti öncesi son gelişmeler anlatılıyor)

- 5- (HABER AKTÖRÜ / CANLI YAYIN KONUSU) “ABD makamları bu ziyarete özel olarak çalışıyorlar. Sadece Türkiye Cumhuriyeti’nin Başbakanı’nı değil Küresel Bir Lideri ağır ediyoruz dediklerine şahitlik ettim. Eski başbakanlarımızdan Bülent Ecevit’in 1999 yılında Başkan Clinton’ın önünde süklüm püklüm durduğu günlerden Blair House’de ağırılanan, bir Türkiye Başbakanı’nın devlet başkanları gibi askeri törenlerle karşılanan bir lider durumuna gelmesi Türkiye’nin uluslararası alandaki durumuna işaret etmektedir. Doğu’nun en Batısı, Batı’nın en Doğusu olarak herkesin bölgemizdeki liderlik rolümüzü kabul ettiğinin bir göstergesidir.
(MUHABİR SORU) Başbakan ile Başkan Obama’nın dostluğu biliniyor...
- (HABER AKTÖRÜ / CANLI YAYIN KONUSU) Amerikan kamuoyunda da Başkan Obama’nın Başbakanımıza olan muhabbeti biliniyor. Bunun Ortadoğu için de büyük bir fırsat olacağını düşünüyoruz. (15 Mayıs 2013 – TRT Haber / AB Bakanı Egemen Bağış, Başbakan’ın ABD ziyaretini canlı yayın konusu olarak yorumluyor)
- 6- (MUHABİR CANLI YAYIN ANONSU) “Resmi programda saat 12.00 ile 13.00 arasında görüşme gerçekleşecekti. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 09.45’te geldi. Askeri törenle karşılandı. Bu aslında Devlet Başkanları için gerçekleşen bir tören. Çok büyük bir ilgi var. ABD ve dünya basınından önemli isimler bu toplantıyı takip ediyorlar. (16 Mayıs 2013 – TRT Haber / Muhabir, Başbakan’ın ABD ziyaretiyle ilgili gelişmeleri canlı yayında anlatıyor)
- 7- (ALT SES) “Görüntülerden de anlaşıldığı gibi görüşmeye sıcak bir hava hakimdi. ... İki liderin yıllar içerisinde oluşan güven ilişkisi vücut diline yansdı.” (16 Mayıs 2013 – TRT Haber / Başbakan’ın ABD ziyaretine dair izlenimleri içeren haber)
- 8- (ALT SES) “Uluslararası basın Obama-Erdoğan görüşmesine büyük ilgi gösterdi... CNN, iki liderin Suriye’deki iç savaşı nasıl bitireceklerini görüştiklerini bildirdi. New York Times yağmura rağmen basın toplantısının ertelenmediğini yazdı.” (17 Mayıs 2013 – TRT Haber / Başbakan’ın ABD ziyareti ile ilgili dış basına yansıyan haberler)
- 9- (HABER AKTÖRÜ / YAZILI AÇIKLAMA) Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, ‘Hiç kimsenin kabul etmeyeceği, imajımızı zedeleyici davranışlara hiç müsaade etmemek gerekir’ dedi. Gül, açıklamasında ‘Taksim’de yaşananlarla Türkiye’nin demokrasisi test ediliyor. Demokratik olmayan hukukun üstünlüğüne

inanmayan ülkelerde bu tür gösterilerin nasıl neticelendiğini, etrafımızdaki Ortadoğu'ya bakarsanız nasıl olduğunu görürsünüz.' diye konuştu.” (3 Haziran 2013 – TRT Haber / Cumhurbaşkanı, Gezi Parkı protestolarını ve polisin tutumunu değerlendiriyor)

10- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) *“Hepimizin didinerek oluşturduğu bir Türkiye imajı var. Türkiye'nin imajını korumalıyız.” (18 Haziran 2013 – TRT Haber / Cumhurbaşkanı, Gezi Parkı protestolarını ve polisin tutumunu değerlendiriyor)*

Yukarıda alıntı yapılan haberlerde yer alan ifadelerin tümünün, “biz”in üzerindeki hayali bir “Batılı bakışı”nı (*Western gaze*) anlatmakta olduğu söylenebilir. Ahıska'ya göre, *Batılı bakışı*, batı temsili ya da batı-dışının ambivelan kimliği gibi Garbiyatçılığın ele almak durumunda olduğu, çünkü hem Batı temsilini hem batı-dışının kararsız ve karmaşık kimliğini etkileyen bir niteliğe sahiptir.⁷³³ *Batılı bakışı'nun* TRT haberlerindeki işlevini en kaba haliyle “Batı'nın ‘biz’e nasıl baktığını anlatmak” olarak tanımlamak mümkündür. Bu bakışın öznesi Batı, nesnesi “biz” iken; haberler dolayımı ile ikincil bir tanımlama yapılarak, bakışın kendisi nesneye dönüştürülmüştür. Artık, o bakışın ne olduğu ya da olmadığı, nasıl anlaşılması gerektiği yeniden tanımlanmakta ve yeni bir anlatı yaratılmaktadır. Muhabirlerin ya da haber aktörlerinin, “*ABD makamları bu ziyarete özel olarak çalışıyorlar. Sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı'nı değil Küresel Bir Lideri ağırlıyoruz dediklerine şahitlik ettim*”, “*İki liderin yıllar içerisinde oluşan güven ilişkisi vücut diline yansdı*” şeklindeki ifadeleri, incelenen haberler bağlamında *Batılı bakışı'nın* “biz”i nasıl gördüğünü açıklamaya dönüktür. Anonim bir Batılı gözün gördükleri, “biz” kimliğinin tanımlanması için anahtar rol oynamaktadır.

Düşünmeden çok imaj ve simgelere önem atfeden; Kadioğlu'na göre kendisinden önce imajlarıyla gelen⁷³⁴ Türk modernleşmesi için, dış gözlemcinin varlığı bir hayatîyet sahasıdır. Daha radikal bir ifade ile geç modernleşmenin yarattığı güvensiz ve ikircikli ruh hali için özne olmanın yolu, bir başkasının aynasından yansıyan görüntülerden geçer. Aynanın bu konuda “*yaralanmış bilinçler*” için nasıl bir fonksiyona sahip olduğunu açıklama adına Lacan'ın “ayna evresi” kavramı, zihin açıcı bir perspektif

⁷³³ Meltem Ahıska, *a.g.m.*, s.365.

⁷³⁴ Ayşe Kadioğlu, *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s.29.

sunmaktadır. Gelişim psikolojisine göre, birey doğuştan benlik sahibi değildir. Lacan, özne olmanın; başkalarının dolayımı ile fark edildikten sonra benliğin gerçekleşebileceğinden söz eder. Lacan'a göre bebek, anneye bakınca, aslında sembolik olarak bir aynayla karşılaşır. Erkek ise anneden farklı olduğunu, kız ise anneye benzer olduğunu keşfeder. Dolayısıyla insan, bir başkası aracılığı ile benliğini fark eder ve inşa eder.⁷³⁵ Ayna evresi, bireyin tarihinde gelip geçen bir evre olmaktan çok, öznenin kesintisiz olarak kavgasını verdiği bir mücadelenin, kendini inşa etme çabasının bir alanıdır.

Çözümlenen haberlerde Batı'nın bir tür ayna olarak resmedilmesi dikkat çeken önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Batılı aynadan yansıyan simgelerin, imajların sosyal itibar (*social-esteem*) adına sistematik olarak manüple edildiğini söylemek de mümkündür. Ancak, Batı'nın pozitif nitelikte kimlik kurucu-pekiştirici bir ayna olarak işlevini tam olarak yerine getirebilmesi için "*Başkan Clinton'un önünde süklüm püklüm*" duran bir Başbakan yerine bir "*Küresel lideri*" yansıtması gereklidir ve önemlidir. Çünkü bu ayna "*Türkiye'nin uluslararası alandaki durumuna işaret etmektedir.*" Cumhurbaşkanı'nın ağzından dile getirilen "*Hepimizin didinerek oluşturduğu Türkiye imajı*" da Batılı aynadan yansıyan ve büyük emekler neticesinde olumluya dönen mükemmel görünümün kırılmasına işaret etmektedir.

Aynanın varlığı, ondan yansıyanlar; öznenin varlık-yokluğu için nasıl hayati bir mesele ise Osmanlı/Türk düşünce hayatında dış bakış, özellikle Batı'dan yansıyan bakış o ölçüde önem arz etmektedir. Ziya Gökalp'in "*Garp medeniyet dairesinin içinde*" diye tanımladığı Türkiye için iktidarların meşruiyet skalası, sadece yurttaşların onayı ile tamamlanamamaktadır. Aynı zamanda mütteliklerin, uluslararası kuruluşların, hatta rakiplerin ve düşmanların bakışı da meşruiyetin tamlığı için birer parametredir. Bu çalışmanın Osmanlı/Türk düşünce hayatında Batı imgesini anlatan bölümlerinde yer aldığı üzere, II. Abdülhamid'in kendisi aleyhine kalem oynatan Batılı gazeteleri parayla satın almaya çalışması da, Tanzimat paşalarının İngiltere; İttihatçı subayların ise Almanya'dan gelecek her cümleye kulak kabartması da bu bakışın nasıl kurucu bir

---

⁷³⁵ Jacques Lacan, "Psikanaliz Deneyiminin Ortaya Koyduğu Biçimiyle"Özne-Ben"in İşlevinin Oluşturucusu Olarak Ayna Evresi", 17 Temmuz 1949 Zürih Uluslararası 16. Psikanaliz Kongresi'ne Sunulan Bildiri, Çev: Nilüfer Kuyaş, *Felsefe Yazıları-1*, Yazko Yayınları, (tarihsiz). <http://www.elestirelpsikoloji.org/eleps/eleps/lacan.html> Erişim Tarihi: 14 Ocak 2014.

niteliğe sahip olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. Erken Cumhuriyet döneminde Atatürk'ü rahatsız eden ve Serbest Fırka'nın kuruluşunu sağlayan “*dictature*” manzarası, aslında 1930'lar Türkiye'si'nin dönemin Batı basınına yansıyan rahatsız edici görüntüsü ile ilgilidir.⁷³⁶ Daha yakın bir tarihte, 1996 yılında yapılan Habitat toplantısı öncesi yabancı konuklar görmesin diyerek sokak çocuklarının İstiklal Caddesi'nden toplanması, eylem yapan memurların “*Ülke imajına menfi etki istihbaratı*”⁷³⁷ nedeniyle toplanması gibi son derece şizofrenik tepkilere de neden olabilen bir bakıştır bu.

Son tahlilde, bu araştırmada erişilen bulgulara göre “*Bir Ayna Olarak Batı Bakışı*”nın Garbiyatçılık teorisi bağlamında çift yönlü işlevi bulunduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki, hayali bir *Batılı bakışı* aracılığıyla Batı dışında Batı temsillerinden birinin oluşturulmasıdır. İkinci olarak ise ayna metaforu ile simgeleşen söylemin, yani Batı'nın nasıl baktığının Batı dışına anlatımının, hem bir “biz” yaratmaya, hem de yine “biz” için “dışsal meşruiyet” kaynağı olmaya hizmet etmesidir. Çünkü, *Batılı bakışı* kadar, onun ne olduğunu tarif etmek ve yönlendirmek de iktidarın pragmatik olarak Batı fikrini üretmesi anlamına gelmektedir.

3.2.2. Kıyas-Referans Noktası Olarak Batı

Türkiye’de Batı fikrinin tarihsel olarak inşasına bakıldığı zaman, ontolojik bir karşıtlık hali olduğu kadar, etik ve politik bir referans noktası olması durumu da olağan görünmektedir. Bu çalışmada yapılan haber çözümlemesinde, “Kıyas-Referans Noktası Olarak Batı” kategorisine giren haberlerin oranı yüzde 17.02 olmuştur. Bu kategoriye alınan haberlerin temel olarak Batı fikrini, hem meşru bir referans noktası, hem de “biz”le benzeşen, öyle olması istenen, bir doğrulama skalası olarak ürettiği söylenebilir. Aşağıda yer alan haberlerdeki ifadeler, bu kategoriye örnek olarak gösterilebilir:

1- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Özellikle ekonomide Avrupa’dan çok daha iyi durumda olduğumuzu vurgulamalıyız. Belçika ekonomisi yüzde 0.2 oranında küçüldü. Çek Cumhuriyeti yüzde 1.10 oranında daraldı. İtalya yüzde 2.4*

⁷³⁶ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.35–37.

⁷³⁷ Umur Talu, “*Ülke İmajına Menfi Etki İstihbaratı*”, 11 Haziran 1996, Milliyet Gazetesi.

oranında daraldı. Yani beklentilerimizin altında da olsa gelişmiş ekonomilere, Avrupa ekonomilerine nazaran Türkiye bir kez daha son derece başarılı bir performans sergilenmiştir.” (2 Nisan 2013 / TRT Haber / Başbakan, ekonomik verileri Avrupa ülkeleri ile kıyaslıyor)

- 2- (ALT SES) “Kılıçdaroğlu, Türkiye’nin bir Ortadoğu ülkesi olmadığını, yönünün Batı olduğunu da Avrupalı parlamentelere aktardı.” (15 Mayıs 2013 – TRT Haber / CHP Genel Başkanı’nın AB Parlamentosu’ndaki toplantısı)
- 3- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “Ekonomik ve siyasi olarak öngörülebilir bir ülkeyiz. Türkiye’deki olaylarla Ortadoğu’daki olaylar birbirinden farklı. Türkiye geldiği noktadan geri gitmez. Çevre meseleleri olabilir. Bütün bunlar gelişmiş ülkelerdeki meseleler. Türkiye’nin geleceğinden endişe etmeyin.” (4 Haziran 2013 – TRT Haber / Cumhurbaşkanı, Uluslararası Yatırımcılar Birliği temsilcilerine Gezi Parkı protestolarını anlatıyor.)
- 4- (HABER AKTÖRÜ / YAZILI AÇIKLAMA) “Cumhurbaşkanı Gül, Türkiye’de yaşanan son olayların Ortadoğu ülkelerindeki olaylara benzemediğinin altını çizerek, ‘Bunlar aslında demokratik ülkelerdeki meselelere benziyor. İspanya İngiltere ve Amerika’daki olaylara benziyor. Türkiye’deki olaylar faili meçhuller kalksın diye yapılmıyor.’ dedi. Gül, ‘Türkiye’nin imajını bozmaya kimsenin hakkı yok’ dedi.” (6 Haziran 2013 – TRT Haber / Cumhurbaşkanı Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor)
- 5- (ALT SES) “ABD ve Avrupa’dan polislin aşırı güç kullanımı iddialarıyla ilgili gelen açıklamalar tartışma konusu oldu.
(HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “Bize şimdi ders vermeye gayret edenler acaba ABD’deki Wall Street olaylarını nereye koyacaklar?
(ALT SES) Büyük tartışmaya neden olan eylemler bu görüntülerle tarihe geçmişti. Yönetimin uygulamasına yönelik tepkiler Avrupa’da da yaşandı. Fransa’da göçmen olayları oldu. Bu görüntüler de İngiltere’den. Ekonomik kriz nedeniyle sık sık sokaklara dökülen Yunanlılar da aynı manzarayla karşı karşıya kalıyor.” (8 Haziran 2013 – TRT Haber / ABD’nin Ankara Büyükelçiliği’nden Gezi Parkı protestolarında polislin orantısız güç kullandığını iddia eden açıklaması ve Başbakan’ın yanıtı)
- 6- (ALT SES) “Cumhurbaşkanı, Türkiye’deki sokak olaylarının Ortadoğu ile karşılaştırılmasına karşıydı. Gül, ‘Ortadoğu ile

karşılaştırmak yanlış' dedi." (12 Haziran 2013 – TRT Haber / Cumhurbaşkanı'nın Gezi Parkı protestoları ile ilgili açıklaması)

- 7- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) *"Türkiye'yi geri kalmış bir Ortadoğu ülkesi gibi yansıtmak millete yapılacak bir hakarettir."* (15 Haziran 2013 – TRT Haber / AKP Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik, Gezi Parkı protestolarını değerlendiriyor)
- 8- (SPEKER ANONS): *"İstediğim kadar, istediğim yerde, istediğim zaman eylem yaparım gibi bir hak yok. İşte uzman görüşü ile eylemlere polisin müdahale sınırları:*
(HABER AKTÖRÜ / UZMAN GÖRÜŞÜ) *Kalabalıklara dağılması gerektiği söylendikten sonra dağılmıyorsa orantısız güç ihtimali ortaya çıkar. Ben istediğim zaman istediğim yerde istediğim kadar dururum anlayışına karşı tutum, İngiltere'de de böyledir; dünyada da böyledir. Mesela, İngiltere'de Buckingham Sarayı önünde eylem yapamazsınız. Dünyanın her tarafında bu böyledir. İsviçre'de Fenerbahçeliler gösteride yolu kesseydi, polis dağılmalarını isteyecekti. Eğer dağılmasalardı gaz ve su olmadığından bedensel gücünü kullanmak zorunda kalacaktı."* (1 Temmuz 2013 – TRT Haber / Gezi Parkı protestoları ile ilgili orantısız güç iddialarını Prof. Dr. Mesut Eryılmaz değerlendiriyor)

Sınırlı bir bölümüne yukarıda yer verilen haber metinlerindeki mesajların oldukça net olduğu görülmektedir. Birçok haber metninde hem aktörler, hem haberi kaleme alan muhabir ya da ekleme yapan eşik bekçileri tarafından yinelenen iki makro söylem dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Türkiye'nin politik olarak yerini belirlemeye yöneliktir: Türkiye'nin yeri Batı'dır. İkincisi ise, Türkiye'nin ekonomik, politik ve toplumsal olarak Doğu/Ortadoğu ile değil, Batı ile karşılaştırılması gerektiğidir. Haber aktörlerinin sarfettikleri cümlelerin de bu mesajları güçlendirecek şekilde çerçeveslendiği görülmektedir. Mesela, Türkiye'deki Gezi Parkı protestoları hakkında Cumhurbaşkanı'nın *"Bunlar aslında demokratik ülkelerdeki meselelere benziyor. İspanya İngiltere ve Amerika'daki olaylara benziyor."* sözleri haberde yer almaktadır. Burada, sadece devletin değil, Türkiye toplumunun sorunlarının da *"demokratik ülkelerdeki"* ile benzer olduğu belirtilerek negatif bir durum üzerinden pozitif bir paralellik oluşturulmaktadır. Bir başka haber metninde ise, *"Kılıçdaroğlu, Türkiye'nin bir Ortadoğu ülkesi olmadığını, yönünün Batı olduğunu da Avrupalı parlamenterlere*

aktardı” ifadesine yer verilmektedir. Ayrıca, *“Türkiye’yi geri kalmış bir Ortadoğu ülkesi gibi yansıtmak millete yapılacak bir hakarettir”* ifadesiyle, Türkiye’nin kıyas noktası hakkında oldukça katı bir adres gösterilmektedir.

Haberlerde dikkate değer bir başka önemli nokta ise, gerek hukuki, gerek ekonomik gerekse politik anlamda Batı’nın bir referans noktası olarak sunulmasıdır. Mesela, 1 numaralı alıntıda olduğu gibi Avrupa, ekonomik olarak Türkiye’nin referans alabileceği bir adres olarak gösterilmektedir. Türkiye’nin ekonomik görünümünün olumlu ya da olumsuz değerlendirmesi hakkında diğer Batılı ülkelerle bir kıyaslanma yapılmakta ve bu değerler baz alınmaktadır. Batı’nın bir referans noktası olarak, özellikle içeride tartışma yaratan konularda ön plana çıktığı görülmektedir. Sözelimi Gezi Parkı protestoları sırasında polisin barışçıl gösterileri orantısız güç kullanarak engellediği iddiaları hakkında tartışmalar yaşanırken, referans değerler için Avrupa’ya dönülmektedir. 8 numaralı alıntıda Batı’da bu konudaki düzenlemeler konusunda uzman görüşüne başvurulmuştur. Burada, uzman görüşü aracılığıyla *“Ben istediğim zaman istediğim yerde istediğim kadar dururum anlayışına karşı tutum, İngiltere’de de böyledir; dünyada da böyledir.”* denilerek, sivil hakların kullanımı bakımından Batı’daki referans değerlerden bir sapma olmadığı argümanı sunulmaktadır. Aynı tartışmalarla ilgili 5 numaralı alıntıda ise Gezi Parkı protestoları gibi toplumsal olaylara Batı’daki polislerin yaklaşım biçimi haberleştirilmiştir. Bu haberde de Batı ülkelerindeki polislerin yaklaşım tarzı referans olarak sunulmakta ve Türk polisinin Avrupalı meslektaşlarından daha olumsuz bir müdahale biçiminde olmadığı argümanı dile getirilmektedir. TRT Haber’de bu kategoriye giren haber metinlerinin genel itibarıyla, devletin resmi güvenlik güçlerinin eylemlerini meşrulaştırmaya, dolayısıyla Batı’daki referans değerlerden bir sapma içermediğini vurgulamaya yönelik olduğu söylenebilir. Öte yandan, örnekleme konu olan haberlerde Batı’nın özgürlükler ve bireysel haklar konusunda referans alındığına ilişkin bir bulguya rastlanamamıştır. Batı’nın güvenlik politikaları ve ekonomi ile ilgili referans alınırken haklar bağlamında referans alınmaması da dikkat çekici bir bulgudur.

Türkiye’de Batı fikrinin bir kıyas ve referans noktası olarak varlığı, düşünce ve siyaset hayatındaki temel kavramlara bakıldığında, sürekliliği olan, temel bir kategoridir. Türk Batıcılığı’nın da Batı karşıtlığının da renginin tonunu belirleyen asıl

mesele bu olmuştur. “*Diyar-ı küfrü gezdim, beldeler, kâşâneler gördüm / Dolaştım mülkü İslamı bütün viraneler gördüm*”⁷³⁸ diyen Ziya Paşa da, “*Bakin mücâhid olan Garb’a şimdi bir kere / Havâyâ hükmediyor kani olmuyor da yere. / Dönün de âtil olan Şark’ı seyredin: ne geri! / Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri!*”⁷³⁹ diyen Mehmet Âkif de Batı’yla kurdukları ilişkide hem karşılaştırma yapmakta, hem bir değer olarak referans almaktadırlar. Tanzimat’ın “aşırı batıllaşması” ve bunun yarattığı insan tipi olan “*alafranga züppe*” de; Batı’ya bakınca akli ve pozitivizmi, Doğu’ya bakınca ataleti gören Jön Türkler de böylesi bir karşılaştırma neticesinde kendi Batı fikirlerini üretmişlerdir. Cumhuriyet’i kuran kadroların ise geç dönem Osmanlı elitinin bir güç simgesi olarak algıladığı Batı’yı, “*muassır medeniyet*”e eriştirecek değerlerin yegâne adresi olarak gördüğü söylenebilir. Cumhuriyet batıcılığının, tüm üstyapısal devrimleri için Batı’yı referans aldığını söylemek abartılı bir ifade olmayacaktır. Batı’nın bir kıyaslama ve referans alma noktası olarak üretiminin, sıradan insanın zihninde, görüldüğünden daha derine inen bir boyut içerdiği de iddia edilebilir. “*Avrupa standartları*”, “*Alman teknolojisi*”, “*İngiliz sicimi*” vb. ifadeler, yazdıkları gibi nötr olmaktan uzaktır ve “*yüksek standartları*”, “*üstün teknolojiyi*”, “*sağlam sicimi*” refere etmektedir.

Bu kategoride incelenen haberlerin, Garbiyatçılık teorisi ile öncelikli ilişkisi, Batı’nın Batı dışındaki görünümünün oluşmasında temel etmenlerin büyük ölçüde kıyas ve referansa dayanması dolayısıyladır. Kıyas ve referansa dayalı çıkarımlar, bilişsel bir süreç olan sosyal kategorizasyon sonucunda üretilmektedir. Bu araştırmada, sosyal kategorizasyonun Batı’yı inşa etme biçimlerine katkısı, dış grup oluşturma bağlamında (Bkz: Ontolojik Ayrım Çerçevesi) ve çeşitli temalar altında incelenmiştir. Çözömlenen haberlerin, Batı bilgisini bir kıyas ve referans noktası olarak üretmesinin, ontolojik ayrımın tersine bir motivasyonla olduğunu söylemek mümkündür. Batı, bu kategori dâhilinde incelenen haberlerde bir dış grup olarak görölmekten çok, iç grup olması istenendir. Capozzo ve Nanni’nin vurguladığı gibi, insan, kategoriler-arası farklılıkları abartmaya ve kategori-içi farklılıkları küçümsemeye eğilimlidir. “Bu sayede iç-grup kendi içinde, dış-grup da kendi içinde tektipleştirilir (homojenizasyon) ve iç ve

⁷³⁸ Ziya Paşa, *İki Cihan Arasında*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s.12.

⁷³⁹ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat...a.g.e.*, s.89.

dış gruplar arasındaki farklar büyütülerek, iki grup arasındaki mesafe açılır.”⁷⁴⁰ TRT haberlerinde Batı'nın bir kıyas ve referans noktası olarak üretildiği haberlerde, Türkiye ile Batı arasındaki bireysel özgürlükler vb. konulardaki farklar önemsiz addedilirken, güvenlik politikaları, çevre gibi toplumsal sorunlardaki benzerlikler ise ön plana çıkarılmaktadır. Bunun yanında Türkiye'nin bir Ortadoğu ülkesi olmadığının sıklıkla tekrarlanması ve aradaki zıtlıkların vurgulanması; Türkiye'nin Batı'ya benzer sorunlar yaşadığının yinelenmesi, dış grup olarak hayali bir “Ortadoğu”nun varlığını göstermektedir.

3.2.3. Popülist Bir Söylem Nesnesi Olarak Batı

Çözümlenen haberlerde Batı fikrinin üretimine muhafazakâr popülist gramerin katkısı, ayrı bir kategori olarak değerlendirilecek niteliksel ve niceliksel büyüklüğe erişmiştir. Bu kategoride yer alan haber metinlerinin genel karakteristiği Batı fikrinin “biz” oluşturmak ve meşruiyet kurmak için araçsallaştırılmasıdır. İncelenen örneklemin yüzde 8.74'ü bu kategoride yer almaktadır. Bu kategoriye giren haberlerde yer alan ifadeler örnek olarak aşağıda yer alan bazı alıntılar verebiliriz:

- 1- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Dünyada bir olay olmasın ki Türkiye onunla ilgili olmasın. Somali'yi konuşanlar Afrika'yı konuşanlar Türkiye'den bahsedecek. Artık ne söylenirse kafasını sallayan bir Türkiye yok. Dış dünyayla temasını kesmiş, sıkıştığı zaman Avrupa'dan para isteyen bir Türkiye yok*” (14 Nisan 2013 – TRT Haber / Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Fransa'da basın toplantısı yapıyor)
- 2- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “*Sayın Kerry (ABD Dışişleri Bakanı Y.N.), Türkiye'ye üçüncü mü, dördüncü mü defadır geliyor. Ancak doğrudan 'Sayın Başbakan'ın Mayıs ayı içinde Gazze'ye gitmesini arzu etmiyoruz' şeklindeki açıklaması diplomatik açıdan mahzurludur. Çünkü, ne zaman bir Türk yetkilinin nereye gideceğine hükümetimiz karar verir. Bunu Sayın Kerry de bilir ki Türkiye ne zaman ne arzu ediyorsa bunu gerçekleştirebilecek bir*

⁷⁴⁰ Dora Capozza & Renato Nanni, “Differentiation Processes for Social Stimuli With Different Degrees of Category Representativeness”, *European Journal of Social Psychology*, 1986, Volume 16, ss.399-412'den aktaran: Murat Paker, “Psikolojik Açıdan Önyargı ve Ayrımcılık”, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde, (Der.) Kenan Çayır & Müge Ayan Ceyhan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.47.

güçtedir.” (22 Nisan 2013 – TRT Haber / Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Bakanlar Kurulu sonrası basın toplantısı yapıyor)

- 3- (ALT SES) *“Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Gezi Parkı olayları ile ilgili ABD’den gelen üst üste açıklamalar karşısında John Kerry’yi aradı ve tepkisini dile getirdi. Davutoğlu, ‘Türkiye ikinci sınıf bir demokrasi değildir’ dedi.” (5 Haziran 2013 – TRT Haber / Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun ABD Dışişleri Bakanı John Kerry ile telefon görüşmesi)*
- 4- (ALT SES) *“Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Avrupa Birliği’ne özeleştiri çağrısında bulundu. Erdoğan, ‘Avrupa Birliği, altına imza attığı belgeleri unutmaktan ve unutturmaya çalışmaktan vazgeçmelidir. Türkiye asla oyalanacak, kapıda bekletilecek bir ülke değildir’ dedi.” (7 Haziran 2013 – TRT Haber / Başbakan’ın AB’ye çifte standartlar konusundaki tepkisi)*
- 5- (SİKİKER) *“Avrupa Parlamentosu’nun hükümeti eleştiren kararı, Ankara’dan çok sert tepki gördü. Dışişleri ‘Türkiye muz cumhuriyeti değil’ yanıtını verdi.*
(HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) *“AP Parlamentosu’nun verdiği kararı ben tanımıyorum. Acaba İngiltere’ye ilişkin ne söyledi. Kendi üyesi. Türkiye üyesi bile değil, müzakereci. Sen nasıl oluyor da benimle ilgili böyle bir karar alıyorsun?*
(HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) *AP Parlamentosu bu kadar hassas bir tutum içindeyse Avrupa’nın çeşitli ülkelerindeki gösterilere de aynı tutumu göstermesi gerekirdi. Türkiye ders alma ihtiyacı olan bir ülke değildir. Türkiye birinci sınıf bir demokrasidir.*
(HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) *Türkiye kimseden ultimatolara alacak bir ülke değildir. Ben bunların, kendi saçmalama özgürlükleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.” (13 Haziran 2013 – TRT Haber / AP Parlamentosu’nun Türkiye’yi polisin orantısız güç kullanması konusunda eleştiren kararını Başbakan, Dışişleri Bakanı ve AB’den Sorumlu Devlet Bakanı yorumluyor.)*
- 6- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) *“AB Parlamentosu’nda bizimle ilgili alınan karara bu ülkenin vatansever evlatlarının evet demesi mümkün mü? Bu kararı tanımıyoruz ve reddediyoruz. Sen hangi hakla böyle bir karar alıyorsun. Almanya akıl veriyor. Sen o akli kendine sakla. Sen benim 8 vatandaşımı öldürenlerin katillerini bul öyle karşımıza*

çık.” (14 Haziran 2013 – TRT Haber / Başbakan, AB Parlamentosu’nun Türkiye’de polisin orantısız güç kullandığı konusunda eleştirel kararı yorumluyor.)

- 7- (HABER AKTÖRÜ / GÖRÜNTÜLÜ AÇIKLAMA) “AB’li milletvekilleri olağanüstü şartlardaki bir yere istediğim zaman giderim derse Almanya ne kadar hukuk devletiyse, Türkiye de hukuk devleti. Biz misafir olarak onları her yere evimizin başköşesine oturtur baş tacı yaparız. Ama müfettiş edasıyla gelirlerse hukuğa uyarlar. Hiçbir güç, özgüvenimizi kaybetmemize çalışamaz.” (17 Haziran 2013 – TRT Haber / Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Alman Yeşiller Partisi Milletvekili Claudia Roth’un Türkiye ziyaretini değerlendiriyor)

Yukarıda alıntı yapılan haber metinlerinde yer alan ifadelerle bakarak, mesajın belirgin içeriğinin bir iktidar iddiası ve alternatif iktidarlara meydan okuma çabası olduğunu söylemek mümkündür. Bir imparatorluk bakiyesi üzerine bina edilen, Tarık Zafer Tunaya’nın deyimiyle “Batılı olabilmek için Batı’yla savaşmak” zorunda kalan⁷⁴¹ Türkiye’de, Batı fikrinin siyasi iktidarı pekiştirmek niyetiyle pragmatik şekilde yönlendirilmesi sık rastlanan bir durumdur. Tekrar değinileceği üzere, Türkiye’nin Batı ile ambivelan ilişkisinin sonucu olarak özellikle politik arenada, bu “sözel kabadayılığın” varlığı için verimli bir saha vardır. Bu kategoride incelenen haberlerde, Batı’nın “meydan okunan” olarak, Türkiye’yi ciddiye alması, gücünü tanınması beklenmektedir. Söz gelimi Batı, şayet “(...)bu ülkenin vatansever evlatlarının evet demesi mümkün” olmayan bir tutum içine girer ise, ona “(...) o akli kendine sakla” demek dikkate değer bir iktidar sahası yaratacaktır. Bunu, “biz”in tanzimi için bir sosyal özdeğer (*self-esteem*) yaratmaya yönelik bir reaksiyon olarak görmek olasıdır. Haber anlatısı, Batı’ya iktidarının sınırları konusunda çizgi çekerken, “biz”in ne olmadığı üzerinden bir tanım yaptığı da görülmektedir. Sözelimi, “Türkiye ikinci sınıf bir demokrasi değildir”, “Türkiye asla oyalanacak, kapıda bekletilecek bir ülke de değildir” gibi ifadeler buna örnek olarak verilebilir.

Türkiye’de dış politikada radikal değişiklikler yapmadan, Batı’ya karşı bu türden sözel meydan okumaların, özellikle milliyetçi-muhafazakâr düşünce için geniş bir manevra alanı yarattığını söylemek mümkündür. Kemalist Batıcılığı – çok önemli

⁷⁴¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri...* a.g.e, s.92.

farklılıklar içerse de – Tanzimat Batıcılığı'nın bir devamı gibi görmeye eğilimli olan; Lozan'dan bu yana devlet eliti ile Batı arasında bir dizi gizli uzlaşa olduğu kuşkusunu taşıyan⁷⁴² milliyetçi-muhafazakâr düşünce dünyasında, Batı'ya karşı kullanılan dilin, eylem kadar, hatta çoğu kez eylemden daha önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu araştırmanın kuramsal bölümünde de değinildiği üzere, bu tarz bir meydan okuma dilinin, “*şahsiyetli dış politika*” benzeri taleplerle 2000'li yıllara kadar muhafazakâr sağ siyaseti sıkıştırdığı; ancak daha sonra kendi mecrasını bularak özerk bir söyleme dönüştüğü görülmektedir. Nitekim haber aktörlerinin ifadelerinde “*Artık ne söylenirse kafasını sallayan bir Türkiye yok*” denilerek dış politikada da bir “*sıfır noktası*” yaşandığının altı çizilmektedir. Bu kategoride çözümlenen haberlerde, Batı fikrinin “biz”in üretimine katkı koymanın yanında, geçmişle bugün ve gelecek arasındaki farkı vurgulamaya yönelik olarak inşa edildiğini söylemek de mümkündür.

---

⁷⁴² Tanıl Bora, “Milliyetçi Muhafazakâr ve İslâmi Düşünüşte Negatif Batı İmgesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.260.

SONUÇ

Bu çalışma, “Türkiye’de televizyon haberlerinde ‘Batı’ fikri nasıl inşa edilmektedir?” sorusuna yanıt aramıştır. Çalışmada, televizyon haberlerinde Batı fikrinin hangi temel kategoriler çerçevesinde inşa edildiğini anlamak; haberleri, kaynaklar ve haber aktörleri (eyleyenleri) bağlamında incelemek; haber metninin içeriğindeki epizodik-tematik, ahlaki-teknik çerçeveler aracılığıyla Batı anlatısına yüklenen moral değerleri, iktidar ilişkisi bağlamında sorgulamak ve haberlerdeki Garbiyatçı öğelerin, düşünce ve siyaset alanında geçmişten bugüne oluşmuş Batı imgesi ile etkileşimini vurgulamak amaçlanmıştır.

Araştırma sorusu ve amaçlarına uygun olarak, çalışmanın içeriği, teorik çerçeve, sorunsal ve araştırmayı içeren birbiriyle bağlantılı üç bölümden oluşmaktadır. Sosyal alanın verili ve değişmez bir yapı olarak değil; sürekli yeniden üretilen, dinamik bir olgu olarak ele alındığı bu çalışma, tüm olguların tarihsellikleriyle anlaşılabilceği iddiasını savunmaktadır. O nedenle, çalışmanın teorik temelini “gerçekliğin sosyal inşası” kuramı ve bu kuramın iletişim alanına uyarlanmasını mümkün kılan “çerçeveleme” teorisi oluşturmuştur. Bu teorik temel doğrultusunda, gerçekliğin bir veri değil, müzakere edilen, yorumlanan ve sürekli değişime zorlanan dinamik bir süreç olarak görüldüğü bu çalışmada; kitle iletişim alanı, gerçekliği sosyal olarak inşa eden, nesneleştiren ve yaygınlaştıran dolayimsal yapıların başlıcası olarak ele alınmıştır. Kitle iletişim araçlarının önde gelen işlevlerinden biri olan haber verme işlevi de bu bağlamda irdelenmiş; gerçekliğin bir yönünü içerip, bir bölümünü ise kadrajın dışında bırakan bir anlatı olarak haber metninin, olay ve olguları çerçevelemeye yönelimli olduğu savı benimsenmiştir.

Çalışmanın sorunsalı (Garbiyatçılık), “olguların tarihsellikleriyle anlaşılabilceği” görüşüne dayanarak, araştırma amaçlarına uygun biçimde kavramsallaştırılmıştır. Temelde Şark ve Garp adı altında birbirine koştur iki ayrı dünya temsilini öngören Garbiyatçılık kavramı, teorik olarak “sosyal olarak inşa edilmiş ve genelleme/soyutlama ve nesneleştirmeye dayalı anlam üretim süreci” olarak ele alınmıştır. Ancak kavramın çalışmanın amacına uygun olarak yerelleştirilmesi zorunlu olmuştur. Bu noktada, kavramın Türkiye’deki anlam zemini, düşünce ve kültür temelinde aranmıştır. Batı fikrinin Osmanlı/Türk siyasi düşüncesindeki hem tarihsel

sürekliği hem tarihi kopuşları incelendiğinde, Garbiyatçılık kavramının, “iktidar” unsuru ile oldukça bağlantılı bir içerikte geliştiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle Garbiyatçılık tanımı, bu çalışmada, “Batı fikrinin iktidar sağlayan ve sürdüren bir imge olarak olumlu ya da olumsuz anlamda üretimi” şeklinde önerilmektedir.

Televizyon haberlerinde Batı fikrinin üretimine ilişkin çözümleme, bu tarihsel arka plan bilgisi ile desteklenmiştir. Bu noktada, Batı fikrinin en temel kurucusu olarak devletin konumu dikkate değer bulunduğundan, bir kamu kuruluşu olan TRT'nin yayınladığı televizyon haberlerinin incelenmesine karar verilmiştir. Anayasal özerkliğe sahip olmasına karşın her dönemde yansızlık tartışmalarının odağında bulunan TRT'nin akşam haberleri içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Araştırmanın bulguları, gerçekliğin sosyal inşası ve çerçeveleme kuramı temelinde yorumlanmıştır. Elde edilen bulgular ışığında, TRT haberlerinde Batı fikrinin üretimine ilişkin makro ölçekte şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

- Televizyon haberlerinde iç gelişmeler dışında en çok yer alan haberler Batı ile ilişkili olanlardır. Araştırmaya konu edilen süre boyunca tüm haberlerin yüzde 10.92'si Batı ile ilgili haberlerden oluşmaktadır. Dış dünya ile ilişkili tüm haberlerin arasında Batı kavramıyla ilgili olanların oranı yüzde 59.94 oranındadır. Bu durum, Türkiye için Batı'nın önemli bir referans noktası olduğunu göstermektedir.
- TRT haberlerinde Batı fikrinin üretimi, büyük oranda çerçeve sponsorlarının (haber aktörlerinin) yaptıkları durum tanımlarına bağlıdır. Batı kavrayışının en önemli üreticisi, haberlerin yüzde 39.84'ünde haber aktörü olarak görülen Başbakan olmuştur. Hükümet üyelerinin Batı tanımlamalarının oranı ise yüzde 14.5'tir. Bu bağlamda, tüm örneklemin yüzde 54.34'ünde çerçeve sponsoru olarak görülen siyasi iktidarın Batı kavramının inşasında en önemli hegemonik aktör olduğu söylenebilir.

- Haberlerdeki “Batı” kurgusunda fragmanter bir anlatı söz konusudur. Tüm haberlerin neredeyse tamamı epizodik olarak çerçevenmiştir. Dolayısıyla bağlam bilgisinden yoksundur.
- Batı kavrayışının ahlaki sorgulamalar ve nitelendirmelerle de ilişkilendirildiği görülmektedir. Örnekleme oluşturan haberlerin yüzde 32.58’inde Batı, moral değerler açısından nitelenmektedir.

Çalışmanın Batı fikrinin nasıl üretildiği sorusuna ilişkin mikro analizi ise De Vreese’nin önerdiği konu-odaklı çerçeveleme yaklaşımı ile yorumlanmıştır. Bu anlamda, haberlerde üretilen Batı kavrayışı, Batı’yı tanımlamaya ve ontolojik ayrıksılığı vurgulamaya yönelik “Ontolojik Karşıtlık” ve muhayyel bir “biz” tanımlamaya yönelik “Epistemolojik Kuruculuk” adlı iki çerçevede incelenmiştir. Bu çerçevelerin alt kategorileri oluşturulurken tüm kategoriler, Batı fikrinin üretiminde bir tür “tortulaşma” olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın teorik dayanağını oluşturan gerçekliğin sosyal inşası kuramının anlatıldığı ilk bölümde de vurgulandığı üzere “tortulaşma”, sosyal deneyim içinde bireyin zihinde tutmaya değer gördüğü, biriken bilgi stoğunun adıdır. Toplumdaki farklı bireylerin, aynı bilgi stoğunda birleşmeleri ise öznelerarası tortulaşmaya karşılık gelmektedir.

Gerçekliğin sosyal inşası teorisine dayanılarak oluşturulan alt kategoriler, araştırma amaçlarından “Batı fikrinin hangi temel görünümünde yapılandırıldığı” sorgulamada önemli bulgular içermektedir. Bu bağlamda, haberlerin mikro nitelikleri ile ilgili şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

- Haberlerde üretilen Batı kavrayışı, bu araştırmanın sorunsalını oluşturan Garbiyatçılık kavramı için önerilen tanıma uygundur. Batı imgesi, iktidarın pragmatik çıkarlarına uygun olarak üretilmekte ve tüketilmektedir. Haber anlatısındaki Batı fikri, sadece iktidar tarafından olmasa da, onun hegemonik ağırlığı altında oluşturulmaktadır. Dolayısıyla, Batı fikrinin üretimi, siyasetin ve devletin gereksinimlerine göre biçimlenmekte ve Batı ile kurulan ilişkinin niteliğine göre süreğenlik göstermektedir.

- Pragmatik gerekçelerle Batı çeşitli görünümde inşa edilse de, bu temsilin on yıllar süren bir düşünce akışı içinde şekillenen bir repertuarı bulunmaktadır. Bu durumu, gerçekliğin sosyal inşası kuramında Craib tarafından önerilen “tipleştirme” kavramıyla ilişkilendirmek de mümkündür. Craib’e göre deneyim kategorilerimizdeki benzerliklere dayanan tipleştirme, bazı nesnelerin ortak özellikleri olduğunu keşfetmemizle başlamaktadır. Schutz’un “anlam bağlamları” (*meaning context*) olarak adlandırdığı *şeyler*, deneyimlerimizi anlamlı bir dünya algısına dönüştüren ve bilgi stokları inşa etmemize yarayan şeylerdir.⁷⁴³ TRT haberlerindeki Batı görünümünü, daha önce deneyimlenmiş bilgi stoklarından ödünç alınmış söylemler olarak görebiliriz. Araştırma sonuçları, Batı fikrinin bu bilgi stoğuna uygun olarak çerçevelendiğini ve kategorize edildiğini göstermiştir.
- Haber anlatısında, Batı ile tarihsel olarak kurulmuş olan eşitsiz ilişki pratiğinin Osmanlı/Türk siyasi düşüncesi üzerinde oluşturduğu izler belirgindir. Batı, Türkiye’ye yakıştırılan – ya da Türkiye’nin kendine yakıştırdığı – köprü olma metaforuna yaraşır biçimde, arzu nesnesi olmakla *ressentiment* (hınç) nesnesi olmak arasında salınmaktadır. Haberlerde, Batı fikrinin, araçsal akılla özdeş, vicdani noksanlıkla malûl, yozlaşmış bir insani eksiklik olarak üretilmesinde çalışmanın tarihsel arkaplanında sözü edilen milliyetçi – muhafazakâr düşünce dünyasındaki negatif Batı imgesinden izler görülmektedir. Batı’nın taklit edilmesi gereken bir arzu nesnesi olarak görünümü ise, temelde güçlü olmak, iktidara sahip bulanmakla ilişkilendirilmektedir. Araştırma örnekleminin alındığı dönemde, bu iki görünüm arasında öne çıkan, Batı fikrinin bir *ressentiment* nesnesi olarak üretilmesi olmuştur. Ancak, Türkiye’deki Garbiyatçı gramer, Batı fikrinin konjontürel olarak üretilmesine olanak tanıdığı oranda bir iktidar alanı oluşturulmasını da sağlamaktadır. Dolayısıyla arzu, nefret ilişkisinin imkân verdiği geniş bir manevra sahası vardır. Bu imkân, iktidarın gereksinimleri ölçüsünde kullanılmaktadır.

---

⁷⁴³ I. Craib, *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas*, Harvester Wheatsheaf, 1992, s.97–111.

- Türk siyasi kültüründeki komplo olgusu, haberlerde inşa edilen Batı temsilini kavramak için anahtar kavramlardan biri olmuştur. Batı'nın Türkiye'ye karşı komplo kuran yekpare bir bütün olarak sunulduğu, uluslararası medya gibi Batılı kurumların da bu bütün içinde homojenize edilişi; Garbiyatçı söylemin yerel nüfuzu konsolide etmek için seferber edilmesine tipik bir örnektir. Komplo teorilerinin sınanması olanaksız dahi olsa, geniş bir spekülasyon sahası bulması ve kitle iletişim araçlarının “mutlak addedilen bilgi” üretimiyle ilgili performansı ile örtüşmesi dikkate değerdir. Mutlak addedilen bilgi (*taken-for-granted knowledge*), bu çalışmanın teorik çerçevesinde açıklandığı üzere bireyin içinde sosyalleştiği, kimi inancı, gelenek ve kurumları sorgulamadan kabul edip içselleştirdiği hatta mutlak addettiği temel bilgi alanına karşılık gelmektedir. Bir kere “gerçeklik” olarak kurulan her tür bilgi, ardalın bilgisi veya taşıdığı “rasyonalite” sorgulanmaksızın kabul görebilmektedir. Haberlerdeki “komplo” ezberi, kimi durumların “verili” gerçeklikler olarak kurgulanmasına ve çoğu temsilin muhakkak addedilmiş bir bilgi olarak dolaşıma sokulmasına neden olmuştur. TRT haberlerindeki “komplocu Batı” anlatısı, Türk siyasi kültüründe komplo söylemine başvurmanın yarattığı ardalın ile düşünüldüğünde, ontolojik karşıtlığın altının çizilmesi ve “öteki”nin özcü tanımlamalar ile sabitlendiği anlamına gelmektedir.
- Erken Cumhuriyet döneminden günümüze, Türkiye'nin modernleşme serüveninde asli referans Batı ve dolaylı olarak Batı tarafından takdir edilme duygusudur. Cumhuriyet dönemi reformlarının Batı tarafından aldığı taltifin sıklıkla vurgulanması, Batı'ya karşı verilen “imaj”ın sürekli politik gündemi meşgul etmesi, Batı fikrinin muhayyel bir kurucu-öteki olarak sürekli “orada” olduğu fikrini uyandırmaktadır. Tunaya'nın deyişi ile “*Batılı olabilmek için Batı'yla savaşmak*”⁷⁴⁴ zorunda kalan Türkiye'de Batı'nın önemli görünümlerinden birinin “biz”i izleyen hayali bir göz olduğunu söylemek mümkündür. TRT haberlerinin içeriği, bu “bakış”ın sürdürdüğü etkinin devam

⁷⁴⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri...* a.g.e, s.92.

ettiğini göstermektedir. Haberlerdeki anlatı, Batılı bakışı'nın (*Western gaze*) “biz”i nasıl gördüğünün, bize anlatımını içermektedir. Bu durum, Türkiye’de dışsal meşruiyet alanının hala büyük ölçüde Batı olduğunu; bu alanın manipüle edilmesinin de önemli bir iktidar sahası sağladığını göstermektedir.

- Osmanlı/Türk siyasi düşüncesinde Batı’nın bir karşılaştırma skalası olarak görünümü, baskın Batı imgelerinden birini oluşturmaktadır. Yeri geldiğinde “*maddiyatçılığın kalesi*” olan Batı, yeri geldiğinde “*akıl kalesi*” olabilmektedir. TRT haberlerinde Batı bilgisi, ontolojik bir ayrılığa işaret edecek şekilde inşa edilmesinin yanında, “biz” tanımı yapmaya ilişkin geniş bir repertuar sunmaktadır. Haberlerde, Batı’nın bir ayrılık noktası olduğu kadar, Türkiye için belli başlı bir kıyas ve referans noktası olarak inşa edildiğini söylemek mümkündür. Özellikle, haber aktörlerinin söyleminde Türkiye’nin kıyaslanması gereken mecranın söz gelimi “Ortadoğu ülkeleri” olmadığı, Türkiye’nin “gelişmiş ülkelere” benzer reflekslere sahip olduğu önemle vurgulanmaktadır.
- Batı, Türkiye’deki popüler siyaset mücadelesi içinde, ulusal duyguların kanıtlanması anlamında sürekli karşısında sınav verilmesi istenen, meydan okunması beklenen bir konumda bulunmaktadır. Ancak, Türk dış politikası, genelde bu konuda radikal adımlar atmaya imkân vermemektedir. Bu nedenle Batı’ya sadece sözel düzeyde meydan okumaya ilişkin popüler bir siyaset söylemi oluşmuştur. TRT haberlerinde özellikle haber aktörlerinin çerçevesini çizdiği metinlerde böylesi pragmatik bir Batı fikrinin üretimine örnekler bulunmaktadır. Aynı zamanda, siyasi sınırlar çizmede ve sosyal itibar sağlamada da bu söylemin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlatının hayali bir “biz” oluşturmaya katkı koymasının yanında, haber aktörlerinin geçmişle bugün ve gelecek arasındaki farkı vurgulamaya yönelik girişimlerine yanıt verecek biçimde inşa edildiğini söylemek de mümkündür.

Araştırma bulgularının ortaya koyduğu sonuçlar, çalışmanın başında ortaya konan hipotezlerinin sınanmasına olanak sağlamıştır. Bu çalışmada, daha önce sözü edilen üç hipotez sınanmıştır. Bu hipotezler şunlardır:

- 1) Türkiye’de televizyon haberlerinde Batı fikri, hem “biz ve öteki” inşasına, hem de Batı’nın ne olduğunun betimlemesine yönelik iki temel çerçevede üretilmektedir.
- 2) Kamu televizyonunun haberlerinde Batı fikrinin inşa edilmesinde siyasi elitlerin hegemonik bir ağırlığı bulunmaktadır.
- 3) Televizyon haberlerinde oluşturulan Batı imgesi, iç politikayı şekillendirme ve yönlendirme amacıyla araçsallaştırılmaktadır.

Araştırma bulgularının değerlendirilmesi sonucunda, şu sonuçlara ulaşıldığını söylemek mümkündür:

Bulgular, çalışmanın başında ortaya konan “Türkiye’de televizyon haberlerinde Batı fikri, hem “biz ve öteki” inşasına, hem de Batı’nın ne olduğunun betimlemesine yönelik iki temel çerçevede üretilmektedir” hipotezini doğrulamaktadır. Yapılan çerçeveleme analizi sonucunda, haber anlatısının Batı fikrine ilişkin barındırdığı iki temel çerçevenin “yerlilik” ve “yabancılık” tanımını yapmaya yönelik olduğu gözlenmiştir. Araştırma bulgularına göre TRT haberlerinde Batı fikrinin Ontolojik Karşıtlık ve Epistemolojik Kuruculuk olarak çerçevenmesinin oldukça yakın değerlerde olduğu görülmektedir. Haberlerin yüzde 46.49’u Ontolojik Karşıtlık Çerçevesi içinde yer alırken, yüzde 43.66’sı Epistemolojik Kuruculuk Çerçevesi’ne yönelik görünmektedir. Bulguların ihmal edilmeyecek bir bölümünü oluşturan yüzde 9.85’i ise araştırma amaçlarına göre anlamlı bir sonuç içermediğinden kodlanamamıştır. Her iki çerçeveye ilişkin bulguların nicelik olarak birbirine yakın rakamlara karşılık gelmesi, haberlerdeki Batı anlatısının hem sınıflayıcı ve kategorize edici, hem de “biz” tanımını oluşturmaya yardım eden çifte fonksiyona sahip olduğunu göstermektedir.

TRT Haberleri’ndeki Batı imgesinin üretiminde devlet/iktidar söyleminin niceliksel olarak yüzde 54.34 gibi önemli bir ağırlığı olduğu, bunun aynı zamanda niteliksel bir karşılığı da bulunduğu görülmektedir. Haber anlatısında inşa edilen Batı

fikrinin, devlet-iktidar söylemi ile paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu noktada, çalışmanın başlangıcında ortaya atılan “Kamu televizyonunun haberlerinde Batı fikrinin inşa edilmesinde siyasi elitlerin hegemonik bir ağırlığı bulunmaktadır” hipotezi doğrulanmaktadır.

Bu durum, geçmişten günümüze devlet eliyle, resmi olarak üretilen ve güncel politik konjonktür için araçsallaştırılan Batı imaj(lar)ının devamına, diğer bir deyişle, belirli ölçüde sürekliliğine ve yeniden üretimine olanak sağlamaktadır. Bu söylemin tarihsel Batı anlatısı ile birleşen ve ayrışan yönlerine karşın, en önemli sürekliliği, iç siyaseti tanzim eden ve üzerinde oydaşım yaratılmış bir “gerçeklik” temsilinde ısrar etmesidir. Bu ısrarı, Berger ve Luckmann’ın “Tüm çocuklara tabir caizse, aynı hikâyenin anlatılması”⁷⁴⁵ olarak sözünü ettiği, kurumsal düzenin gittikçe genişlemesi, hem bilişsel hem de normatif yorumdan yapılmış koruyucu bir örtüyü üzerine serecek mütekabil bir meşrulaştırmalar şemsiyesi (canopy) geliştirmesi olarak görmek mümkündür. Bu durumda, çalışmanın bir diğer hipotezi olan “Televizyon haberlerinde oluşturulan Batı imgesi, iç politikayı şekillendirme ve yönlendirme amacıyla araçsallaştırılmaktadır” varsayımının doğrulandığı görülmektedir.

---

⁷⁴⁵ Berger ve Luckmann, *a.g.e.*, s.93.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Adorno Theodor W. ve Horkheimer, Max, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev: Nihat Ünler-Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010.

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)*, Çev: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

Ahmet Mithat Efendi, *Felâatun Bey ile Rakım Efendi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.

Akarsu, Bedia *Çağdaş Felsefe*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1979.

Akçura, Yusuf, *Üç Tarzı Siyaset*, Haz: Enver Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.

Akgönül, Samim, *Türkiye Rumları: Ulus Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789–1980)*, 1. Cilt, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Aktay, Yasin, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Akyavaş, Beynun, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Seyahatnamesi*, Ankara, 1993.

Altınay, Ahmet Refik, *Lale Devri (1718–1730) Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları / Tarihe Yolculuk Dizisi, 2012, İstanbul.

- Aracı, Emre, *Donizetti Paşa: Osmanlı Sarayı'nın İtalyan Maestrosu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Aries, Philip, *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*, Vintage Books, NY, 1962.
- Arlı, Âlim, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, Küre Yayınları, 2009, İstanbul.
- Arslan, Nimet (Der.), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 3, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1961.
- Aziz, Aysel, *Siyasal İletişim*, Nobel Yayınevi, 1997.
- Berger Peter L. & Luckmann T., *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, Çev: Vefa Saygın Öğütle, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978.
- Berkes, Niyazi, *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2002.
- Bernasconi, Robert, *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, Çev: Zeynep Direk, İsmail Esiner, Nazlı Öktem, Tendü Meriç, Metis Yayınları, 2000, İstanbul.
- Bhaskar, Roy, *A Realist Theory of Science*, Routledge, London, 2008.
- Bilgin, Nuri, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*, Siyasal Kitabevi, II. Baskı, Ankara, 2006.
- Bilgin, Nuri, *Sosyal Psikoloji Sözlüğü - Kavramlar Yaklaşımlar*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003.

- Birand, Mehmet Ali - Can Dündar - Bülent Çaplı, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.
- Blaut, James Morris, *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-merkezci Tarih*, Çev: Serbun Behçet, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.
- Bora, Tanıl, *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yayınları, 1999.
- Bourdieu, Pierre, *Toplumbilim Sorunları*, Çev: Işık Ergüden, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Bourdieu, Pierre – Wacquant, Loic J.D., *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, Çev: Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Burr, Vivien, *Social Constructionism*, Routledge, London, 2003.
- Burton Graeme, *Medya Analizlerine Giriş- Görünenden Fazlası*, Çev: N.Dinç, Alan Yayıncılık, 1985.
- Buruma Ian, Avishahi Margalit, *Garbiyatçılık: Düşmanlarının Gözünden Batı*, Çev: Güven Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1933–1955)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.
- Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Cerbone, David R., *Understanding Phenomenology*, Acumen Publishing, 2010.

- Chatterjee Partha, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, İletişim Yayınları, 1996, İstanbul.
- Chen, Xiomei, *Occidentalism: A Theory of Counter Discourse in Post Mao China*, Oxford University Press, New York, 1995.
- Chomsky Noam, *Medya Gerçeği*, Çev: Abdullah Yılmaz-Osman Akınhay, Everest Yayınları, 2002.
- Craib, Ian, *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas*, Harvester Wheatsheaf, 1992.
- Çayan Mahir, *Bütün Yazılar*, Boran Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Deleuze, Gilles, *Nietzsche ve Felsefe*, Çev: Ferhat Taylan, Norgunk Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2010.
- Demirkent Nezh, *Sayfa Sayfa Gazetecilik*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1982.
- Demir, Remzi, *Türk Aydınlanması ve Voltaire*, Doruk Yayınları, İstanbul, 1999.
- Durkheim Emile, *On Morality and Society*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1973.
- Ekincikli Mustafa, *Türk Dış Siyaseti, İnönü-Bayar Dönemleri*, Berikan Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Eldrige, John, *Glasgow Media Group Reader Volume 1*, Routledge, London, 1995.
- Erdoğan İrfan, Alemdar, Korkmaz *İletişim ve Toplum*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

- Erdoğan, İrfan, *İletişim Egemenlik Mücadeleye Giriş*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.
- Ergül, Hakan, *Televizyonda Haberin Magazinelleşmesi*, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- Ersanlı, Büşra, *İktidar ve Tarih*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, Haz: Yüksel Kanar, Mopa Kültür Yayınları, İstanbul, 1997.
- Feldmareşal Helmuth von Moltke, *Türkiye Mektupları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
- Fikret, Tevfik, *Halûk'un Vedat (Halûk'un Defteri'nden)*, Haz: Fahri Uzun, İstanbul, 1985.
- Gandhi, Leela, *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*, Allen&Unwin, Sydney, 1998.
- Garfinkel, Harold, *Studies in Ethnomethodology*, Prentice-Hall, NY, 1967.
- Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Çev: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Gitlin, Todd, *The Whole World is Watching*, University of California Press, Berkeley, 1980.
- Goffman, Erving *Frame Analysis*, Northeastern University Press, 1986.
- Gonçarov, Ivan, *Oblomov*, Çev: Sabahattin Eyüboğlu-Erol Güney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

- Gourgeon, Francois, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876–1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1968.
- Gökalp, Ziya, *Türkleşmek, Muasırlaşmak, İslamlaşmak*, İnkılap Yayınları, İstanbul, T.Y.
- Güngör, Erol, *Sosyal Değişme ve Aydınlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003.
- Gürün, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, SBF Yayınları, Ankara, 1983, s.63–72.
- Güven, Dilek, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6–7 Olayları*, Çev: Bahar Şahin, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Habermas, Jurgen, *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, Çev: Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Hall, Stuart, *Policing the Crisis: Mugging, The State and Law and Order*, The Macmillan Pres Ltd., 1978, Hong Kong
- Hanioğlu, Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.
- Hikmet, Nazım, *Bütün Şiirleri*, Yapı Kredi Yayınları-Delta, İstanbul, 2007.
- Hobsbawm, Eric, *The Age of Extremes: A History of The World, 1914–1991*, Milton Joseph, London, 1994.

- Hohenberg, John, *Gazetecilik Mesleği*, Çev: Filiz Ofluoğlu, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Horkheimer, Max, *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, Çev: Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Iyengar, Shanto, *News That Matter*, University of Chicago Press, Chicago, 1987.
- Iyengar, Shanto, *Is Anyone Responsible?*, University of Chicago Press, 1991.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu – Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul, 1996.
- Jouhki, Jukka, *Imaging the Other, Orientalism and Occidentalism in Tamil-European in South India*, University of Jyväskylä, Publishing Unit of University of Jyväskylä, 2006.
- Kabaklı, Ahmet, *Müslüman Türkiye*, Toker Yayınları, İstanbul, 1975.
- Kadioğlu, Ayşe, *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
- Kalaycıoğlu, Ersin, Sarıbay, Ali Yaşar (Der.), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kara, İsmail, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- Karal, Enver Ziya, *Tanzimat Öncesi Garplılaşıma Hareketleri*, Maarif Matbaacılık, İstanbul, 1940.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Kısakürek, Necip Fazıl, *Cinnet Müstatili*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1977.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Anadolu'daki Amerika – Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi Yayınları, 2000.

Koçak, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Koyré, Alexandre, *19. Yüzyıl Başlarında Rusya'da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe*, Çev: İzzet Tanju, Belge Yayınları, İstanbul, 1994.

Kuran, Ahmet, *Bedevi İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınevi, İstanbul, 2000.

Küçük, Mehmet (Der.) *Medya, İktidar, İdeoloji*, Ark Yayınları, Ankara, 1999.

Küçükömer, İdris, *Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002.

Lacan, Jacques, *Fallus'un Anlamı*, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul, 2013.

Lenin, Vladimir, *Metaryalizm ve Ampriyo Kritisizm: Gerici ve Felsefe Üzerine Eleştirel Notlar*, Çev: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

Lenin, Vladimir, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Üst Aşaması*, Çev: Cemal Süreya, Eriş Yayınları, 1979, İstanbul.

Lewis, Bernard, *300 Yıldır Sorulan Soru: Hata Neredeydi?*, Çev: Harun Özgür Turgan – Serpil Bilbaşar, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.

Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev: Ayhan Tezel, Sander Yayınları, İstanbul, 1980.

Manheim, Karl, *İdeoloji ve Ütopya*, Çev: Mehmet Okyayuz, Epos Yayınları, İstanbul, 2002.

Marcuse, Herbert, *Tek Boyutlu İnsan: İleri Endüstriyel Toplumun İdeolojisi Üzerine İnceleme*, Çev: Elif Çağan, May Yayınları, İstanbul, 1994.

Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Çev: Mümtaz'er Türköne – Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev: Mümtaz'er Türköne-Fahri Unan-İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, Çev: Mümtaz'er Türköne – Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Mardin, Şerif Mardin, "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişimi (1838–1918)", *Siyasal ve Sosyal Bilimler, Makaleler 2*, Der. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007..

Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Alman İdeolojisi*, Eriş Yayınları, İstanbul, 2003.

- Marx, Karl, *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi*, Çev: Kenan Somer, Eriş Yayınları, İstanbul, 1997.
- Marx, Karl, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Çev: Sevim Belli, Sol Yayınları, 1979.
- McQuail, Denis, *McQuail's Mass Communication Theory*, Sage Publications, London, 2010.
- Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Namık, Kemal, *Renan Müdafaaamesi*, Yayınlayan: Fuad Köprülü, Milli Kültür Yayınları, 1962.
- Nandi, Ashis *The Intimate Enemy: Loss and Recovery of Self Under Colonialism*, Oxford University Press, Delphi, 1983.
- Negrine, Ralph., Newbold, Chris, Hansen, Anders, *Mass Communication Research Methods*, MacMillan Press, London, 1998.
- Nesin, Aziz, *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- Neuman Russell, Just Marion R. ve Crigler Ann N., *Common Knowledge: News and the Construction of Political Meaning*, The University of Chicago Press, 1992.
- Nietzsche, Friedrich., *Ahlakın Soykütüğü – Bir Polemik*, Çev: Zeynep Alangoya, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Okyar, Osman ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet., *Fethi Okyar'ın Anıları*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1997.

- Oran, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- Ortaylı İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Ortaylı İlber, *Avrupa ve Biz*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Özdalga, Elisabeth, *İslâmcılığın Türkiye Seyri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Parla, Jale, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları, 2005, İstanbul.
- Parla, Jale, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanı'nın Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Parla, Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Poole, Stanley Lane, *Lord Stratfort Canning'in Türkiye Anıları*, Çev: Can Yücel, Yurt Yayınları, Ankara, 1988.
- Potter, J., *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*, Sage Publications, 1996.
- Rado, Şevket, *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri: Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in Fransa Seyahatnamesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ramsaur, Ernest, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Sander Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.
- Safa, Peyami, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ötüken Neşriyat, 1996, Ankara.

- Said, Edward, *Kültür ve Emperyalizm*, Çev: Necmiye Alpay, Hil Yayınları, İstanbul, 1998.
- Said, Edward, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, Çev: Berna Ünler, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2012.
- Sarıbay, Ali Yaşar, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Scheler, Max, *Hinç/Ressentiment*, Çev.: Abdullah Yılmaz, Kanat Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2004.
- Schlesinger, Philip, *Medya, Devlet ve Ulus: Siyasal Şiddet ve Kollektif Kimlik*, Çev: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Schutz, Alfred, *The Problem of Social Reality, Collected Papers I*, Martinus Nijhoff/The Hague, 1962.
- Sertel, Yıldız, *Annem Sabiha Sertel: Kimdi, Neler Yazdı?*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.
- Sevinç, Necdet, *Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü*, Bir Harf Yayınları, İstanbul 2005.
- Shayegan, Daryush, *Yaralı Bilinç*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1951.

- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı*, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 2003.
- Taşkın, Yüksel, *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Taşkın, Yüksel, *AKP Devri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Tılıç, Doğan, *Utaniyorum Ama Gazeteciyim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tokgöz Oya, *Temel Gazetecilik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- Touraine Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev: Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Tönnies, Ferdinand *Community and Society (Gemeinschaft und Gessellschaft)* ,
Translated by Charles Loomis, Transaction Publishers, New Brunswick,
1988.
- Tuchman, Gaye, *Making News*, New York, The Free Press, 1978.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Bilgi
Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Tunçay, Mete, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte Yayınları, İstanbul, 2006.
- Turan, Şerafettin, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler,
Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi Cilt 2*, Türk Tarih Kurumu Yayınları,
Ankara, 1995.

- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- Van Dijk Teun A., *News As Discourse*, Lawrence Erlbaum Associates Publication, New York, 1988.
- Venn, Couze, *Occidentalism, Modernity and Subjectivity*, Sage Publications, London, 2000.
- Volkan, Vamık & Itzkowitz, Norman, *Türkler ve Yunanlılar: Çatışan Komşular*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Weber, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev: Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999.
- Weber, Max *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev: Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999.
- Weber, Max, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, Çev: Musa Ceylan, Bakış Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, Çev: Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Woltering, Robert, *Occidentalism in The Arab World: Ideology and Images of the West*, I.B. Tauris, London, 2011.
- Xiomei, Chen, *Occidentalism: A Theory of Counter Discourse in Post Mao China*, Oxford University Press, New York, 1995.
- Yumlu, Konca, *Kitle İletişim Kuram ve Araştırmaları*, İzmir, 1994.

Yüksel, Erkan, Gürcan, Halil İbrahim, *Habercinin El Rehberi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2001.

Ziya Paşa, *İki Cihan Arasında*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

MAKALELER

Ahıska Meltem, “Garbiyatçılık: Türkiye’de Modernliğin Grameri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 9, İstanbul, 2009, s.1039–1066.

Ahıska Meltem, “Occidentalism: The Historical Fantasy of The Modern”, *The South Atlantic Quarterly*, 102(2/3), Spring-Summer 2003, s.351–379.

Akça, İsmet “Türkiye Günlüğü, Yeni Sağın Organik Aydınları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 5: Muhafazakârlık, İletişim Yayınları, 2006, İstanbul, s.460–465.

Akhavan-Majid R., & Ramaprasad J., “Framing Beijing: Dominant ideological influences on the American press coverage of the Fourth UN conference on Women and the NGO forum”, *Gazette, the International Journal for Communication Studies*, 62(1), 2000, s.45–59.

Aktay, Yasin, “Sunuş Yazısı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 6, İslâmcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.13–26.

- Altındal, Berk Efe., “Rölativizm mi, Eleştirel Realizm mi?: Sosyal İnşacılıkta Yöntemsel ve Politik Sonuçları Olan Epistemolojik Bir Tercih”, *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, 3–4, Eylül 2010, s.75–84.
- And, Metin, “Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1609-1617
- Atabek Ümit, “İçerik Çözümlemesi: İletişim Çalışmalarının Olağan Yöntemi”, *Medya Metinlerini Çözümlemek, İçerik, Göstergibilim ve Söylem Çözümleme Yöntemleri* içinde, (Der.) Gülseren Şendur Atabek-Ümit Atabek, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s.1–17.
- Aydın, Abdülhalim, “Batılılaşma Döneminde Şinasi ve Fransız Etkisi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 2000, s.105 – 131.
- Aydın, Suavi, “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, 2001, İstanbul, s. 117-128.
- Belge Murat, “Batılılaşma: Türkiye ve Rusya”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.43-55
- Benlisoy Foti, “6–7 Eylül Öncesinde Basında Rumlar”, *Toplumsal Tarih*, 81, 2000, s.28–38.
- Berkes, Niyazi, “Türkiye’de Çağdaşlaşma Olgusu”, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme içinde (Der.) Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, s.113–118.
- Boer Leen, “Struggling With-Isms: Occidentalism, Liberalism, Eurocentrism, Islamism”, *Third World Quarterly*, 25(8), 2004, s.1541–1548.

Bonnet Alastair, “Occidentalism”, *History Today*, 54(10), October 2004.

Bora, Tanıl, “Komplo Zihniyetinin Örnek Ülkesi Türkiye”, *Birikim*, 90, s.42–44.

Bora, Tanıl “Türkiye’de Siyasi İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi: Amerika: En Batı ve Başka Batı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.147-169

Bora, Tanıl, “Milliyetçi Muhafazakâr ve İslâmi Düşünüşte Negatif Batı İmgesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.251–269.

Carrier James G., “Introduction”, *Occidentalism: Images of The West* içinde, (Ed.) James G. Carrier, Oxford University Press, Oxford and New York, 1995, s.1-32.

Cilacı, Osman, “Ernest Renan’a Karşı Türk İslam Dünyası’nda Reaksiyonlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 1995, Ankara, s.181-193.

Çakır, Ruşen, “Milli Görüş Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 6, İslâmcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.544–575.

Çebi, Sadullah M., “Haber İçeriğinin Nesnelliği Efsanesi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 1997, s.13–42.

Çevik, Abdulkadir “Mağduriyet Psikolojisi ve Toplumsal Yansımaları”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, 2, Aralık-Ocak-Şubat 2012–2013, s.63–84.

- De Vreese Claes H., “News Framing: Theory and Typology”, *Information Design Journal+Document Design*, 13(1), 2005, s.51-62.
- De Vreese Claes, Jochen Peter ve Holli A. Semetko, “Framing Politics at the Launch of the Euro:A Cross-National Comparative Study of Frames in the News”, *Political Communication*, 18, 2001, s.107-122.
- De Vreese Claes, “The Effects of Frames in Political Television News on Issue Interpretation and Frame Saliency”, *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 81(1), 2004, s.36–52.
- Dianteill Erwan, “Pierre Bourdieu and The Sociology of Religion: A Central ana Peripheral Concern”, *Theory and Society*, 32, s.529–549.
- Dönmez Ahmet, “Mustafa Reşit Paşa’nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu”, *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 2011, s.1–20.
- Edwards Derek., Ashmore Malcolm., and Potter Jonathan., “Death and furniture: The rhetoric, politics and theology of bottom line arguments against relativism”, *History of the Human Sciences*, 8, s.25–49.
- Entman Robert, “Framing: Toward clarification of a fractured paradigm”. *Journal of Communication*, 43(4), 1993, s.51–58.
- Gamson William. A. & Modigliani Andre, “Media discourse and public opinion on nuclear power: A constructionist approach” *American Journal of Sociology*, 95(1), 1989, s.1–37.
- Golding Peter ve Graham Murdock, “Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik”, *Medya Kültür Siyaset içinde*, Çev: Beybin Kejanlıoğlu, (Der.) Süleyman İrvan, Alp Yayınevi, Ankara, 2002.

- Guo, Lei, Holton, Avery. ve Jeong, Sun.Ho., “Transnational Comparative Framing: A model for an Emerging Framing Approach”, *International Journal of Communication*), 6, 2012, s. 1918–1941.
- Hall, Stuart, “İdeolojinin Yeniden Keşfi”, *Medya-İktidar-İdeoloji* içinde, (Der.) Mehmet Küçük, Ark Yayınları, Ankara, 1999, s.77-126
- Hall, Stuart, “The Work of Representation”, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practises* içinde, (Ed.)Stuart Hall, Sage Publications, 1997, s.25–35.
- Hocaoğlu, Durmuş, “Demokrasi Kameralizm ve Osmanlı’daki Etkileri”, *Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı*, 18, 1997, s.375–381.
- Holsti Ole Rudolf, “Content Analysis”, *The Handbook of Social Psychology, Second Edition, Vol:2* içinde, (Eds.) Gardner Lindzey & Elliot Aranson, Addison-Wesley Publishing Company, 1969, s.596–692.
- Işın, Ekrem “Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.352 – 362.
- Iyengar Shanto, “Siyasette Erişim Yanlılığı: Televizyon Haberleri ve Kamuoyu”, *Medya Kültür Siyaset* içinde, Der: Süleyman İrvan, Ark Yayınevi, Ankara, 1997, s.233- 253.
- İnal, Ayşe, “Yazılı Basın Haberlerinde Yapısal Yanlılık Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, 67, s.111–135.
- İnal, Ayşe, “Haber Üretim Sürecine İki Farklı Yaklaşım”, *İLEF Yıllık*, Ankara, 1993, s.155–177.

- İnalcık, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Osmanlı İmparatorluğu–Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul, 1996, s.343 – 359.
- İnce, Yunus, “Bir Görgü Tanığının Gözünden Kabakçı Mustafa İsyanı”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, Güz 2008, s.281- 308.
- Kalaycıoğlu Ersin ve Ali Yaşar Sarıbay, “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Değişme”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, (Ed.) Ersin Kalaycıoğlu – Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.3 – 20
- Kansu, Aykut “Prens Sabahattin’in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakâr Düşüncenin İthali”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, Tanzimat ve Cumhuriyet’in Birikimi, s.156- 166.
- Karagöz, Mehmet “Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700–1839)”, *OTAM – Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6, 1995, Ankara, s.173- 194.
- Koçak, Cemil, “Namık Kemal”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.244- 250.
- Koçak, Cemil, “Osmanlı /Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi: Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.72–83.
- Koloğlu, Orhan “II. Abdülhamit’in Siyasi Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.273–277.

- Koloğlu, Orhan “Osmanlı Basını: İçeriği ve Reğimi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.68 – 93.
- Kuyaş, Ahmet “Yeni Osmanlılar’dan 1930’lara Antiemperyalist Düşünce”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 2, Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.247 – 253
- Leyens, Jacques-Philippe et al., “The Emotional Side of Prejudice: The Attribution of Secondary Emotions to Ingroups and Outgroups”, *Personality and Social Psychology Review*, 4(2), 2000, s.186-197.
- Lynch Michael, “Towards A Constructivist Genealogy Of Social Constructivism”, *The Politics of Constructionism* içinde, (Ed) Irving Velody ve Robin Williams, Sage Publications, 1998, s.14–33.
- McCombs, Maxwell & Shaw, Donald, "The agenda-setting function of mass media". *Public Opinion Quarterly* 36 (2), 1972, s.176–187.
- Mardin, Şerif, “19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin Şerif, “Tanzimat ve Aydınlar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, 1985, İstanbul, s.46-54
- Mardin Şerif, “Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme içinde*, (Der.) Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- Mardin Şerif, “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, 1985, s.1698 – 1701

- Mardin, Şerif, “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, S.42–54.
- Moskovici, Serge, “Yabancı Parmağı: Komplo Zihniyeti”, Çev: Hacer Harlak, *Birikim*, 90, 1996, s. 45–59.
- Natanson M., “Alfred Schutz on Social Reality and Social Science”, *Phenomenology and Social Reality* içinde, (Ed.) Maurice Natanson, Martinus Nijhoff/The Hague, 1970, S.101-121.
- Norris, Pippa., Kern, Montaque. & Just, Marion., “Framing Terrorism”, *Framing Terrorism* içinde, (Eds.) P.Norris, M.Kent ve M.Just, Routledge, 2003, s.3–27.
- Ortaylı, İlber “Batılılaşma Sorunu”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.134–138.
- Ortaylı, İlber “Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1702 – 1703.
- Ortaylı, İlber, “Osmanlı Devleti’nde Laiklik Harekeleri Üzerine”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (Der.) Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.125–136.
- Overgaard, Soren & Zahavi Dan., “Phenomenological Sociology: The Subjectivity of Everyday Life”. *Encountering the Everyday: An Introduction to the Sociologies of the Unnoticed* içinde, (Ed.) M. Hviid Jacobsen, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009, s.93–115.

- Özel, İsmet “Tanzimat’ın Getirdiği Aydın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.61 – 66.
- Özgen, Barış Alp “Ahmet Rıza”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.120- 123.
- Özlem, Doğan, “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.452 – 465.
- Paker, Murat, “Psikolojik Açıdan Önyargı ve Ayrımcılık”, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde, (Der.) Kenan Çayır & Müge Ayan Ceyhan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.41–53.
- Popper, Karl “Toplum Bilimlerinde Öndeyi ve Kehanet”, Çev: Şahin Alpay, Bryan Magee, *Karl Popper’in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı* içinde, Çev: Mete Tunçay, Remzi Yayınları, Ankara, 1990, s.135–149.
- Reese, Stephan., “Prologue: Framing public life: A bridging model for media research”. *Framing Public Life: Perspectives On Media And Our Understanding Of The Social World* içinde, (Eds.) S. Reese, O. Gandy, & A. Grant, Mahwah, Erlbaum NJ, 2001, s. 7–31.
- Sarıbay, Ali Yaşar, “Milli Nizam Partisi’nin Kuruluşu ve Programının İçeriği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 6, İslâmcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.576–591.
- Scheufele, Dietram, “Framing As A Theory Of Media Effects”, *Journal of Communication*, 49(1), 1999, s.103–122.

- Schudson, Michael, “The Sociology of News Production”, *Media Culture and Society*, 11, 1989, s.263–282.
- Semetko Holli A. & Patti M. Valkenburg, “Framing European Politics: A Content Analysis of Press and Television News”, *Journal of Communication*, 50(2), 2000, s.93–109.
- Sholle, David J., “Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar/Bilgiye”, *Medya İktidar İdeoloji* içinde, (Der.) Mehmet Küçük, ARK Yayınları, Ankara, 1999, s.267 – 308.
- Sigelman, Dan Lee, “Reporting The News: An Organizational Analysis”, *American Journal of Sociology*, 38, 1973, s.146–149.
- Somel, Selçuk Akşin “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839–1913)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, Cilt 1, (Ed.)Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İstanbul, 2009, s.88–117.
- Sunar, Mehmet Mert, “Ocak-ı Âmire’den Ocak-ı Mülga’ya Doğru: Nizam-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler”, *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi* içinde, (Der.) Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010. s.407–527.
- Tokluoğlu Ceyhan, “Ziya Gökalp ve Türkçülük”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 68, No: 3, 2013, Ankara, S.113–139.
- Tunaya Tarık Zafer, “Osmanlı-Batı Diyalogu”, *Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.141 - 143

- Uçar, Ramazan “Abdullah Cevdet’in Batı ve Batılılaşma Anlayışı”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10, 2011, s.7–30.
- Urban Florian, “Japanese ‘Occidentalism’ and The Emergence of Postmodern Architecture”, *Journal of Architectural Education*, 65(2), 2012, s.89–102.
- Ünsal, Fatma Bostan “Mehmet Akif Ersoy”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 6, İslamcılık, İletişim Yayınları, 2002, İstanbul, s.72–89.
- Ünüvar, Kerem, “Abdullah Cevdet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 1, Tanzimat ve Cumhuriyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.98-103.
- Vaes., J, Paladino MP, Castelli L, Leyens JP, Giovanazzi A. "On the behavioural consequences of infra-humanization: The implicit role of uniquely human emotions in intergroup relations" *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 2004, s. 186–197.
- Valkenburg Patti V., Holli A.Semetko ve Claes H.De Vreese, “The Effects of News Frames on Readers’ Thoughts and Recall”, *Communication Research*, 26(5), October, 1999, s.550–569.
- Van Dijk, Teun A, “Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları”, *Medya, İktidar, İdeoloji* içinde, (Der.) Mehmet Küçük, Ark Yayınları, Ankara, 1999, s.331 – 391.
- Van Gorp, Baldwin, “The Constructionist Approach to Framing: Bringing Culture Back In”, *Journal of Communication*, 57, 2007, s.60–78.
- Varlık, Bülent “Bir Yarı Sömürge Olma Simgesi: Yabancı Posta Örgütleri”, *Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.1653- 1656.

William Gamson, Andre Modigliani, “Media Discourse And Public Opinion On Nuclear Power: A Constructionist Approach”, *American Journal of Sociology*, 95(1), 1989, s.1–37.

Tanör, Bülent “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, 1985, s.17 – 21.

Timur, Taner “Osmanlı ve Batılılaşma”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, 1985, s.139 – 146.

Zelizer, Barbie, “İletişim Gazeteciliği Açıkladı mı?“, Çev: Ömer Özer, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4, Ankara, 1997, s. 62.

TEZLER

Çelebi Aykut, *Söylem Çözümlemesi: Gazetelerin Haber Oluşturma ve Gündem Belirleme İşlevlerine Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990.

Esener, Kaan, *Avrupa Konseyi ve Türkiye (1980–1986)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Meşe, Gülgün, *Sosyal Kimlik ve Yaşam Stilleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1999.

Özarıslan, Hüseyin, *Çerçeveleme Yaklaşımı Açısından Haber Çerçeveslerinin İzler Kitle Düşünceleri Üzerinde Etkisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2007.

INTERNET KAYNAKLARI

Beyza Kural, Kanlı Pazar'dan Önce Gazeteler,

<http://www.bianet.org/biamag/genclik/144384-kanli-pazar-dan-once-gazeteler>, Erişim Tarihi: 18.12.2013.

Çınar, Menderes, "Postmodern Zamanların Kemalist Projesi", *Birikim Dergisi*,

<http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=85&dyid=2049&yazi=Postmodern%20Zamanlar%FDn%20Kemalist%20Projesi>
Erişim Tarihi: 12.10.2013

Collin, Finn, *Social Reality*, Taylor and Francis e-library, 2002.

CHP 4. Büyük Kurultayı Tutanakları,

<http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20OBULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197610571%20CHP%204%20NCU%20BUYUK%20KURULTAYI%20GORUSMELERI%20TUTULGASI/197610571%20CHP%204%20NCU%20BUYUK%20KURULTAYI%20GORUSMELERI%20TUTULGASI%20BOLUM%201.pdf>

Erbaş Hayriye, "Sosyolojide Fenomenoloji",

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/971/11953.pdf>, Erişim Tarihi: 14.08.2013

Hall, Stuart, *The West and The Rest, Discourse and Power*:

<http://analepsis.files.wordpress.com/2013/08/hall-west-the-rest.pdf>, Erişim Tarihi: 20.06.2013

<http://atam.gov.tr/manda-meselesinin-kongrede-gorusulmesi/#> Erişim Tarihi:
18.12.2013.

Lacan Jacques, “Psikanaliz Deneyiminin Ortaya Koyduğu Biçimiyle"Özne-Ben"in İşlevinin Oluşturucusu Olarak Ayna Evresi”, 17 Temmuz 1949 Zürih Uluslararası 16. Psikanaliz Kongresi'ne Sunulan Bildiri, Çev: Nilüfer Kuyuş, Felsefe Yazıları-1, Yazko Yayınları, (tarihsiz).
<http://www.elestirelpsikoloji.org/eleps/eleps/lacan.html> Erişim Tarihi: 14 Ocak 2014.

Marx Karl, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*,
<http://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Economic-Philosophic-Manuscripts-1844.pdf> Erişim Tarihi: 16.10.2013

Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi,
<http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20OBULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600498%20MNP%20KURULU%20%20BEYANNAMESI/197600498%20MNP%20KURULU%20%20BEYANNAMESI.pdf> Erişim Tarihi:18.12.2013

Moskovici, Serge, “Yabancı Parmağı: Komplo Zihniyeti”, Çev: Hacer Harlak, Birikim, 90, 1996, s.45–59. www.birikimdergisi.com Erişim Tarihi: 12 Nisan 2014.

GAZETELER
Özgür Basın
Milliyet

EKLER

EK 1: Kod Birimleri Sözlüğü

Araştırma tasarımında aşağıda açıklamaları verilen 13 kod birimi kullanılmıştır:

Tarih: İncelenen verinin yayınlandığı tarih kodlama formuna doğrudan – örneğin 21.06.2013 – şeklinde yazılmıştır.

Süre: Çözümleme biriminin süresi saniye olarak ölçülmüş ve araştırma formuna yazılmıştır.

Kapsam: Araştırma amacına uygun olarak, incelenen veriler üç biçimde araştırma formuna kodlanmıştır. Bunlar

- *İç Haberler:* Haber bülteninde yer alan Türkiye’de dış yansıması bulunmayan iç gelişmeleri ifade etmektedir.
- *Dış Haberler:* Haber bülteninde Türkiye’nin ilişkili olduğu ya da olmadığı dış gelişmeleri anlatan haberleri ifade etmektedir.
  - o *Batı kavramı ile ilgili olan haberler:* Araştırma amacına uygun biçimde amaçsal örneklem olarak alınan verileri ifade etmektedir.

Genel Çerçeveleri bulmaya yönelik kodlar: :

Epizodik (Var/Yok): Bağlam bilgisinden yoksun olan haberlerin kodlanmasını içermektedir.

Tematik (Var/Yok): Bağlam bilgisi mevcut olan haberleri ifade etmektedir.

Haber Aktörleri: Haber kaynağı ya da eyleyeni şeklinde metinde var olan kişi ve kurumları içermektedir.

Ahlaki – Teknik: Haber anlatısının moral değerlerle ilişkili göndermeler yapması ahlaki, bundan yoksun olması ise teknik olarak kodlanmıştır.

Konu-Odaklı Çerçeveler (Issue Specific Frames) :

Ontolojik Karşıtlık Çerçevesi Kodları:

Ressentiment (Hınç) Nesnesi Olarak Batı (Var/Yok) : Batı ile ilgili haber anlatısının ressentiment (hınç) duygusu ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Komplocu Bir Düşman Olarak Batı (Var/Yok): Batı kavrayışının komplo teorileriyle ilişkilendirilmesini içermektedir.

Mimetik Bir Arzu Nesnesi Olarak Batı (Var/Yok): Haber anlatısında Batı fikrinin taklit edilmesi gereken ya da arzu duyulan bir figür biçiminde temsil edilmesini içermektedir.

Epistemolojik Kuruculuk Çerçevesi Kodları:

Kimlik Kurucu Bir Ayna Olarak Batı (Var/Yok): Batı fikrinin kimlik kurmaya yönelik yansıtıcı olarak kurulmasını ifade etmektedir.

Kıyas-Referans Noktası Olarak Batı: Batı'nın bir karşılaştırma noktası olarak görüldüğü haberleri içermektedir.

Popüler Bir Söylem Nesnesi Olarak Batı: Batı fikrinin milliyetçi popüler bir söyleme uygun olarak üretilmesini içermektedir.

ÖZGEÇMİŞ

1976'da Konya'da doğdu. Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nden mezun oldu. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamladı. Hürriyet, Yeni Asır ve Habertürk gazeteleri ile Kanal 1 TV'de muhabir, yönetici ve köşe yazarı olarak çalıştı. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo-TV ve Sinema Anabilim Dalı'nda doktora öğrenimini görürken TÜBİTAK tarafından verilen Doktora Sırasında Araştırma Bursu'nu kazanarak The University of London bünyesindeki Goldsmiths' Koleji Kültürel Çalışmalar Merkezi'nde konuk araştırmacı olarak bulundu. Çeşitli akademik dergilerde makaleleri yayınlandı.

ÖZET

Bu çalışmada, televizyon haberlerinde Batı fikrinin nasıl inşa edildiği incelenmiştir. Çalışma, Batı ve Doğu kavramlarının bir sınıflama ve kategorizasyon sistematığı içerdiği; televizyon haberlerinin de bu ayrımın altını çizerek Batı ve Doğu kavramlarını sosyal olarak inşa ettiği düşüncesine dayanmaktadır. Bu amaçla, tezin kuramsal çerçevesi, gerçekliğin verili bir olgu değil, süregiden dinamik bir süreç olarak görüldüğü gerçekliğin sosyal inşası teorisi ve bu teoriyi iletişim metni çözümlemelerine uygulamayı mümkün kılan çerçeveleme kuramı bağlamında çizilmiştir. Çalışmada, kitle iletişim alanı, gerçekliği sosyal olarak inşa eden başlıca dolayimsal yapılardan biri olarak ele alınmıştır. Araştırma sorunsalı olan Garbiyatçılık kavramı, Batı fikrinin iktidar elde etmeye ve sürdürmeye yönelik olarak olumlu ya da olumsuz manada üretilmesi şeklinde anlaşılmıştır. Yapılan çerçeveleme analizi sonucu, televizyon haberlerinde Batı fikrinin, Batı'yı tanımlamaya ve ontolojik ayrıksılığı vurgulamaya yönelik "Ontolojik Karşıtlık" ve muhayyel bir "biz" tanımlamaya yönelik "Epistemolojik Kuruculuk" adlı iki temel çerçevede üretildiği anlaşılmıştır. Ayrıca, analiz sonucunda haberlerde Batı fikrinin inşa edilmesinde siyasi elitlerin hegemonik bir ağırlığı bulunduğu görülmektedir. Bunun yanında televizyon haberlerinde inşa edilen Batı imgesinin, iç politikayı şekillendirme ve yönlendirme amacıyla araçsallaştırıldığı da göze çarpmaktadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Sosyal İnşa, Çerçeveleme Kuramı, Garbiyatçılık, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), İçerik analizi.

ABSTRACT

In this study, the construction of the idea of West in television news is examined. The scrutiny is based on the idea that the concepts of West and East involve a classification and categorisation process and that the TV news construct these concepts socially by underlying this distinction. To that end, the theoretical perspective of the dissertation consists of the “social construction of reality” theory which handles the reality as an ongoing and dynamic process rather than a given phenomenon and “framing theory” which enables the implementation of this theory in the analysis of communication texts. In the study, mass communication is treated as one of the leading mediating structures which construct the reality socially. The concept of Occidentalism, as the problematic of the study, refers to the production of the idea of West positively or negatively in order to gain and sustain power. The results of the framing analysis indicate that the idea of the West in TV news are produced by two main frames which can be conceptualised as the frame of “Ontological Reciprocity” which defines West and stresses the ontological distinctiveness and the frame of “Epistemological Construction” which describes an imaginative “we/us”. Another result of the study indicates that the political elite has a hegemonic dominance in the construction of the idea of West in TV news and the image of West is instrumentalised in order to shape and manipulate domestic policies.

KEY WORDS: Social Construction, Framing Theory, Occidentalism, Turkish Radio and Broadcasting Company (TRT), Content Analysis.